

**Основи методики розслідування вбивств на замовлення та вбивств  
вчинених під час здійснення релігійних ритуалів**

**ЗМІСТ**

**Вступ ..**

**Розділ 1. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення**

- 1.1. Поняття та види вбивств на замовлення
- 1.2. Спосіб вчинення вбивств на замовлення як елемент криміналістичної  
характеристики цих злочинів
- 1.3. Слідова картина у справах про вбивства на замовлення
- 1.4. Особа як елемент криміналістичної характеристики вбивства на замовлення
- Висновки до першого розділу.....

**Розділ 2. Типові слідчі ситуації та провадження слідчих дій у справах про  
вбивства на замовлення**

- 2.1. Типові слідчі ситуації та способи їх вирішення у справах про вбивства на  
замовлення
- 2.2. Особливості початкового етапу розслідування вбивств на замовлення
- 2.3. Особливості провадження окремих слідчих дій у справах про вбивства на  
замовлення
- 2.4. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств на  
замовлення
- Висновки до другого розділу.....

**Розділ 3. Взаємодія слідчого з органами дізнання під час розслідування  
вбивств на замовлення та особливості профілактики цих злочинів**

- 3.1. Основи організації взаємодії з органами дізнання у справах про вбивства на  
замовлення
- 3.2. Особливості профілактики вбивств на замовлення
- Висновки до третього розділу.....

**Розділ 4. Криміналістична характеристика вбивств вчинених під час  
здійснення релігійних ритуалів**

- 4.1. Поняття та види вбивств вчинених під час здійснення релігійних ритуалів

4.2. Механізм вбивств вчинених під час здійснення релігійних ритуалів

4.3. Слідова картина вбивств вчинених під час здійснення релігійних ритуалів.....

4.4. Характеристика особи злочинця і жертви ритуального вбивства

## **Розділ 5. Особливості початкового етапу розслідування вбивств, що вчинені під час здійснення релігійних ритуалів**

5.1. Порухення кримінальної справи та загальна характеристика початкового етапу розслідування

5.2. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій у справах про вбивства вчинені під час здійснення релігійних ритуалів

5.3. Використання судових експертиз під час розслідування вбивств вчинених під час здійснення релігійних ритуалів

## **Розділ 6. Загальні умови профілактики вбивств вчинених під час здійснення релігійних ритуалів**

6.1. Причини та умови які сприяють вчиненню вбивств під час здійснення релігійних ритуалів

6.2. Попередження вбивств вчинених під час здійснення релігійних ритуалів

## **Висновки**

### **ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ**

ГУКР Головне управління карного розшуку;

ГСУ Головне слідче управління;

ДНДІСЕ Донецький науково-дослідний інститут судових експертиз;

ДНДЕКЦ Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

ДСБЕЗ Державна служба боротьби з економічною злочинністю;  
КРУ Контрольне ревізійне управління;  
КК Кримінальний кодекс України;  
КСП колективне сільське підприємство;  
КДБ Комітет державної безпеки;  
КПК Кримінально-процесуальний кодекс України;  
КЕМРВ криміналістичні експертизи матеріалів, речовин та виробів;  
МВС Міністерство внутрішніх справ;  
МО Міністерство оборони;  
МЮ Міністерство юстиції;  
НТЗ науково-технічні засоби;  
ООН Організація Об'єднаних Націй;  
ОРД оперативно-розшукова діяльність;  
ОЗУ організоване злочинне угруповання;  
ОВС органи внутрішніх справ;  
ОМП огляд місця події;  
ППСМ Патрульно-постова служба міліції;  
СБУ Служба безпеки України;  
СУБД система управління баз даних;  
СОГ слідчо-оперативна група;  
СНД Співдружність Незалежних Держав;  
ст. стаття;  
ст.ст. статті;  
УБОЗ Управління боротьби з організованою злочинністю;  
УОІ Управління оперативної інформації;  
УМВС Управління Міністерства внутрішніх справ.

## **Вступ**

На шляху системних перетворень в Україні одним зі стратегічних пріоритетів сьогодні є послідовне утвердження демократичних засад суспільства, прав та свобод людини, комплексне здійснення радикальних економічних, правових та організаційних заходів щодо усунення тіньової

економіки, корупції, організованої злочинності. За роки незалежності права і свободи людини не лише значно розширились, але й були приведені державою у відповідність до загальновизнаних міжнародних норм і стандартів.

Згідно зі ст.ст. 3 і 27 Конституції України, людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Водночас, під впливом негативних соціальних явищ, пов'язаних з економічною кризою, криміногенна ситуація в країні з початку 90-х років минулого сторіччя погіршилася. На фоні трансформації суспільних і економічних відносин відбулося об'єктивне послаблення державного контролю. Зазначені процеси супроводжувалися низкою негативних наслідків, серед яких – кризові явища в економіці, маргіналізація частини населення, поширення серед молоді культу жорстокості й насильства, втрата значною її частиною традиційних світоглядних орієнтирів – усе це сприяло поступовому зростанню злочинності.

Початок 90-х років минулого сторіччя позначився вибухом тяжкої насильницької злочинності, особливо – зростанням кількості умисних вбивств. Упродовж нового тисячоліття ця тенденція у кількісному плані майже не змінилася, але якісно зросла в професійному розумінні. Навмисні вбивства стали більш зухвалими, виникли нові їх види, наприклад ті, що вчиняються на замовлення, або є результатом діяльності організованих злочинних угруповань, зокрема ті, що пов'язані з проведенням певних релігійних обрядів і вчинені на сексуальному підґрунті. Досить часто виконавці цих злочинів вчиняють не одне, а декілька вбивств, набуваючи при цьому певний кримінальний досвід, а звідси і професіоналізм. Звичайно, така тенденція характеризується як особливо небезпечна, а тому потребує ґрунтовного наукового аналізу.

## **РОЗДІЛ І.**

### **КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ**

#### **1.1. Поняття та види вбивств на замовлення**

Вбивство на замовлення як різновид злочину і як спосіб розв'язання конфліктів виникло у стародавні часи, проте цей вид злочину постійно змінювався відповідно до умов сучасності. Статистика свідчить, що в Україні ці злочини почали широко розповсюджуватись з початку 90-х років минулого сторіччя, тобто разом із процесом глобальних політичних та економічних змін, які на той час розпочалися в державі. Отже, вбивство на замовлення має подвійну природу – історичну й соціальну.

Розглядаючи історично-соціальний аспект походження вбивств на замовлення, слід зазначити, що ідея замовлення на вчинення вбивства є наслідком злочинного наміру окремих осіб будь-яким способом досягти поставленої мети. Аналіз даних, які містяться в різноманітних історичних, літературних джерелах, дозволяє стверджувати, що виникнення цього виду злочину, в ґносеологічному аспекті, спричинили дві основні причини: із суб'єктивного боку – людські вади (наприклад, прагнення окремих особистостей до лідерства, до збагачення тощо), а з об'єктивного – як історичний наслідок, – насильницька сутність держави, що відбилося в зовнішніх або внутрішніх конфліктах у вигляді різноманітних війн. Отже, вбивство на замовлення, як і взагалі злочинність, виникло з появою держави. Наприклад, у збірнику законів царя Хамурапі (XVIII ст. до н.е.), записано, що жінка, яка замовила вбивство свого чоловіка за мотивами подружньої невірності, повинна бути страчена шляхом садження на палицю. На одній із глиняних таблиць, де записані судові рішення стародавніх шумерів, йшлося про вбивство жреця Лу Інніна за замовленням власної дружини, яку за вироком суду стратили разом з трьома виконавцями злочину. Це варіанти вбивств на замовлення, вчинених на побутовому ґрунті. Проте в історичних літописах Київської Русі збереглися відомості про замовні вбивства з метою захоплення влади. Так, на початку XI ст. князь Святополк, після смерті в 1015 році князя Володимира, прийняв рішення вбити своїх рідних братів – конкурентів на успадкування влади. Реалізуючи злочинний намір, Святополк доручив організацію вбивства одному зі своїх васалів [8, с. 4]. Таким чином, починаючи з XI ст. минулого тисячоліття існувало чітке розмежування між замовником

(ініціатором) вбивства та організатором цього злочину. Вбивство на замовлення, зазвичай, зумовлювалося інтригами, що ініціювали особи, які прагнули до влади, багатства тощо. Отже, протистояння не завжди відбувалися шляхом двобоїв. Особи, які були наділені владою, багатством, високим становищем у суспільстві, не бажаючи ризикувати своїм життям, кар'єрою заради знищення своїх ворогів, намагалися усунути конкурентів за допомогою найманих убивць, залишивши своє ім'я в таємниці. При цьому якщо замовник убивства чітко усвідомлював, навіщо він намагається усунути певну жертву, то інші співучасники злочину діяли лише із корисливих мотивів за винагороду матеріального або нематеріального характеру. У такий спосіб, бажання замовника вбивства було вирішальним у злочині й робило останнього найнебезпечнішим співучасником злочину. Дії ж виконавців убивства, а інколи і його організаторів, як правило, зумовлювалися злочинною волею замовника, що й було основною ознакою вбивства на замовлення. Але своє кримінально-правове розуміння вбивство на замовлення одержало нещодавно, з прийняттям 26 лютого 1999 року Постанови Пленуму Верховного Суду України № 3<sup>2</sup> [9, с. 9]. Раніше ж єдиної дефініції, яка б визначала зазначений вид убивства, не існувало. Над вирішенням цього питання протягом останніх років ХХ сторіччя працювали такі вчені, як В.П. Бахін, В.О. Коновалова, О.П. Снігірьов, М.О. Селіванов, В.Ю. Шепітько, М.Й. Коржанський, Ю.В. Александров, О.І. Бородулін, В.Я. Горбачевський, І.М. Колошко, М.І. Мельник, П.П. Пилипчук, І.В. Сервецький, М.І. Слинько, С.І. Нікулін та інші.

Наприклад, про особливу небезпечність вбивства на замовлення у своїй статті згадують і В.Ф.Левковський, О.В. Усенко, М.Ю. Азаров [10]. Невипадково В.П. Бахін, Б.М. Байжасаров і М.Ч. Когамов відзначали, що хоча в числі умисних убивств, які реєструються за рік, вбивства на замовлення складають незначну кількість, але громадський резонанс, який вони викликають, свідчить про їх підвищену суспільну небезпеку. Вбивства на замовлення відрізняються від інших видів убивств своєю мотивацією, характером потерпілих<sup>4</sup> [11, с. 6 8]. М.Й. Коржанський зазначає, що вбивство на замовлення завжди характеризується обтяжуючими вину обставинами,

незалежно від мотивів убивства (помста, ревності, кар'єризм тощо) і від того, хто був виконавцем і його замовником<sup>5</sup> [12, с. 276]. В.Ю. Шепітько зауважує, що вбивство на замовлення вчиняється виконавцем за винагороду в інтересах третьої особи<sup>6</sup> [13, с. 190]. С.І. Нікулін вважає, що вбивство на замовлення продиктоване прагненням обвинуваченого одержати будь-яку матеріальну вигоду для себе або для інших осіб (гроші, речі тощо) або обумовлене прагненням уникнути будь-яких матеріальних витрат (повернення майна, боргу тощо)<sup>7</sup> [14, с. 23]. На думку О.І. Бородуліна, вбивство на замовлення здійснюється за винагороду особою, яка особисто не зацікавлена у смерті конкретної людини, на замовлення третьої особи (організатора), яка має корисливі або інші мотиви (помста, ревності, усунення неугодної особи тощо)<sup>8</sup> [15, с. 398].

На нашу думку, дефініція цього злочину повинна акцентувати увагу на механізмі досягнення злочинної угоди між виконавцем і замовником убивства, тобто максимально відбивати сутність угоди (домовленість, доручення, наказ тощо). Наприклад, П.П. Пилипчук і М.І. Мельник, розкриваючи поняття вбивства на замовлення, саме на цьому зосереджують свою увагу. Вони вважають, що вбивством на замовлення треба визнавати протиправну дію, яка вчиняється виконавцем за дорученням особи (групи осіб), зацікавленої в позбавленні життя потерпілого, з метою одержання від замовника або уповноваженої ним особи (осіб) за виконання замовлення певної вигоди матеріального чи нематеріального характеру або з метою недопущення вчинення цими особами певних дій не на його користь<sup>9</sup> [16, с. 31]. Аналогічне поняття вбивства на замовлення дає і Пленум Верховного Суду України від 26 лютого 1999 року<sup>10</sup> [9, с. 11], а потім і Пленум Верховного Суду України №2 від 7 лютого 2003 року<sup>11</sup>. Отже, зазначені поняття завдяки розкриттю в них елементів доручення на вбивство більш вдало розкривають механізм вчинення цього злочину. Проте й у них також є певні недоліки. Зокрема, термін «доручення», який використовується у вищезазначених тлумаченнях понять вбивства на замовлення, передбачає його владний або вольовий характер, тобто виконавець, що одержав доручення від замовника вбивства, вже нібито

зобов'язаний його виконати, незважаючи на своє особисте бажання. Терміни «доручення» (довірити, покласти на будь-кого виконання будь-чого)<sup>12</sup> [17, с. 556] або «доручення» (справа доручена будь-кому; завдання; документ, який надає будь-кому право діяти від імені особи, яка видала цей документ; доручення)<sup>13</sup> [18, с. 824] наближені до термінів «наказ», «розпорядження», але не до терміну «угода» (взаємна домовленість про будь-що – угода, за якою встановлюються взаємні зобов'язання щодо будь-чого; умова, пакт; угода між будь-ким на підставі якоїсь вигоди)<sup>14</sup> [19, с. 621]. Тобто цей термін передбачає волевиявлення двох сторін учиняти або не вчиняти певну дію. Саме таким терміном, визначаючи вбивство на замовлення, користувався О.І. Бородулін<sup>15</sup> [20, с. 8]. Але і цей термін не зовсім повно характеризує сутність злочинної угоди між замовником і виконавцем вбивства, бо він краще характеризує цивільно-правові відносини. У цьому випадку, на нашу думку, доцільно було б користуватися терміном «домовленість» (умова, досягнута попередньою розмовою, або договір, досягнутий на основі переговорів за згодою сторін)<sup>16</sup> [21, с. 811]. Він більш вдало розкриває механізм досягнення добровільної злочинної угоди між замовником і виконавцем убивства. Це пояснюється тим, що домовленість між ними досягається саме на підставі волевиявлення сторін, без ознак таких вольових елементів, як наказ, доручення тощо. Тобто в цьому випадку замовник наймає виконавця для вчинення вбивства. Отже, цей різновид убивства на замовлення варто вважати вбивством на замовлення (за наймом).

Наказ або доручення, що можуть входити у механізм вчинення вбивств на замовлення, використовуються, як правило, в тих випадках, коли замовник є лідером організованого злочинного угруповання, а виконавці – його підлеглими. У таких випадках цей різновид вбивств на замовлення варто вважати вбивством на замовлення (за дорученням) або, як це називається в слідчій практиці, вбивством, вчиненим на рівні протистоянь між ОЗУ.

Зазначене розмежування характеру злочинної угоди щодо вбивства на замовлення є досить важливим, оскільки дозволяє ще на початковому етапі розслідування чітко визначити ефективні шляхи збору, перевірки й оцінки доказів, а також певне коло обставин, що підлягають встановленню.

Розглядаючи зазначену вище проблему, ми також звернули увагу і на можливість застосування терміна «змова» (таємний договір, змова з метою спільного здійснення певного наміру)<sup>17</sup> [22, с. 135]. Але він виявився більш придатним для характеристики діянь, що передбачають співвиконавство, тому не є актуальним у цьому випадку. Отже, дефініція вбивства на замовлення повинна чітко з'ясовувати ступінь і характер злочинної угоди між замовником і виконавцем, тому доцільно акцентувати увагу на характері цього злочину. Наприклад, використовуючи у цьому випадку термін «доручення», можна вказати на те, що вбивство вчинене за участю ОЗУ (за наказом його лідера). На противагу термін «домовленість», можна використовувати, вказавши на те, що вбивство вчинено на підставі добровільної угоди між виконавцем та замовником (вбивство за наймом). Часто такі злочини трапляються на побутовому ґрунті, у сфері бізнесу. З використанням термінів «доручення» та «домовленість» з'являється можливість розмежовувати зазначені вбивства за видами, а значить і вдосконалити криміналістичну характеристику цього злочину. Враховуючи це, пропонуємо вбивством на замовлення вважати діяння, спрямоване на умисне протиправне позбавлення життя потерпілого, вчинене особою (виконавцем) як за дорученням іншої особи (замовника), так і за домовленістю з нею, де домовленість виступає у формі вільного волевиявлення з боку виконавця вбивства, згідно з якою виконавець зобов'язується за певну винагороду (матеріального або нематеріального характеру) позбавити потерпілого життя, а замовник убивства – вчинити або не вчинити в інтересах останнього певні дії матеріального чи нематеріального характеру. На нашу думку, таке тлумачення є більш повним тому, що воно не лише дозволить розмежовувати злочин на види, але і значною мірою сприятиме з'ясуванню всіх обставин, які належить встановити у кримінальній справі вже на початковому етапі розслідування.

## **1.2. Спосіб учинення вбивств на замовлення як елемент криміналістичної характеристики цих злочинів**

Одним із важливих елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину є спосіб його вчинення. Відомості про спосіб вчинення злочину в криміналістичному розумінні складають один із найважливіших елементів структурної системи криміналістичної характеристики. Спосіб учинення будь-якого злочину має свої специфічні ознаки, які відображаються у слідовій картині. Якщо спосіб учинення злочину уявити у вигляді певної системи то це є сукупність, яка об'єктивно та суб'єктивно зумовлює поведінку суб'єкта до, під час і після скоєння ним злочину. Будь-які сліди, виявлені на місці злочину за допомогою криміналістичних прийомів та засобів, дозволяють отримати уявлення про сутність події, своєрідність злочинної поведінки правопорушника, його окремі особисті характеристики. Інформація безпосередньо про спосіб скоєння злочину використовується для встановлення кола осіб, причетних до злочину, виявлення конкретного суб'єкта правопорушення та визначення шляхів і засобів розшуку злочинців. Невипадково Г.А. Матусовський вказав на фактор практичності криміналістичної характеристики<sup>18</sup> [24, с. 51]. На думку іншого автора, спосіб вчинення злочину – це спосіб дії суб'єкта, який використовується ним для досягнення поставленої мети<sup>19</sup> [25, с. 151]. В.О. Коновалова вважає, що спосіб скоєння злочину є одним з визначальних положень криміналістичної характеристики. Його змістова структура включає етапи приготування, вчинення та приховання слідів злочину. Крім того, спосіб скоєння будь-якого злочину (зокрема, вбивства на замовлення) завжди знаходить свій відбиток і у слідах злочину, тобто корелюється зі слідовою картиною<sup>20</sup> [26, с. 6-7]. П. Кубрак та В. Мікулин з цього приводу зазначають, що він відбивається у певних діях, які викликають зміни в обстановці та інших речових елементах середовища. Ці зміни дають інформацію про професійні та злочинні навички співучасників злочину<sup>21</sup> [27, с.104].

Проведений аналіз слідчої практики стосовно розслідування вбивств на замовлення в Україні дозволяє зробити висновок, що спосіб їх вчинення обов'язково супроводжується досить ретельним підготовчим етапом, який

займає у злочинців найбільше часу. На цьому етапі замовник остаточно приймає рішення про вчинення вбивства і вживає заходів для пошуку надійних співучасників (посередника, іноді організатора). Зазвичай, на цей етап злочинці витрачають багато часу.

П.П. Пилипчук і М.М. Мельник констатують, що часто ініціатор злочину особисто підшукує виконавців убивства, інколи і сам бере участь у його вчиненні<sup>22</sup> [16, с. 32-33]. В.Ю. Шепітько зазначає, що під час реалізації способу вчинення вбивства на замовлення важливу роль відіграють дії підготовчого характеру. Такі дії вимагають багато часу, адже пов'язані з пошуком виконавця, вивченням розпорядку дня жертви, вибором зброї, знаряддя злочину<sup>23</sup> [28, с. 253]. Часто замовник убивства на цій стадії активно вживає заходів щодо пошуку необхідної суми грошей або шукає інші форми винагороди для виконавця вбивства. Виконавець, що одержав замовлення, обирає найбільш зручне місце для нападу і здійснює спостереження за майбутньою жертвою.

Наприклад, так було під час убивства Д. у Куйбишевському районі м. Донецька. З показань свідків випливає, що протягом трьох днів до вбивства за помешканням Д. цілодобово велося безперервне спостереження двома невідомими чоловіками<sup>24</sup> [29]. Аналогічна ситуація спостерігається у справі про вбивство одного з активних членів кримського ОЗУ А., за яким попередньо протягом тривалого часу велося спостереження<sup>25</sup> [30].

На цьому етапі злочинці попередньо підбирають найбільш ефективні знаряддя злочину, а також уточнюють способи приховання слідів злочину. Часто злочинці з метою координації своїх дій і для зручності спостереження за жертвою на стадії приготування до злочину використовують технічні засоби (портативні мікрофони, пристрої для підслухування, мобільні види зв'язку). Наприклад, під час убивства начальника карного розшуку Горняцького РО м. Макіївки В. злочинці здійснювали за ним спостереження і за допомогою портативної радіостанції сповіщали безпосередніх виконавців про шляхи пересування потерпілого<sup>26</sup> [31]. На цій стадії можуть вчинятися дії, спрямовані на виманювання потерпілого у зручний час і в зручне місце для вчинення вбивства, наприклад за допомогою офіційних викликів, повісток тощо<sup>27</sup> [32, с.

212]. Інколи виконавці вбивства, з метою забезпечити собі можливість безперешкодного проникнення до наміченої жертви, використовують формений одяг працівників міліції або інших державних структур, як це і було під час убивства народного депутата України Щ. у Донецькому аеропорту в 1996 році<sup>28</sup> [33]. На цьому етапі з боку злочинців можливе також учинення і низки інших злочинів, серед яких: а) викрадення автотранспорту; б) напади з метою заволодіння вогнепальною зброєю, вибуховими речовинами тощо. Обраний злочинцями спосіб учинення вбивства завжди передбачає надійну ефективність його здійснення, і тому вірогідність цих видів убивств буває досить високою. Як зазначає М.І. Слинько, напади на жертву, що здійснюють наймані вбивці, у 59 % випадків закінчуються смертю потерпілого<sup>29</sup> [34, с. 19]. Зокрема, знаряддя скоєння такого злочину залежить від особистої волі ініціатора і тому обирається заздалегідь. В.О. Коновалова з цього приводу зауважує, що спосіб вчинення вбивства на замовлення в методиці розслідування вказує більше на особу замовника, ніж на особу виконавця, зокрема на його поінформованість про знаряддя скоєння злочину, місце, час, особу майбутньої жертви. Тому під час розслідування цих злочинів слідчі та оперативні підрозділи повинні бути орієнтовані не стільки на особу виконавця, скільки на замовника, в якого може бути виявлена суттєва доказова інформація у вигляді планів, схем, знарядь, певних письмових вказівок<sup>30</sup> [35, с. 152].

Аналіз кримінальних справ, порушених за фактом убивств на замовлення в Україні, дозволив визначити найбільш поширені способи їх учинення.

Перший і найбільш розповсюджений спосіб склали вбивства з використанням вогнепальної зброї, за допомогою якої в 90-х роках ХХ сторіччя було скоєно найбільшу кількість зазначених злочинів (див. додаток Г).

Наприклад, у період з 1995 по 1998 рік в Україні практично в усіх випадках застосовувалася вогнепальна зброя. Так, у Донецькій області в 1995 році з 58 вбивств на замовлення вона застосовувалася в 52 випадках, тобто в 93 %<sup>31</sup> [36]. У Луганській області з 10 злочинів зазначеної категорії 9 були вчинені із застосуванням вогнепальної зброї, що склало 90%<sup>32</sup> [37]. У Дніпропетровській області з 10 вбивств на замовлення 7 були скоєні у такий спосіб. У Запорізькій

області з 5 вбивств на замовлення 3 були вчинені із застосуванням вогнепальної зброї, в Автономній Республіці Крим із 39 таких вбивств 36 були вчинені із застосуванням вогнепальної зброї<sup>33</sup>. Подібна ситуація спостерігалася до 1998 року. Отже, загальний відсоток фактів застосування злочинцями вогнепальної зброї під час нападу на потерпілих не нижчий за 90 %<sup>34</sup> [39].

Проведений аналіз дозволяє видзначити певну особливість і щодо видів зброї, якою користувалися злочинці. Так, у Донецькій, Луганській областях та в Автономній Республіці Крим з 1995 до 1998 року використовувалися переважно вітчизняні зразки автоматів і пістолетів. Це насамперед автомати Калашникова, що використовувалися у 56% випадків, пістолети «Макарова» і «ТТ» – 30%, зброя іноземного виробництва складала близько 11%, гладкоствольні види вогнепальної зброї склали 2-3% (застосовувалися, зазвичай, під час вчинення вбивств, що мали побутовий або загально кримінальний характер).

Можна визначити мотиви обрання злочинцями саме вогнепальної зброї для вчинення вбивств на замовлення. На нашу думку, це обумовлено тим, що вогнепальна зброя (особливо бойова) має велику забійну силу, дозволяє діяти вибірково і на великій відстані, не потребує безпосереднього контакту виконавця з жертвою. Крім того, застосування вогнепальної зброї дозволяє злочинцю виграти час для втечі з місця події й забезпечити собі алібі. Узагальнення слідчої практики розслідування вбивств на замовлення свідчить, що стрільба в потерпілих найманими вбивцями здійснювалася в основному з відстані до 30 метрів і переважно в життєво важливі органи (голова, живіт, груди, шия). Часто злочинці стріляли в жертву багато разів підряд, застосовуючи так звані «контрольні» постріли в життєво важливі органи. У разі замаху на замовлене вбивство потерпілі залишаються живими випадково, наприклад, завдяки активній обороні або неполадкам у зброї, яку використовував виконавець, чого він не міг передбачити. У таких випадках, як правило, замах повторювався знов. Наприклад, як це було під час убивства лідера місцевого ОЗУ С. і його особистого охоронця у відділенні реанімації Центральної міської лікарні м. Шахтарська, на яких до цього було вчинено невдалий замах<sup>35</sup> [40].

Другий спосіб полягає в тому, що вбивства вчинялися за допомогою вибухових пристроїв. За даними МВС України, з 1994 до 1998 рік вибухові пристрої як знаряддя вбивств застосовувалися в державі в 6 випадках, що склало на той час 7% від їх загальної кількості. В основному вибухові пристрої були виготовлені кустарним способом і встановлювалися в автомобілях потерпілих або місцях їх відпочинку.

Найбільшу кількість вибухових пристроїв як знарядь убивств було використано в 1995 р. у Донецькій і Одеській областях (по 3 в кожній). Один випадок застосування вибухового пристрою був зафіксований у Черкаській області<sup>36</sup> [41]. У Російській Федерації у 1995 році вибухові пристрої застосовувалися у 8% випадків<sup>37</sup> [34, с. 20]. Проте зауважимо, що ефективність використання вибухових пристроїв як знарядь убивств є досить великою. По-перше, після вибуху на місці злочину залишається мінімальна кількість слідів; по-друге, завдяки дистанційному управлінню вибуховими пристроями виконавці фактично не ризикують бути затриманими по гарячому сліду; по-третє, цей засіб має велику ефективність доведення злочинного наміру до кінця. М.А. Михайлов зазначив, що останнім часом виникла небезпека щодо використання злочинцями як керованих вибухових пристроїв приймачів одностороннього мобільного зв'язку, так званих пейджерів. Спеціалісти вибухово-технічної служби МВС України обґрунтовують зростання кримінальних радіокерованих вибухів зниженням цін на цей вид радіотоварів і вільний доступ до них населення. На його думку, порядок користування таким видом зв'язку і постійно зростаюча можливість доступу до нього дозволять злочинцям використовувати пейджер для вчинення вибуху в будь-якій точці впевненого радіосигналу (це в радіусі 50-70 км від передавача)<sup>38</sup> [42, с. 192]. Коментуючи цю проблему, С. Уранов зазначив, що злочини такого рівня ще не мають широкого поширення в нашій державі, проте, якщо вчасно не вживатимуться заходи профілактичного характеру, використання пейджерів як елементів вибухового пристрою може нести серйозну загрозу<sup>39</sup> [43, с. 32]. Наприклад, побоювання, висловлені С. Урановим щодо небезпечності застосування злочинцями як елемента вибухового пристрою пейджера,

підтверджується випадком з убивством у 1995 р. на стадіоні Шахтар м. Донецька футбольного президента цього клубу Б. Саме тоді спрацював вибуховий пристрій дистанційного керування<sup>40</sup> [44].

Третій спосіб – вбивство здійснюється шляхом завдання потерпілому колото-різаних ран. Наприклад, у Донецькій області з 58 вбивств на замовлення, вчинених у 1995 році, у такий спосіб було скоєно лише три<sup>41</sup> [36], а в Луганській області – жодного<sup>42</sup> [37]. Загалом по Україні в цей час із 210 зазначених злочинів 11 були вчинені із застосування холодної зброї та інших побутових предметів, що склало не більше 2 %<sup>43</sup> [41, с. 3].

Четвертий спосіб вчинення вбивств на замовлення складає комбіноване застосування холодної й вогнепальної зброї. У цьому разі вогнепальна зброя застосовується після невдалого замаху за допомогою холодної зброї. Отже, у 1998 році у Ворошиловському районі м. Донецька було вбито директора пивоварного заводу П.<sup>44</sup> [45].

П'ятий спосіб – завдання потерпілому тілесних ушкоджень різними побутовими предметами, серед іншого й удушення, утоплення, отруєння тощо. Наприклад, у період з 1996 до 1998 року в Донецькій області подібним способом було вчинено 2 вбивства<sup>45</sup> [46], в Луганській – 1<sup>46</sup> [47], загалом по Україні у 1995 році – 4. Кількість убивств, вчинених таким способом, не зростала більше ніж на 1,5 %<sup>47</sup> [41, с. 2]. Наприклад, подібним способом на замовлення його ж сина було вбито потерпілого М. – мешканця Закарпаття. Останнього спочатку били, а потім удавили мотузкою<sup>48</sup> [48].

Шостий спосіб становить використання автотранспортних засобів, наприклад створення аварійної ситуації на автошляху, наїзд тощо. На думку Л.Я. Драпкіна та І.Ф. Герасімова, у Російській Федерації подібні способи вбивства на замовлення не розповсюджені і складають, згідно зі статистикою, близько 2 – 2,5%<sup>49</sup> [49, с. 401]. Що ж стосується України, то, за даними МВС і Генеральної прокуратури, в період з 1995 до 1999 року таких способів у державі зафіксовано не було.

Сьомий спосіб становить використання отруйних речовин або медичних препаратів (шляхом ін'єкції, яка викликає серцевий напад і спричиняє миттєву

смерть). Як це було у кримінальній справі про замах на вбивство (в одній з установ Управління виконання покарань м. Луганська) громадянина Вірменії Д., якого замовники (родичі останнього) намагалися вбити за допомогою отрути, але були затримані під час її передачі виконавцю<sup>50</sup> [50]. Взагалі такий спосіб учинення вбивств на замовлення в Україні зустрічається досить не часто. У Російській Федерації у цей період використання отрути для вчинення вбивств на замовлення становило не більше 0,5% від їх загальної кількості<sup>51</sup> [49, с. 410].

Безумовно, зазначений вище перелік способів учинення вбивств на замовлення не є повним, але, на нашу думку, він фіксує найбільш розповсюджені способи.

Особливу увагу привертають способи приховання слідів злочину. Вони мають специфічну особливість і є критерієм ознак, які виділяють убивства на замовлення в особливий вид злочину. Така характерна риса цього злочину, як замовлення, вже сама по собі є способом приховання співучасті його замовника (що є *першим* способом приховування слідів злочину). Наприклад, дії замовника вбивства націлені на виконання злочинного умислу іншою особою за винагороду. Тим самим замовник відводить від себе будь-які підозри щодо причетності до злочину, до того ж він має можливість виїхати на час убивства будь-куди і, тим самим, забезпечити собі алібі.

Слід зазначити, що вбивству на замовлення передують ретельна підготовка: досконало розробляється план його вчинення, заздалегідь добираються виконавці (переважно професійні злочинці), які спеціалізуються на вчиненні насильницьких злочинів, або особи, які входять до ОЗУ. Вони часто використовують маски, темні окуляри, рукавички, парики тощо<sup>52</sup> [32, с. 233]. Це є *другим* способом приховання слідів злочину. Зазвичай, цей спосіб використовується для приховання співучасті у злочині особи виконавця. За даними МВС України, з 1995 до 1998 року виконавці цих убивств на місці події у 20% випадків користувалися саме такими засобами особистого маскуванн<sup>53</sup> [51].

Іноді замовник убивства може обирати виконавців злочину з інших регіонів України, а також із-за кордону (що є *третім* способом приховування

слідів злочину). За даними МВС України, використання замовниками послуг виконавців убивства з інших регіонів України та СНД у період з 1995 до 1997 року спостерігалось у 12% випадків<sup>54</sup> [52].

Трапляються випадки, коли ні ініціатор злочину, ні виконавець не могли передбачити певних негативних обставин, що виникають не на їх користь. Наприклад, це несподіваний опір потерпілого, переслідування злочинців по гарячому сліду нарядом міліції, який випадково опинився на місці події, затримання в ході підготовки до нападу тощо. У таких випадках злочинці намагаються швидко приховати сліди злочину, застосовуючи спонтанні способи. Зокрема, це спроби позбавитися знарядь злочину, транспортних засобів, вигадкування різноманітних легенд своєї злочинної поведінки; вони часто намагаються мотивувати вбивство або замах на нього корисливими або хуліганськими мотивами. Наприклад, під час розслідування кримінальної справи про вбивство у м. Саках членів місцевого кримінального угруповання П., П. і Б. по гарячому сліду було затримано виконавців Г. та А., які мотивували свої дії почуттям помсти<sup>55</sup> [53, с. 72-77].

Можливі спроби фізичного усунення замовником найнятого ним виконавця й інших співучасників злочину<sup>56</sup> [20, с. 31]. В. Широченко зазначає, що виконавці вбивств (особливо, які діють на замовлення лідерів ОЗУ) досить часто самі після вчинення вбивства стають жертвами<sup>57</sup> [5, с.49]. Так, можна навести випадок про вбивства, вчинені в м. Києві під час перерозподілу сфер впливу між членами ОЗУ, яке очолював П. За його вказівкою виконавців убивств, яким він замовляв злочин, вбивали інші виконавці<sup>58</sup> [54]. Це є *четвертим* способом приховання слідів злочину. Такий спосіб характерний для приховання співучасті у злочині замовника.

Досить розповсюдженим вважається і такий спосіб, як позбавлення виконавцями зброї, засобів і знаряддя злочину на місці його вчинення (що є *п'ятим* способом приховування слідів співучасті у злочині виконавця). Цей спосіб приховання виступає типовою ознакою вбивства на замовлення. Так, О.І. Бородулін справедливо зазначив, що однією з ознак, яка вказує на замовний характер убивства, є наявність спроби з боку злочинців позбавитися знаряддя

вбивства на місці злочину<sup>59</sup> [32, с. 215]. Аналогічної думки дотримується і Б.П. Тимошенко<sup>60</sup> [55, с. 99-100]. В Україні широкого розповсюдження цей спосіб набув з 1994 року. Наприклад, такий спосіб приховання слідів вчинення замовних вбивств в 90-х роках минулого століття був досить розповсюдженим в Донецькій області. Тоді в середньому в трьох із чотирьох випадків вчинення цих злочинів виконавці залишали знаряддя вбивства на місці злочину<sup>61</sup> [56]. За матеріалами кримінальних справ, порушених за фактами замовних вбивств у Донецькій області в 1997 році у 73 % випадках знаряддя злочину були кинуті їх виконавцями на місці події або поблизу від нього, у 5% випадків злочинці позбавлялися знарядь злочину на шляху втечі з місця події, і лише у 22 % випадків злочинці забирали зброю з собою. При цьому основними видами зброї, яку залишали виконавці вбивства на місці злочину (у 87 %), був автомат Калашникова. У 10 % випадків злочинці залишали пістолети, пістолети-кулемети іноземного виробництва, і лише в 3% випадків кинutoю була гладкоствольна зброя<sup>62</sup> [57]. Ефективність приховування слідів таким чином злочину можна пояснити тим, що, позбавляючись зброї, виконавці намагаються позбавитись важливих доказів, знижують імовірність затримання по гарячому сліду і взагалі можливість розкриття злочину. У зв'язку з цим доречно навести приклад, коли злочинці не встигли позбавитися зброї і були затримані. Так, 23 жовтня 1997 року С. і Г. на 124 кілометрі автошляху Ростов – Одеса в районі м. Новоазовська, рухаючись в автомобілі «Вольво-760», з автомата Калашникова обстріляли автомобіль «Мерседес-300», яким керував Ш. Завдяки вчасному повідомленню про скоєння злочину злочинців вдалося затримати. У салоні автомобіля було знайдено автомат Калашникова, з якого, за результатами балістичної експертизи, і здійснювалися постріли<sup>63</sup> [58].

*Шостим* способом приховання слідів злочину є знищення будь-яких маркувальних ознак на бойовій вогнепальній зброї. Останнім часом у Росії злочинці стали витравляти індивідуальні ознаки зброї, за якими її можна ідентифікувати. Наприклад, згладжують внутрішню поверхню ствола або взагалі виготовляють на збройних заводах пістолети, які не піддаються відповідному обліку, додаючи їм додаткових бойових якостей<sup>64</sup> [20, с. 26].

З метою приховування злочину та вчинення дій, спрямованих на протидію розслідуванню, злочинці часто використовують заздалегідь викрадений автотранспорт, який після скоєння злочину знищують шляхом підпалу (що є *сьомим* способом приховання слідів злочину). Такий спосіб був досить розповсюдженим у середині 90-х років XX сторіччя у Донецькій та Луганській областях і складав майже 45% від загальної кількості вбивств на замовлення<sup>65</sup> [51].

Іноді бувають випадки, коли злочинці після вчинення вбивства на замовлення здійснюють спробу приховати тіло потерпілого (що є *восьмим* способом приховання слідів злочину). В більшості випадків такі злочини скоюються за наявності близьких або родинних відносин між злочинцями та потерпілими. Як свідчить слідча практика, приховання трупа в таких випадках здійснюється шляхом закопування, утоплення, розчленування тощо.

*Дев'ятим* способом приховування злочину є маскування вбивства під природну смерть, нещасний випадок, необережне позбавлення життя потерпілого у бійці або під час хуліганських дій. Іноді злочинці можуть інсценувати розбійний напад, гвалтування з метою ввести слідство в оману.

Наведений перелік способів приховання слідів вбивств на замовлення не є абсолютним, але за даними МВС та Генеральної прокуратури України, містить найбільш розповсюджені способи. Саме їх наявність і відрізняє убивства на замовлення від інших видів умисних вбивств.

Отже, спосіб вчинення вбивства на замовлення характеризує відповідну слідчу ситуацію, за ознаками якої можна висунути версії щодо злочинців, про що і піде мова у наступному підрозділі.

### **1.3. Слідова картина у справах про вбивства на замовлення**

Перш ніж розглянути питання щодо слідової картини вбивства на замовлення, доцільно визначитись із загальним поняттям криміналістичної характеристики злочину (умови його вчинення, особа злочинця та інші особливості певної злочинної діяльності, яка має значення для розкриття, розслідування та профілактики злочинів). Так, на думку М.П. Яблокова, під

криміналістичною характеристикою слід розуміти систему значущих у криміналістиці ознак злочину, які виявляються у способі, механізмі та умовах його вчинення, особі злочинця та інших особливостях певної злочинної діяльності, яка має значення для розкриття, розслідування та попередження злочинів<sup>66</sup>. А.В. Старушкевич під криміналістичною характеристикою злочинів розуміє упорядковану певним чином сукупність даних (відомостей) про криміналістично значущі ознаки злочинів<sup>67</sup> [59, с.10]. На думку В.К. Весельського, криміналістична характеристика злочинів належить до основних положень методики розслідування, а для деяких криміналістичних методик, певною мірою, є основою їх побудови. Ця характеристика визначає найважливіші положення методики розслідування злочинів. Перебуваючи у складі криміналістичної методики, вона покликана виконувати функцію побудови оптимальних методів розслідування<sup>68</sup> [60]. Що стосується вчинення вбивств на замовлення, то криміналістична характеристика містить опис: способів приготування, вчинення та приховання (етапності діяння), обстановки на місці злочину, ознак та властивостей знарядь, які використовували злочинці, особливостей слідів та їх взаємозв'язків, особливостей особи організатора, посередника, виконавця, особливостей особи жертви (об'єкта злочинного посягання), видів та розмірів винагороди та способів її надання виконавцям убивства<sup>69</sup> [15, с. 399]. На думку М.В. Салтевського, криміналістична характеристика для методики розслідування має першочергове значення, оскільки вона слугує вірогідною моделлю конкретного злочину, віднесеного до певного виду.

*Криміналістична характеристика* – це видова модель, яка дозволяє прогнозувати, будувати найбільш обґрунтовані версії щодо обставин конкретної події (особи, способу, засобів злочину та іншого), де одним з елементів цієї характеристики поряд з іншими виступає і типова слідова картина.

*Слідова картина конкретного злочину* – це матеріальна й ідеальна слідова обстановка, яка відображає та зберігає різноманітну інформацію про конкретну подію злочину та особу, яка його скоїла<sup>70</sup> [25, с. 148-151]. В.О. Коновалова зазначає, що слідова картина є досить новим елементом криміналістичної

характеристики і представляє собою комплекс слідів, які відображають картину події злочину, дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення. Автор вважає слідову картину комплексом слідів, що відображають певну поведінку суб'єкта на місці злочину. На її думку, поведінка людини завжди відбивається в оточуючому середовищі у вигляді комплексного особисто-регуляційного сліду. Цей слід не менш корисний для ідентифікації особи злочинця, ніж слід його пальця. Але на відміну від сліду пальця руки, слід поведінки завжди є на місці злочину та несе набагато більший обсяг криміналістично значущої інформації про особу злочинця. Велике значення слідової картини проявляється під час розслідування умисних вбивств, бо вона часто виступає ключем до розкриття злочину. Тому орієнтація на криміналістично важливі сліди, іншими словами сліди, важливі для розслідування злочинів, є особливо необхідною у системі елементів криміналістичної характеристики злочинів. Дійсно, система від аналізу окремих слідів до їх комплексу, у співвідношенні з обставинами події, дозволяє висунути найбільш вірогідні версії про скоєний злочин. Наприклад, сліди дають уявлення про подію злочину. Саме у зв'язку з цим у криміналістиці прийняті такі визначення, як «сліди підпалу», «сліди вибуху», «сліди крадіжки» тощо<sup>21</sup> [26, с. 25-26]. Слідову картину злочину складають сліди та обстановка. Виявлення цих слідів і встановлення причинних зв'язків між ними дозволяють побудувати картину події, побудувати вірогідні або дійсні моделі злочину, механізм його скоєння. Дослідження таких слідів або речових доказів повинно вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити інші негативні обставини і сліди приховання злочину<sup>22</sup> [28, с. 238]. Г.А. Матусовський зі слідовою картиною пов'язує наслідки у вигляді змін, детермінованих злочином і виражених у фізичній або матеріальній шкоді. Наприклад, це характерні сліди пошкоджень, їх локалізація та певний взаємозв'язок між ними<sup>23</sup> [61, с. 149].

Слідова картина вбивства на замовлення має деякі типові ознаки, що дозволяють зробити висновок про замовний характер вбивства. Наприклад, використання автоматичної вогнепальної зброї з подальшим її залишенням на місці злочину або неподалік від нього чи з подальшим знищенням транспортних

засобів, на яких злочинці прибули на місце вбивства та втекли з нього.

Важливість слідової картини під час розслідування злочинів, скоєних групою осіб, яскраво проілюстрував В.Ю. Шепітько. На його думку, аналіз окремих слідів на місці події і будь-яких змін в обстановці під час скоєння злочину дозволяє висунути версії щодо скоєння злочинів групою осіб або виконавцем-одинаком. Наприклад, про груповий характер злочину свідчить кількість, характер, локалізація слідів на місці події<sup>24</sup> [62, с.29]. Типовість слідів визначається такими показниками, як: спосіб скоєння злочину, серед іншого й характером знарядь нападу, які застосовувалися злочинцями; місцем, часом, обстановкою, мотивами злочину; наявністю зв'язків між злочинцем та жертвою, особою злочинця у плані його характерологічних особливостей. Хоча кожний злочин та спосіб його вчинення індивідуальні, аналіз певної їх категорії, у тому числі й убивств, дозволяє відокремити в них ті однотипні елементи, які у низці ознак, що часто зустрічаються, можна віднести до типових. У цьому плані сліди, які існують ізольовано, в ході аналізу їх можливих та дійсних взаємозв'язків утворюють свого роду деталі, мозаїчні фрагменти, а інколи і цілісну модель скоєного злочину. Їх досконалий аналіз та синтез дозволяють встановити не тільки факт події, але і отримати певні дані про вбивцю, механізм скоєння злочину, в окремих випадках – про мотив та деякі соціально-психологічні особливості найманого виконавця вбивства. Ця інформація може бути отримана під час аналізу слідів пальців рук або взуття (наприклад, на місці можливого перебування злочинця, де він очікував потерпілого), можливих частинок ґрунту на взутті, які дають підставу для проведення ґрунтознавчої або ботанічної експертизи, мікро- та макрочастинок вірогідно його одязі, недопалків сигарет, які дають підставу для проведення генної експертизи, а в окремих випадках – трасологічної та інших видів експертиз. За положенням тіла жертви можна зробити припущення про механізм нападу, можливий опір, боротьбу. Можуть бути виявлені сліди-нашарування на одязі як потерпілого, так і злочинця, речовина під нігтями (наприклад, з частинами шкіри або крові особи нападника)<sup>25</sup> [26, с. 230-231]. Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що слідова картина тісно пов'язана з іншими елементами криміналістичної

характеристики злочину, тобто детермінується ними і на них вказує. Це, на нашу думку, має важливе значення для визначення характеру вбивства як замовного, а також для висунення версій і планування розслідування.

Наприклад, на думку М.О. Селіванова, до числа найважливіших завдань розслідування вбивств на замовлення, входить одержання відповіді на питання: чи була подія злочину? Вирішення такого питання, вважає автор, вимагає з'ясування надзвичайно важливих обставин, серед яких він називає ознаки насильницької смерті потерпілого і висловлюється про необхідність перевірки версій щодо самогубства або нещасного випадку. Матеріали справи повинні переконувати в тому, що смерть не є наслідком хвороби, старості, нещасного випадку або самогубства. Такий злочин, як убивство на замовлення, не може вважатись повною мірою розслідуваним за відсутності конкретних відомостей про особу потерпілого. Встановити ці дані необхідно не тільки для того, щоб упевнитись у наявності події злочину, але також і для забезпечення успіху в розслідуванні, точному визначенні ступеня відповідальності винного. Відомо, наприклад, що вбивство конкретної жінки, яка перебуває у стані вагітності, поряд з іншими рівнозначними умовами потягне більш сурове покарання, ніж убивство іншої особи<sup>76</sup> [63, с.49-50]. Слідова картина вбивства на замовлення може також вказувати на причини та умови, що сприяли вчиненню цього злочину. З цього приводу М.В. Салтевський зауважує, що слідова картина виявляє формування у злочинця антигромадських поглядів та установок, які згодом перетворюються на рішучість скоїти злочин. Інформація про це міститься саме у слідах злочину<sup>77</sup> [64, с. 313]. Необхідність встановлення причин злочину та умов, що сприяли його вчиненню (згідно зі статтею 23 КПК України), входить у предмет доказування у кожній кримінальній справі. Вивчення повного комплексу слідів на місці злочину сприяє визначенню певних особливостей та деталей скоєння злочину й висуненню версій щодо осіб, зацікавлених у смерті потерпілого. М.О. Селіванов не випадково зазначає, що для правильного розгляду кримінальної справи слід встановити максимально повний комплекс ознак потерпілого, який включає демографічні ознаки, серед іншого статеву і вікову приналежність, місце проживання, рід занять, професію,

місце роботи, займану посаду, наявність або відсутність судимості. Важливо також мати уявлення про стан здоров'я потерпілого, про риси його характеру – такі, наприклад, як жадібність, агресивність, жорстокість тощо, про наявність стійких негативних звичок. Встановленню підлягають усі обставини, які належать до об'єктивної сторони складу злочину. У такому аспекті необхідні дані про спосіб убивства, знаряддя злочину тощо<sup>28</sup> [63, с. 50]. Слідова картина вбивства на замовлення взагалі важлива, передусім, для з'ясування питання: чи носило вбивство замовний характер? Для його вирішення потрібно враховувати ознаки, властиві вбивству на замовлення. Це можуть бути сліди, які залишилися в ході приготування до злочину, наприклад різноманітні плани, схеми нападу на потерпілого, фотокартки потерпілого або будинку, де він мешкає. Ознаки способу вчинення вбивства, наприклад матеріальні сліди злочину, залишені на місці події виконавцями вбивства, вказують на механізм його вчинення (наявність автоматичної вогнепальної зброї, використання заздалегідь викраденого авто-, мототранспорту, певних технічних засобів або відсутність ознак пограбування, зухвалий і відкритий характер нападу тощо). Приблизну категорію слідів-ознак вбивств на замовлення називають у своїй роботі І.В. Попов та інші. На їх думку, це: відсутність очевидного мотиву вбивства; кваліфікований спосіб вбивства; знищення злочинцями слідів злочину; відсутність речових доказів, які прямо чи опосередковано вказували б на злочинця; наявність на місці злочину кинутої злочинцями вогнепальної зброї; отримання даних про стеження злочинців за потерпілим; наявність на тілі вбитого слідів контрольних пострілів або ударів; імітація самогубства, розбійного нападу, гвалтування, нещасного випадку тощо<sup>29</sup> [65, с.8]. Існують ознаки, які вказують на замовний характер вбивства і на стадії приховання слідів злочину, наприклад знаряддя особистого маскуваня (рукавички, маски, окуляри тощо), вбивство очевидців злочину, знищення злочинцями засобів пересування або співучасників нападу тощо.

Узагальнивши кримінальні справи цієї категорії за шість років (1994 2000 рр.) та вивчивши слідову картину, ми встановили такі ознаки вбивств на замовлення. Щодо часу вчинення слід видзначити ранковий і денний

відтинки доби (з 6.00 до 10.00), коли жертвами ставали переважно бізнесмени, представники комерційних структур і органів державного управління (див. додаток А). Інакше виглядає справа із замахами на життя членів і лідерів ОЗУ. Для цієї категорії потерпілих найбільш небезпечними є вечірні відтинки доби – з 18 до 22 години. Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що члени ОЗУ, зазвичай, вирішують свої ділові стосунки у другій половині дня або у вечірні відтинки доби (див. додаток Б). Наші результати підтверджуються і дослідженнями В. Широченка<sup>80</sup> [5, с. 47].

Отже, встановлення часу вчинення вбивств на замовлення повинно орієнтувати слідчого на висування версій стосовно події злочину, а також осіб, до нього причетних. Крім того, це сприятиме організації проведення невідкладних слідчих дій.

Щодо місця вчинення вбивств на замовлення, то воно обумовлюється двома категоріями:

1) за географічними ознаками – регіон вчинення вбивства (наприклад, Донецька, Луганська області тощо). За даними МВС України, найбільш криміногенними регіонами відносно вчинення цих злочинів у 1995-1999 роках визнається Автономна Республіка Крим – 109, Донецька, Одеська, Луганська області – відповідно 110, 69, 34 вбивства на замовлення і м. Київ – 52 злочини<sup>81</sup> [51];

2) конкретне місце вчинення злочину. Визначається воно на підставі сукупності відомостей про конкретне місце перебування потерпілого, підготовку, вчинення і приховання слідів злочину. Насамперед це такі поняття, як місце помешкання потерпілого, його особистий автотранспорт, автошляхи, автостоянки тощо. У цьому випадку найбільш зручним місцем вчинення вбивств на замовлення є особистий автотранспорт потерпілих. Наприклад, у 1997 році в Донецькій та Луганській областях в особистому автотранспорті було вбито майже 50 % потерпілих (див. додаток В). В.Я. Горбачевський у своїй роботі також відзначив особистий автотранспорт потерпілих у числі найбільш зручних місць для нападу з метою вбивства<sup>82</sup> [66, с. 106]. На нашу думку, обумовлено це тим, що в автомобілі потерпілий є найбільш вразливим для

виконавця, оскільки обмежений у можливості сховатися та уникнути нападу. Щодо інших місць, то, за даними МВС України, у 1995-1998 роках 30,5 % вбивств на замовлення було вчинено біля помешкань потерпілих (у під'їздах, на подвір'ях, на підході до будинків тощо), 14,9 % склали вбивства на вулицях, автошляхах, у громадських місцях, 2,9 % склали вбивства безпосередньо в помешканні<sup>83</sup> [51].

Аналіз даних щодо слідової картини вбивств на замовлення дозволяє виявити певну кореляцію між метою, яку переслідували злочинці, та місцем і знаряддям скоєння цього злочину. Наприклад, якщо злочин було скоєно у громадському місці з використанням автоматичної вогнепальної зброї і подальшим її залишенням на місці події, то слід припустити, що таке вбивство ініційовано й організовано особою, яка володіє значними матеріальними коштами. Як правило, такими особами могли бути лідери ОЗУ, впливові бізнесмени, високопоставлені державні діячі. Метою такого вбивства було не лише усунення конкурента, а й певний резонанс у суспільстві.

Якщо злочин було скоєно без очевидців і при цьому застосовувалися знаряддя злочину, що виключають створення сильного шуму (вогнепальна зброя з пристосуванням для поглинання шуму, холодна зброя, снайперська стрільба з великої відстані), то варто вважати, що організатори вбивства мали за мету лише усунення непотрібної людини, резонанс у цьому разі злочинцям не був потрібний<sup>84</sup> [67, с. 101-102]. Як правило, жертвами таких злочинів стають підприємці, керівники підприємств, свідки тяжких злочинів тощо. Невипадково В. Галаган зазначає, що спосіб вчинення вбивства на замовлення залежить від обраного знаряддя злочину<sup>85</sup> [68, с. 30]. Взаємозв'язок, встановлений між місцем вчинення вбивства і метою, яку переслідують замовники вбивства, може сприяти визначенню вірогідних версій щодо причин і умов вчинення вбивств на замовлення та осіб, що їх ініціювали й організували.

Часто під час вчинення вбивства на замовлення потерпілому та стороннім громадянам завдається значна матеріальна шкода, що також складає елемент слідової картини зазначеного злочину. Особливо великої майнової шкоди завдає використання злочинцями вибухових пристроїв.

Розглянемо значення слідової картини для розмежування вбивств на замовлення (або вбивств за наймом), які вчиняються у комерційних колах і за побутовими мотивами, та вбивств, які вчиняються в ході протистоянь між ОЗУ (або вбивств за дорученням). Часто їх відносять до однієї групи. Але в цьому випадку в науковій літературі немає єдиного погляду. В.П. Бахін вважає, що перш за все необхідно визначитись зі співвідношенням між вбивствами на замовлення та вбивствами, які вчиняються в результаті протистоянь між ОЗУ. Він зазначає, що на сьогодні їх відносять до однієї групи тому, що між ними є багато спільного (відкритість та зухвалість дій, використання бойової зброї та вибухових речовин тощо), і розмежовувати згодом їх дуже складно. Отже, вбивство на замовлення та вбивство в ході протистоянь між ОЗУ – це не завжди одне й теж. Сутички між ОЗУ можуть відбуватися в двох основних варіантах: а) зустріч конкуруючих між собою угруповань, що закінчується перестрілкою; б) розправа із суперниками шляхом вчинення вбивств на замовлення (силами своїх бойовиків або за допомогою найманих убивць)<sup>96</sup> [69, с. 3]. У таких випадках вбивства, зазвичай, мають зухвалий, резонансний характер, учиняються у громадських місцях за наявності великої кількості очевидців, а потерпілими виявляються лідери або члени ОЗУ. Виконавців буває декілька. Вони використовують автоматичну вогнепальну зброю. І навпаки, якщо аналіз слідової картини вказує на те, що вбито середнього підприємця або керівника середньої ланки тощо, і вбивство не мало зухвалого та резонансного характеру, то можна вважати, що злочин було скоєно на замовлення кимсь із конкурентів потерпілого. У першому випадку злочин необхідно розслідувати з урахуванням методики розслідування вбивств, вчинених на ґрунті протистоянь між ОЗУ, а у другому – з урахуванням методики розслідування вбивств на замовлення. М.І. Слинько з цього приводу зазначає, що вбивства на замовлення, враховуючи їх невеликий відсоток розкриття, не завжди вдається відрізнити від убивств, вчинених у ході протистоянь між ОЗУ або під час позбавлення життя за інших мотивів та обставин, із застосуванням вогнепальної зброї. Таким чином, статистичні дані не завжди достатньо точно відображають масштаби цих явищ, хоча в цілому і дозволяють адекватно аналізувати ситуацію, визначаючи

тенденцію її розвитку<sup>87</sup> [34, с. 5]. Подібна ситуація існувала до 1997 року і в Україні, коли майже всі резонансні вбивства (як членів ОЗУ, так і інших осіб) відносили до вбивств на замовлення. Але ж і в цьому був певний сенс, оскільки вбивства на замовлення у своїй більшості пов'язані з конфліктами, що виникають у злочинному середовищі.

Вищенаведене дозволяє констатувати, що слідова картина вбивства на замовлення має суттєве значення для вирішення таких завдань: 1) з'ясування характеру вбивства (тобто замовне воно чи ні); 2) висунення версій щодо замовників та інших співучасників вбивства; 3) з'ясування причин та умов вчинення вбивств на замовлення; 4) обрання відповідної методики розслідування.

#### **1.4. Особа як елемент криміналістичної характеристики вбивства на замовлення**

Достатньо повне розслідування кримінальної справи повинно містити всі відомості щодо винності обвинувачуваного у скоєнні злочину і мотивів убивства. При цьому певний інтерес викликає особа замовника вбивства. Слід відзначити, що ця категорія злочинців у складі злочину, який розглядається, є найголовнішою. Без замовника не відбувається жодне вбивство на замовлення, у злочині реалізується саме його злочинна воля<sup>88</sup> [20, с. 39]. Б.П. Тимошенко визнає, що першою і головною особливістю, яка дає можливість виокремити вбивство на замовлення в самостійний вид злочину, є та, що дозволяє стверджувати про інститут замовника вбивства<sup>89</sup> [8, с. 5]. У Кримінальному кодексі УРСР 1960 р. зі змінами та доповненнями за 1987 р. склад убивств на замовлення був відсутній. Коли траплялися подібні злочини, то вони кваліфікувалися за п. «а» ст. 93, де йшлося про вбивства з корисливих мотивів<sup>90</sup> [70, с. 373-386]. Навіть у 1994 році, коли ці злочини в Україні набули найбільшого розповсюдження (за даними МВС України їх тоді було скоєно близько 200)<sup>91</sup> [71, с. 4], Пленум Верховного Суду України у своїй постанові від 1 квітня 1994 року № 1 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я людини» у п. 8 зазначив, що вбивство на замовлення, коли

винний, виконуючи волю іншої особи за отриману або обіцяну грошову винагороду або з іншої матеріальної зацікавленості, позбавляє людину життя, слід кваліфікувати згідно з п. «а» ст. 93 КК України<sup>92</sup> [72, с. 48-53].

Значні зміни щодо виокремлення вбивства на замовлення сталися в кримінальному законодавстві в 1996 році. Тоді Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, відповідальності за посягання на життя, здоров'я і майно суддів, працівників правоохоронних органів, осіб, які беруть участь в охороні громадського порядку, та громадян» ст. 93 КК було доповнено пунктом «и» – умисне вбивство, вчинене на замовлення<sup>93</sup> [73].

Але, незважаючи на те що цією постановою було закріплено новий вид убивств з обтяжуючими обставинами, вона чітко не визначила в чинному інституті співучасті місце особи, що замовила вбивство. У зв'язку з цим серед науковців виникли суперечки щодо визначення місця фігури замовника вбивства в інституті співучасті. Так, О.І. Бородулін вважає фігуру замовника вбивства організатором вбивства на замовлення<sup>94</sup> [20, с. 8].

Про необхідність кваліфікації дій замовника в межах цього інституту співучасті висловлюються також М.І. Мельник і М.І. Хавронюк<sup>95</sup> [74, с. 46].

Суттєвих змін за цим напрямом не було внесено і Пленумом Верховного Суду України від 26 лютого 1999 року № 3, на якому було сказано, що замовник, замовляючи вбивство, вчинює дії, які спонукають виконавця до позбавлення потерпілого життя, тобто виступає в ролі підмовника (якщо схиляє виконавця до скоєння злочину) або організатора (наприклад, коли дає виконавцеві наказ або розпорядження вчинити вбивство<sup>96</sup> [9, с. 9]. Навіть у проекті нового Кримінального кодексу, розробленого робочою групою Кабінету Міністрів України від 12 травня 1998 року<sup>97</sup> [75], та в альтернативному проекті, який був розроблений 15 травня 1998 року за дорученням Комісії Верховної Ради України з питань правопорушень і боротьби зі злочинністю 12 скликання<sup>98</sup> [76], не було приділено уваги питанню щодо місця замовника вбивства в інституті

співучасті. До речі, у новому КК України це питання також залишилося поза увагою законодавців.

На відміну від вищезазначених засад, на цю проблему існують інші погляди, які також обґрунтовані достовірними фактами з історії та практики розслідування вбивств на замовлення. Наприклад, про існування в інституті співучасті окрім фігур виконавця, організатора, підмовника та посібника вбивства на замовлення ще і так званого замовника говорить М.К. Дробиняк. Саме він зазначив, що в ході розслідування ним у 1995 році кримінальної справи за фактом вчинення замаху в Бориспільському аеропорту на життя одного з кримінальних «авторитетів» м. Сімферополя Дзюби, був затриманий та засуджений організатор цього злочину Я., який до цього працював генеральним директором страхової компанії «Орбіта плюс» м. Сімферополя, але замовників злочину слідству встановити так і не вдалося<sup>99</sup> [77, с.68-69]. Тобто зі статті випливає, що все ж таки в інституті співучасті існує окрема фігура співучасника злочину, яка за своїм злочинним становищем посідає місце вище, ніж організатор злочину.

Особисту думку щодо місця замовника умисного вбивства в інституті співучасті висловлює також і М.О. Селіванов, який пише, що вбивство на замовлення здійснюється за участю замовника й організатора, частіше посередника або декількох посередників, які шукають безпосереднього виконавця вбивства. В одних випадках функції замовника й організатора вбивства поєднуються в одній особі, в інших – їх виконують різні особи<sup>100</sup> [78, с. 100].

Б.П. Тимошенко не погоджується ані з думкою О.І. Бородуліна, ані з думкою М.І. Мельника та М.І. Хавронюка. Він стверджує, що замовника не можна ототожнювати з організатором злочину, тому що весь тягар організації скоєння злочину або керівництва його вчиненням лягає на інших осіб. Саме в цьому полягає його відмінність від організатора, який виконує волю замовника. Особливість замовника – не тільки в тому, що він приймає рішення, надає доручення організатору (частіше за допомогою посередника) про скоєння злочину і фінансує його, але й у тому, що він починає діяти раніше за інших. Дії

замовника набагато небезпечніші, ніж дії організатора або іншого співучасника, тому що саме замовлення злочину є тією пружиною, яка запускає (у багатьох випадках таємно за допомогою посередника) увесь механізм, який далі діятиме без участі замовника. На думку автора, сукупність цих особливостей щодо характеру суспільно небезпечних дій замовника і дає підстави виокремлювати його в окремий вид співучасті<sup>101</sup> [79, с.82-89]. Так, Ю.В. Александров вважає, що відповідальність за п. «и» ст. 93, а зараз п. 11 ст. 115 КК України, несуть як замовник убивства, так і його виконавець, а також особи, які виступають у ролі організатора, підмовника, посібника (не завжди ці ролі збігаються з особою замовника)<sup>102</sup> [10, с. 77-84].

Про існування осіб, що були співучасниками вбивств на замовлення та були більш небезпечними за їх організаторів, вказує і зарубіжний досвід. Так, у 30-ті роки ХХ сторіччя в США існувала «Корпорація вбивств» або «Мердер інкорпорейтед». Припускалося, що місцеві боси мафії, коли їм необхідно буде когось вбити, могли укласти із зазначеною корпорацією «контракти на вбивства». Корпорація підпорядковувалась раді, яка складалась із впливових мафіозних фігур. Рада розглядала замовлення на вбивства, що надійшли, і призначала виконавців, отримувала від замовників гроші. У разі затримання співучасників злочину (аж до організаторів) особа замовника часто залишалася поза увагою правоохоронних органів, тому що виконавець її не знав, а організатори могли її і не викрити поліції<sup>103</sup> [80, с. 7-12]. Отже, постає питання про визначення фігури замовника як окремого елементу в інституті співучасті. Неврахування в інституті співучасті особи, яка стоїть вище за організатора злочину (назвемо її ініціатором), може негативно відбитися на повноті розслідування. Наприклад, у тому випадку, коли суб'єкт доказування, розслідуючи кримінальну справу про умисне вбивство, керуючись ст. 27 КК України, обмежиться лише притягненням до кримінальної відповідальності співучасників на чолі з організатором, то при цьому поза увагою може залишитись особа, яка ініціювала вбивство на замовлення, але не брала участь у складанні плану вбивства тощо.

З цього приводу доречно навести думку Б.П. Тимошенка, який робить висновок про те, що не всі замах на життя потерпілих і в попередні часи розкривалися з установленням замовників. Як приклад він наводить випадок про замах на життя віце-прем'єра у відставці царської Росії С.Ю. Вітте. Тоді кримінальну справу у зв'язку зі смертю виконавця злочину Казанцева та неможливістю притягнення до кримінальної відповідальності іншого співвиконавця Федорова, який перебував за кордоном, було закрито. Але А.Ф. Коні порадив Вітте наполягати на продовженні слідства тому, що не були встановлені інші особи (окрім виконавців), тобто замовники цього злочину<sup>104</sup> [8, с. 8-9].

Аналогічну думку висловлює і М.О. Селіванов<sup>105</sup> [63, с.51]. За даними анкетування 300 респондентів (слідчих прокуратури та оперативних співробітників ОВС), які брали участь у розслідуванні зазначених злочинів, майже 53% відповіли, що фігуру замовника вбивства вважати лише організатором або підмовником вбивства не є достатнім, і погодилися, що їй доцільно вважати ініціатором злочину, 20% чітко не визначили свою позицію з цього питання, і лише 27% висловились, що особа замовника вбивства виступає як організатор або підмовник злочину. Отже, особа, яка ініціювала вбивство на замовлення, постає як головна фігура, без встановлення якої кримінальна справа не буде розслідувана в повному обсязі.

На сьогодні в галузі кримінального права чітко ще не визначене місце замовника вбивства в інституті співучасті. Невипадково В.Я. Горбачевський зосередив увагу на тому, що під час розслідування злочину, нерідко через невизначеність законодавства щодо замовника вбивства, виникає проблема кваліфікації його дій і міри відповідальності. Тому судова практика також не завжди однозначно підходить до розв'язання цього питання. В деяких випадках замовника визнають організатором вбивства, в інших – підмовником або посібником. У зв'язку з чим автор пропонував ввести до ст. 19 попереднього КК України поняття «замовник», і не тільки щодо вбивства на замовлення, а й щодо інших злочинів, які можуть скоюватися на замовлення<sup>106</sup> [81, с. 60-61].

Про це зазначається і в узагальненні, проведеному Верховним Судом України в 1998 році<sup>107</sup> [82, с. 3-12]. П.П. Пилипчук визначив, що автори Науково-практичного коментарю КК України пропонують розглядати вбивство на замовлення як виконання угоди про позбавлення потерпілого життя, сторонами якої є, щонайменше, дві особи – замовник і виконавець<sup>108</sup>. Таке визначення, однак, не відповідає загальноприйнятому тлумаченню слова «замовлення»<sup>109</sup>. Так, на думку багатьох науковців, зміст поняття «організатор» передбачає порядок з ініціюванням злочину й інші дії, які сприяють його скоєнню. Наприклад, М.Й. Коржанський організатором визнає особу, яка організувала скоєння злочину або керувала його скоєнням. Роль організатора у скоєнні злочину полягає в тому, що він є ініціатором і двигуном злочину. Він: 1) шукає учасників; 2) розробляє план скоєння злочину; 3) розподіляє ролі між співучасниками; 4) спрямовує їхні дії; 5) забезпечує скоєння злочину матеріально (грошми, технікою, знаряддями, приміщеннями тощо)<sup>110</sup> [12, с. 86-87].

На думку П.С. Матишевського, організатором є особа, яка не тільки викликає в інших осіб бажання скоїти злочин, але й об'єднує їх, розробляє план скоєння злочинних дій, розподіляє ролі між учасниками злочину або здійснює безпосереднє керівництво скоєнням злочину як ватажок, розпорядник діяльності, спрямованої на досягнення злочинного результату. Цьому може сприяти сукупність усіх вказаних видів організаторської діяльності або лише деякі з них за умови, що вони породжують у певних осіб рішучість діяти відповідно до заздалегідь розробленого плану<sup>111</sup> [83, с. 268].

Вищесказане свідчить про те, що дії організатора полягають не лише в ініціюванні злочину, але і в безпосередній участі у створенні плану його скоєння тощо. Але ж для особи, що замовляє злочин, не обов'язково брати безпосередню участь у розробленні плану злочину або забезпечувати злочин матеріально. Як свідчить практика, вона лише замовляє конкретний злочин, сплачуючи винагороду за його скоєння, все ж інше (організація, вбивство тощо) виконують інші особи, які навіть не знайомі із замовником. На думку М.І. Бажанова, інколи особу, що замовила вбивство, називають підбурювачем, тобто особою, яка схилила до вчинення вбивства іншу особу (п. 4 ст. 27 КК України). При цьому

способи підбурювання різні. Це можуть бути умовляння, поради, вказівки, накази, примушення, погрози, підкуп тощо. Це такі способи, за допомогою яких, підбурювач викликає в інших співучасників (у виконавця) бажання, рішучість, скоїти злочин, але повністю не пригнічує волю особи, що підмовляється<sup>12</sup> [84, с. 209-210].

Таким чином, підбурювачем є особа, яка за допомогою перелічених вище засобів тільки намагається викликати у виконавця рішучість до скоєння того чи іншого злочину, про що він прийняв рішення раніше й особисто.

Як справедливо зазначав П.С. Матишевський, підбурювачем, відповідно до ч. 5 ст. 19 колишнього КК України (а за новою редакцією ч. 4 ст. 27 КК України), вважається особа, яка схилила виконавця до скоєння злочину. Діяльність цього співучасника характеризується тим, що він свідомо викликає в іншої особи рішучість або зміцнює намір скоїти злочин, який виник у неї раніше<sup>13</sup> [83, с. 269]. Тобто намір на скоєння злочину виник у виконавця самостійно поза ініціативою підбурювача.

Що ж стосується проблеми співучасті у вбивстві на замовлення, то тут виконавець діє не як особа, яка раніше виношувала намір на вчинення вбивства потерпілого, а як знаряддя скоєння злочину. Невипадково Б.П. Тимошенко зазначив, що замовника не можна ототожнювати і з підбурювачем, адже він нікого не схиляє до скоєння злочину, він за своїм суспільним становищем або злочинним статутом вищий за будь-якого співучасника. Достатньо лише його волевиявлення<sup>14</sup> [79, с. 88-89]. На наш погляд, у понятті замовника злочину існують суттєві відмінні ознаки. Замовник може бути як організатором, підбурювачем, так і ініціатором. У цьому випадку ініціатор завжди буде первинним джерелом ідеї злочину. Замовник-ініціатор завжди виступає ініціатором злочину, а організатори чи підбурювачі можуть діяти і з ініціативи інших осіб, хай навіть тих, якими вони керують, готуючи або скоюючи злочин. Отже, в організації або в підбурюванні до злочину ініціатива з боку організаторів чи підбурювачів на його скоєння не завжди є обов'язковою. На відміну від цього, замовлення злочину спочатку завжди передбачає ініціативу з боку замовника на його скоєння, а вже потім вчинення дій, спрямованих на

організацію чи підбурювання. Звідси випливає, що особа замовника вбивства завжди є ініціатором, а потім вже організатором чи підбурювачем.

Таким чином, криміналістичну характеристику вбивства на замовлення доцільно доповнити такою особою злочинця, як ініціатор вбивства.

Така думка обґрунтована тим, що термін «ініціатор» взагалі більш широкий, ніж терміни «замовник», «організатор», «наймач» тощо. Ініціатор – особа, група осіб або організація, яким належить почин у будь-якій справі; зачинатель, засновник, основоположник, піонер<sup>115</sup> [17, с. 190]. Або ініціатор – той, хто виявляє ініціативу першим у будь-чому значному<sup>116</sup> [21, с. 243]. Саме цим терміном можна більш точно визначити фігуру, яка була найбільше зацікавлена в незаконному позбавленні життя потерпілого і завдяки якій почав працювати весь механізм злочину.

Зазначена пропозиція має перспективу, яка полягає в тому, що під час розслідування конкретних кримінальних справ (особливо найбільш тяжких злочинів проти особи) такий підхід зобов'яже слідчого виявляти не тільки осіб, які організували злочин (тобто розробляли план злочину, фінансували його, керували злочинними діями співучасників тощо), але й осіб, які спочатку його ініціювали, що своєю чергою сприятиме повноті розслідування як убивств на замовлення, так й інших злочинів<sup>117</sup> [85, с.327-331]. Розгляд цього питання в межах кримінально-правової характеристики є необхідним тому, що особа замовника вбивства у криміналістичному аспекті й до цього часу досліджена недостатньо<sup>118</sup> [86, с.101]. Отже, розгляд особи замовника у кримінально-правовому аспекті дає можливість виділити його сутність і в криміналістичному розумінні, тобто переглянути його не тільки як організатора або підбурювача, але і як ініціатора, та розробити відповідні рекомендації до його виявлення в процесі розслідування та притягнення його до кримінальної відповідальності. До речі, проведене опитування респондентів з числа атестованих співробітників оперативних служб ОВС та слідчих прокуратури України щодо того, ким виступає у співучасті замовник вбивства, показало, що 23% вважають його організатором, 20% – підбурювачем, 53% – лише ініціатором, 4% утримались від відповіді.

Розглядаючи криміналістичну характеристику особи замовника, треба виокремити певну категорію осіб, серед яких найвірогідніше можуть опинитися: 1) керівники комерційних структур; 2) лідери ОЗУ, «авторитети» злочинного середовища (на цю категорію як на найбільш розповсюджену вказали 90 % респондентів); 3) корумповані представники владних структур і органів управління. Приблизний вік замовників, за даними МВС України, коливається від 25 до 45 років. Серед замовників зустрічаються й жінки, загальна кількість яких складає близько 18 %<sup>119</sup> [39]. Емпіричні дослідження свідчать, що більше 70 % організаторів (замовників) вбивств складають чоловіки. За професійною діяльністю та рівнем взаємовідносин вони належать до таких категорій: 1) лідери ОЗУ; 2) керівники комерційних структур; 3) представники дрібного бізнесу; 4) члени родини; 5) колишні подружжя тощо. На думку О.І. Бородуліна, лідери ОЗУ замовляють злочини відносно лідерів та членів конкуруючих злочинних угруповань, керівників державних і, найчастіше, комерційних структур, які відмовилися виплачувати їм певні суми грошей або надавати інші послуги.

Керівники комерційних структур, зазвичай, замовляють вбивства своїх партнерів по бізнесу (50%) і своїх конкурентів (45%), а також лідерів і членів ОЗУ, які вимагали у них гроші (5%). Організатори у 99% випадків – чоловіки. Але ж був випадок, коли жінка замовила вбивство лідера ОЗУ, який вимагав у неї гроші, знущався над нею та членами її родини. Представники дрібного бізнесу замовляють вбивства своїх партнерів, з якими вони ділять прибутки від своєї діяльності.

Досить велику групу замовників вбивств складають особи, які перебувають з жертвою в родинних стосунках або їх об'єднує спільне проживання. У цій групі майже в 95 % випадків домінують жінки. Вони, як правило, позбавляються своїх чоловіків (7,85%), колишніх чоловіків (10%) та інших родичів (5%) [20, с. 45];. Вбивства чоловіків замовляють за двома основними мотивами:

1) у зв'язку з тим, що він зловживає спиртними напоями, наприклад, як це було в кримінальній справі про замовлення з боку М. на вбивство свого

чоловіка Л., який систематично зловживав спиртними напоями та на ґрунті цього тероризував останню<sup>120</sup> [87];

2) з метою заволодіти майном родичів, як це сталося в замовленні С. раніше осудженому М. вбити її чоловіка, з яким вона не бажала розподілити спільно нажите майно<sup>121</sup> [88]. Думка про заволодіння майном у жінок виникає переважно незадовго до розлучення з чоловіком. Інколи жінки виходять заміж за чоловіків, які значно старших віком, а потім вживають заходів щодо позбавлення їх життя з метою заволодіння їх майном, грошима тощо. Таким прикладом може бути кримінальна справа про замовлення з боку Г. вбити свого чоловіка<sup>122</sup> [89]. У низці інших родичів, від яких позбавлялися жінки, були їх батьки та інші близькі родичі. Названих вище осіб, як правило, позбавляються у зв'язку з їх негативним способом життя (систематичним пияцтвом, побиттям родичів тощо).

Чоловіки-замовники позбавляються рідних, як правило, з корисливих мотивів (заволодіння майном потерпілого)<sup>123</sup> [20, с.39].

За даними М.О. Селіванова, серед замовників багато осіб, які матеріально добре забезпечені й мають середню або вищу освіту, багато представників інтелектуальної праці. За своїм характером більшість з них є егоїстами, схильними до помсти, заздрості та лідерства. Більшість із них мають міцну волю та рішучі. Часто замовники та потерпілі мешкають в одному населеному пункті<sup>124</sup> [63, с.54].

Що стосується виконавців убивств, то за нашими даними це особи віком від 20 до 30 років, більшість із них були членами ОЗУ, до того ж раніше не судимі. 7 % з них виявилися особи, які раніше проходили службу в силових структурах (міліція, СБУ, КДБ, військові спецнази). Учасники бойових дій у «гарячих точках» світу склали не більш 5 %, охоронці приватних фірм, підприємств тощо – 25 %, члени ОЗУ – 37 %, інші особи, як правило, раніше засуджені за насильницькі або корисливо-насильницькі злочини, склали 26 %. За характером виконавці відрізняються стриманістю, відсутністю шкідливих звичок. Такі особи завжди мають добру фізичну підготовку (колишні боксери, борці, каратисти, біатлоністи тощо). Одним з прийомів їх маскуванню є зміна

своєї зовнішності. Часто вони безпідставно, на перший погляд, виїзять у «відрядження». У повсякденному житті потенційні виконавці вбивств одягаються непримітно, у темний або іншого однотонного кольору одяг. Офіційно вони вважаються або безробітними, або працюють охоронцями у приватних фірмах. Найвиразнішою прикметою цих осіб було те, що вони, на перший погляд, жили не по кишені<sup>125</sup> [90, с. 101-102]. Затримують виконавців, найчастіше, у двох випадках: по гарячому сліду і за показаннями замовника. Але і після затримання виконавці не завжди виказують замовника вбивства, тому що: 1) виконавці досить часто не знайомі із замовником; 2) бояться помсти з боку замовника; 3) бояться відповідальності за вчинення такого злочину. Аналіз даних Управління карного розшуку УМВС України в Донецькій області свідчить, що в період з 1992 до 1998 року всі виконавці вбивств на замовлення були чоловічої статі (100%), вік яких не перевищував 28 років. Так, зі 130 розглянутих нами випадків вчинення вірогідно замовних убивств цей параметр фігурував майже в кожній другій справі. З аналізу 14 кримінальних справ, порушених в 1996 – 1998 роках, у яких виконавці були встановлені, впливає, що в їх скоєнні брали участь 17 виконавців, вік яких коливався від 22 до 28 років, та лише 5 виконавців мали вік більше 30 років.

За соціальним статусом виконавці цих злочинів були членами ОЗУ або раніше притягалися до кримінальної відповідальності за корисливо-насильницькі злочини. О.І. Бородулін, розглядаючи соціальний статус виконавців, зазначає, що замовники часто добирають останніх з-поміж числа колишніх військовослужбовців, співробітників КДБ, МВС, ФСБ та інших осіб, які пройшли спеціальну підготовку (снайпери, мінери, мисливці тощо)<sup>126</sup> [32, с. 221]. За даними МВС України, у семи з десяти випадків учинення вбивств на замовлення (за якими виконавці були викриті) виконавці були членами ОЗУ, більшість із них ніколи не служила в армії або в інших силових відомствах. Ці особи посідали в ієрархії ОЗУ особливе місце, тобто були так званими професійними найманими вбивцями. Причому вони часто тренувалися влучно стріляти з вогнепальної зброї і підтримували добру фізичну форму.

Особливої уваги щодо визначення особи обвинуваченого в ході розслідування вбивств на замовлення потребують і дані, які характеризують особу посередника.

Проводячи аналіз особи посередника, Б.П. Тимошенко зазначає, що це співучасник, який безпосередньо за дорученням замовника передає замовлення на вбивство певної особи виконавцю. На думку автора, посередника не можна ототожнювати з підмовником, тому що він нікого не схиляє до скоєння злочину, хоча характер його дій і близький до дій посібників, але він лише передає інформацію виконавцеві. Його роль – переказати волю замовника іншим співучасникам. Посередники діють автономно і можуть не знати один одного, їх може бути декілька. Як правило, посередник використовується для надання разової інформації, і тому встановити такого співучасника досить проблематично. Виконуючи роль носія обмеженої, але дуже важливої інформації, діючи автономно, він фактично сприяє таємності підготовки до злочину<sup>127</sup> [79, с. 90-91]. Згідно з даними Управління карного розшуку УМВС України в Донецькій області за 1997р. з 16 осіб, затриманих за підозрою у вчиненні вбивств на замовлення 4 були посередниками у вчиненні вбивства (це 25% співучасників)<sup>128</sup> [91]. У Запорізькій області з дев'яти осіб, затриманих за підозрою у скоєнні зазначеного злочину, посередників не виявилось. У Дніпропетровській області з 14 затриманих осіб двоє були посередниками. У Луганській області в 1997 р. був затриманий лише 1 виконавець. Загалом у 1997 р. в Україні за підозрою у вчиненні вбивств на замовлення було затримано 153 особи, 17 з яких виявились посередниками та ще 11 посередників були оголошені в розшук<sup>129</sup> [92, с. 5]. Приблизно таке саме співвідношення спостерігається й у 1998 році. Тоді з 92 осіб, затриманих за підозрою у вчиненні вбивств на замовлення, 7 були визнані посередниками та ще 3 посередники були оголошені в розшук<sup>130</sup> [93].

Згідно з матеріалами кримінальних справ, розглянутих судами України щодо обвинувачення у скоєнні вбивств на замовлення за період з 1997 до 1999 року, 90% співучасників (посередників) мали зв'язок з кримінальним середовищем, і вікові межі останніх коливалися від 20 до 40 років, а найбільш

часто зустрічався вік від 25 до 30 років. У 96% випадків посередниками вбивств на замовлення були чоловіки<sup>131</sup> [82, с. 4].

На думку О.І. Бородуліна, в ході розслідування вбивств на замовлення затримати особу посередника досить складно. Інформація про нього може бути отримана від виконавця або організатора вбивства лише у разі їх затримання<sup>132</sup> [20, с. 42].

На особливу увагу в ході розслідування вбивств на замовлення заслуговує особа потерпілого. Ю.Г. Корухов з цього приводу зазначає, що винятково важливого значення для розслідування вбивств на замовлення набувають мотиви та цілі позбавлення життя потерпілого, а також характер його взаємовідносин із замовником<sup>133</sup> [94, с. 18]. Дослідженню в цьому випадку підлягають особисті зв'язки, інтереси, вид громадської діяльності, погляди та установки потерпілого, які можуть орієнтувати слідчого на висунення версій щодо вірогідного замовника вбивства.

До переліку потерпілих від убивств на замовлення слід віднести такі категорії громадян: а) представники державної влади та управління (народні депутати, працівники правоохоронних органів); б) працівники засобів масової інформації; в) керівники підприємств державного сектору; г) приватні підприємці та комерсанти; д) «авторитети» злочинного середовища; е) лідери та члени ОЗУ; є) інші категорії громадян<sup>134</sup> [95, с. 5].

Приблизно такий самий перелік категорій громадян наводять О.І. Бородулін<sup>135</sup> [32, с. 219-220], Ю.Г. Корухов і В.В.Шланєв<sup>136</sup> [94, с. 28-29].

Узагальнення слідчої практики розслідування вбивств на замовлення в Україні показало, що найбільш часто жертвами цих злочинів ставали лідери злочинного середовища та лідери і члени ОЗУ, а також бізнесмени. Результати опитувань з цього приводу зазначених вище респондентів свідчать, що 90% з них потенційними жертвами вбивств на замовлення вважають осіб, пов'язаних зі злочинністю та бізнесом. Іноді жертвами таких злочинів стають працівники правоохоронних органів, представники державної влади та управління, народні депутати. Але ж відсоток останніх у порівнянні з кількістю пов'язаних зі злочинним світом і бізнесом громадян є набагато меншим. Але в цьому

напрямку, починаючи з 1996 р., як показує узагальнення слідчої практики в Луганській, Донецькій, Одеській, Дніпропетровській областях, Автономній республіці Крим та м. Києві, серед категорій потерпілих відбулися певні зміни. Так, якщо до 1996 року майже 85% потерпілих складали члени та лідери ОЗУ, 12-13% представники середнього і дрібного бізнесу й інші особи, то вже починаючи з середини 1996 року ситуація почала змінюватись у бік збільшення серед потерпілих кількості осіб, які належали до категорії представників державної влади та управління, народних депутатів, співробітників правоохоронних органів та керівників підприємств усіх форм власності. Вже в цей період лідери та члени ОЗУ в переліку потерпілих займали не більше 45,2%, представники підприємницьких структур – 20,2%, 19,4% – інша категорія громадян, а представники влади складали лише 14%<sup>137</sup> [57, с. 2]. Така тенденція в ті роки почала поширюватися не лише в вищезазначених регіонах, але й у інших областях держави. Особливий резонанс в Україні щодо вбивств на замовлення викликав 1998 рік. Хоча загальна кількість убивств на замовлення у цьому році була значно меншою ніж у 1997 році, а в порівнянні з 1995 роком скоротилась майже в 4 рази, проте жертвами найманих убивць часто ставали представники державної влади та управління<sup>138</sup> [93, с.4]. В аналізі роботи Генеральної прокуратури України щодо боротьби з убивствами на замовлення зазначено, що в 1998 році щодо вказаної вище категорії потерпілих було вчинено 6 вбивств і 4 замаху, що склало 16,6% від загальної кількості вбивств на замовлення, вчинених в Україні. Цей показник значно перевищив показники минулих років<sup>139</sup> [96, с. 2-3].

Висловлене дає підстави вважати, що з 1996 року в Україні кількість фактів насилля з боку організованої злочинності зросло. Крім того, воно супроводжувалося вбивствами на замовлення вже не тільки на ґрунті кримінальної діяльності, але й на ґрунті законних господарчих та економічних інтересів держави. Тобто спостерігається прагнення організованої злочинності шляхом убивств неуго�дних їм осіб поширити свій негативний вплив як на існуючий економічний потенціал держави, так і на державну владу взагалі. Невипадково Н.С. Карпов та С.В. Євдокименко у своїй роботі зазначають, що

сьогодні є серйозні підстави вважати реальним існування протистояння поміж злочинними структурами та державою<sup>140</sup> [97, с. 17]. Цю ситуацію, на нашу думку, слід охарактеризувати як зміну кількісних параметрів на якісні щодо зазначених видів злочину. Тобто вбивство на замовлення як метод досягнення злочинної мети набуває професійної ознаки.

За даними Генеральної прокуратури України, вікові параметри потерпілих коливається в межах від 19 до 35 років. Так, у 1998 році 47% потерпілих були віком до 30 років, 26,6% – до 40 років, 23,4% – більше 40 років і лише 3% – до 20 років. Освіта у більшості потерпілих була середня або середньо-спеціальна (71,8%), вища – 19,2%, і лише 9% потерпілих мали неповну середню освіту. 89% цих осіб раніше не були засуджені<sup>141</sup> [96, с. 3].

Одним із найважливіших критеріїв орієнтування слідчого щодо виявлення певних зв'язків між замовником вбивства та потерпілим, а далі і рештою співучасників злочину, є ознаки, які вказують на фінансове становище особи, що ініціювала злочин (це, наприклад, велика вартість засобів скоєння злочину та знаряддя). Відомості про винагорода за вчинення вбивства на замовлення, як видно з практики розслідування цих злочинів та з теоретичних положень, нерозривно пов'язані з відомостями про особу злочинця, тобто виступають специфічним елементом причинно-наслідкового зв'язку в механізмі вчинення вбивства. Наприклад, Л.Я. Драпкін та І.Ф. Герасімов справедливо вказують на те, що винагорода за виконання замовлення на вбивство виступає специфічним структурним елементом криміналістичної характеристики вбивств на замовлення<sup>142</sup> [49, с. 411]. Отже, є підстави вважати, що винагорода є самостійним елементом криміналістичної характеристики цього злочину. Відомо, що чим більш впливовою є особа потерпілого, тим, природно, дорожчим є знаряддя та засоби скоєння злочину, звідси і особа, яка замовила вбивство, також повинна бути добре забезпеченою у фінансовому плані. Між цими характеристиками простежується певна кореляція. Так, вид та розмір винагороди завжди вказує на фінансове становище замовника, а фінансове становище вказує на можливість придбання відповідних знарядь та засобів злочину. Своєю чергою це вказує знову ж таки на матеріальне становище

замовника вбивства, що далі може сприяти висуненню щодо нього вірогідних версій.

Газета «Вечірній Донецьк», полемізуючи на тему вартості винагород за вчинення вбивств на замовлення, оприлюднила приблизні відомості щодо винагород за скоєння таких злочинів. Йшлося про те, що замовники вбивства за життя лідерів ОЗУ та їх членів виплачували в середньому від 10 до 20 тисяч доларів США. За життя банкірів середнього рівня – від 20 до 25 тисяч, за вбивство політиків середньої ланки – 50-60 тисяч, за життя журналістів – від 60 до 70 тисяч, а за життя народних депутатів та керівників великих підприємств і установ – від 300 до 500 тисяч доларів США<sup>143</sup> [98]. Згідно ж з даними ГУКР МВС України, в середньому за життя злочинних авторитетів виконавцям вбивств виплачували від 2 до 5 тисяч доларів США. Так, загальна сума витрат злочинців на вчинення цих убивств у 1997 році становила 10 400 гривень і 7 000 доларів США<sup>144</sup> [93, с. 2]. У Донецькій області в 1997 році ця цифра склала 8200 доларів США та 50 гривень<sup>145</sup> [57, с. 2]. У 1998 році – 200 доларів США та 600 гривень<sup>146</sup> [99, с. 2].

Певні сліди, завдяки яким можна виявити співучасників вбивства на замовлення, залишають також і відомості про обіг грошей. Наприклад, на сьогодні у ФРН одним з ефективних шляхів посилення боротьби з організованою злочинністю є заходи, спрямовані на викриття кримінальних джерел надходження грошей (вихід на грошовий «слід»), що дозволяє контролювати обіг грошей, одержаних незаконним шляхом<sup>147</sup> [100, с. 100]. Отже, під час розслідування вбивств на замовлення поряд з проведенням традиційних слідчих дій (обшуки, допити, огляди, виїмки) доцільно вживати заходів для з'ясування шляхів обігу власного капіталу підозрюваного, особливо в період незадовго до вчинення і після вчинення вбивства. Окрім ціннісних властивостей, винагорода може нести на собі й ідентифікаційні відомості щодо злочинців (сліди пальців рук, біологічних виділень, одонтологічну інформацію тощо). Таким чином, ціновий аспект винагороди, наданої замовником вбивства виконавцю за вчинення цього злочину, у криміналістичній характеристиці повинен входити до обсягу матеріальних витрат на скоєння злочину.

## Висновки до першого розділу

Розглянувши криміналістичну характеристику вбивств на замовлення, треба відзначити її специфічність та виокремити певні особливості.

1. Вбивство на замовлення має подвійну природу – історичну та соціальну. А саме, вбивство на замовлення як різновид злочину і як засіб розв'язання конфліктів відоме зі стародавніх часів, проте воно постійно відроджувалося та поновлювалося причинами, притаманними сучасності.

2. У більшості випадків метою вбивства на замовлення є прагнення замовника заволодіти фінансовим або політичним капіталом потерпілого, а сам факт позбавлення життя виступає лише як спосіб досягнення цієї мети.

3. Вбивство на замовлення має два види:

а) вбивство на замовлення за наймом, де замовник лише наймає виконавця для його вчинення. Як правило, ці злочини здійснюються на побутовому ґрунті та в комерційних колах;

б) вбивство на замовлення за дорученням, де є наказ або доручення щодо його вчинення, а замовником, зазвичай, є безпосередній лідер організованого злочинного угруповання або злочинний «авторитет», виконавцями ж – рядові члени угруповання. Цей різновид вбивств на замовлення варто віднести до вбивств, вчинених на ґрунті протистоянь між ОЗУ.

4. Розслідуючи вбивства на замовлення, необхідно оперативно відпрацьовувати злочинні угруповання, тому що:

а) ці злочини часто пов'язані з конфліктами, які виникають у злочинному середовищі, а їх виконавці та ініціатори прямо причетні до ОЗУ;

б) якщо злочин скоєно за наймом, то виконавець з більшим відсотком вірогідності може бути членом будь-якого місцевого ОЗУ;

в) оперативне відпрацювання місцевих ОЗУ надасть слідчому додаткової доказової інформації і сприятиме розкриттю інших злочинів.

5. Використання злочинцями нарізної вогнепальної зброї та вибухових пристроїв (як надійний засіб вчинення вбивств) обумовлене тим, що виконавець повинен виконати замовлення на вбивство за будь-яких обставин. Окрім того,

застосування таких знарядь злочину надає можливість останньому вчасно зникнути з місця події, залишивши після себе мінімальну кількість слідів.

6. Аналіз практики розслідування цих злочинів свідчить, що для вбивства бізнесменів злочинці найчастіше використовують ранковий і денний час, а для вбивства членів та лідерів ОЗУ – вечірній;

7. Характерною ознакою вбивства на замовлення є наявність на місці події слідів, які вказують на:

а) використання виконавцями злочину нарізної вогнепальної зброї, вибухових пристроїв та гранатометів;

б) відсутність ознак пограбування;

в) методи приховання слідів злочину;

г) зухвалість нападу та відходу з місця злочину;

д) певну впливовість у суспільстві особи загиблого.

8. Існує суттєва відмінність між поняттям замовника злочину та поняттям організатора або підмовника, яка полягає в тому, що замовники завжди виступають ініціаторами злочину, а організатори чи підмовники можуть діяти і з ініціативи інших осіб, нехай навіть тих, ким вони керують, готуючи чи скоюючи злочин.

9. Аналіз даних щодо слідової картини вбивств на замовлення дозволяє встановити певну кореляцію між метою, яку переслідували злочинці, та місцем і знаряддям скоєння цього злочину.

10. У випадках, якщо злочин було скоєно без очевидців і при цьому застосовувалися знаряддя злочину, що виключають створення сильного шуму (вогнепальна зброя з пристосуванням для поглинання шуму, холодна зброя, снайперська стрільба з великої відстані), то можна обґрунтовано припустити, що організатори вбивства мали на меті лише усунення непотрібної людини, резонанс у цьому разі злочинцям не був потрібний.

11. Інформація про характер винагороди за вбивство, а також про кошти на його організацію, повинна охоплюватися таким поняттям, як фінансові витрати на організацію злочину або «ціна» злочину. Для отримання такої інформації доцільно вживати заходів для з'ясування шляхів обігу власного

капіталу підозрюваного, особливо в період, який передував вчиненню або відразу ж після вчинення вбивства. Окрім ціннісних властивостей, винагорода може нести на собі й ідентифікаційні відомості щодо злочинців.

12. З 1996 року в Україні почалися якісні зміни характеру насильства з боку організованої злочинності, яке супроводжувалося вбивствами на замовлення вже не тільки на ґрунті кримінальної діяльності, але й у галузі господарчої та економічної діяльності держави. Тобто спостерігається прагнення організованої злочинності шляхом убивств неугодних їм осіб розповсюдити свій вплив як на існуючий економічний потенціал держави, так і на державну владу загалом.

## РОЗДІЛ 2

### ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ У СПРАВАХ ПРО ВБИВСТВА НА ЗАМОВЛЕННЯ

#### 2.1. Типові слідчі ситуації та способи їх вирішення у справах про вбивства на замовлення

Вбивство на замовлення виступає специфічним видом злочину, успішне розкриття якого також вимагає і специфічних методик розслідування. На думку В.П. Бахіна, однією з причин незадовільного розкриття та розслідування цих убивств виступає відсутність ефективної методики їх розслідування. Зрозуміло, багато положень методики розслідування вбивств використовується і в розслідуванні вбивств на замовлення, але ж мета, характер їх вчинення, специфіка обставин потребують якісно іншого підходу до організації та здійснення роботи за цим напрямом. Сутність відмінності полягає в тому, що більшість дій злочинців і, відповідно, слідів, залишених на місці події, та можливостей щодо їх встановлення характеризується цілковитою нетрадиційністю, наприклад, залишення на місці вбивства знаряддя злочину. Тому для успішного розслідування вбивств на замовлення потрібні нові нетрадиційні підходи, засоби та методи<sup>148</sup> [69, с. 7]. Зумовлено це тим, що зазначений злочин передбачає одночасно, щонайменше, два види співучасників: 1) замовника у вигляді організатора, підбурювача або ініціатора; 2) виконавця вбивства. Отже, напрям розслідування доцільно планувати так, щоб слідчі дії були одночасно спрямовані на пошук замовника і виконавця вбивства. Подібну організацію розслідування у своїх роботах пропонують М.О. Селіванов<sup>149</sup> [101, с. 187], М.І. Слинько<sup>150</sup> [34, с. 15], О.І. Бородулін<sup>151</sup> [32, с. 44] та інші. Для цього слідчий повинен повною мірою з'ясувати ситуацію, яка склалася на місці події. Слідча ситуація – це сукупність відомостей про подію злочину, які обумовлюють вибір засобів і методів встановлення істини у справі<sup>152</sup> [102, с. 196-198].

Заслужують на увагу загальні напрями вирішення певних слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування. Наше дослідження дозволило виділити кілька з них.

*Перша слідча ситуація.* До ОВС надійшло повідомлення про вбивство, вчинене невідомими особами, які з місця злочину втекли. У цьому випадку розслідування доцільно спрямовувати від місця злочину й особи потерпілого до вірогідних мотивів убивства та особи, яка його замовила, від неї до виконавців вбивства та інших співучасників (див. додаток Д). При цьому проводяться допити свідків, розшук злочинців по гарячому сліду, залучаються службово-пошукові собаки тощо.

*Друга слідча ситуація.* До ОВС надійшло повідомлення про вбивство, виконавці якого відомі. У цьому випадку розслідування спрямовується від конкретного виконавця вбивства до події злочину, від неї до мотивів убивства і далі до особи, яка замовила вбивство, й інших співучасників злочину (див. додаток Є). При цьому проводяться затримання, особистий обшук, освідування підозрюваного та його допит, призначаються судові експертизи.

*Третя слідча ситуація.* До ОВС надійшло повідомлення про вчинення вбивства невідомими особами із застосуванням вогнепальної, холодної зброї або вибухового пристрою, яку вони залишили на місці події. У цьому випадку розслідування спрямовується від вилученої зброї (або частин вибухового пристрою чи вибухової речовини) та її огляду до мотивів убивства, далі до вірогідних його виконавців і від них до замовника злочину (див. додаток Ж). У цьому випадку доцільно провести вилучення зброї (частин вибухового пристрою чи вибухової речовини) та негайно призначити балістичну або вибухово-технічну експертизи, перевірити зброю через відповідні криміналістичні обліки (решта слідчих дій проводиться як і в першій ситуації).

*Четверта слідча ситуація.* До ОВС надійшло повідомлення про появу в певної особи великої суми грошей або дорогих речей, що викликає обґрунтовану підозру щодо причетності цієї особи до злочинної діяльності. За таких обставин розслідування спрямовується від встановлення шляху надходження матеріальних цінностей, від нього до особи, яка замовила

вбивство, від неї до події злочину, далі до інших співучасників вбивства (див. додаток 3). Цей напрямок є найбільш специфічним, тому що він потребує залучення до розслідування не тільки підрозділів карного розшуку, УБОЗ, СБУ тощо, але й таких підрозділів, як ДСБЕЗ, податкової міліції, КРУ. За своєю структурою зазначена схема відрізняється від аналогічних схем, адже в основу такого напрямку закладена ідея виявлення винагороди як сигналу, що вказує на її джерело. Далі потрібно перевірити причетність самого джерела до вбивства та зіставити отриману інформацію з фактом убивства на замовлення. Отже, виникає підстава перевірити осіб, що входять до кола знайомих власника винагороди, і від них до конкретних співучасників злочину. Такі методи треба застосовувати тоді, коли до правоохоронних органів надходять повідомлення або інформація про особу (наприклад, члена ОЗУ), яка несподівано придбала коштовні речі або отримала велику суму грошей. Отже, це повинно орієнтувати слідчого на перевірку джерела надходження до особи цих коштів.

*П'ята слідча ситуація.* До ОВС надійшло повідомлення про факт приготування певними особами до вчинення вбивства на замовлення або особа, яка повинна була його безпосередньо вчинити, добровільно повідомила про це. У цьому разі розслідування спрямовується від обставин, що вказують на приготування вбивства на замовлення, до особи, яка брала в цьому участь, далі до замовника вбивства й інших співучасників. У ході проведення початкових слідчих дій для успішного вирішення слідчої ситуації, що склалася, доцільно негайно допитати особу, яка заявила про підготовку вбивства, організувати оперативну перевірку заяви для встановлення правдивості повідомлення, організувати заходи щодо негайного затримання організаторів замаху та, з метою закріплення доказів, проведення обшуку за місцем їх мешкання, призначити необхідні експертизи. Так, у ході проведення слідчих дій свідки можуть розповісти про обставини, які їм здалися підозрілими напередодні вчинення вбивства. З цього приводу М.О. Селіванов навів, на наш погляд, вдалий приклад про те, як в одному з міст Росії було вбито на замовлення комерсанта Силаєва. В ході проведення початкових слідчих дій слідчим вдалося встановити двох свідків – неповнолітніх, які напередодні вбивства спостерігали

незнайомого чоловіка, що під'їхав на автомашині до будинку, де мешкав потерпілий, швидко сфотографував його оселю з декількома розташованими поруч будинками і від'їхав. Наступного дня це повторилося знову. Зі свідчень родичів потерпілого випливає, що в ті ж дні в помешкання Силаєвих телефонував якийсь абонент чоловічої статі і цікавився, коли приїде потерпілий із закордонної поїздки. Далі свідки розповіли, що особа, яка дзвонила, не вимовляла звук «л» і замість останнього говорила «в». Так, він замість «Анатолію Миколайовичу» вимовляв «Анатовію Миковайовичу».

За показаннями свідків було складено словесний портрет особи, що фотографувала будинок потерпілого. Згодом, в одному з комерційних банків було виявлено людину зі схожою зовнішністю, якою виявився працівник цього банку Фрумкін. Вивчаючи осіб із його оточення, слідчі звернули увагу на чоловіка на прізвище Ходасевич, який не вимовляв літеру «л», завдяки чому він був упізнаний родичами Силаєва. Подальшими слідчими діями його вина в організації вбивства Силаєва була доведена<sup>153</sup> [101, с. 188-189].

Ефективність використання подібної схеми розслідування вбивств на замовлення підтверджується і досвідом роботи 3-го відділу ГУКР МВС Російської Федерації. Там, під час розслідування вбивств на замовлення спочатку визначаються згідно зі слідчою ситуацією, яка склалася на місці події, з найбільш зручним планом проведення початкового етапу розслідування, а потім проводять слідчі дії<sup>154</sup> [103]. Таким чином, аналізуючи практику розслідування вбивств на замовлення як за кордоном, так і в Україні, слід зробити висновок, що організація початкового етапу цього розслідування ґрунтується на необхідності одночасного встановлення як виконавця вбивства, так і замовника. Отже, під час розслідування вбивств на замовлення вирішувати слідчі ситуації доцільно у двох основних напрямках: виявлення особи виконавця вбивства і виявлення особи, що його замовила.

За першим напрямом вихідну доказову базу складають результати слідчого огляду (огляду місця події, трупа, приміщень, території, яка знаходиться поблизу). Виявлені в ході огляду предмети та документи інколи мають важливе

доказове значення. На цьому етапі слідчий опитує громадян, виявляє можливих очевидців та допитує їх.

Особливу увагу під час проведення слідчого огляду потрібно звертати на ознаки, які вказують на рівень підготовленості злочину та професіоналізму виконавців вбивства. Це відомості про вилучені на місці події знаряддя та засоби злочину (наприклад, вміло застосована зброя, влучність пострілів, ефективне встановлення вибухових пристроїв), поведження з якими потребує спеціальних навичок або умінь. Такі відомості можуть орієнтувати слідчого на пошук співучасників саме серед осіб, які володіють або колись володіли спеціальними знаннями в цій галузі.

Наступним джерелом інформації повинні виступати сліди біологічного походження. Це різноманітні біологічні виділення злочинців (слина, кров, сеча тощо), виявлення яких потребує від слідчого використання спеціальної пошукової техніки та необхідності термінового вилучення і фіксації цих слідів. Для цього використовуються різноманітні хімічні препарати, про які мова піде далі.

Важливе значення для отримання доказової інформації під час огляду місця події має правильно організований огляд трупа потерпілого. Під час огляду трупа слід звертати увагу на ознаки, які можуть свідчити про очікування потерпілим нападу. Наприклад, це ознаки, що вказують на дії потерпілого щодо посилення особистої охорони або взагалі власної безпеки (броньований жилет, броньований автомобіль, носіння при собі зарядженої зброї тощо).

Досить цінними для виявлення виконавців убивства є показання очевидців, особливо щодо прикмет злочинців, змісту їх розмови під час вчинення злочину та напрямку втечі.

У ході відпрацювання другого напрямку основна увага приділяється особі потерпілого, з'ясуванню його особистих зв'язків та стосунків, характеру його поведінки, яка передувала злочину, та загальній його характеристиці. Її доцільніше отримувати передусім не з традиційних джерел (виконком, місце роботи тощо), а в ході співбесід із сусідами, знайомими, іншими громадянами, які знали потерпілого. Але це стає можливим тоді, коли особа потерпілого

відома вже на початковому етапі розслідування. Якщо особу вбитого встановити не вдається, необхідно вжити заходів для її встановлення. З цією метою слід, перш за все, через засоби масової інформації звернутися по допомогу громадян, продемонструвавши фото загиблого по телебаченню. Далі необхідно посилити заходи, спрямовані на виявлення очевидців, свідків злочину або осіб, яким будь-що відомо про подію. Для ефективності перевірки криміналістичних версій О.П. Снігірьов, І.М. Колошко та інші пропонують ширше використовувати обліки інформаційних підрозділів ОВС, а саме: а) про всі види нерозкритих злочинів, скоєних на закріпленій території, і про осіб, які там мешкають; б) щодо осіб, раніше засуджених за тяжкі умисні злочини, психічно хворих, що становлять небезпеку для оточуючих, а також щодо наркоманів й інших небезпечних осіб; в) про викрадені та вилучені в підозрюваних осіб речі; г) матеріали перевірки викрадених транспортних засобів; д) відомості про власників автомобільного та мотоциклетного транспорту та інших технічних засобів; е) відомості про осіб, в яких є вогнепальна зброя; є) обліки, що відображають інформацію оперативного характеру тощо; ж) картотеки слідів пальців рук, вилучених з місць нерозкритих злочинів; з) обліки трупів громадян, особа яких не встановлена<sup>455</sup> [104, с. 65].

Після з'ясування особи загиблого слід розпочинати вивчення його особистих та ділових зв'язків, для виявлення найбільш небезпечних у його відносинах конфліктних ситуацій. Для цього доцільно здійснити пошук особистих записів потерпілого, як тих, що знаходилися при ньому, так і за місцем його діяльності або мешкання. Це можуть бути листи, щоденники, записні книжки, інші джерела інформації (фотокартки, відео, аудіо-, кінозаписи, боргові зобов'язання, списки осіб боржників та ін.), що можуть містити відомості про особисті та ділові взаємовідносини, наміри потерпілого, які передували вбивству.

Паралельно з цим слід також здійснювати опитування та допити осіб з його близького оточення (друзів, колег, родичів) з метою отримання відповідей на запитання: з ким у нього були неприємні стосунки; з ким він перебував у конфлікті або відкрито ворожих відносинах; хто був його боржником або в кого

він вважався боржником; чиїм інтересам суперечили його інтереси; ступінь можливості переростання будь-яких конфліктів у смертельну ворожнечу; коло конкурентів потерпілого і хто з них був ворожо налаштований проти нього; кому саме потерпілий спричинив зло, яке могло викликати в будь-кого почуття помсти, заздрості; хто міг претендувати на фінансовий стан та особисте майно потерпілого; на кого він сам мав зло за якусь образу; мав чи ні потерпілий зв'язок зі злочинним середовищем, якщо так, то якою мірою і яку роль він там виконував. До цього переліку можна додати ще будь-які питання, однак вони залежатимуть від конкретної слідчої ситуації.

Після отримання відповідей на поставлені запитання необхідно перевірити висунуті версії стосовно замовника (ініціатора) вбивства. Найбільш вірогідними є версії щодо осіб, які раніше вказували на його адресу погрози вчинення вбивства або вчиняли замах. Наприклад, як це видно з матеріалів кримінальної справи про вбивство 29 травня 1997 року в м. Шахтарську Донецької області членів місцевого ОЗУ О. та П., які стали жертвами перерозподілу зон кримінального впливу. В ході розслідування справи був допитаний рідний брат потерпілого О., який повідомив, що за дві доби до загибелі брата останній непокоївся про те, що один із лідерів місцевого ОЗУ К. готує замах на його життя. В ході затримання К. та трьох членів його злочинного угруповання за місцем їх мешкання було здійснено обшук, під час якого слідчими було вилучено велику кількість вогнепальної зброї, набоїв та вибухові речовини. За підозрою у виконанні вбивства було затримано члена цього ОЗУ С.<sup>156</sup> [105].

Треба зазначити, що за недостатності доказів щодо осіб, які могли бути замовниками вбивства, основні зусилля слід зосередити на організації бесід з особами із близького оточення потерпілого, з якими доцільно встановити позитивний психологічний контакт.

Іншими суттєвими джерелами доказів є різноманітні ділові документи потерпілого. Це, передусім, папери, які відображають його ділові стосунки, угоди купівлі та продажу, постачання, майнового та житлового найму, підряду, перевезення та страхування. Здійснюючи перевірки цих відносин слідчий може виявити необхідні докази, які стосуються справи. Для детальної перевірки

комерційної та іншої ділової діяльності потерпілого доцільно залучати аудиторські фірми, які можуть професійно висвітлити причини та умови виникнення конфлікту в ділових стосунках потерпілого.

Вивчаючи ділове та особисте життя потерпілих особливу увагу слід приділяти аматорським відеозаписам за їх участю.

Якщо потерпілий раніше притягався до кримінальної відповідальності та його вину встановити не вдалося або він був у кримінальній справі потерпілим, свідком, експертом, цивільним позивачем чи цивільним відповідачем, слід приділити увагу епізодам, що залишилися неналежним чином розслідуваними. Можливо, там проявляться елементи, які вкажуть слідчому на причини скоєння злочину.

Дослідження особи потерпілого та ймовірних співучасників злочину, треба проводити у двох напрямках одночасно – ідентифікаційному та діагностичному. У криміналістичній літературі ці напрямки часто не розмежовуються. Ідентифікаційний напрямок базується на виявленні, аналізі та порівнянні фізичних, біологічних та інших відносно стійких ознак людини (папілярні узорі, волосся, групові властивості крові, ознаки зовнішності тощо). Діагностичний містить переважно вивчення різноманітних рис особи (психологічних, професійних, соціальних тощо), які відображають суб'єктивні та поведінкові характеристики<sup>157</sup> [106, с.109-110]. Отже, для більш вдалого розслідування вбивств на замовлення треба створювати та широко використовувати банки даних біологічних виділень людини. Для цього доцільно, поряд з дактилоскопічними обліками раніше засуджених осіб, створювати й обліки їх біологічних виділень (кров, слина, сеча, волосся тощо), а також поглибити роботу над розробленням методів виявлення злочинців за допомогою діагностичних властивостей (психологічний «портрет»).

Під час планування розслідування вбивств та для перевірки версій важливо враховувати не тільки особливості слідчої ситуації та відомостей, отриманих на початковому етапі, але й можливі місця виявлення доказів, характер версій та засоби їх перевірки, умови та порядок проведення слідчих дій, можливості застосування науково-технічних засобів та прийомів.

Виявивши коло осіб, які, на думку слідчого, могли б бути зацікавленими у смерті потерпілого, слід відпрацьовувати версію щодо можливого ініціювання кожним із них убивства. Для цього у них треба з'ясувати особисте ставлення до потерпілого, а також місця їх перебування в момент учинення вбивства. Допитувати таких осіб слід як свідків. Якщо версії, які перевіряються, не підтвердилися, то слід приступати до відпрацювання інших. Усі версії доцільніше відпрацьовувати одночасно, що сприятиме якості розслідування. Якщо замовник вбивства буде встановлений, то перш, ніж провести затримання, доцільно з'ясувати його особисті зв'язки. Це необхідно для виявлення нових джерел інформації, здатних підтвердити або спростувати версію про причетність цієї особи до вчинення вбивства, крім того, це сприятиме розробленню плану щодо встановлення інших співучасників злочину.

Під час перевірки на причетність до співучасті у вбивстві осіб із кола знайомих вірогідного замовника вбивства слідчий та оперативні співробітники основну увагу повинні приділяти тим, хто прямо причетний до кримінального середовища або раніше притягувався до кримінальної відповідальності за тяжкі насильницькі або корисливо-насильницькі злочини. Далі слід приділити увагу оточенню вже цих осіб, тому що саме там можуть знаходитись безпосередні виконавці вбивства та інші співучасники.

У ході пошуку виконавців вбивства виникає потреба у використанні можливостей автоматизованих банків даних оперативно-розшукового і профілактичного призначення відносно осіб, що скоїли злочини (притягнутих до кримінальної відповідальності та раніше засуджених), осіб, оголошених у регіональний чи міжрегіональний розшук, інших осіб, схильних до скоєння злочинів<sup>158</sup> [107, с.11-12]. Доцільно оперативно перевіряти активних членів ОЗУ, які мають досвід учинення насильницьких злочинів у ході розв'язання кримінальних конфліктів, щодо співучасті у вбивстві, а також осіб, які раніше брали участь в озброєних конфліктах у «гарячих» точках планети та стали на шлях злочину. Це можуть бути і звільнені за компрометуючих обставин особи рядового або начальницького складу ОВС, звільнені військові, колишні службовці спецназів СБУ, КДБ, особи, які раніше були засуджені за умисні

вбивства тощо. Приводом для затримання таких осіб може служити знайдена у їх помешканнях або у них особисто вогнепальна зброя чи набої до неї, різноманітні вибухові речовини тощо.

Оперативна перевірка вірогідного виконавця вбивства повинна проводитися разом із перевіркою осіб з його оточення, особливо коли це стосується можливості отримання додаткових доказів з метою перевірки основних версій. Таким чином, перевірки, які здійснюються у напрямку від потерпілого до особи замовника вбивства і далі до посередника та виконавця вбивства, мають зустрічний характер та сприяють доповненню та взаємоперевірці отриманих доказів.

Розглянуті вище напрямки вирішення слідчих ситуацій складають основу організації розслідування вбивств на замовлення на початковому етапі та є уніфікованими для вирішення будь-яких слідчих ситуацій. Проте слід зазначити, що кожний елемент розглянутої схеми (потерпілий – мотив – особа, яка замовила вбивство, – виконавець – інші співучасники вбивства) в ході розслідування повинен виступати самостійним напрямком організації слідчої роботи і, водночас, обов'язково взаємодіяти із загальною структурою в цілому.

## **2.2 Особливості початкового етапу розслідування вбивств на замовлення**

Основними завданнями, вирішенням яких доводиться займатися слідчому на початковому етапі розслідування кожного вбивства, є встановлення: а) місця скоєння злочину; б) чи мала смерть потерпілого насильницький характер; в) безпосередньої причини смерті; г) якщо смерть не мала насильницького характеру, то який спосіб її завдання; д) знаряддя вбивства; е) особи потерпілого; є) співучасників убивства; ж) мотивів вбивства та інших обставин у справі; з) висунення версій вчинення злочину<sup>159</sup> [106, с. 100]. Подібні напрямки організації початкового етапу розслідування виділяє у своїй роботі й М.О. Селіванов<sup>160</sup> [63, с.61]. Проаналізувавши точки зору зазначених науковців, можна стверджувати, що початковий етап розслідування вбивств на замовлення починається, перш за все, з ОМП. Отже, слідчий огляд місця події, на нашу думку, виступає найважливішою слідчою дією в ході розслідування будь-яких

злочинів, зокрема вбивств на замовлення. Саме завдяки правильно організованому огляду місця злочину слідчий має можливість кваліфікувати злочин і організувати подальше розслідування за справою. В ході ОМП виявляється найбільша кількість предметів, які можуть стати доказами. У ст. 190 КПК України зазначено, що з метою виявлення слідів злочину, з'ясування його обстановки, а також інших обставин, які мають значення для справи, слідчий проводить огляд місцевості, приміщень, предметів та документів. Особливістю є те, що огляд житла або іншого володіння особи проводиться лише за мотивованою постановою судді, а в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна або безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у скоєнні злочину, а також з письмової згоди володаря, огляд житла або іншого володіння особи може бути проведений без постанови судді. ОМП у невідкладних випадках може бути проведений до порушення кримінальної справи. У цих випадках, за наявності для того підстав, кримінальна справа порушується негайно після ОМП<sup>161</sup> [108, с. 246].

Здійснення ОМП регулюється не лише кримінально-процесуальним законодавством, але й окремими підзаконними нормативними актами: а) Інструкцією з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України в розкритті та розслідуванні злочинів<sup>162</sup> [109], яка регламентує порядок забезпечення невідкладного реагування на повідомлення про злочини; б) Положенням щодо Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру органів внутрішніх справ України<sup>163</sup> [110], яке регламентує організацію дій експерта на місці події та взаємодію зі слідчим; в) Положенням про основи організації розкриття злочинів по гарячому сліду органами внутрішніх справ<sup>164</sup> [111], яке передбачає функції оперативного чергового, обов'язки інспектора-кінолога тощо; г) Інструкцією щодо організації роботи з огляду, вилучення, вибухотехнічного дослідження вибухових речовин і вибухових пристроїв та їх централізованого обліку в ОВС України<sup>165</sup> [112], яка регламентує порядок роботи СОГ на місці злочину після вибуху; д)

Положенням про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів, загально кримінальної спрямованості<sup>166</sup>.

Особливу увагу розробленню теоретичних положень слідчого огляду привертають такі провідні вчені-криміналісти А.І. Миронов<sup>167</sup> [113], В.П. Колмаков<sup>168</sup> [114], Д.П. Расейкін<sup>169</sup> [115], В.К. Лисиченко<sup>170</sup> [116] та багато інших.

Крім огляду місцевості, приміщення, предметів і документів також здійснюється зовнішній огляд трупа, який проводиться слідчим за участю судово-медичного експерта або лікаря і в присутності двох понятих.

У ст. 191 КПК України зазначено, що ОВС зобов'язані надавати слідчому допомогу в проведенні огляду. Це положення, як і вимоги ст. 103 зазначеного кодексу, є основою взаємодії слідчих та органів дізнання в ході розслідування будь-яких злочинів.

Під час ОМП, де було вчинено вбивство, встановлюються такі обставини: 1) що відбулося (вбивство, самогубство, нещасний випадок чи природна смерть); 2) особа вбитого; 3) місце вбивства; 4) спосіб, знаряддя та засоби вбивства; 5) час вбивства; 6) положення потерпілого в момент його огляду; 7) інші злочини, які скоїв виконавець убивства на місці події; 8) очевидці злочину; 9) кількість злочинців; 10) шляхи, якими злочинці проникли до місця злочину, а також втекли з нього; 11) ознаки, що вказують на можливість використання останніми засідки; 12) зміни, які злочинці внесли на місці події; 13) що злочинці залишили на місці події та які предмети або речі забрали з собою; 14) сліди, які могли залишитися на тілі або одязі злочинця; 15) сліди, які злочинці залишили після себе як на місці скоєння злочину, так і на шляху втечі; 16) особливі прикмети злочинців; 17) можливість використання слідчими негативних обставин, які з'явилися у зв'язку з діями злочинців.

Під час ОМП у таких справах обов'язковому з'ясуванню підлягають питання щодо можливості застосування виконавцями вбивства вогнепальної автоматичної зброї, вибухових пристроїв, гранатометів тощо. Для цього обстежуються розташовані поблизу дахи споруд, вікна будинків, автомобілі та інші місця звідки злочинці могли вести стрілянину. В таких випадках необхідно визначити імовірні позиції виконавця вбивства, бо саме там може бути

залишена зброя, гільзи, боєприпаси, засоби спостереження, особисті речі злочинців, сліди їх життєдіяльності (слина, сеча, кров тощо). Але треба пам'ятати, що під час оглядів у населених пунктах, до місця події прагнуть потрапити громадяни з метою задоволення власної зацікавленості і при цьому виникає можливість пошкодження чи втрати цінних доказів (зброя злочину, куль, гільз, особистих речей злочинців або потерпілого тощо). Так, аналогічна ситуація склалася у кримінальній справі про вбивство громадянок П. та Ч. 5 квітня 1996 року у м. Горлівці неподалік від бару «Чин – Чин». Тоді зброя (автомат Калашникова), з якої було скоєно злочин, внаслідок необачності СОГ була привласнена одним зі сторонніх громадян, які випадково опинилися на місці події раніше за СОГ, і важливий речовий доказ було втрачено<sup>171</sup> [117]. Або у кримінальній справі про вбивство у м. Керчі членів ОЗУ М. та Г., де злочинці на місці злочину залишили два автомати, але працівник міліції, який випадково прибув першим на місце злочину (до прибуття місцевої СОГ), встиг привласнити знайдені зброя злочину, що ледве не призвело до втрати важливих речових доказів<sup>172</sup> [118]. Саме з таких причин А.І. Миронов вказує на важливість забезпечення у першу чергу під час розслідування вбивств на замовлення охорони місця події<sup>173</sup> [113, с. 7]. Наприклад, у США під час розслідування особливо тяжких злочинів охороні місця злочину привернуто досить багато уваги. Місце події у таких випадках поділяється на три зони: перша зона (найбільш віддалена від конкретного місця події) надається для роботи засобам масової інформації; друга зона (загальна зона) надається для роботи іншого посадового складу персоналу поліції; третя зона (судова зона), де перебуває труп та інші важливі докази, надається для роботи слідчому та експертам<sup>174</sup> [119]. У такий спосіб, аналіз досвіду розслідування вбивств за кордоном дає підставу висунути власні пропозиції щодо організації ОМП на початковому етапі розслідування. Зокрема, вважаємо за доцільне також створювати на місці події три зони: а) перша – має бути розташована від місця події на відстані не менше 100 метрів, де повинні працювати оперативні підрозділи з громадянами, яких цікавить скоєний злочин (саме серед них можуть виявитись очевидці вбивства); б) друга – розташована на місці події на

відстані не менше 50 метрів. У цій зоні повинні працювати члени СОГ, та психолог для здійснення допиту осіб, яким що-небудь відомо про скоєний злочин. Ця зона також може бути використана для забезпечення безпеки членів СОГ, яка працює безпосередньо на місці скоєння злочину; в) третя зона має розташовуватися в радіусі 20-30 метрів від конкретного місця злочину або перебування трупа потерпілого. Використовується вона для безпосередньої роботи СОГ щодо виявлення та закріплення слідів злочину. На нашу думку, запропонований порядок організації ОМП сприятиме підвищенню ефективності слідчого огляду, збереженню максимальної кількості слідів.

Певну складність на місці події викликає пошук куль, гільз та зброї. Щоб безпомилково виявити місце перебування кулі, необхідно визначити траєкторію її польоту. Для цього слід з'ясувати механізм скоєння злочину, характер та походження кульових пробоїн або інших ушкоджень. Кулю значно складніше виявити на відкритій місцевості. Її пошуки будуть успішними лише в тому разі, якщо слідчому вдасться встановити позу потерпілого в момент пострілу. Встановити її можна за наявності наскрізних кульових пробоїн у тілі вбитого і, відповідно до цього, здійснити огляд стін та інших перешкод. У цьому випадку доцільно використовувати металошукач. Якщо є відомості, що куля потрапила у випадково проїжджаючий автомобіль, то його також необхідно встановити<sup>175</sup> [120, с. 5]. Для пошуку куль необхідно також ретельно оглядати місця, залиті кров'ю. Пошук куль не слід припиняти після виявлення лише однієї кулі, особливо в тих випадках, коли на тілі трупа є декілька вогнепальних ушкоджень. У випадках, коли куля потрапляє в тверді перешкоди, вона може деформуватися. Якщо під час огляду кулю знайти не вдалося, то необхідно шукати її частини, що можуть перебувати поруч із перепорою. Якщо кулю вдалося виявити, але вона глибоко засіла в перепоні, то її необхідно обережно звідти витягти, щоб не зробити на ній подряпин. Якщо перепона, в яку влучила куля, дерев'яна, її доцільно вилучити разом зі шматком дерева, а потім акуратно витягти з нього. З цією метою краще використовувати шлямбур. Після вилучення кулі її треба сфотографувати в місці, де її було знайдено. Якщо вона

перебуває в перешкоді, то знімок роблять разом зі стержнем, який вставляють у пробоїну, щоб можна було визначити глибину її залягання.

Під час огляду вилучених з місця події невитрачених боєприпасів необхідно звернути увагу на можливу наявність на них слідів пальців рук злочинця. У протоколі ОМП зазначається: вид кулі та її приналежність (пістолетна, автоматна тощо); форма кінчика або хвостової частини; колір; наявність деформації; розміри; наявність на поверхні кулі сторонніх частинок; спосіб кріплення до гільзи; маркувальні позначення; кількість слідів нарізів зброї і їхній напрямок; наявність з боку злочинця слідів спроби для штучної зміни форми кулі.

Після огляду знайдені об'єкти слід ідентифікувати. Наприклад, перевірити за криміналістичними обліками пошукового та довідкового призначення. На нашу думку, це потрібно робити негайно під час проведення ОМП. На доцільність термінової ідентифікації куль та гільз, знайдених на місці злочину, вказує також і М.М. Русаков<sup>176</sup> [121, с. 79].

Для пошуку гільз на відкритій місцевості, особливо в траві, снігу, слідчий може з успіхом використовувати службово-пошукових собак. Добре надресировані собаки знаходять за запахом гільзи, пижі та зброю, місце, в якому під час нападу перебував злочинець, інколи самі гільзи вказують на його місце перебування<sup>177</sup> [114, с. 108]. П. Шуліван зазначає, що пошукові собаки можуть здійснювати досить складні операції, пов'язані з пошуком трупів, знарядь злочину, різноманітних зразків вогнепальної зброї, кобур для пістолетів, ножів, вибухових пристроїв, включаючи захоплення злочинців по гарячому сліду<sup>178</sup> [122, с. 21-27]. Звідси витікає обґрунтований висновок про те, що для підвищення ефективності ОМП до складу СОГ потрібно обов'язково включати кінолога.

Порушуючи питання пошуку запахових слідів на місці події, слід звернутися до криміналістичної одорології. Ця проблема була темою досліджень М.В.Салтєвського, В.М. Глібка, П.Д. Біленчука, О.А.Кириченка, В.Д.Берназа, М.С. Золотаря і Є.Г. Коваленка, Є.Д. Лук'янчикова, В.Д. Басая та інших. Термін «одорологія» має латинське походження і являє собою вчення

про запахи, яке використовується для розшукових, слідчих і судових цілей<sup>179</sup> [123, с.6]. Предмет одорології розкриває психофізіологічну природу нюху<sup>180</sup> [124, с. 5 ].

Щодо розкриття вбивств на замовлення криміналістична одорологія може відіграти важливу роль у виявленні безпосередніх виконавців злочину. Як пропонує В.І. Старовойтов, запахову інформацію на місці події спочатку потрібно використовувати для застосування пошукового собаки по гарячому сліду, після чого її використовують для подальшого лабораторного дослідження. А саме, для з'ясування: обстановки, яка склалася на місці події; висунутих версій; місця знаходження зброї, знаряддя та засобів злочину, предметів злочинного посягання, інших предметів, на яких можуть бути конкретні сліди людини; місць перебування учасників події та їх кількості; причетності до злочину конкретної особи тощо<sup>181</sup> [125, с. 6]. Виявлення, вилучення і консервацію запахових слідів необхідно здійснювати негайно після приїзду на місце події СОГ. Цей захід повинен передувати іншим, які здійснюються під час огляду, оскільки існує велика вірогідність втрати цих слідів<sup>182</sup> [126, с. 20]. Про важливість вилучення запахових слідів з місця події негайно після приїзду СОГ зазначено також і в «Пам'ятці про вилучення запахових слідів людини на місцях подій та вилучення зразків індивідуальних запахів осіб, які перевіряються (для слідчих та експертів)»<sup>183</sup> [127, с. 530]. Застосовувати одорологічний метод під час розслідування злочинів доцільно у складі двох прийомів: 1) з використанням службово-пошукових собак (для пошуку знаряддя злочину, зброї, гільз, куль, злочинців тощо); 2) з використанням інструментальних лабораторних засобів<sup>184</sup> [128, с. 21]. Отже, одорологічний метод має суттєво вдосконалити розкриття вбивств на замовлення особливо по гарячому сліду. Найбільш розповсюдженим та надійним засобом для цього є властивості службових собак.

Певну особливість має пошук слідів злочину в зимовий час. У цей період пошук гільз та патронів ускладнюється наявністю снігу. Отже, сніг з ділянки можливого місця знаходження гільзи або кулі доцільно збирати у відра, баки тощо і потім розтоплювати. Слід урахувати, що в більшості моделей

вогнепальної зброї гільзи викидаються вправо, на відстань до 5 метрів, тому вони, особливо в приміщенні, автомобілі, можуть залітати в будь-які місця, звідки потім їх вилучити іноді буває досить складно. Тому під час пошуку гільз необхідно ретельно оглядати усі кутки в приміщенні, поверхні шаф, буфетів, зміст кишень одягу, взуття, відео, корзин, рам вікон тощо<sup>185</sup> [129, с. 31-40].

Виявлені на місці події гільзи, пижі, патрони або зброю доцільно відразу точно зафіксувати в протоколі огляду і вказати: колір металу, з якого виготовлена гільза, її форму, діаметр і довжину; спосіб закріплення кулі в гільзі; маркування гільзи; пошкодження на корпусі; характер слідів від бойка ударника, відбивача і патронного упору. Важливого значення набуває, наприклад, безпомилкова фіксація розташування гільз (з урахуванням особливостей їх вильоту після зробленого пострілу з автоматичної вогнепальної зброї або уламків від вибуху гранати чи будь-яких інших вибухових пристроїв), яка орієнтує слідчого на постановку питання експертам-балістам про кількість злочинців, місця їх розташування під час пострілів, можливість поранення їх самих від уламків вибухових пристроїв тощо. Утім слідчі часто припускаються суттєвої помилки у цьому напрямку. Так, вони не зазначають точного орієнтиру, до якого слід прив'язувати виявлені гільзи, а зазначають лише місце їх виявлення. Це своєю чергою під час проведення судово-балістичної експертизи викликає певні труднощі, коли вирішується питання про місце, з якого були зроблені постріли<sup>186</sup> [20, с. 39-40].

У разі застосування гладкоствольних видів зброї певної уваги потребує робота з картечню та дробом. На думку Н.П. Косоплечева, це обумовлено тим, що ці снаряди можуть застосовуватися не лише для стрільби з виготовлених заводським серійним способом рушниць, але й із саморобних видів кримінальної вогнепальної зброї (самопали, куркові види вогнепальної зброї, перероблені газові пістолети тощо). На саморобних снарядах можуть бути сліди інструмента, завдяки якому його можна ідентифікувати. Виявлення, вилучення й огляд дроби й картечі проводиться за тими ж правилами, що діють у випадку роботи з кулями. Для дослідження дроби його варто зібрати весь до єдиного. З'ясувавши місце його точного влучення, дріб слід сфотографувати за

правилами метричної фотозйомки. При цьому фотоапарат варто розмістити так, щоб він перебував на рівні центру розташування дробу, а оптична частина об'єктива розташовувалася перпендикулярно до площини перешкоди. Виявивши вогнепальну зброю, треба зафіксувати місце її знаходження і положення<sup>187</sup> [130, с. 89-127].

Певні проблеми викликає ОМП у ході розслідування вбивств, вчинених з використанням вибухових пристроїв. Використання вибухівки для вчинення умисних вбивств в Україні значно поширилося на початку 90-х років минулого століття. Наприклад, у 1996 р. в країні було зареєстровано 308 вибухів (проти 12 у 1990 р.), у результаті яких постраждали 158 осіб, з них 50 загинули. Використання вибухових речовин як засобів скоєння злочинів обумовлено високою ефективністю досягнення злочинної мети і невеликою вірогідністю затримання злочинців<sup>188</sup> [131, с. 7-9]. Вагомі ускладнення під час проведення ОМП викликає встановлення виду вибухового пристрою, а отже і компонентів, які слід відшукувати. Для вирішення цієї проблеми потрібно обов'язково залучати спеціаліста в галузі вибухових пристроїв та вибухових речовин. Особливу увагу необхідно приділяти створенню умов безпеки роботи СОГ, тому що на місці огляду можуть залишатись небезпечні предмети (наприклад, частина вибухового пристрою, який не спрацював). На думку М.А. Михайлова, такий підхід є досить ефективним у розслідуванні злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами<sup>189</sup> [132, с. 9].

Виявлені на місці події об'єкти фотографують, фіксують у протоколі та на плані (схемі), зазначають точне місцезнаходження кожного з них. При цьому ретельну увагу слід приділяти їх зовнішньому стану та вигляду, матеріалу, з якого ці об'єкти виготовлені, наявності на них слідів пальців рук, у тому числі частин вибухових речовин. Описуючи ушкодження, викликані вибухом, звертають увагу на їх вид, розміри, форму і місцезнаходження. Разом з фотографуванням місця вибуху рекомендується здійснювати фото або відеозйомку всіх сторонніх, допитливих осіб, які знаходяться поряд з місцем злочину, що може допомогти виявленню очевидців і навіть співучасників злочину<sup>190</sup> [131, с. 26]. З метою виявлення останніх ще на початковому етапі

розслідування паралельно з ОМП слід проводити перевірку осіб, які за оперативними даними мають досвід поводження з вибуховими речовинами. На думку С.С. Галахова, це: а) раніше засуджені за злочини, пов'язані з незаконним обігом вибухових речовин; б) особи, щодо яких існує оперативна інформація щодо схильності вчинення злочинів з використанням вибухових пристроїв; в) особи, які професійно причетні до зберігання, виготовлення бойових припасів або вибухових речовин; г) члени та лідери ОЗУ; д) піротехніки; е) члени хуліганських угруповань; є) психічно хворі та ін.<sup>191</sup> [133, с.120].

Розшукувати осіб, які вчинили вибух, доцільно по гарячому сліду. Так, І.Д. Моторний пропонує відшукувати виконавців вибухів за такими напрямками: а) за ситуаційним аналізом часу, місця, конкретних умов, слідів і обставин події, що дає можливість висунути версії стосовно певних осіб; б) за всебічною оцінкою усіх виявлених на місці події слідів злочину (матеріальних та ідеальних), які можуть дати інформацію про виконавця вибуху або виготовлювача вибухового пристрою; в) за всебічним використанням науково-технічних засобів, послуг спеціалістів; г) з використанням засобів одорології тощо<sup>192</sup> [134, с. 102-103].

Особливої уваги заслуговує методика вилучення і збереження предметів з місця події. Такі об'єкти упаковують окремо та направляють на експертизу для встановлення конструкції вибухового пристрою, принципу його дії, визначення матеріалу, з якого він виготовлений та виду вибухової речовини, з'ясування професійних навичок особи, яка його виготовила<sup>193</sup> [135, с. 277-278].

Досить проблематично зберегти первинну обстановку після застосування вибухового пристрою, що обумовлено необхідністю проведення рятувальних робіт. Отже, з метою фіксації об'єктів, які представляють інтерес для слідства, до початку рятувальних робіт доцільно зробити відеозапис первинного їх розташування на місці події. При цьому слід чітко визначити епіцентр вибуху, щоб потім з'ясувати можливе місце закладання вибухового пристрою. Особливої уваги для визначення можливого місця закладання вибухового пристрою слід приділяти урнам, місцям складання сміття тощо. Це пояснюється тим, що злочинці іноді маскують вибуховий пристрій у звичайні металеві пивні

банки, в коробки з-під цигарок, роблячи його непомітним для оточуючих<sup>194</sup> [80, с. 94]. У цьому разі ОМП слід проводити ексцентрично, тобто від епіцентру вибуху до периферії. Напрямок руху та порядок огляду визначаються в кожному конкретному випадку окремо, залежно від особливостей місця вибуху. Всі знайдені об'єкти, які представляють певний слідчий інтерес, треба ретельно упаковувати, причому кожний окремо.

Іноді виникають труднощі у вирішенні питання щодо кримінального характеру походження вибуху. В такому разі треба залучати до справи спеціалістів, що працюють у галузі вивчення вибухонебезпечних речовин (газу, паливно-мастильних матеріалів тощо).

Важливу роль у пошуку речових доказів на місці події відіграють технічні засоби. Це передусім різноманітні металошукачі, портативна апаратура для просвічування, набір інструментів для вилучення фрагментів речової обстановки<sup>195</sup> [136, с. 112].

Певні особливості має тактика огляду трупа на місці події. Як свідчить узагальнення кримінальних справ, порушених за фактами вчинення вбивств на замовлення, у 87% випадків місце знаходження трупа збігалось з місцем вчинення вбивства, а у 13% випадків встановити особу загиблого було досить проблематично. Отут важливого значення для впізнання трупів і навіть для встановлення мотиву вбивства набувало вивчення змісту кишень одягу потерпілих, їх взуття, головних уборів, носових хустин, записів у записній книжці, різних документів та інших речей, які виступали потенційними джерелами інформації. Наприклад, як це було в ході розслідування вбивства у м. Саках підприємця С. та його охоронців Б. та П. Так, під час огляду автомобіля, в якому було вбито останніх, у папці потерпілого С. слідчим було знайдено угоду між двома місцевими підприємствами. Відповідно до неї у власність С. переходила половина місцевого санаторію. Слідством було з'ясовано, що саме цей договір став причиною вбивства С. та його охоронців<sup>196</sup> [137, с. 55].

Інколи в одязі потерпілого можуть знаходитись і важливі речові докази, наприклад, кулі, якими останньому було заподіяно тілесні ушкодження. Так, із

кримінальної справи про вбивство членів ОЗУ Ш. і К. впливає, що слідчий на місці огляду зробив неякісний огляд трупа і не помітив двох куль, які були в одязі потерпілого, що ледве не призвело до втрати цих важливих речових доказів. Вони випадково були виявлені судово-медичним експертом у місцевому морзі<sup>197</sup> [138]. Всі мікрочастинки, які можуть мати суттєве значення для розслідування злочину, повинні бути також виявлені і вилучені слідчим ще на місці скоєння злочину або виявлення трупа.

Наступним важливим джерелом для ідентифікації невпізнаних трупів виступали так звані особливі прикмети, а саме: татуювання, родимі плями, рубці від шрамів на тілі постраждалих, будь-які ознаки прижиттєвої професійної діяльності (наприклад, у музикантів, які грають на струнних видах інструментів, на кінчиках пальців є затвердіння у вигляді мозолів, у шахтарів на віях досить чітко проявляються обриси вугільним пилом<sup>198</sup>) [139, с. 118-121]. У зв'язку з тим що часто на тілі вбитого, внаслідок завдання вогнепальних поранень, утворюється велика кількість вхідних та вихідних отворів і слідчому самому важко визнати те, вхідними вони є чи вихідними, огляд трупа необхідно робити за участю судово-медичного експерта. Отже, перш ніж труп буде відправлено на судово-медичне обстеження, слідчому доцільно уважно оглянути його одяг та вивчити особливі прикмети<sup>199</sup> [140, с.109].

Особливу увагу слід приділяти роботі зі слідами біологічного походження (слина, кров, сеча, кал тощо), особливо тих, які здатні вказати на виконавців убивства. Такі сліди необхідно шукати в місцях найбільшої вірогідності знаходження злочинців. Це, як правило, місця, звідки велися постріли, або місця засідок, мото-, автотранспорт, який використовували злочинці, знаряддя та інші засоби скоєння злочину, з якими контактували виконавці вбивства. Доцільно звертати увагу і на сміття, що знаходиться поблизу місця скоєння злочину. Там можуть знаходитись кинуті злочинцем речі. Біологічні сліди людини на місці події вилучаються, як правило, разом із предметом-носієм або його частиною. Так, у справі про вищезгадуване вбивство С. у м. Саках під час огляду місця засідки виконавців злочину слідчим було виявлено недопалки сигарет «Мальборо», на яких збереглися сліди слини виконавців убивства. Після їх

затримання завдяки судово-біологічній експертизі вдалося встановити ідентичність слини на недопалках та підозрюваних, і злочин було розкрито<sup>200</sup> [137, с. 51].

Під час ОМП щодо вбивства на замовлення слід звертати також увагу і на негативні обставини, що можуть вказати на різноманітні інсценування з боку виконавця вбивства некримінальних подій. В.К. Лисиченко та І.І. Когутич зазначають, що негативні обставини – це реальні явища, які є відображенням супутніх сумісних чи несумісних зі злочинами діями матеріальних процесів взаємодій (сліди, зміни в обстановці місця події тощо), або проявів в актах поведінки та показаннях осіб дисимуляції (утаювання чогось), котрі спостерігаються в ході слідчих дій як такі. Що не узгоджуються з установленими фактичними даними про конкретну подію і потребують системно-структурного дослідження з метою з'ясування їх походження, та суті виявленого протиріччя<sup>201</sup> [141, с. 63]. У разі виявлення ознак таких інсценувань (наприклад, самогубства або автопригоди) треба ретельно перевіряти всі сліди, отримані під час ОМП, для цього доцільно проводити слідчі експерименти.

Досить ефективним під час проведення ОМП є використання слідчими різноманітної спеціальної техніки, зокрема фото- та відеоприладів, металошукачів тощо<sup>202</sup> [142, с. 115]. Їх використання значно прискорює процес огляду та фіксації знайдених об'єктів. При цьому важливо точно зафіксувати місця виявлення кожного з них, але вилучати їх доцільно лише після фіксації місця їх знаходження відносно надійних, постійних орієнтирів<sup>203</sup> [137, с. 39].

Інформація, яка була отримана в ході проведення слідчих оглядів, повинна аналізуватися поступово. Першою чергою треба розглядати ту, яка стосується особи виконавця вбивства. З урахуванням цієї інформації повинні вживатися невідкладні заходи щодо затримання злочинця по гарячому сліду. Інформація, яка містить дані, що потребують додаткових досліджень (проведення експертиз), повинна негайно перевірятися.

У разі затримання виконавця вбивства необхідно негайно провести його особистий обшук, звернувши увагу на наявність слідів злочину, які можуть бути на тілі або одязі виконавця (плями від згорілого порошку, сліди крові

потерпілого, різноманітні мікрочастинки, кіптява від пострілів або сліди збройного мастила). Щоб не втратити ці важливі докази, затриманого необхідно огородити від можливого впливу сторонніх осіб (родичів, друзів та знайомих загиблого). У такої особи потрібно негайно отримати зразки крові, сечі, слини тощо.

ОМП доцільно проводити одночасно з оглядом помешкання, місцем роботи або іншого тимчасового перебування потерпілого до вбивства. Результати узагальнення кримінальних справ свідчать, що слідчі практично не використовують цей прийом і тому втрачають багато додаткових доказів і інформації. Так, обшук місць помешкання, роботи або іншого тимчасового перебування потерпілого часто призначаються на другу або третю добу після організації огляду місця вбивства, що призводить до втрати важливих речових доказів. Можливі також випадки, коли слідчі, доручаючи проведення огляду в місці помешкання потерпілого органам дізнання, не орієнтують їх належним чином на виявлення ознак, що можуть виступати важливими речовими доказами.

Особливу увагу під час ОМП доцільно приділяти виявленню очевидців та свідків злочину. Свідки, які намагалися допомогти потерпілому, здійснювали спроби затримання злочинців по гарячому сліду, викликали швидку допомогу, міліцію тощо, можуть знаходитись серед перехожих громадян прямо на місці вбивства. Таким чином, прибувши на місце злочину, слідчий, спочатку повинен візуально виявити таких осіб, визначивши, з ким йому доцільно спілкуватись. Але не слід відразу заявляти громадянам про пошук серед них очевидців, а спочатку уважно оглянути натовп і за поведінкою виявити осіб, які можуть виявитися корисними, і вже потім офіційно запропонувати їм надати показання. В усіх випадках свідків слід виявляти серед тих осіб, які так чи інакше оточували потерпілого, як у ході його повсякденного життя, так і під час убивства. Це, безумовно, його близькі родичі, друзі, товариші по службі, співучасники злочину (якщо особа була членом або лідером ОЗУ), сусіди тощо. Часто свідками стають громадяни, які випадково знаходилися на місці, де було знайдено труп (по роботі, мешканці розташованих поблизу осель тощо). Якщо

місце події розташоване в межах населеного пункту (двір, вулиця, провулок тощо), свідками можуть бути мешканці сусідніх осель, робітники розташованих поблизу підприємств, закладів транспорту, студенти та учні навчальних закладів, відвідувачі магазинів, кафе, барів, їдалень, будинків культури тощо; якщо вбивство вчинено на автошляхах – водії, робітники автодорожніх організацій, ліній телеграфного та телефонного зв'язку, листоноші, власники особистого автотранспорту, пасажери автотранспортних засобів тощо.

Під час допиту свідків умисних вбивств з'ясовуються такі питання: чи є свідок очевидцем злочину або дізнався про нього від іншої особи; якщо він є очевидцем, то яким чином, з ким він опинився на місці події або поблизу нього; за яких умов спостерігав подію, що розслідується; якщо дізнався про злочин, то коли і від кого, у чийй присутності, де та за яких обставин; знає свідок потерпілого чи ні, якщо знає, то хто він; що може сказати про його поведінку перед скоєнням злочину; чи погрожував потерпілому хтось фізичною розправою; чи мав він злочинні зв'язки тощо; чи знає свідок особу, яка заподіяла смерть потерпілому, якщо знає, то які він може назвати прикмети зовнішності, місце помешкання злочинця, роботи тощо; надавав або ні допомогу потерпілому, якщо так, то яку; що та ким зроблено для повідомлення органу влади про злочин; що та ким зроблено для переслідування злочинця; чи висловлювався ще хтось про те, що має відомості про вбивство та злочинця.

Слід зазначити, що часто свідками подібних злочинів стають неповнолітні особи, які є досить спостережливими і тому це необхідно урахувати у слідчій практиці. До речі, саме на цю категорію свідків вказав у своїй роботі і Л.В. Брусницин<sup>204</sup> [143, с. 201-202]. У ході виявлення таких свідків увагу слід приділяти неповнолітнім очевидцям (віком від 12 до 15 років). Саме ця категорія свідків є найбільш спостережливою та уважною до подібних кримінальних подій. Специфіка їх психіки має демонстративний характер. У разі спостерігання ними резонансної події вони з метою визначитися серед одноліток можуть охоче дати показання. Ефективність цієї пропозиції підтверджується матеріалами кримінальних справ. Наприклад, у ході розслідування кримінальної справи про вбивство одного з лідерів ОЗУ у м.

Донецьку лише завдяки показанням неповнолітнього З., який випадково спостерігав подію, злочин було розкрито<sup>205</sup> [144]. Важливе значення для якісного проведення ОМП має вивчення речової обстановки безпосереднього місця події з метою визначення часу вчинення вбивства. Знання точного часу дозволяє більш цілеспрямовано вести пошукові роботи для виявлення та затримання злочинців, встановлення свідків, збирання іншої необхідної інформації. Відомо, що в слідчій практиці час скоєння злочину встановлюється на підставі висновку судово-медичного експерта про час смерті потерпілого. Але судово-медичні методи дозволяють встановлювати відносну давність смерті в певному інтервалі. Точність визначення зменшується зі збільшенням часу від моменту заподіяння смерті до моменту виявлення трупа. Крім того, висновок судово-медичної експертизи про давнину заподіяння смерті не завжди вказує на час скоєння злочину, оскільки момент заподіяння смерті інколи не збігається з часом скоєння злочину. Різниця між ними може складати і години, якщо були заподіяні такі тілесні ушкодження, які не відразу спричинили смерть.

Як зазначає Е.О. Разумов, під час огляду місця злочину можна отримати додаткові відомості, які дозволяють у сукупності з даними судово-медичної експертизи уточнити час скоєння злочину. Це можливо завдяки сукупному вивченню слідчим даних, отриманих у результаті судово-медичного дослідження, вивчення речової обстановки місця події та показань свідків. Тільки всебічно проаналізувавши їх, можна вірогідно встановити час учинення вбивства<sup>206</sup> [145, с. 47-50]. Отже, такий підхід повинен допомогти слідчому загалом визначитись із приблизним часом учинення вбивства, не очікуючи висновків судово-медичної експертизи, що дасть можливість виграти час у розслідуванні.

На початковому етапі розслідування вбивства на замовлення часто виникає потреба у з'ясуванні особи потерпілого, висуненні вірогідних версій щодо замовника вбивства та мотивів злочину. Для цього спочатку потрібно звернути увагу на низку ознак, що вказують на замовний характер убивства. Так, М.О. Селіванов, розглядаючи питання, пов'язані з організацією розслідування, зазначив, що суттєвого значення для розкриття вбивства на замовлення набуває

вміння швидко та правильно відрізнити його від інших тяжких злочинів, спрямованих проти життя та здоров'я громадян. Маючи певний досвід щодо кваліфікації вбивств на замовлення, вже під час огляду місця злочину можна визначитись з його характером (замовне воно чи ні)<sup>207</sup> [63, с.79].

Відомо, що вбивства на замовлення мають різновиди відповідно до сфер життєдіяльності або постійного чи тимчасового перебування потерпілого (про що йшлося вище). Наприклад, убивства представників влади та управління мають кореляційний зв'язок з їх владною або управлінською діяльністю, вбивства працівників засобів масової інформації корелюють з їх професійною діяльністю, вбивства керівників підприємств та комерсантів – з їх економічною та комерційною діяльністю, вбивства лідерів та членів ОЗУ, зазвичай, – з їх злочинною діяльністю тощо. Отже, знаючи вид та галузь життєдіяльності потерпілого, можна визначитися з вірогідними причинами та умовами його вбивства, тому під час проведення початкових слідчих дій на місці злочину необхідно встановити особу потерпілого, а потім вірогідні причини й умови злочину, після чого висунути версії та розробити план їх відпрацювання.

Запропоновані шляхи організації початкового етапу розслідування вбивств на замовлення безперечно ефективно впливатимуть на розслідування таких видів злочинів.

Що стосується висунення версій, то відповідно до слідчої ситуації, яка склалася на момент розслідування злочину по «гарячих слідах», вони можуть бути наступні. Якщо потерпілою виявилася особа, що займала керівну посаду в органах влади або управління, то доцільно висунути такі версії:

а) вбивство вчинено кимось із близького службового оточення потерпілого. Підставою для її висунення можуть стати дані про активну службову або громадську діяльність останнього, його чесність, порядність у вирішенні будь-яких питань, пов'язаних із виконанням своїх службових обов'язків. Замовниками вбивства у цьому випадку можуть бути корумповані колеги потерпілого, завдяки діяльності якого вони не мали можливості здійснювати свої злочинні наміри матеріального характеру;

б) вбивство вчинено на замовлення лідера ОЗУ, який мешкає або діє в районі діяльності потерпілого. Підставою для висунення такої версії може стати інформація про активну діяльність потерпілого щодо протидії місцевим ОЗУ, які намагалися підкорити потерпілого своїй злочинній волі;

в) вбивство вчинено на замовлення осіб, що могли претендувати на посаду потерпілого. Підставою для висунення такої версії може стати інформація про суттєву впливовість посади, яку займав потерпілий, на розвиток економічних чи політичних відносин у районі його діяльності;

г) вбивство вчинено на замовлення кимось з побутового оточення потерпілого. Підставою для такої версії може стати інформація про схильність останнього до побутових конфліктів. Для перевірки зазначених версій доцільно проводити такі слідчі та оперативні заходи:

- ОМП та трупа загиблого;
- допит очевидців та свідків злочину;
- призначення відповідних судових експертиз залежно від виявлених слідів та речових доказів;
- допит родичів потерпілого та осіб, які його добре знали (колеги по роботі, знайомі, друзі тощо);
- затримання осіб, підозрюваних у скоєнні злочину;
- допит підозрюваних у вчиненні вбивства;
- проведення обшуків, виїмок за місцем мешкання підозрюваних;
- проведення оглядів за місцем мешкання потерпілого або за місцем будь-якого тимчасового його перебування (цю слідчу дію доцільно проводити паралельно з ОМП);
- встановлення оперативним шляхом додаткових очевидців та свідків убивства;
- прослуховування телефонних розмов осіб, які представляють інтерес у справі, а також зняття інформації з каналів зв'язку;
- встановлення прихованого спостереження за особами, які представляють оперативний інтерес у справі;

- оперативне впровадження до ОЗУ та в коло близького оточення потерпілого оперативних співробітників з метою виявлення осіб, причетних до організації вбивства;
- перевірка підозрюваних та осіб з близького оточення потерпілого за оперативно-пошуковими та інформаційно-довідковими обліками ОВС;
- перевірка зброї, куль та гільз, знайдених на місці злочину, за криміналістичними обліками пошукового призначення ОВС.

Якщо потерпілим виявився активний член чи лідер ОЗУ або інша особа, яка мала значний вплив у злочинному середовищі, то доречно висунути наступні версії:

- а) вбивство вчинено на замовлення активного члена чи лідера іншого злочинного угруповання, яке прагне усунути потерпілого з метою посилення свого злочинного впливу;
- б) вбивство вчинено на замовлення особи, яку потерпілий намагався підкорити своїй злочинній волі (приватний підприємець, представник органів влади тощо);
- в) вбивство вчинено на замовлення будь-кого з членів ОЗУ, які намагалися усунути потерпілого з метою встановлення власного лідерства;
- г) вбивство вчинено на замовлення за мотивами помсти особою, яка раніше потерпіла від злочинних дій загиблого.

Для перевірки цих версій ефективними можуть виявитись вищеперелічені слідчі та оперативні заходи, а також:

- перевірка кримінальних справ, де потерпілий проходив як обвинувачений, з метою виявлення осіб, яким останній завдав будь-якої шкоди, та перевірка цих осіб на предмет співучасті у злочині.

Якщо потерпілим виявилася особа, яка належала до категорії приватних підприємців, доцільно висунути наступні версії:

- а) вбивство вчинено на замовлення будь-кого з конкурентів у підприємницькій діяльності;
- б) вбивство вчинено на замовлення будь-кого з активних партнерів-засновників з метою одержання більш значних прибутків;

в) вбивство вчинено на замовлення лідера місцевого ОЗУ, який намагався вимагати з потерпілого будь-які матеріальні цінності;

г) вбивство вчинено на замовлення будь-кого з боржників або кредиторів потерпілого.

Для перевірки цих версій ефективними можуть виявитися слідчі та оперативні заходи, що викладені у першому випадку, а також:

- проведення обшуків, виїмок документів за місцем мешкання, роботи підозрюваних та потерпілого;
- проведення оглядів за місцем мешкання потерпілого або за місцем будь-якого тимчасового його перебування з метою виявлення фінансових документів;
- проведення очних ставок між затриманими співучасниками злочину;
- з'ясування питань щодо причетності підозрюваних та потерпілого до незаконних фінансових операцій з великими матеріальними цінностями.

Якщо потерпілим виявилася особа, яка займалася журналістською діяльністю, можна розглядати такі версії:

а) вбивство вчинено на замовлення особи, про яку потерпілий у своїх публікаціях писав у негативному ракурсі (представники органів влади, впливові підприємці, керівники підприємств будь-якої форми власності, активні члени або лідери ОЗУ);

б) вбивство вчинено на замовлення будь-якої особи, на яку потерпілий у зв'язку зі своєю професійною діяльністю мав вагомий компрометуючий матеріал;

в) вбивство вчинено на замовлення особи, з якої потерпілий завдяки наявності вагомого компрометуючого матеріалу міг вимагати будь-які матеріальні цінності.

Для перевірки цих версій ефективними можуть виявитися також слідчі й оперативні заходи, означені у першому випадку, і крім того:

- проведення обшуків, виїмок документів за місцем мешкання, роботи підозрюваних та потерпілого;
- проведення оглядів за місцем мешкання потерпілого або за місцем будь-якого тимчасового його перебування з метою виявлення відомостей, які мають компрометуючий характер;

- проведення очних ставок між затриманими співучасниками злочину;
- з'ясування питань щодо причетності потерпілого до незаконного використання матеріалів журналістського розслідування як засобу вимагання із зацікавлених осіб матеріальних цінностей.

Отже, наведений перелік заходів відпрацювання версій сприятиме розслідуванню вбивств на замовлення вже на початковому етапі, і є ефективним засобом планування розслідування.

### **2.3. Особливості провадження окремих слідчих дій у справах про вбивства на замовлення**

Вбивства на замовлення належать до категорії найскладніших злочинів і для успішного їх розслідування потрібна максимальна концентрація засобів та сил прокуратури і ОВС. Така переконливість зумовлена тим фактом, що формування доказів відбувається кожного разу у складній слідчій ситуації, а позитивний хід розслідування можливий лише за умов всебічного та повного збору достатніх доказів стосовно вини співучасників вбивства.

Важливе значення для збирання доказів має правильно організований допит свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених. Допит – це слідча дія, в процесі якої слідчий отримує від особи, що допитується, словесну інформацію про факти, які мають значення для встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону. До окремих видів допиту належать: допит свідка, допит потерпілого, допит підозрюваного, допит обвинуваченого, допит експерта<sup>200</sup> [142, с. 182]. Ст. 167 КПК України наголошує, що свідка можна допитувати про факти, які стосуються цієї справи, а також про особу підозрюваного обвинуваченого та потерпілого. Свідок допитується в місці провадження попереднього слідства, а за необхідності в місці його перебування. До того ж, у ст. 63 Конституції та п.6 ст.69-1 КПК України визначають, що особа не несе відповідальності, якщо вона відмовиться надавати показання або пояснення стосовно себе, членів сім'ї та близьких родичів. Крім того, ч. 2 ст. 69-1 КПК України передбачає права свідків, зокрема право на забезпечення безпеки.

В ході розслідування вбивств на замовлення допит є однією з важливих слідчих дій, де суттєву, позитивну роль відіграє правильно організоване психологічне його супроводження, що сприяє виробленню оптимальної тактики цієї слідчої дії. Психологічний вплив під час розслідування подібних злочинів створює позитивні умови для отримання доказової інформації. На думку В.Г. Гончаренка та Ф.М. Сокирана, під психологічним впливом слід розуміти цілеспрямовану (в межах закону) діяльність відповідних осіб, яка стимулює психічну сферу людини на відтворення інформації, що міститься в її пам'яті, про обставини події, яка розслідується. Автори вказують, що до заходів законного психологічного впливу на допиті можна віднести різноманітні науково-технічні засоби (НТЗ), завдяки яким створюється позитивний фон для отримання доказової інформації. Так, використання магнітофону, відеокамери під час допитів свідків, потерпілих, підозрюваних та обвинувачених дозволяє не тільки фіксувати показання, але і створювати певний психологічний клімат, коли допитувана особа замислюється над тим, як вести себе, які показання давати тощо. Такий вплив є безсумнівно законним. Іншим видом психологічного впливу під час допиту автори вважають метод пред'явлення особі речових доказів. Ці докази відіграють вирішальну роль у викритті обвинувачених, а саме: а) вони роблять показання більш конкретними та детальними; б) переконують особу, яка намагається приховати істину, говорити правду. Іншим видом застосування психологічного впливу є використання слідчим так би мовити психологічних «хитрощів» та «пасток». Так, від особи, яка допитується, тимчасово приховується справжня мета допиту та формується уявлення, яке не відповідає дійсності про наявність або, навпаки, відсутність у слідчого доказів, при цьому слідчий не оперує неправдивими даними. Такі прийоми можуть бути корисними тоді, коли особа не бажає давати правдиві показання<sup>209</sup> [146, с. 24-28]. Стосовно розслідування вбивств на замовлення такий підхід має певний сенс. Так, зі слідчої практики відомо, що за справами цієї категорії підозрювані, обвинувачені, а часто і свідки не бажають говорити правду, тому намагаються ухилитися від допиту або дати неправдиві показання. Наприклад, результати інтерв'ювання зазначених вище респондентів з цього

питання свідчать, що майже 35% останніх вважають, що свідки вбивств на замовлення, підозрювані та обвинувачені в цих справах неохоче дають показання. Отже, виникає потреба в застосуванні до них інших законних видів психологічного впливу, здатних змінити слідчу ситуацію на краще.

Про доцільність використання під час допиту подібної тактики висловлюється А.Н. Васильєв. Він називає її наданням допомоги особам, які дають показання, з метою відтворення у їх пам'яті забутого<sup>210</sup> [147, с. 128].

З проведеного аналізу кримінальних справ про вбивства на замовлення в Україні випливає, що допитувати свідків доцільно в перші години після події. Найбільш ефективними показаннями свідків є ті, які вони дають відразу ж після вчинення вбивства. Особливо це стосується тих осіб, які є близькими родичами потерпілого або самі ледве не стали жертвою злочину. Отже, ефективність допиту залежить від часу, який пройшов з моменту вчинення вбивства. Згідно з аналізом емпіричних матеріалів, майже у 85% випадків свідки погоджувалися давати правдиві показання в день скоєння злочину, а очевидці вбивств – не пізніше як через 2-3 години після події. Найбільша кількість свідків, які дали правдиві показання, були віком від 22 до 35 років, що склало близько 67%. Не бажають давати показання жінки та люди похилого віку. З особливою охотою давали показання неповнолітні особи чоловічої статі, але ж в їх показах було виявлено багато неточностей та відомостей про факти події, яких насправді не існувало. В.О. Коновалова зазначає, що, на відміну від потерпілого, свідок дає показання про зовнішність злочинця більш об'єктивно, точніше фіксує свою увагу на події у наслідок того, що він менш підвладний емоційному впливу від злочину<sup>211</sup> [148, с. 122]. Тому допитувати свідка доцільніше відразу ж після скоєння злочину, а потерпілого (якщо він залишився живим) – через певний час, який потрібний для подолання шоку.

Інколи очевидці вбивств намагаються ухилитися від спілкування зі слідчим. Наприклад, у 1995 році співробітники УВС та ФСБ Росії в місті Архангельську провели експеримент. Сутність його полягала у вивченні реакції громадян, які спостерігали інсценований збройний напад у центрі міста. В ході експерименту, коли на площі біля тролейбусної зупинки робітники ФСБ

інсценували збройний напад на двох осіб, очевидці цієї події поводити себе начебто спокійно, жодна з приблизно 60-70 осіб не підійшла до розташованого поблизу телефону, щоб повідомити про подію міліції. Навпаки, люди намагалися скоріше втекти з місця події, щоб не потрапити до категорії свідків убивства. На думку прокурора м. Архангельська В. Бобреньова, цей експеримент виявив слабкий рівень правової культури населення, невіру в можливість вести боротьбу з насильницькою злочинністю. Іншою причиною такої поведінки, на його думку, є помилки уряду в тому, що він проводив кампанії щодо викриття таємних співробітників сталінських та брежнєвських часів, що зробило будь-яке співробітництво з органами влади неприйнятним. Стаття кримінального закону за відмову давати показання не лякає людей так, як клеймо «стукача»<sup>212</sup> [149]. Дійсно, на сьогодні діяльність ОЗУ пов'язана не лише зі скоєнням будь-яких злочинів, але і з діями, спрямованими на протидію слідству. Це проявляється у негативному впливі на особу свідка або потерпілого. Тому останні неохоче дають правдиві свідчення або взагалі відмовляються їх давати. Розглядаючи проблему допиту, В.К. Весельський зазначає, що слідча тактика як сукупність прийомів вирішення завдань розслідування застосовується тільки там і тоді, де відбувається протидія розслідуванню, діям слідчого. Автор вважає, що тактика в загальному плані полягає в умінні переконати протилежну сторону<sup>213</sup> [150, с. 11]. І це справедливо, бо використання зайвих заходів будь-якого примусу з боку слідчого під час допиту може суттєво його ускладнити.

Особливістю отримання доказів відрізняється допит потерпілих, які після замаху на їх життя залишаються живими. Їх допит можливий лише тоді, коли був замах на вбивство або коли смерть потерпілого настала через деякий час після заподіяння тілесних ушкоджень. Тому у випадках, коли потерпілий залишився живим і свідомим, треба бути готовим провести його допит негайно. Позитивний результат такої тактики підтверджується матеріалами кримінальної справи про замах на гр. Щ, одного з активних членів ОЗУ м. Сімферополя. Останнього було підірвано у власному автомобілі за допомогою вибухового пристрою, але помер він не відразу. Прижиттєвий допит потерпілого дав

можливість розкрити цей злочин<sup>214</sup> [151]. Біля потерпілого необхідно організувати постійне чергування оперативних співробітників, щоб мати можливість негайно допитати його тоді, коли він опритомніє. Якщо до замаху причетні члени ОЗУ, біля ліжка потерпілого необхідно організувати посилену охорону з метою запобігти повторному замаху. Окрім того, біля потерпілого навіть тоді, коли він перебуває в непритомному стані, постійно треба мати магнітофон або диктофон, щоб у разі дачі ним показань, навіть будь-яких висловлювань у маренні, їх можна було зафіксувати. Якщо потерпілий свідомий та може говорити, то слід заздалегідь мати низку послідовно розроблених, недовгих і нескладних питань відносно: а) особи злочинця; б) стану безпеки потерпілого до вчинення замаху; в) механізму скоєння злочину і шляхів відходу виконавців нападу з місця злочину; г) кола можливих очевидців та свідків злочину; д) наявності опору злочинцям з боку потерпілого або інших осіб; е) особливих прикмет злочинців; є) осіб із близького оточення потерпілого, які знали про його ворогів; ж) місця знаходження компрометуючих даних на підозрюваних; з) мотивів нападу. З метою забезпечення безпеки, поміщати такого потерпілого краще у спеціальні лікувальні заклади МВС або МО.

Особливої уваги потребує допит потерпілих, які зазнали незначних ушкоджень під час нападу. Відомо, що більшість убивств на замовлення вчинюється стосовно осіб, так чи інакше причетних до злочинного середовища, а кримінальна мораль, як відомо, не дозволяє таким особам звертатися по допомогу до правоохоронних органів. Отже, під час спілкування слідчого з таким потерпілим часто виникають конфліктні ситуації, які вимагають правового вирішення. Так, В.А. Журавель, коментуючи цю проблему, зазначає, що в разі встановлення фактів замаху на замовне вбивство, слідчому доцільно спробувати все ж таки переконати таких осіб дати показання. Цей вплив повинен бути правомірним, заснованим на внутрішніх психологічних процесах потерпілого, які можуть сформувати правильну психологічну позицію людини до того, що сталося. Це повинно збудити в неї свідоме ставлення до своїх громадських обов'язків і опосередковано привести її до вибору певної, потрібної слідчому, поведінки. Ефективною групою методів щодо

налагодження психологічного контакту з потерпілими, які ухиляються від дачі показань, є: а) постановка деталізуючих або уточнюючих питань для усунення протиріч, які часто виникають між показаннями потерпілих та іншими доказами; б) вимога повторного викладу всіх чи якихось певних фактів; г) надання речових та письмових доказів, які спростовують позицію особи, що допитується; д) постановка контрольних питань; е) оголошення висновків експертів, показань інших осіб, родичів потерпілого або осіб із його близького оточення<sup>215</sup> [152, с. 20-23]. Наприклад, Ю.О. Гурджі пропонує під час допиту потерпілих нагадувати їм про матеріально-правові, фізичні й моральні інтереси. Тобто слідчий повинен, перш ніж розпочати допитувати потерпілого, роз'яснити йому права на відшкодування заподіяної злочином моральної, матеріальної та фізичної шкоди й запевнити потерпілого в реальності цього відшкодування<sup>216</sup> [153, с. 13].

Певні особливості має допит осіб з близького оточення потерпілого (рідні, друзі, колеги тощо). Таку дію необхідно проводити паралельно зі слідчим оглядом або обшуком місця його помешкання, роботи, тимчасового проживання. При цьому у родичів слід докладно з'ясовувати відомості про спосіб життя, сферу діяльності, рід занять, розпорядок дня, коло знайомих та характер стосунків, поведінку потерпілого. Під час допиту свідків особливо ретельно слід встановлювати обставини, які передували замаху, обставини останніх днів життя, характер ділових зв'язків потерпілого. Доцільно з'ясувати думку рідних та осіб із близького оточення потерпілого про віктимність останнього (конфліктність, бажання помсти ворогам, прагнення до особистого лідерства тощо).

Інколи виявлені під час проведення слідчих дій ознаки віктимності потерпілого допомагають зібрати докази злочину. На це у своїй роботі вказує і І.Б. Богатирьов<sup>217</sup> [154, с. 62].

У рідних потерпілого слід з'ясовувати мотиви злочину. Для цього необхідно ставити питання про можливу причину конфлікту. Ю.Ф. Чуфаровський з цього приводу справедливо зазначає, що коли потерпілий, а інколи і свідок (у разі скоєння злочину), перебуває у стані схвильованості,

розгубленості, страху, то допит доцільно тимчасово припинити<sup>218</sup> [155, с. 233]. Безсумнівно, це виявляється корисним для розслідування звичайних злочинів, але розслідуючи вбивства на замовлення, необхідно зробити спробу опитати цих свідків відразу.

Окремої уваги потребує й організація допиту підозрюваних у вчиненні вбивства. Як і допит свідків та потерпілих, допит підозрюваних потребує від слідчого встановлення з цими особами психологічного контакту. При цьому необхідно заздалегідь визначити тактику допиту, коло питань та їх послідовність. Група запитань повинна стосуватись: а) потерпілого; б) події злочину, мотивів та інших, пов'язаних з ним обставин; в) поведінки після скоєння злочину; г) кола питань, які необхідно поставити підозрюваному або обвинуваченому у разі їх заперечення своєї причетності до вчинення вбивства або заперечення його замовного характеру.

Гадаємо, що вже під час затримання виконавця вбивства одночасно з його допитом, якщо є необхідність, (наприклад, за умов його членства в ОЗУ і тому підвищеної небезпеки) як винятковий захід з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання слід проводити поза візуальним спостереженням затриманого з додержанням вимог ст. 174 КПК України. Це допоможе підтвердити або спростувати факт його знайомства з потерпілим.

У підозрюваного слід з'ясувати і питання, пов'язані з тим, чи був він раніше в населеному пункті, будинку, квартирі, де вчинено вбивство. Це пояснюється тим, що інколи ініціатор вбивства наймає вбивцю з інших міст, регіонів і навіть держав. Тому коло питань, які ставляться підозрюваному, повинно містити і які спрямовуються на з'ясування необхідності приїзду підозрюваного в регіон, де було вчинено вбивство.

Що стосується мотивів злочину та пов'язаних з ним обставин, то слід з'ясувати: а) де і коли вчинено вбивство; б) за яких обставин особа, що допитується, опинилася на місці події; в) звідки, чому та як вона туди прибула; г) у разі вбивства потерпілого в його помешканні слід з'ясувати, яким шляхом підозрюваний проникнув до приміщення; д) де перебував злочинець (впустив його потерпілий чи він іншим способом проникнув до помешкання); е) в якому

одязі був злочинець під час скоєння злочину, використовував чи ні засоби особистого маскування, які речі мав при собі; є) як повадився перед вчиненням вбивства (лаявся, бився), що говорив потерпілому перед нападом; ж) як повадився потерпілий; з) за допомогою яких знарядь злочинець завдав потерпілому тілесних ушкоджень; и) скільки було завдано потерпілому ушкоджень і в якій послідовності; і) куди дів знаряддя злочину після вчинення вбивства тощо.

Щодо поведінки підозрюваного після події злочину останньому слід ставити такі питання: а) які заходи він вжив для приховання слідів злочину; б) чи був він на місці злочину після його вчинення; в) чи брав він участь у похованні потерпілого; г) яку винагороду він отримав за вчинений злочин, скільки, від кого і де. Ретельне з'ясування всіх цих питань допоможе швидше розкрити злочин.

У випадку заперечення підозрюваним факту вчинення ним вбивства або того факту, що воно мало замовний характер, потрібно перевірити всі ті докази, що вказують на можливе вчинення останнім і іншого злочину. В цьому випадку маються на увазі злочини, які «супроводжують» вбивства на замовлення. До них можна віднести злочини, пов'язані з незаконним зберіганням зброї, вибухових пристроїв, викраденням авто-, мототранспорту тощо.

Серед співучасників передусім доцільно допитувати таких осіб: а) які не зацікавлені у наданні неправдивих показань, (наприклад, тих, хто відіграв у злочині другорядну роль); б) посібників або посередників; в) чия вина підтверджується більш суттєвими доказами; г) хто має менш сильний характер, характеризується менш негативно і тому схильний до надання більш правдивих показань. Наприклад, В.І. Чередниченко вважає, що допитувати підозрюваних у справах цієї категорії потрібно лише в тих випадках, якщо є досить вагомі докази, які вказують на їх причетність до вчиненого злочину. Слідчі, на їх думку, часто роблять помилку, коли реалізують інформацію, яка ґрунтується тільки на оперативних даних, які вказують на причетність затриманого до вбивства. Для цього потрібно зібрати докази саме процесуальним шляхом і щодо інших співучасників<sup>219</sup> [156, с. 225-226].

Особливу увагу під час допиту підозрюваного слід приділяти тим показанням, які можуть бути підтверджені матеріально (місце, де злочинець залишив знаряддя злочину, схеми, фотознімки помешкання потерпілого, його особисте фото тощо). У таких випадках ці джерела негайно слід вилучати та досліджувати. Так, Н.Ф. Ткаченко рекомендує в ході перевірки доказів під час допиту підозрюваного у вчиненні серійних убивств не поспішати перебивати його розповідь, намагатися не виказувати йому якомога більше інформації, яка є у кримінальній справі. Завдяки наданій підозрюваним інформації можна доповнити або перевірити фактичні дані, уточнити їх, з'ясувати інші факти та невідомі слідству деталі злочину. Слід ретельно виявляти у цих показаннях суперечності, твердження, які викликають сумнів, намітити більш правильну тактику. У ході допиту треба ставити і незначні, на думку підозрюваного, питання. Серед них і такі, на які вже існують правильні відповіді. Але при цьому не треба підкреслювати питання, які особливо цікавлять слідчого, а, навпаки, їх треба задавати байдуже та в черзі з тими питаннями, які не є головними, щоб обвинувачений не мав підозри щодо важливості цих питань<sup>220</sup> [157, с. 131].

Отже, можна стверджувати, що правильна тактика допиту та постановки питань допомагає: а) виявляти докази, необхідні для подальшої перевірки показань; б) виявляти та використовувати суперечності в показаннях; в) виявляти та використовувати обставини, про які обвинувачений не бажає говорити.

Важливе значення під час допиту мають і дії слідчого, спрямовані на стимуляцію зацікавленості в осіб, що допитуються (підозрюваних, обвинувачених), у наданні правдивих показань. Так, в Австрії з січня 1998 року межа кримінального покарання може бути зменшена злочинцям, які дали згоду співпрацювати з органами кримінального переслідування і допомагати розслідуванню злочинів. При цьому, відповідно до законодавства, в разі загрози засудження до довічного ув'язнення розмір санкції злочинцеві може бути зменшений навіть до одного року позбавлення волі, тобто менше нижчої межі в системі санкцій, пов'язаних з позбавленням волі за тяжкі злочини<sup>221</sup> [158, с. 22].

Але для доцільності використання судового компромісу потрібно ретельно з'ясувати характер та ступень провини в діях правопорушника. Так, на думку М.Є. Шумила послідовність вирішення цих питань має бути зворотною. Для цього спочатку треба встановити вину і склад правопорушення в діях правозастосовника, а потім, залежно від цього, вирішувати проблему відповідальності за допущене правопорушення<sup>222</sup> [159, с. 185]. Саме характер вини правопорушника (у нашому випадку одного із співучасників вбивства на замовлення) повинен застосовуватися як вагомий аргумент щодо можливості застосування до співучасника вбивства меншого виду покарання, що вже, своєю чергою здатне потенційно впливати на схилення останнього до надання правдивих показань.

Вважаємо, що і в Україні в боротьбі з організованою злочинністю (насамперед з убивствами на замовлення) слід використовувати всі допустимі законом і етикою заходи, спрямовані на стимуляцію надання обвинуваченими правдивих показань. На нашу думку, у вітчизняному кримінальному законодавстві такий захід існує, і передбачений він ст. 69 КК України, де у п. 1 зазначено, що за наявності декількох обставин, які пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості скоєного злочину, з урахуванням особи винного суд, умотивувавши своє рішення, може за особливо тяжкий, тяжкий або злочин середньої тяжкості призначити основне покарання, нижче за мінімальну межу, встановлену в санкції статті Особливої частини цього Кодексу, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті за цей злочин. Оголошення цієї норми перед допитом підозрюваним та обвинуваченим буде сприяти їх переконанню до надання правдивих показань і, на нашу думку, суттєво підвищить ефективність розкриття подібних злочинів. На особливу увагу заслуговує можливість використання для розслідування вбивств на замовлення норм, передбачених ст. 31 та ст. 255 КК України, які передбачають звільнення від кримінальної відповідальності співучасників злочину, якщо вони добровільно відмовилися від його вчинення, та звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які входили до злочинної організації з метою скоєння тяжких чи особливо тяжких

злочинів, якщо вони добровільно заявили про створення злочинної організації або участь у ній, а також сприяли її викриттю. На нашу думку, наявність у Кримінальному законі України таких норм складає потенційну можливість під час допиту співучасників вбивств на замовлення психологічно стимулювати останніх до надання правдивих показань щодо підготовки чи скоєння інших тяжких злочинів, де вони також можуть бути співучасниками. Для цього, на нашу думку, доцільно під час допиту останніх у протоколі роз'яснити ще і положення вищезазначених статей, а також положення п. 1 ст. 69, ст. 31 та ч. 2 ст. 255 КК України. Враховуючи це, пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 142 КПК України «Роз'яснення прав обвинуваченому на слідстві» пунктом 10, який роз'яснює обвинуваченому в особливо тяжкому, тяжкому злочині або злочині середньої тяжкості положення ст. 31, п. 1 ст. 69, ч. 2 ст. 255 КК України. А ч. 3 ст. 107 КПК України після словосполучення «...у скоєнні якого злочину він підозрюється» доповнити словосполученням «...а підозрюваному в особливо тяжких, тяжких злочинах або злочинах середньої тяжкості роз'яснити і положення ст. 31, п. 1 ст. 69, ч. 2 ст. 255 КК України». Такий підхід має позитивний інформаційно-психологічний потенціал, який суттєво сприяє схиленню особи, що допитується, до надання правдивих показань.

Допит осіб, які підозрюються в причетності до ініціювання вбивства, доцільно проводити після допиту виконавців та посередників. При цьому корисно використовувати знання психології допиту, але мати на увазі, що ті психологічні прийоми, які є ефективними під час розслідування інших злочинів, часто стають неефективними для розглядуваної категорії кримінальних справ. Так, М.О. Селіванов до менш ефективних прийомів, що використовуються для схилення підозрюваних до дачі правдивих показань, відніс такі: а) стимулювання позитивних якостей особи, яка допитується; б) роз'яснення користі від щирого розкаяння та надання допомоги в розслідуванні.

Рекомендується у всіх випадках розслідування вбивств на замовлення дотримуватися тактичної установки на те, щоб першими допитати всіх підозрюваних, чия роль у злочині була другорядною. Таке положення пояснюється тим, що останнім загрожує менше покарання. Це, зазвичай,

стосується посередників. Якщо за версією слідчого було два посередники чи більше, то першим доцільніше допитати того, хто підшукав не виконавця, а іншого посередника. При цьому слід роз'яснити, що його вина пом'якшується тією обставиною, що він менш причетний до вбивства, ніж інші співучасники<sup>223</sup> [63, с. 127].

Іншим важливим прийомом отримання інформації від співучасників злочинів і перевірки вже наявних доказів (особливо від замовників) є, так би мовити, фактор раптовості. В.П. Бахін та В.С. Кузьмичов з цього приводу слушно зазначають, що використання в розслідуванні злочинів фактора раптовості позитивно впливає на отримання доказової інформації<sup>224</sup> [160, с. 19]. Користь від висловленої ідеї полягає в тому, що саме вона досить ефективно спрацьовує під час допиту найбільш активних співучасників вбивства (замовника, виконавця). У такому разі цей прийом корисно застосовувати тоді, коли попередньо буде зібрана достатня кількість матеріальних та ідеальних джерел доказів. На ефективність раптовості в допитах наголошує і А.Р. Белкін<sup>225</sup> [161, с. 402].

Слід зазначити, що вкрай недопустимі помилки слідчого щодо застосування психологічних прийомів під час допиту підозрюваних або обвинувачених. На думку А.В. Дулова, такі помилки слідчого викликають у допитуваної особи певне напруження і часто призводять до суттєвої зміни емоційного стану – підвищеного збудження або гальмування психічних процесів, а тому спричиняють відмову давати правдиві показання<sup>226</sup> [162, с. 175]. Так, за матеріалами кримінальної справи, яка порушеної за фактом вбивства С., встановлено, що його дружина Н. за 2000 американських доларів замовила це вбивство М., який раніше вже був засуджений за умисне вбивство. У ході досудового слідства вина виконавця М. була доказана, але під питанням залишалася вина замовниці вбивства. Під час її допиту (де Н. відкидала будь-які обвинувачення на свою адресу) слідчий раптово продемонстрував підозрюваній знаряддя вбивства – кухонний ніж, який вона особисто дала виконавцю вбивства М. Він повинен був сховати знаряддя вбивства в недоступному місці,

тобто замовниці зовсім не сподівалася, що цей доказ потрапить до слідчого. Після цього вона визнала свою вину у вбивстві<sup>227</sup> [163].

Іншим ефективним способом стимуляції пам'яті підозрюваних є метод демонстрування особі, яка допитується, будь-яких предметів, схожих на ті, які він вважає вагомими доказами проти себе. В.Ю. Шепітько зазначає, що надання з боку слідчого допомоги особі, яка допитується, в стимуляції пам'яті стосовно події злочину є одним із важливих прийомів отримання доказової інформації. Для цього автор пропонує стимулювати пам'ять у осіб, що допитуються, через демонстрацію предметів і вербальних стимуляторів, які можуть відновити в їх пам'яті обставини злочину<sup>228</sup> [164, с. 142-146]. Цей метод ефективно застосовувати до злочинців, які мають «художній» тип психіки, тобто характеризуються підвищеною емоційністю, яскравістю сприйняття, багатою уявою. Реальні докази, факти, які на рівні почуттів відображаються «художником», можуть бути використані як ефективні засоби, що дозволяють змінити поведінку та діяльність такого типу в потрібному напрямку. Так, у справі про вбивство одного зі знайомих обвинуваченого Д., який характеризувався підвищеною емоційністю, був вилучений саквояж з речами потерпілого, в якому серед інших предметів була колода гральних карт. Оскільки Д. був упевнений, що ці речі надійно ним сховані, його допит склали таким чином. Із колоди карт відібрали ту, на якій був відображений хрест з написом «Бачити уві сні хрест – значить скоро вмерти». Карту поклали на стіл з тим, щоб Д., увійшовши до кабінету слідчого, обов'язково її побачив. І дійсно, щойно до кабінету ввели Д., його погляд відразу ж упав на карту. Він майже завмер на місці. Коли його запитали, звідки ця колода, він зробив явку з повинною<sup>229</sup> [165, с. 99].

В ході аналізу слідчої практики розслідування вбивств на замовлення була виявлена певна особливість. А саме, у 69% вивчених нами кримінальних справ розглядувані злочини були скоєні в громадських місцях у присутності великої кількості очевидців, але більшість з них не погодилася давати показання або зовсім ухилялися від спілкування зі слідчим. Вважаємо, що однією з причин такої поведінки є недостатня захищеність свідків.

Вплив злочинців на свідків (шляхом погроз, шантажу тощо) зараз є достатньо розповсюдженим. Особливо це проявляється під час розслідування злочинів, які скоєних за участю ОЗУ. На підтвердження наведемо приклад про вбивство злочинного ватажка з м. Сімферополя Дзюби. У ході розслідування цієї справи склалася така ситуація, що на момент закінчення досудового слідства багатьох потерпілих і свідків вже або не було в живих, або вони зникли в невідомому напрямку, або залишили межі України<sup>230</sup> [77, с. 70]. Це свідчить про те, що заходів, вжитих державою для забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, недостатньо. З метою виправити таке негативне становище, а також для посилення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, 13 січня 2000 року Верховною Радою було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», серед іншого і до кримінально-процесуального законодавства. Так, до КПК були введені нові статті 52<sup>1</sup> «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», 52<sup>2</sup> «Права і обов'язки осіб, щодо яких здійснюються заходи безпеки», 52<sup>3</sup> «Нерозголошення відомостей про особу, щодо якої здійснюються заходи безпеки», 52<sup>4</sup> «Порядок скасування заходів безпеки», 52<sup>5</sup> «Оскарження рішень про відмову в застосуванні заходів безпеки або про їх скасування» та 69<sup>1</sup> «Права свідка». Безумовно, заходи безпеки, пропоновані в зазначеному законі, мають суттєве значення для підвищення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Проте, на нашу думку, корисно було б висунути певні пропозиції для подальшого вдосконалення безпеки свідків, потерпілих та інших осіб. Так, із матеріалів узагальнення судової практики застосування кримінально-процесуального законодавства України, яке передбачає захист прав потерпілого, впливає, що свідки та потерпілі в державі не мають гідного захисту<sup>231</sup> [166, с. 25]. Вищезазначене свідчить, що з практичного та теоретичного боку в Україні назріла нагальна потреба у вдосконаленні захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

За кордоном цій проблемі приділено особливу увагу. Так, у своїй доповіді П. Морре (Федеральний прокурор Федерального Суду ФРН) повідомляє, що 30

квітня 1998 року у ФРН вийшов «Закон про захист свідків», яким з 1 листопада цього ж року в Кримінально-процесуальне законодавство ФРН були внесені положення про посилення захисту свідків і потерпілих від злочинів. Згідно з цим законом допускається довірче звернення потерпілого до поліцейського або прокурора з метою передати їм відомості. Далі в судовому процесі можуть бути допустимі докази «з чуток». У цьому випадку особа, яка проводила допит, передає зміст отриманих від свідка відомостей суду, за необхідності не називаючи особу, що надала свідчення. Суд має право використовувати показання «з чуток» для формування вироку, якщо вони ґрунтовно перевірені та підтверджені іншими важливими доказами. Крім того, свідок або потерпілий у разі виникнення загрози своїй безпеці може повідомити вигадані дані про себе, своє місце проживання або служби. В інших випадках свідок взагалі може не повідомляти відомостей про себе. Але він повинен, в такому разі, надати прокурору правдиві відомості про себе, і ці відомості повинні знаходитись у прокурора до зникнення небезпеки. Потім вони додаються до кримінальної справи. Також, за необхідності, допит свідка можна записувати на відеоплівку замість звичайного протоколу, який складається в письмовій формі. При цьому коли такий допит проводитиме прокурор, закон не дозволяє присутності обвинуваченого та його захисника. Такий запис допускається для демонстрації в судовому засіданні замість присутності свідків. Далі у статті зазначено, що з 1 листопада 1998 року, під час провадження допиту свідків за тяжкими статевими злочинами, а також за злочинами, пов'язаними із замахами на вбивства, а особливо за наявності неповнолітніх жертв, для здійснення психологічної підтримки у ході попереднього розслідування останнім за безпосереднім клопотанням прокурора або за особливим дозволом судді може бути надано безкоштовну юридичну підтримку<sup>232</sup> [167, с.184-190].

Таким чином, можна зробити висновок, що в країнах Заходу та в інших розвинутих країнах законодавчо посилено захист прав потерпілого та свідка злочину. Що стосується вітчизняної судової практики, то з узагальнення, проведеного Верховним судом, видно, що не виявлено жодного випадку участі адвоката як представника потерпілого, а на боці ж підсудних майже завжди

беруть участь захисники. Не змінилася ситуація і з прийняттям 13 січня 2000 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України», а саме до КПК України, статей, які повинні посилити захист учасників кримінального судочинства. Наприклад, у переліку нових статей відсутні норми, які передбачали б обов'язкове надання правової допомоги свідку або потерпілому від тяжкого злочину, тобто законодавчо не закріплено обов'язок держави, якщо є необхідність, надати таким учасникам кримінального судочинства адвокатську допомогу або підтримку, як це передбачено, наприклад, у кримінально-процесуальному законодавстві Німеччини, і про необхідність чого згадувалося вище в матеріалах узагальнення судової практики. У США діє багато організацій, які надають допомогу потерпілим у формі юридичних послуг, фінансування тимчасового місця проживання, де їм приділяється особлива увага та турбота. У країні нараховується більше 2000 програм захисту осіб, потерпілих від злочинів, 1422 програми підтримуються Міністерством юстиції. Відповідно до Закону «Про жертви злочинів» на здійснення цих програм з федерального фонду виділено 35 мільйонів доларів. Фінансується більше 70% всіх агентств, які займаються наданням допомоги потерпілим від насильницьких злочинів<sup>233</sup> [168]. У державній програмі США з профілактики насилля зазначено, що серед активних напрямів цієї програми – співпраця із засобами масової інформації, за допомогою яких і здійснюється активна пропаганда, спрямована на зменшення насильства в державі<sup>234</sup> [169, с. 22]. Позитивні зрушення за цим напрямом спостерігаються і в нашій державі. Так, у пунктах 1.7 і 1.8 Рекомендацій Міжнародного науково-практичного семінару «Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні», який відбувся у 1999 році в м. Харкові, особливу увагу приділено питанням посилення правової пропаганди серед населення, зокрема пропаганди про невідворотність покарання за всі форми насильства над особою. Організовано інформування населення про найбільш типові ситуації скоєння насильницьких злочинів, про найбільш поширені види віктимної поведінки потерпілих, заходи захисту, необхідну оборону, негайне повідомлення за спеціальним телефоном про скоєний насильницький злочин<sup>235</sup> [170, с. 3]. Але на сьогодні все ще існує

проблема надання показань свідками тяжких насильницьких злочинів, особливо – вчинених ОЗУ. У звіті Генеральної прокуратури України зазначено, що однією з причин виникнення проблем у ході отримання показань від свідків є слабка їх захищеність. Тому особи, яким відомі обставини вбивства, бояться розправи над собою чи членами своєї сім'ї, намагаються ухилитися від дачі показань<sup>236</sup> [12, с. 7].

Висловлене вище дає підставу стверджувати, що надійна гарантія безпеки учасників кримінального судочинства є, на наш погляд, одним з основних заходів підвищення ефективності розслідування вбивств на замовлення. Впевненість особи у власній безпеці як психологічний фактор сприяє стимуляції останньої до надання правдивих показань на досудовому слідстві і в суді, що виступає важливим фактором боротьби з особливо небезпечними злочинами, в тому числі – вчиненими ОЗУ.

На сьогодні державою теоретично розроблена низка ефективних заходів щодо реалізації положень, передбачених законодавством, яке забезпечує захист учасників кримінального процесу, але стосовно деяких з них законодавчо не врегульований механізм практичної реалізації. Наприклад, такий захід, як медична зміна зовнішності шляхом проведення пластичної операції, хоча і зазначений у ст. 11 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»<sup>237</sup> [171], але чітко не окреслено механізм його здійснення в медичному закладі. В Коментарі до вищезазначеного закону теоретично роз'яснено можливість здійснення зміни зовнішності та документів у комплексі. При цьому зміна зовнішності виступає як медичний аспект, який передбачає проведення пластичної операції або можливість тимчасового маскування особи, взятої під захист, за допомогою гриму, фарбування волосся, використання перук, окулярів тощо, а також іншу зміну її зовнішності, а заміна документів – як аспект криміналістичний. Про ефективність зазначеного заходу для забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства з авторами Коментарю неможливо не погодитись, але будь-якої нормативної бази, спрямованої на практичну реалізацію цього заходу, дотепер не розроблено. В Коментарі тільки зазначено, що повна зміна зовнішності повинна

застосовуватися як крайній захід, лише за клопотанням або за згодою особи, взятої під захист, на договірних умовах з органами, які здійснюють заходи безпеки<sup>238</sup> [172, с. 95-96]. Але які це договірні умови і як вони сприяють матеріальній компенсації медичної зміни зовнішності потерпілому (наприклад, проведення пластичної операції) не роз'яснено. Окрім того, на наш погляд, зміна зовнішності шляхом пластичної операції як метод захисту свідків злочину є досить непопулярним. Тому що з психологічного боку він потребує прийняття особою занадто важливого та складного життєвого рішення. До того ж широкі верстви населення не досить ознайомлені з положеннями вищезазначеного Закону та нормами КПК, що передбачають реалізацію захисту учасників кримінального судочинства<sup>239</sup> [173, с. 29-31]. На нашу думку, найбільш ефективним заходом захисту учасників кримінального судочинства шляхом медичної зміни зовнішності є тимчасове маскування особи за допомогою гриму, фарбування волосся, використання париків, окулярів або зміни одягу. Такий підхід є більш реальним та не вимагає великих матеріальних затрат з боку свідка і може бути доступним правоохоронним органам, які здійснюють їх захист. Також ефективним, на нашу думку, є комплексне поєднання зміни зовнішності та документів особи, щодо якої здійснюються заходи безпеки. Отже, з метою залучення громадян, які стали очевидцями тяжких злочинів, до кримінального процесу як свідків потрібно створити умови для широкої пропаганди з боку правоохоронних органів тих видів заходів забезпечення безпеки, які психологічно можуть бути сприйняті більшістю громадян. Наприклад, це низка заходів, вказаних у ст. 7 Закону, а саме: особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщання про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; заміна документів; закритий судовий розгляд. Такі заходи, на наш погляд, повинні бути пріоритетними у пропаганді заходів безпеки. Зміна зовнішності шляхом проведення пластичної операції, зміна місця роботи або навчання, переселення в інше місце проживання, поміщення до дошкільної виховної установи або

установи органів соціального захисту населення, з психологічного боку для залучення широкого кола громадян до кримінального судочинства не є достатньо ефективними. Вони, на наш погляд, можуть викликати боязнь, наприклад у випадку, коли є перспектива зміни зовнішності шляхом проведення пластичної операції, виселення з постійного місця проживання або зміни місця роботи, поміщення близьких родичів, зокрема дітей, до інших дошкільних виховних установ або органів соціального захисту населення тощо, і тому вони, на наш погляд, повинні застосовуватися в крайніх випадках, коли немає іншої можливості захистити особу. Отже, пропаганду цих заходів у засобах масової інформації доцільно проводити обмежено, роз'яснюючи громадянам винятковий їх характер.

Щодо ефективного забезпечення особистої безпеки учасників кримінального судочинства слід зазначити, що, на наш погляд, досить ефективним та уніфікованим заходом може бути перспектива надання в суді показань, отриманих від свідків убивств на замовлення, особою, яка проводила досудове слідство за цією кримінальною справою, а відомості про свідка залишалися б відомі обмеженому колу посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство. Для цього пропонуємо передусім до ст. 52<sup>3</sup> КПК України після словосполучення «судових засідань» увести словосполучення «опосередкованого свідчення в суді через представника правоохоронного органу».

Іншим питанням реалізації принципу забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є необхідність надання свідку і потерпілому у кримінальних справах, порушених за фактами особливо тяжких злочинів, можливості постійної правової та психологічної підтримки як на досудовому розслідуванні, так і в суді. З цього приводу Л.А. Юренко зазначає, що на практиці повною мірою не забезпечуються проголошені Конституцією України ні принцип змагальності сторін, ні принцип рівності учасників судового розгляду (з боку підозрюваного, особливо коли розглядається справа про злочини, скоєні ОЗУ, завжди виступає адвокат, а потерпілий і свідок, зазвичай, не мають свого представника). Чинним законодавством не передбачене право

участі законного представника потерпілого, навіть якщо останній погано володіє мовою, має певні вади тощо<sup>240</sup> [174, с. 139]. Отже, до ст. 52<sup>2</sup> КПК України пропонуємо внести п. 5 такого змісту: «У справах про тяжкі злочини вимагати від органу дізнання, слідчого, прокурора, суду надання правової та психологічної підтримки свідкам за рахунок держави». Разом з тим виникає потреба вдосконалення кримінально-процесуального законодавства щодо потерпілих від зазначених видів злочину. Так, ст. 49 згаданого Закону доцільно доповнити частиною 7 наступного змісту: «Потерпілі від особливо тяжких насильницьких злочинів мають право на правову допомогу за рахунок держави (надання послуг адвоката для здійснення правової та психологічної підтримки)».

Доцільність цієї пропозиції підтверджується практичним досвідом російських фахівців. Так, Ф.А. Хайрулін для вдосконалення захисту свідків тяжких злочинів пропонує доповнити ст. 139 КПК Російської Федерації положенням про те, що потерпілий, то свідок мають право вимагати від органів дізнання, слідчих та суду забезпечення реального захисту себе особисто та своїх близьких родичів на весь термін розслідування за справою, серед іншого і на надання правової підтримки на весь час проведення кримінального судочинства<sup>241</sup> [175, с. 123].

Крім того, для підвищення рівня правової освіти громадян щодо нетерпимості до насильницької злочинності та пропаганди з боку держави заходів, які сприяють захисту учасників кримінального судочинства, вважаємо за необхідне провести на базах УМВС в областях широке роз'яснення громадянам у засобах масової інформації норм, які регламентують захист учасників кримінального судочинства. До речі, в пункті 3.6. Рекомендацій Міжнародного науково-практичного семінару також йдеться про необхідність здійснення заходів посилення співробітництва населення з правоохоронними органами за допомогою засобів масової інформації<sup>242</sup> [171, с. 4]. На це вказує у своїй роботі і А. Сизоненко<sup>243</sup> [173, с. 31]. Про важливість правової пропаганди серед населення норм КПК України, які регламентують права свідків та потерпілих на досудовому слідстві, також слушно зазначають М.І. Гошовський і

О.П. Кучинська. На їх думку, знання потерпілими своїх прав дозволить в конкретній ситуації здійснити вибір найбільш ефективних засобів для охорони порушених злочином інтересів<sup>244</sup> [176, с. 79-80]. На нашу думку, подібні заходи повинні суттєво сприяти залученню до боротьби зі злочинністю широких верств населення.

Іншим ефективним заходом залучення громадян (як свідків) до розслідування подібних злочинів може стати використання досвіду роботи поліції США щодо надання матеріальної винагороди свідкам за допомогу в розкритті та розслідуванні злочинів. Так, правоохоронні органи США через засоби масової інформації звертаються до громадян, пропонуючи за допомогу в розкритті особливо тяжких злочинів грошову винагороду<sup>245</sup> [177]. Стосовно практики боротьби зі злочинністю в Україні зауважимо, що сьогодні наріла нагальна потреба у створенні в Україні фінансового центру підтримки розкриття та розслідування тяжких насильницьких злочинів і спеціального рахунку при Національному банку України для виплати винагороди окремим громадянам за конкретну допомогу в розкритті цих насильницьких злочинів.

Отже, якість перевірки та оцінки доказів під час розслідування тяжких злочинів залежить від процесуального становища учасників кримінального судочинства, зокрема від їх захищеності та впевненості у своїй правоті.

У розслідуванні вбивств на замовлення значне місце належить обшуку (ст. 177 КПК України), час та тактику якого визначає слідчий. Привертає увагу тактика проведення зазначеної слідчої дії в ході розслідування злочинів, скоєних ОЗУ. Інколи виникає необхідність в одночасному проведенні обшуків у декількох місцях. Йдеться про так званий «груповий обшук», тобто комплекс узгоджених між собою обшуків за певною кримінальною справою. На думку В.Ю. Шепітька, застосування такого прийому обумовлене стійкими зв'язками між членами ОЗУ, наявністю співучасників злочину, які не затримані, розташуванням об'єктів обшуку на великій відстані й чітким керуванням у системі злочинного угруповання. Організація обшуків у цих випадках потребує певної підготовки, бо збентежені хвилею обшуків, злочинці можуть здійснити спробу знищення важливих доказів. На цьому етапі всіх його учасників слід

забезпечити надійними засобами зв'язку і визначитися з єдиним керуванням. Недотримання такої тактики під час розслідування вищезазначених злочинів призводить до зриву слідчих дій, а отже, і до втрати доказів і часу. Автор далі зазначає, що майже у 26% розслідуваних справ, пов'язаних з діяльністю ОЗУ, допускалися аналогічні помилки<sup>246</sup> [62, с. 40-41]. Доповнюючи висловлену вище думку, зазначимо, що одночасно з обшуками доцільно проводити й огляд місця помешкання потерпілого. Особливо це стосується розслідування вбивств на замовлення. Обумовлено це тим, що у його помешканні можуть знаходитись важливі докази щодо замовника вбивства. Доцільність такої тактики підтверджується практичними результатами. Так, з матеріалів кримінальної справи про вбивство у м. Києві одного з активних членів ОЗУ м. Одеси Г. видно, що СОГ було терміново проведено огляд за місцем його тимчасового перебування (де він знімав квартиру). У результаті було вилучено важливі речові докази, які допомогли у розкритті злочину<sup>247</sup> [178].

Плануючи обшук, слідчий повинен врахувати максимальну кількість об'єктів, у яких потрібно провести цю слідчу дію. Якщо є відомості лише про замовника або лише виконавця вбивства, в цьому випадку слід не поспішати здійснювати обшук, а спочатку вжити заходів для виявлення максимальної кількості співучасників убивства. Першочергову увагу під час обшуку слід приділяти речам, які можуть прямо вказувати на причетність обшукуваних до злочину. Це можуть бути зброя або її частини, набої, вибухові речовини, одяга зі слідами носіння зброї, кіптяви від пострілів чи біологічних виділень людини у вигляді крові. М.О. Селіванов зазначає, що у справах про вбивства на замовлення обшуки проводяться в осіб, які підозрюються або обвинувачуються в безпосередньому скоєнні злочину, в організації вбивства або в пособництві йому, а також у потерпілого. За наявності достатніх підстав обшук може бути проведений у родичів, знайомих та близьких цих осіб.

Аналіз кримінальних справ цієї категорії дозволяє скласти приблизний перелік об'єктів, які можуть мати суттєве значення для розслідування (предмет пошуку, предмети, вилучені під час обшуку). Враховуючи особу жертви злочину, спосіб убивства, вид вилучених з місця події слідів злочину, обставини

розслідування кожної конкретної справи, цей перелік можна змінювати та доповнювати. У виконавця вбивства, навіть якщо вогнепальна зброя була кинута на місці злочину, під час обшуку можуть бути знайдені набої до неї, кулі та гільзи, які за всіма параметрами співпадають з кулями та гільзами, вилученими з місця події. Наприклад, у справі про замах на вбивство В. (лідера одного з місцевих ОЗУ) з місця події було вилучено 2 кулі і 14 стріляних гільз. У ході розслідування були встановлені підозрювані К. і Н., які повідомили під час затримання, що вчинити вбивство їм замовили представники іншого злочинного угруповання, забезпечивши зброєю та боєприпасами. В ході обшуку в дачному котеджі одного з цих представників були знайдені та вилучені стріляні кулі та гільзи, які, за висновком експертизи, були випущені зі зброї, з якої був вчинений замах<sup>248</sup> [63, с. 113].

Ретельну увагу потрібно приділяти пошуку документів, обривків листів з написами, малюнками, кресленнями, фотографій, кіно-, відео-, аудіозаписів<sup>249</sup> [26, с. 279]. Потребують уваги і питання стосовно визначення переліку предметів, які слід шукати у виконавців і замовників вбивства. Йдеться про те, що зазначені співучасники, як правило, можуть мати такі види речових доказів, які характеризують певну специфіку їхніх злочинних діянь. Замовник убивства навряд чи буде зберігати вдома зброю або інші подібні предмети. Як свідчить слідча практика, у замовників вбивства найчастіше зберігаються плани, схеми, записи телефонних номерів, фото- або відеоматеріали щодо злочину, письмові вказівки певним особам, документи фінансового або комерційного характеру. Виконавці ж, зазвичай, мають знаряддя злочину (зброю, боєприпаси тощо). Там же можуть знаходитись засоби маскування, оперативного зв'язку, оптичні прилади. Проводячи обшук у зазначених осіб, слідчий повинен звертати увагу на всі речі, заборонені в обігу; з'ясування їх походження надасть останньому додаткових можливостей вивчення особистих зв'язків підозрюваного.

Також слід приділяти увагу виявленню так званих тайників. Для цього потрібно використовувати спеціальне обладнання (наприклад металошукачі) або оперативно-пошукових собак. На думку О.А. Леві та О.І. Михайлова, виявивши тайник, слідчий повинен спочатку його сфотографувати у вузловому і

детальному ракурсах. Не припустиме вилучення предметів з тайника особами, у яких здійснюється обшук. Бо це, по-перше, дасть їм можливість стверджувати, що знайдені на предметах сліди пальців були залишені під час контакту з вмістом тайника, по-друге, може призвести до пошкодження знайденого або взагалі до його втрати. Оглянувши вилучені предмети, потрібно зафіксувати характер та стан їхньої упаковки (якщо така є). Це необхідно для встановлення часу приховання предметів (на це можуть вказувати різноманітні записи та відмітки, дати, якщо остання – з газети)<sup>250</sup> [179, с. 67].

Викликає зацікавленість тактична операція «допущення обшуку з негативним результатом». Під час її здійснення, згідно з тактичним задумом, обирається один з об'єктів обшуку, де виконується слідча дія, а за іншими ведеться оперативне спостереження. Завдяки спостереженню встановлюються шляхи зміни місць перебування інших злочинних формувань, ознаки переміщення певних предметів і осіб. Це дає можливість визначити широкий спектр об'єктів для здійснення результативних обшуків<sup>251</sup> [180, с. 126]. Така операція була застосована в ході розслідування вбивства одного з лідерів ОЗУ у м. Житомирі. Тоді слідчими обласної прокуратури разом з оперативними співробітниками УМВС України в Житомирській області було здійснено обшук у помешканні одного з лідерів іншого місцевого ОЗУ, а за рештою членів угруповання було встановлено спостереження, в результаті чого вдалося встановити шляхи переміщення важливих речових доказів. Після цього проводилися подальші обшуки, де були вилучені важливі докази причетності ОЗУ до кількох тяжких злочинів<sup>252</sup> [181]. Виконуючи обшук приміщень, слідчий повинен всебічно бути готовим до будь-яких неочікуваних дій з боку злочинця і може вирішувати, за необхідності, навіть проведення особистого обшуку певних осіб. Л.Я. Драпкін та І.Ф. Герасімов зазначають, що така дія необхідна для забезпечення безпеки учасників обшуку та запобігання втечі особи, яка обшукується<sup>253</sup> [49, с. 423-424]. Як приклад слід навести випадок з обшуком у помешканні гр. М, одного з активних членів ОЗУ м. Семфірополя. Тоді підозрюваний у вчиненні низки вбивств, скориставшись неухважністю членів СОГ, встиг викинути у вікно пістолет і речовий доказ було втрачено<sup>254</sup> [182].

Проводячи обшук, доцільно встановити психологічний контакт з усіма присутніми. З цього приводу В.М. Тертишник слушно зазначає, що такий прийом часто сприяє добровільній видачі потрібних доказів<sup>255</sup> [183, с. 20-21]. Про користь цього говорить і С.М. Остапкіна<sup>256</sup> [184, с. 14-15].

На подальшому етапі розслідування часто виникає необхідність відтворити обстановку та обставини події злочину (ст.194 КПК України). Особливість цієї слідчої дії полягає в тому, що вона, зазвичай, проводиться з метою розслідування дій виконавця вбивства. Іншою особливістю цієї слідчої дії є те, що вона вимагає від слідчого максимуму обережності. Під час відтворення обстановки та події злочину за участю виконавця вбивства він та інші співучасники слідчої дії ризикують стати об'єктом посягання з боку інших, ще не встановлених, співучасників, особливо замовника. Отже, своєчасне створення гідних умов для забезпечення безпеки всіх учасників відтворення обстановки та обставин події сприятиме якісному проведенню зазначеної слідчої дії. Невипадково В.М. Стратонов першочерговим завданням цієї слідчої дії назвав забезпечення заходів безпеки<sup>257</sup> [185, с. 9]. На забезпечення безпеки як на особливість проведення цієї слідчої дії вказує у своїй роботі і В.В. Нагребецький<sup>258</sup> [186, с. 174]. Наприклад, під час відтворення обстановки та обставин події вбивства О. у м. Шахтарську на місце злочину було вивезено одного зі свідків злочину. Для забезпечення охорони місця слідчої дії було створено спеціальну групу зі співробітників місцевого РВ УМВС України в Донецькій області, що запобігло нападу співучасників вбивства на свідка<sup>259</sup> [187].

Іншою, не менш важливою слідчою дією в ході розслідування вбивств на замовлення виступає очна ставка (ст. 172 КПК України). Доцільність її проведення зумовлюється наявністю істотних суперечностей між показаннями двох раніше допитаних осіб. Під час розслідування вбивств на замовлення її слід застосовувати у разі визнання вини одним зі співучасників убивства (наприклад, виконавцем) і запереченням її іншим – замовником. Особливістю проведення цієї слідчої дії є те, що вона повинна проводитися у випадках, коли є достатньо інших доказів, які вказують на причетність до вбивства замовника.

Зокрема, ця слідча дія набуває і досить вагомого психологічного характеру. А саме, під час розслідування вбивств на замовлення вона виступає фактором, який підсилює психологічний вплив на особу, яка дає неправдиві показання, допомагає одному з її учасників згадати забуте або мобілізувати свої вольові якості, а також закріплює позиції обвинуваченого, який дав правдиві показання.

Певною особливістю цієї слідчої дії є і те, що вона потребує відкритого спілкування між двома раніше допитаними особами, що, наприклад, може стати і небезпечним для свідка злочину. Окрім того, відкрите спілкування дозволяє злочинцю здійснювати негативний психологічний вплив на свідка або співучасника, який дає правдиві показання, як це і сталося у кримінальній справі про вбивство на замовлення К. підприємця Ш., яке вчинив Р. Під час очної ставки між виконавцем Р. (який погодився давати правдиві показання) та замовником К. (що відмовлявся від співучасті в злочині), останній спробував здійснити на К. психологічний вплив шляхом погроз у його бік<sup>260</sup> [188]. Отже, очні ставки у такому випадку, на нашу думку, доцільно проводити за умов особистої згоди особи, яка виступає свідком, брати участь у цій слідчій дії. Наприклад, А.Сизоненко пропонує проводити очну ставку поза візуальним спостереженням допитуваними особами один одного<sup>261</sup> [173, с. 29-30].

Л.В. Брусніцин зазначає, що очна ставка – це встановлена законом слідча дія, і підмінювати порядок її проведення іншими непроцесуальними діями не є законним, але ж висловлює думку про можливість ознайомлення раніше допитаних осіб з матеріалами аудіо- або відеозапису їх попередніх допитів поза умов візуального спостереження особами, що допитують одне одного. На думку автора, така дія в подальшому може мати і процесуальний характер, але яку назву вона буде мати, він не роз'яснив<sup>262</sup> [189, с. 47-48]. На наш погляд, запропоноване А. Сизоненком не може стосуватися очної ставки, але має суттєве позитивне значення для отримання орієнтуючої інформації стосовно ступеня вини підозрюваного або обвинуваченого у скоєнні злочину, здатне посилити захист учасників кримінального судочинства. Аналогічне значення має і захід, запропонований Л.В. Брусніциним. Отже, у справах про вбивства на замовлення здійснення демонстрації раніше допитаним особам записів

результатів попередніх їх допитів доцільно проводити з метою здобуття орієнтовної інформації щодо причетності підозрюваних або обвинувачених до злочину. Здійснюватись це повинно передусім шляхом спостереження органом дізнання чи слідчим за вербальною або невербальною реакцією підозрюваного на проведений захід. По-друге, зазначений захід сприятиме психологічній підготовці осіб, яких потрібно допитати до проведення очної ставки.

Досить розповсюдженою слідчою дією, застосовуваною під час розслідування вищезазначених злочинів, виступає пред'явлення для впізнання (ст. 174 КПК України). Л.Д. Удалова зазначає, що успіх цієї слідчої дії залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів. Наприклад, від місця, де воно здійснюється, або наявності безпосереднього контакту особи, яка впізнає, з особою, яку впізнають, від кількості осіб, серед яких знаходиться особа, яку потрібно впізнати, та від іншого<sup>263</sup> [190, с. 45-48]. Слідча практика свідчить, що головним чинником, який перешкоджає досягненню позитивних результатів у ході проведення цієї слідчої дії, виступає фактор побоювання свідка. На нашу думку, це стає можливим тоді, коли свідку пропонують відкрито впізнати злочинця, тобто вступити з ним у двобічний візуальний контакт. Але свідки більш охоче йдуть на цю слідчу дію тоді, коли їм пропонують проводити впізнання опосередковано, наприклад за допомогою відеозапису, за фотокартками або через затемнене скло (ч. 4 ст. 174 КПК України)<sup>264</sup> [191, с.14-15]. Отже, з метою посилення безпеки учасників кримінального судочинства та створення гідних умов для отримання доказів у ході розслідування подібних злочинів пропонуємо ч. 4 ст. 174 КПК України доповнити новим реченням такого змісту: «А впізнання під час розслідування особливо тяжких злочинів, які вчинили ОЗУ, обов'язково проводити поза візуальним спостереженням того, кого впізнають». Це буде сприяти успішному розслідуванню зазначених злочинів.

Наступною слідчою дією виступає освідчування (ст. 193 КПК України), яке буває двох видів: слідче та медичне. Його сутність полягає в огляді слідчим (особою, що проводить дізнання) або судово-медичним експертом (лікарем) тіла живої людини з метою виявлення або засвідчення у неї наявності особливих прикмет.

Особливість цієї слідчої дії у цьому випадку полягає в тому, що: а) на тілі затриманого підозрюваного можуть залишитись як вогнепальні поранення, так і інші важливі сліди злочину; б) вона, як правило, проводиться щодо виконавців убивства.

*Освідування* — це слідча дія, що полягає в огляді обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого або свідка з метою виявлення на його тілі та засвідчення в матеріалах справи особливих прикмет або слідів злочину.

*Спеціальні правила освідування:*

- проводять незалежно від згоди особи, яка йому підлягає. Деякі вчені вважають, що примусово освідувати можна тільки підозрюваного та обвинуваченого, а свідка і потерпілого — лише за їх згодою. Ця позиція є неправильною, бо в такому разі слідчий позбавлений можливості виконати обов'язок щодо вжиття всіх заходів до встановлення обставин вчинення злочину. Крім того, у ст. 193 КПК з цього приводу жодних застережень немає, отже, виконання правила, сформульованого в цій нормі, має бути забезпечено примусовою силою держави;
- заборонено будь-які дії, якщо вони пов'язані з приниженням гідності освідуваної особи або є небезпечними для її здоров'я;
- слідчий і поняті не мають права бути присутніми при освідуванні особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголення особи, що підлягає освідуванню (у цьому разі проведення освідування може бути доручено слідчому або співробітникові органу дізнання відповідної статі або ж лікареві)<sup>265</sup> [191, с. 203-204].

Однією з особливостей освідування, на наш погляд, є те, що його доцільно проводити за участю спеціаліста або експерта-криміналіста.

Іншою слідчою дією, яку доцільно проводити під час розслідування вбивств на замовлення, є накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку. Ця дія передбачена ст. 187 КПК України і сприяє ефективному розслідуванню подібних злочинів. Так, арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігання злочину можуть бути застосовані до порушення кримінальної справи. Невипадково до ст. 187 КПК

України були внесені відповідні зміни<sup>266</sup> [192, с. 123]. Ці дії доцільно використовувати в районі вчинення вбивства відразу ж після отримання про це повідомлення. Зазначена норма закону є досить важливою для розкриття злочинів по гарячому сліду. Отже, вважаємо за доцільне для розкриття особливо тяжких насильницьких злочинів по гарячому сліду вживати заходів, спрямованих на перехоплення інформації з каналів зв'язку. Підставою для прийняття такого рішення слід вважати повідомлення до ОВС про вчинення вбивства на замовлення. Для введення цього методу у правоохоронну практику пропонуємо створити на базі ОВС спеціальні оперативно-технічні станції перехоплення переговорів радіо та телефонного зв'язку, які б діяли відповідно до вимог ч. 3 ст. 66, ст.ст. 187, 187-1 КПК України та ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Наприклад, подібна система підрозділів з успіхом діє з 1997 року в Англії. Там, у графствах Девон та Корнуел створений поліцейський розвідувальний центр з перехоплення всіх телефонних розмов у районі скоєння тяжкого злочину. Спеціалісти прослуховують розмови та вибирають інформацію, яка представляє інтерес для слідства. За допомогою цього центру ефективно розкриваються вбивства, терористичні акти тощо<sup>267</sup> [193, с. 21-22].

В.І. Бояров у своїй роботі зазначає, що завдяки прослуховуванню засобів мобільного зв'язку відразу після злочину можна отримувати важливу інформацію про місце перебування виконавців і замовників убивства<sup>268</sup> [137, с. 55.]. Для методики розслідування вбивств на замовлення такий підхід дає якісно нові можливості контролю за злочинністю, особливо за найбільш небезпечною її формою – організованою.

#### **2.4. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств на замовлення**

У ході розслідування вбивств на замовлення одним зі шляхів одержання фактичних даних є використання спеціальних знань у формі судової експертизи та послуг спеціаліста. Особливе значення для розслідування вбивств на замовлення має залучення до розслідування спеціаліста. Спеціаліст – це особа,

яка володіє науковими, технічними спеціальними знаннями та навичками і за викликом органів розслідування, судді чи суду надає їм допомогу у проведенні та оформленні слідчих і судових дій<sup>269</sup> [108, с. 106]. І.Л. Петрухін вважає, що спеціаліста слід відносити до специфічної групи свідків, бо він є освіченою особою, яка бере участь у проведенні слідчих дій, сприймає обставини, які мають значення для справи, на підставі спеціальних знань у науці, техніці, ремеслі, мистецтві за дорученням слідчого, але за непроцесуальною формою, встановленою для судової експертизи<sup>270</sup> [194, с. 57].

Участь спеціаліста й експерта в кримінальному процесі має багато спільного: вони залучаються за необхідності використання їх спеціальних знань. Але знання та навички спеціаліста використовуються лише для надання допомоги слідчому в безпосередньому виявленні, закріпленні та вилученні доказів, у проведенні судових дій і дослідженні доказів у суді, в застосуванні технічних засобів під час проведення слідчих і судових дій. Він може давати пояснення з приводу спеціальних питань, які виникають під час провадження слідчих дій або під час судового слідства, що зазначено в ч. 2 ст. 128-1 КПК України. Результати діяльності спеціаліста відображаються в протоколі слідчої дії та в протоколі судового засідання, а також у додатках до них у вигляді складених планів, схем, діаграм, графіків, виготовлених ним дактокарт, зліпків, фотознімків, фонограм, кіно- та відеофільмів тощо. Провадження ж експертизи на підставі постанови слідчого, судді або ухвали суду про її призначення – це самостійна діяльність експерта. Він має справу з уже зібраними доказами, досліджуючи які, встановлює нові фактичні дані і складає висновок, який є самостійним джерелом доказів (ч. 2 ст. 65 КПК України).

Основна мета залучення спеціаліста – розширити практичні можливості слідчого та особи, що проводить дізнання, у виявленні, вилученні й фіксації доказів під час провадження слідчих дій для встановлення істини.

Заслуговує на увагу досвід Генеральної прокуратури Росії з використання спеціалістів у розслідуванні кримінальних справ. Так, у відділі криміналістики Головного слідчого управління зазначеного відомства функціонують дві мобільні пошукові групи, які оперативно виконують роботи для розслідування

кримінальних справ. Залежно від віддаленості місця проведення пошуку група виїжджає до нього на спеціальному автомобілі (пересувній криміналістичній лабораторії) або в спеціальному залізничному вагоні-лабораторії, а за необхідності використовується авіатранспорт. Перелік техніко-криміналістичних засобів, які перебувають у їх розпорядженні, включає, крім традиційних, групу приладів та засобів, які раніше в криміналістичній практиці не використовувалися. Ці засоби здатні оперативно відшукувати та робити попереднє експрес-дослідження слідів та речових доказів у ході відповідних слідчих дій. Одним з таких приладів є портативний газоаналізатор «МО-2». Це високочутливий детектор парів вибухових речовин. В автоматичному режимі він ідентифікує тринітротолуол, нітрогліцерин, гексоген, октоген, семтекс та інші вибухові речовини. До комплекту хроматографа входить мікронасос зі спеціальним контейнером. Після забору повітря в досліджуваному приміщенні, контейнер з мікронасосу переміщується до камери хроматографа, де і відбувається обробка отриманої проби. У такий спосіб, можна не лише встановити наявність вибухівки в приміщенні, але й виявити точне місце її розташування. При цьому поряд зі слідами вибухових речовин визначається і їх тип, а за наявності порівняльного зразка встановлюється підприємство виготовлювач, номер партії, до якого належать ці вибухові речовини. Також можливе використання апаратури, яка діє за принципом радіолокації в одному з нетрадиційних її напрямків – підповерхової локації.

Першим підповерховим локатором, який серійно випускався в колишньому СРСР, був прилад С-023. Відеоімпульсний підповерховий локатор зроблено за принциповою схемою: передавач – прилад відображення інформації – приймач. Сигнал, що направляється передавачем, проникає в ґрунт або інше середовище та відображається від об'єкта, який знаходиться в ньому. Після цього відображений сигнал надходить до приймача, який показує знаходження об'єкта в місці, що досліджується, на спеціальному пристрої відображення інформації. Використання підповерхового локатора дозволяє протягом одного дня обстежити територію площею 6-8 тис. квадратних метрів<sup>271</sup> [195, с. 123-134].

Такий підхід до розслідування вбивств на замовлення суттєво підвищує його ефективність.

Для детальної перевірки комерційної та іншої ділової діяльності потерпілого спеціалістів доцільно залучати податкову міліцію, КРУ, аудиторські фірми, які можуть професійно висвітлити причини та умови виникнення конфлікту в ділових стосунках потерпілого. Але ж в обов'язковому порядку до слідчого огляду у якості спеціаліста повинен залучатися експерт-криміналіст. До його обов'язків повинні входити огляд виявлених предметів, речей, документів з метою виявлення на останніх слідів рук, сторонніх речовин, часток тощо.

У вирішенні завдання швидкого та повного розкриття кожного злочину велике значення мають різноманітні попередні дослідження речей або предметів з метою отримання доказів. Зазвичай, це відомчі дослідження, результати яких оформляються довідками, актами і які доцільно проводити на стадії порушення кримінальної справи до початку розслідування<sup>272</sup> [196, с. 51]. Для виявлення ознак убивства на замовлення та предметів, що можуть стати речовими доказами, це має важливе орієнтує значення. На думку В.М. Тертишника і С.В. Слинька, сутність попередніх досліджень полягає в тому, щоб у стислий термін, вже безпосередньо після отримання повідомлення про злочин, можна було з'ясувати інформаційний зміст виявлених слідів і забезпечити можливість їх ефективного використання в розкритті та розслідуванні будь-яких злочинів. Практика переконливо свідчить, що інколи на місці злочину слідчі не можуть відрізнити сліди, які залишила СОГ, від слідів, що залишили злочинці. Тоді виникає потреба у додаткових ОМП, проведенні додаткових експертиз, що призводить до втрати часу. Так, під час ОМП після вбивства у м. Сніжному Донецької області подружжя Г. на даху одного з гаражів, розташованих поблизу місця вчинення вбивства, було виявлено слід взуття. У зв'язку з тим, що до прибуття СОГ там уже побували працівники місцевого відділу міліції і залишили свої сліди, виникла необхідність у проведенні додаткової трасологічної експертизи слідів взуття, що, як потім з'ясувалося, належали

одному зі співробітників міліції, який і залишив їх під час огляду місця події<sup>273</sup> [197].

Ідея призначення експертизи до порушення кримінальної справ допоможе точніше визначитись не лише щодо ознак злочину, але і щодо ознак саме вбивства на замовлення, що буде сприяти оперативності розкриття та розслідування цього виду вбивств.

Звертаючись до ідеї попередніх досліджень, зазначимо, що такий метод має особливе значення для виявлення виконавців убивства. Для широкого його застосування та успішного впровадження сьогодні є широкі можливості. Так, можливе використання нових пересувних криміналістичних лабораторій, які спеціально споряджаються науково-технічними засобами для проведення досліджень різноманітних слідів на місці злочину<sup>274</sup> [142, с. 116-117].

Проведення експрес-аналізу речових доказів дозволяє скорочувати час. Отже, цей вид послуг спеціаліста має ефективний потенціал. На сьогодні вже визначені шляхи введення до слідчої практики так званого методу отримання спектральної інформації безпосередньо з тіла людини за допомогою методу багатократного, порушеного, повного, внутрішнього відображення. Цей метод може бути ефективним для виявлення на тілі злочинця кіптяви від пострілу, шляхом проведення оперативного спектрального аналізу різноманітних слідів<sup>275</sup> [198, с. 79-80].

Для експресного виявлення мікросубстанцій біологічного походження можна використовувати телевізійну мікроскопію та відеомагнітофони<sup>276</sup> [199, с. 371-372]. Ефективним для виявлення латентних слідів крові є використання люмінолу<sup>277</sup> [200, с. 45-55]. В.Г. Гончаренко пропонує виявляти сліди крові, навіть десятирічної давнини, за допомогою реактиву Воскобойникова, який накладається на вірогідний об'єкт – носій мікровключень крові. У разі потрапляння цього реактиву на сліди крові з'являється блакитне фарбування, а в разі взаємодії з потожировими слідами пальців рук або інших частин тіла – синьо-зелене<sup>278</sup> [201, с. 130-133]. А.А. Кириченко пропонує метод виявлення крові навіть 14-річної давнини. Це, на його думку, можна зробити за допомогою **гемофоно-діагностичних** смуг, які дають позитивну реакцію на гемоглобін.

Синьо-зелений колір зони індикації означає позитивну реакцію на гемоглобін<sup>279</sup> [202, с. 27-28].

Деякі вчені пропонують використовувати діагностичні експертизи до порушення кримінальної справи. Мотивують вони це тим, що навіть на стадії порушення кримінальної справи без допомоги спеціальних знань об'єктивно неможливо прийняти рішення за заявами і повідомленнями про злочин. Метою призначення експертизи до порушення кримінальної справи автори вважають необхідність перевірки даних про ознаки злочину, які виявлені на місці події, за допомогою наукового дослідження речових доказів, щоб отримати надійну доказову базу для порушення кримінальної справи або для прийняття аргументованого рішення про відмову в її порушенні<sup>280</sup> [203, с.28]. Ще у 1967 році В. Томін і Е. Вауліна правильно зауважували, що було б нелогічно порушувати кримінальну справу лише для того, щоб мати можливість провести експертизу. В юридичній літературі багатьма практичними працівниками та вченими-криміналістами неодноразово порушувалось питання про доповнення КПК нормою, яка б дала можливість слідчому призначати та проводити експертизу до порушення кримінальної справи, що дозволить уникнути повторних досліджень, а вільний час спеціаліста використовувати для вирішення інших завдань. Таке рішення є очевидним і назрілим. Прийнятий Закон України «Про судову експертизу» дозволяє здійснювати експертизи не тільки в державних експертних закладах, але й у недержавних експертних. Логічним було б зробити наступний крок для вирішення окресленої проблеми: дозволити проведення експертизи до порушення кримінальної справи та закріпити це в новому кримінально-процесуальному законодавстві<sup>281</sup> [204, с. 58].

Особливу роль у розслідуванні вбивств на замовлення відіграють різноманітні судові експертизи.

Судовою експертизою визнається дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що знаходиться в провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду<sup>282</sup> [205]. Експертиза може проводитися в експертній установі та поза нею<sup>283</sup> [206, с. 73]. Різноманітність слідів, які

зустрічаються під час розслідування вбивств на замовлення, дозволяє використовувати практично всі види експертиз, характерні для розслідувань навмисних убивств: криміналістичні, вибухово-технічні, судово-медичні, хімічні, криміналістичні, комплексні та інші. За характером методів експертного дослідження та питань, що вирішуються за їх допомогою, розрізняють такі види експертиз: а) ідентифікаційні – які встановлюють тотожність об'єкта, що розшукується; б) діагностичні – які встановлюють час і механізм дії, що відбулася, окремі властивості, які належать людині та речам.

Впровадження в практику розслідування рекомендацій науки криміналістики, більш широке використання можливостей судових експертиз – один з найважливіших напрямів удосконалення слідчої практики, успішного виконання завдань кримінального судочинства<sup>284</sup> [207, с. 35-40].

Відповідно до розслідування вбивств на замовлення експертизи іноді виступають майже єдиним способом викриття злочинців, як це і сталося під час розслідування вбивства М. (1994 р.) у м. Дебальцевому. Завдяки балістичній експертизі цей злочин було розкрито<sup>285</sup> [208, с. 78-82].

Хоча експертиза і виступає ефективним способом розслідування вбивств, але техніко-матеріальне забезпечення експертних установ (до речі, як і слідчих органів) ще потребує вдосконалення. Відсутність необхідних матеріалів, приладів, інших засобів не дозволяє оперативно проводити експертні дослідження, розробляти новітні технології. Крім того, для проведення судових експертиз за кримінальними справами, серед іншого і під час розслідування умисних убивств, необхідна грошова оплата, що створює певні проблеми у розслідуванні. Так, тривалість грошових розрахунків негативно впливає на термін отримання експертних висновків, а далі і на термін розслідування кримінальних справ. Ще у Комплексній цільовій програмі, у п. 59 зазначалося на досить високу вартість експертиз<sup>286</sup> [209, с. 6-7], що інколи взагалі ставило під сумнів можливість проведення тієї чи іншої експертизи. Таке становище, звичайно, не може позитивно позначитися на якості слідства, в передусім у справах про умисні вбивства. Подібна ситуація склалася у ДНДЕКЦ МВС України. Там, згідно з п. 13 Постанови Кабінету Міністрів України № 988 від

20.06.2000 р. «Про затвердження експертної служби МВС України» вказаний перелік платних послуг, які можуть надаватися підрозділами експертної служби МВС України. Наприклад, сьогодні необхідно оплачувати такі експертизи, як: почеркознавчі та авторознавчі; документів, грошей та цінних паперів; фототехнічні та портретні; матеріалів та засобів звуковідеозапису; медико-біологічні; матеріалів, речовин та виробів; трасологічні, балістичні та холодної зброї; товарознавчі та бухгалтерські; автотехнічні; будівництва та будівельних матеріалів; пожежотехнічні; вибуховотехнічні; харчових продуктів та об'єктів рослинного походження; комп'ютерних засобів та інформаційних мереж<sup>287</sup> [210, с. 126-129]. Саме зазначені експертизи мають спеціальний характер, і в ході розслідування вбивств на замовлення часто виникає потреба у їх проведенні. На нашу думку, наслідки госпрозрахункової політики в системі правоохоронних органів негативно впливають на боротьбу з найнебезпечнішими злочинами. Необхідність оплати експертиз слідчими підрозділами, які розслідують убивства на замовлення, існує і в експертних установах Міністерства юстиції України. Так, інструкція «Про порядок і розміри відшкодування витрат на виплати винагороди особам, які викликаються до органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду або до органів, в провадженні яких знаходяться справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів та спеціалістів»<sup>288</sup> [211, с. 442-444] закріпила обов'язок оплачувати експертизи, серед іншого й слідчими підрозділами, у яких перебувають справи про особливо тяжкі злочини. Слідчі прокуратури, в провадженні яких перебувають справи про вбивства на замовлення, вимушені вирішувати ще і проблему пошуку коштів на проведення експертиз. Таке становище не справляє позитивного впливу на розслідування зазначених злочинів. Через відсутність коштів на оплату важливих та термінових експертиз, проведення останніх може бути припинено, незважаючи на можливість втрати важливих доказів, що, зрозуміло, не може бути припустимим у справі боротьби зі злочинністю. З метою усунення такого недоліку, на нашу думку, було б доцільно переглянути п. 14 зазначеної вище інструкції і викласти її в такій редакції: «Усі експертизи за

особливо тяжкими злочинами проводяться в державних науково-дослідних установах за рахунок бюджетних коштів у визначений законом термін». А перелік експертиз, наведений у Постанові Кабінету Міністрів України № 988 від 20.06.2000 р. доповнити словосполученням такого змісту: «...за винятком проведення за кримінальними справами, порушеними за фактами вчинення особливо тяжких та тяжких злочинів».

Визначившись з певними організаційними пропозиціями щодо судових експертиз, розглянемо особливості проведення конкретних із них у ході розслідування вбивств на замовлення.

**Судово-медична експертиза.** Відповідно до ст. 76 КПК України ця експертиза призначається обов'язково для встановлення причин смерті. При цьому особам, які її проводять, треба надати для ознайомлення протоколи (або їх копії) ОМП, а якщо потерпілий помер у медичній установі – то й історії хвороби. Особливо цінними можуть стати показання осіб, які надавали потерпілому першу медичну допомогу.

Слід зазначити, що в ході судово-медичного дослідження потерпілого, доцільна присутність слідчого, що дозволить не лише точно з'ясувати причину смерті, характер і локалізацію тілесних ушкоджень, але й визначитися з кваліфікацією злочину, із версіями та напрямками подальшого розслідування. У такому разі у слідчого виникає можливість безпосередньо на місці дослідження вилучати одягу потерпілого для пошуку та виявлення куль і осколків, які можуть знаходитися в його тілі.

У результаті судово-медичної експертизи трупа з'ясовуються передусім загальні питання, властиві для всіх видів насильницької смерті: причини та часу настання смерті, які ушкодження є на трупі, їх характер та розташування; змінювалась чи ні поза трупа; які групові характеристики крові тощо.

Суттєве значення для встановлення істини у кримінальній справі має використання комплексної судово-медичної та криміналістичної експертизи. Наприклад, для встановлення факту використання виконавцем убивства як знаряддя злочину холодної зброї<sup>289</sup> [212, с. 77], з'ясування питання, чиєю рукою вчинений постріл або встановлення знаряддя злочину за слідами на кістках

убитого тощо<sup>290</sup> [213, с. 221-225]. Якщо встановлено, що смерть настала через вогнепальне поранення, можуть з'ясовуватися такі обставини: чи є це поранення вогнепальним; з якої відстані зроблений постріл; який вид поранення – наскрізний, сліпий чи дотичний; де розташовані вхідний і вихідний отвір і який напрямок поранення; яким за рахунком пострілом спричинено поранення – першим або наступним; спричинені ушкодження в результаті поодиноких пострілів чи в результаті стрільби автоматичними чергами; які пошкодження виникали в результаті пострілів із пістолета, а які з автомата, тощо.

У разі виникнення підозри у тому, що потерпілого було отруєно, призначається комплексна судово-медична та судово-хімічна експертиза, яка повинна визначити: чи отрутою викликана смерть; якщо так, то яким видом; яким шляхом отрута була введена до організму; яка приблизна доза використаної отрути; чи могла отрута потрапити в середину трупа випадково.

Вилучені з трупа частини вибухової речовини та інші чужорідні предмети направляються на комплексну вибухово-технічну та судово-хімічну експертизи. Про важливість використання комплексних експертиз як засобу отримання речових доказів яскраво свідчить справа про вбивство М., який був одним із лідерів ОЗУ, що діяло в Донецькій області. Тоді виконавці вбивства намагалися інсценувати злочин під самогубство (мовляв, М. застрелився сам), але завдяки комплексній медико-криміналістичній експертизі було встановлено, що постріл у потерпілого здійснено з відстані 3-х метрів. Подібна ситуація склалася і під час розслідування вбивства потерпілих У., М. та Л. у м. Шостці<sup>291</sup> [137, с.58, 59, 112].

Не менш важливе доказове значення мають висновки судово-балістичних експертиз. У ході їх проведення дослідженню підлягають виявлені на місці події зброя, гільзи, кулі та їх фрагменти. Питання, що виносяться слідчими на розгляд експертам, є традиційними: чи використовувалась у минулому вогнепальна зброя, до якої належать кулі, вилучені з тіла потерпілого; чи є надані для дослідження кулі та гільзи частиною одного патрона. Традиційно судово-балістична експертиза вирішує такі загальні питання: чи є на одязі потерпілого частки порошу або продукти його розпаду; чи є порох або частки продуктів його

згоряння на одязі підозрюваного; чи ідентичний порох, яким заряджені патрони, вилучені у підозрюваного, часткам пороху, знайденого на одязі потерпілого; коли застосовувалась зброя останнього разу для стрільби; чи чистився канал ствола після пострілу; чи знищувалися на зброї маркувальні знаки, і якщо так, то які саме.

Під час дослідження куль, дробу або картечі вирішуються такі питання: до якого типу патрона могла належати ця куля і чи не належить вона до того типу куль, які є у наданих для дослідження патронах; чи є на кулі сліди деформації від зіткнення з будь-якою перепорою; чи є надані для дослідження кулі та гільзи частиною одного патрона; заводським чи кустарним способом виготовлені куля, дріб, картеч тощо.

Інколи дослідженню в рамках балістичної експертизи підлягають і автомашини, в яких потерпілі зазнали нападу. При цьому перед експертами в низці інших питань ставляться і питання про місце знаходження нападників, кількість пострілів, які були випущені по автомашині, їх послідовність тощо.

Певну зацікавленість викликає судово-балістичне дослідження зброї з нестандартним приладом для поглинання шуму. В такому разі з'ясовується питання встановлення способу виготовлення цього приладу (кустарним або заводським способом) та визначення матеріалу, із якого він виготовлений.

Корисну інформацію щодо зняття вбивства можна отримати, дослідивши вогнепальні пошкодження, розташовані на різноманітних перешкодах (частіше всього на одязі та деталях автомашин), а встановлення відстані та напрямку пострілу дозволяє встановити місце, звідки було зроблено простріл. Якщо під час огляду вогнепальної зброї слідчий вважає її номер знищеним або переробленим на інший, він може поставити перед експертом-криміналістом питання про те, який був справжній номер зброї. Оскільки у реєстраційно-облікових відділах ОВС реєструється викрадена та втрачена зброя, встановлення номера буде сприяти з'ясуванню особи, у користуванні якої вона перебувала<sup>292</sup> [213, с. 211]. Важливе значення має оперативність застосування судово-балістичної експертизи відразу ж після виявлення куль та зброї на місці події. Так, Б.І. Шевченко зазначає, що якщо у розпорядженні слідчого є не

тільки стріляна куля, але і зброя, яка вилучена у підозрюваного, то можна провести дослідження і на предмет індивідуальної ідентичності зброї, тобто встановити, чи з цього екземпляра зброї був зроблений постріл цією кулею. Таке дослідження має для слідства велике значення, тому що може сприяти розкриттю злочину<sup>293</sup> [214, с. 19]. Як приклад вдалого застосування балістичної експертизи можна навести матеріали кримінальної справи про вбивство у м. Шахтарську лідера місцевого ОЗУ О. та інших його членів. Тоді слідчі, затримавши одного з підозрюваних, отримали від нього показання про те, що він невдовзі до вбивства тренувався у місцевому лісі у стрільбі з автомата Калашникова. Вилучені гільзи та кулі з місця тренування та ті, які були вилучені під час ОМП, виявилися ідентичними<sup>294</sup> [187]. Або як це сталося під час розслідування вбивства у м. Луганську гр. П., активного члена місцевого ОЗУ. Тоді завдяки своєчасному проведенню балістичної експертизи пістолета «ТТ», вилученого у члена іншого ОЗУ К., вбивство вдалося розкрити<sup>295</sup> [215].

Під час розслідування вбивств на замовлення виникає потреба у проведенні *судово-біологічних, цитологічних та імунологічних експертиз*. Вони спрямовані на дослідження відбитків ДНК – носія генетичної інформації з утворень живої матерії (кров, слина, волосся тощо), які були виявлені на місці події. При цьому традиційними питаннями є: чи створений слід будь-якою речовиною біологічного походження; належить кров людині чи тварині; який механізм утворення сліду крові; з якої відстані, з якою силою, під яким кутом кров падала на предмет; який тип, група, резус крові потерпілого (або підозрюваного); яка давнина утворення сліду цієї речовини; чи є однорідними речовини біологічного походження, виявлені на місці події чи вилучені у підозрюваного, тощо. Як позитивний приклад використання цього виду експертизи слід навести кримінальну справу про вбивство на замовлення у м. Сімферополі місцевого підприємця Б. Тоді підозрюваний Я. відкидав будь-які обвинувачення у свій бік щодо причетності до вбивства Б. Однак завдяки вчасному проведенню цитологічної експертизи одягу Я. на ньому була виявлена кров Б. і ще одного члена місцевого ОЗУ Н., що і допомогло розкрити злочин<sup>296</sup> [216].

Що стосується дактилоскопічних експертиз, то особливість цього виду спеціальних знань полягає в тому, що вони є найбільш універсальним для виявлення як виконавця вбивства, так і інших співучасників (замовника, посередника тощо). Використанню дактилоскопічної експертизи передую велика та складна робота, яка здійснюється на основі точного дотримання кримінально-процесуального законодавства, широкого використання наукових методів, попереднього досвіду та можливостей криміналістичної техніки. У ході проведення ОМП та інших слідчих дій необхідно вжити запобіжних заходів для забезпечення вилучення та збереження знайдених слідів рук. Успішне проведення дактилоскопічної експертизи багато в чому залежить від якості зібраного порівняльного матеріалу<sup>297</sup> [217, с. 91]. Як показали проведені дослідження, вони рідко дають позитивні результати. Пов'язано це з тим, що виконавці часто користуються рукавичками або іншими засобами приховування слідів пальців рук. Але інколи, особливо в ході огляду салонів автомашин або предметів у будинку потерпілого, де було вчинено замах, такі сліди можуть бути і виявлені<sup>298</sup> [137, с. 113]. Позитивні результати цих видів експертиз можна отримати і під час виявлення замовників убивства. Так, гр. С. замовив убивство своєї дружини і як винагороду передав виконавцю К. конверт з грошима (5000 доларів), на якому залишив свої сліди пальців рук. Завдяки проведенню дактилоскопічної експертизи вина С. у підбурюванні до вбивства була доведена<sup>299</sup> [218].

Часто злочинці використовують засоби особистого маскування або здійснюють заходи для знищення власних слідів пальців рук. Так, у ході ОМП за кримінальною справою про вбивство 1 березня 1996 року в м. Іловайську Донецької області в спортивному залі тренера з боксу Ш. спеціалістом-криміналістом на віконному склі, через яку злочинець стріляв у потерпілого, було виявлено слід великого пальця руки, який не був придатний для ідентифікації<sup>300</sup> [219].

Інколи сліди пальців рук можна виявити і на кинутій злочинцями зброї або на окремих фрагментах інших знарядь злочину (гранат, гранатометів, частин вибухових пристроїв), але ідентифікувати їх згідно з криміналістичними

обліками ОВС часто неможливо. Викликано це відсутністю в криміналістичних обліках зразків пальців рук осіб, які раніше не притягалися до кримінальної відповідальності. Ситуація могла би поліпшитись, якби був створений загальний дактилоскопічний банк осіб, які досягли 14 років.

Основний перелік типових питань, які ставляться експерту під час розслідування вбивств на замовлення, такий: чи є на предметах, вилучених на місці події, сліди папілярних візерунків рук; якщо такі сліди є, то чи придатні вони для ідентифікації особи, яка їх залишила; чи не залишені сліди рук на визначеному об'єкті тією або іншою особою (вказується її прізвище, ім'я та по батькові); який час утворення слідів; які дії були вчинені особою під час утворення слідів; якою рукою та яким пальцем залишений слід; якими ділянками долонної поверхні руки та в результаті яких дій залишені сліди рук; які особливості людини, яка залишала сліди (вказати наявність можливих поранень або шрамів на руці); чи належать сліди рук, вилучені в різних місцях пригод, одній і тій самій особі.

Під час розслідування вбивств із застосуванням вибухових пристроїв, виникає необхідність у проведенні вибухово-технічних експертиз, які проводяться у НДІСЕ Міністерства юстиції та ДНДЕКЦ МВС України. Завдяки вибухово-технічній експертизі вирішується широке коло питань щодо встановлення факту вибуху, конструкції вибухового пристрою, виду та кількості заряду, способу та засобів його приведення в дію, щодо обставин підготовки та здійснення вибуху тощо.

Основні питання, які виносяться на розгляд цієї експертизи, зазвичай складають три групи:

*Перша група* – стосовнозагальних ознак вибухової речовини: 1) чи є предмети, що були вилучені на місці вибуху, елементами вибухового пристрою, якщо є, то якого саме; 2) якими є способи виготовлення вибухового пристрою, принцип його дії; 3) якою є вибухова речовина, що застосовувалась як заряд, його кількість; 4) який спосіб підриву; 5) які засоби вибуху застосовувались у цьому вибуховому пристрої і який спосіб їх виготовлення; 6) чи застосовувався в цьому вибуховому пристрої повільний принцип його дії; 7) чи схожий

вибуховий пристрій, вилучений з місця події, з вибуховим пристроєм, який виготовив підозрюваний; 8) чи є на наданих для дослідження об'єктах сліди вибуху; 9) який вид, спосіб виробництва, призначення та сфера застосування вибухової речовини; 10) чи є надані об'єкти частиною вибухового пристрою; 11) який принцип дії наданого вибухового пристрою; 12) наявність або відсутність у особи, що виготовила пристрій, професійних навичок; 13) який спосіб підризу (електричний, механічний або вогневий) було використано для вибуху тощо.

*Друга група* – щодо заряду вибухової речовини: 1) чи є на предметах, які вилучених з місця вибуху, сліди вибухової речовини і якої саме; 2) в якій галузі промисловості застосовується ця вибухова речовина; 3) чи мав заряд вибухової речовини якісь сторонні компоненти; 4) чи ідентичні вибухові речовини, що були використані у вибуховому пристрої, з вилученою під час обшуку в підозрюваного.

*Третя група* – стосовно підготовки до вибуху: 1) чи міг статися вибух за умов, які були викладені в показаннях свідків; 2) який час повинна витратити одна людина на підготовку та здійснення вибуху.

Важливі дані під час розслідування вбивств на замовлення можна отримати за допомогою почеркознавчої експертизи, яка дає можливість виявити осіб з різним рівнем освіти, з'ясувати національність, професійну придатність, можливість підробки документів (наприклад, фальшивої повістки до правоохоронного органу, військкомату з метою виманювання жертви в зручні для нападу час і місце). Такий підхід дасть можливість виявити осіб, які замовили злочин, особливо якщо вони давали письмові розпорядження, складали план нападу. Невипадково І.Я. Фрідман і М.Є. Бондар ще в 1987 році вказували на важливе доказове і профілактичне значення почеркознавчої експертизи у справі боротьби зі злочинністю. На їх думку, однією з найбільш розповсюджених експертиз, які застосовуються для розслідування злочинів, є судово-почеркознавча експертиза, в ході якої досліджуються документи, що використовуються злочинцями для вчинення або підготовки злочину<sup>301</sup> [220, с. 31 36].

У ході дослідження різноманітних документів, зокрема анонімних листів з погрозами вбивства тощо, важливе значення має авторознавча експертиза. Завдяки дослідженню граматичних, лексичних, морфологічних та інших ознак письмової мови можна виявити рівень грамотності автора листа, його професію тощо. Що, безумовно, має важливе значення і для виявлення співучасників убивств на замовлення.

Для встановлення факту використання злочинцями відео-, кіно-, фото та аудіобладнання як засобів спостереження за потерпілим доцільно проводити судово-фоноскопичну експертизу. Основними питаннями, які при цьому вирішуються, є: а) чи за однаковим зразком виготовлені технічні вироби, виявлені в ході ОМП та в підозрюваного; б) частиною якого приладу є деталь, виявлена на місці події, і яким підприємством виготовлена (на яких підприємствах застосовувалась); в) чи може технічний прилад, виявлений у підозрюваного, бути придатним для здійснення прослуховування телефонних розмов тощо.

Розглядаючи порядок використання зазначеної експертизи, М.Я. Сегай і В.К. Стринжа зазначають, що судова відео-фонографія та основане на її базі судово-експертне дослідження магнітних фонограм, виступає як формуюча галузь судово-експертних знань та експертної практики. Загальним об'єктом судової відео-фонографії виступають обставини розслідуваної події, пов'язані з виникненням (записом) магнітних сигналограм: магнітного звукозапису чи магнітного відеозапису<sup>302</sup> [221, с. 107-108]. Під час розслідування вбивств на замовлення слідство часто отримує різноманітні аудіоматеріали (наприклад, аудіозаписи співбесід злочинців) стосовно питань, які можуть зацікавити слідство. У цьому зв'язку природно виникає потреба ідентифікації голосу певних осіб, встановлення параметрів апаратури, що записує звук, з'ясування обстановки, в якій відбувався аудіозапис, встановлення оригінальності запису тощо. Позитивний приклад використання зазначених засобів у розслідуванні вбивств на замовлення дає матеріал кримінальної справи про замах Т. на вбивство своєї доньки, яке вона замовила В., але останній повідомив про підготовку вбивства у правоохоронні органи. Для викриття замовниці в цьому

випадку використовувався диктофон, на який В. у співбесіді з Т. записав на аудіоплівку розмову останньої. У цій розмові вона категорично висловлювала бажання вбити свою доньку і пропонувала В. за вбивство винагороду в розмірі 500 доларів США. Завдяки проведеній експертизі автентичність плівки та голосу Т. була доказана, а злочин розкрито<sup>303</sup> [222].

Для виявлення мотивів злочину, а також для з'ясування ступеня осудності співучасників убивства доцільно проводити судово-психологічні експертизи.

**Г.І. Кочаров зазначає, що** слідча практика знає багато випадків, коли вбивства вчиняються психічно хворими особами. Це зобов'язує слідчого завжди уважно ставитись до з'ясування питання про осудність убивці<sup>304</sup> [213, с. 225-226].

У разі вчинення вбивств за допомогою отруйних речовин призначається хімічна експертиза. На її дослідження, крім традиційних об'єктів, можуть бути направлені і змиви з рук підозрюваного, що дозволить виявити наявність або відсутність слідів пострілу. Також направляється одяг підозрюваних з метою виявлення слідів збройного мастила у місцях їх вірогідного зберігання, а також зразки мастила на виявленій зброї.

## Висновки до другого розділу

Дослідження теоретичних засад розслідування вбивств на замовлення та практики розслідування зазначених злочинів як в Україні, так і за її межами дозволило виділити певні особливості проведення початкового етапу розслідування та провадження окремих слідчих дій під час здійснення досудового слідства, визначити пріоритетні напрями забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства за зазначеними категоріями справ.

1. Під час розслідування вбивств на замовлення ОМП слід проводити одночасно з оглядом помешкання, роботи або іншого місцеперебування потерпілого, що сприятиме більш швидкому виявленню доказової інформації.

2. Під час ОМП за вбивствами із застосуванням нарізної вогнепальної зброї, вибухових пристроїв та гранатометів доцільно використовувати засоби фото- або відеозйомки, що дозволить об'єктивно зафіксувати обстановку на місці події.

3. У ході виявлення очевидців убивства на замовлення слід приділяти увагу неповнолітнім очевидцям, віком від 12 до 15 років. Ця категорія свідків є найбільш спостережливою та уважною до подібних кримінальних подій і охоче дає показання, що обумовлено особливістю психіки останніх.

4. Визначенню оптимальної тактики допиту повинні сприяти різноманітні прийоми психологічного супроводження, що сприяє встановленню позитивного психологічного контакту між слідчим і особою, яка допитується, а отже і ефективному отриманню фактичних даних.

5. Допит потерпілого доцільно проводити з використанням технічних засобів відео-, кіно-, аудіотехніки.

6. Пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 142 КПК України «Роз'яснення прав обвинуваченому на слідстві» пунктом 10, який роз'яснює обвинуваченому в особливо тяжкому, тяжкому злочині або злочині середньої тяжкості положення ст. 31, п. 1 ст. 69, ч. 2 ст. 255 КК України. А ч. 3 ст. 107 КПК України після словосполучення «...у скоєнні якого злочину він підозрюється» доповнити словосполученням «...а підозрюваному в особливо тяжких, тяжких злочинах

або злочинах середньої тяжкості роз'яснити і положення ст. 31, п. 1 ст. 69, ч. 2 ст. 255 КК України».

7. Надійна гарантія безпеки учасників кримінального судочинства є, на наш погляд, одним з основних заходів підвищення ефективності розслідування вбивств на замовлення. Впевненість особи у власній безпеці як психологічний фактор сприяє стимуляції останньої до надання правдивих показань на досудовому слідстві й у суді, що виступає важливим фактором боротьби з особливо небезпечними злочинами, серед іншого і вчиненими ОЗУ.

8. Найбільш поширеними напрямками вирішення типових слідчих ситуацій під час розслідування вбивств на замовлення, а також перевірки слідчих версій є такі:

а) від місця злочину й особи потерпілого до вірогідних мотивів убивства та особи, яка його замовила, від неї до виконавців убивства та до інших співучасників;

б) від конкретного виконавця вбивства до події злочину, від неї до мотивів вбивства і далі – до особи, яка замовила вбивство, та до інших співучасників злочину;

в) від вилученої зброї (або частин вибухового пристрою чи вибухової речовини) та її огляду до мотивів убивства, далі – до вірогідних його виконавців і від них до замовника злочину;

г) від встановлення шляху надходження матеріальних коштовностей і від нього до особи, яка замовила вбивство, від неї до події злочину, далі – до інших співучасників убивства;

д) від обставин, що вказують на приготування вбивства на замовлення, до особи, яка брала в цьому участь, далі – до замовника вбивства та до інших співучасників.

9. Обшуки у підозрюваних доцільно проводити одночасно з оглядом місця помешкання потерпілого, що може сприяти швидкому та якісному виявленню необхідної доказової інформації.

10. У помешканні потерпілого доцільно шукати документи, фотографії, відео- та аудіозаписи, які можуть вказати на можливі мотиви та замовників убивства.

11. Під час розслідування вбивств на замовлення, вчинених членами ОЗУ, обшуки доцільно проводити одночасно в помешканнях усіх підозрюваних або обвинувачених.

12. З метою усунення спроби замахів на свідків і затриманих співучасників убивств, а також відтворення обстановки та обставин події злочину треба проводити з додержанням заходів безпеки.

13. Під час розслідування вбивств на замовлення за сприятливої слідчої ситуації доцільно завжди проводити очну ставку між співучасниками злочину. Обумовлено це тим, що зазначена слідча дія може суттєво підсилити психічний вплив на особу, яка дає неправдиві показання, допоможе згадати забуте або зміцнити позицію обвинуваченого, котрий дав правдиві показання.

14. Під час розслідування вбивств на замовлення за несприятливої слідчої ситуації у разі необхідності пропонуємо проводити за рішенням слідчого очну ставку між свідком (або співучасником, який дає правдиві показання) та обвинуваченим поза візуальним спостереженням останнім зазначених осіб.

15. З метою виявлення на тілі чи одязі затриманої особи слідів пострілу (кіптяви, частин вибухових речовин тощо) її освідчування необхідно проводити відразу ж після затримання.

16. Під час розслідування вбивств на замовлення, вчинених із застосуванням вибухових речовин, слідчий, перш ніж направити матеріали, вилучені з місця події, на вибухово-технічну експертизу, повинен попередньо одержати консультацію у відповідній експертній установі щодо транспортування отриманих зразків та поводження з ними.

17. Пропонуємо змінити практику оплати судових експертиз органами, які проводять розслідування особливо тяжких злочинів, зокрема вбивств на замовлення. Усі витрати повинні здійснюватися за державний кошт.

### РОЗДІЛ 3

## ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОРГАНАМИ ДІЗНАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ЦИХ ЗЛОЧИНІВ

### **3.1. Основи організації взаємодії з органами дізнання у справах про вбивства на замовлення**

Однією з важливих умов успіху в розкритті тяжких злочинів є правильна організація взаємодії відповідних органів, які беруть участь у цій діяльності. Взаємодія – це заснована на законі співпраця органів, які не мають взаємного підпорядкування, але діють узгоджено, ефективно застосовуючи засоби та способи розкриття злочинів, притягнення до відповідальності винних, розшуку обвинувачених та забезпечення відшкодування збитків, завданих злочином. Зазначена взаємодія має відповідні види та форми. Одним із видів цієї взаємодії є спільна робота слідчого та органу дізнання в конкретній кримінальній справі. Цей вид взаємодії є найважливішим серед інших і здійснюється в різноманітних процесуальних та організаційно-тактичних формах. Зокрема, процесуально-правова форма передбачає такі види спільної діяльності: а) координацію ОРД органу дізнання зі слідчим під час розслідування; б) виконання органом дізнання доручень слідчого щодо виконання розшукових дій; в) взаємну діяльність слідчого та органу дізнання у складі СОГ; г) сприяння слідчому під час виконання окремих слідчих дій.

Організаційно-тактична форма координації взаємодії передбачає такі види діяльності: а) спільний виїзд на місце події; б) спільне або узгоджене планування розслідування за кримінальною справою; в) створення СОГ для розслідування особливо тяжких злочинів; г) спільні виїзди слідчих та співробітників органів дізнання в інші міста тощо для виконання комплексу слідчих дій і оперативно-розшукових заходів за конкретною справою<sup>305</sup> [49, с. 71-83]. Розглянемо деякі з названих видів.

Відомо, що розслідування вбивств на замовлення складається з організації роботи одночасно за двома напрямками: виявлення особи виконавця вбивства і виявлення особи, що його замовила, а це потребує величезних затрат сил, часу та засобів у вкрай обмежений термін.

Для відпрацювання першого напрямку вихідну доказову базу становлять результати слідчого огляду (огляду місця події, трупа, приміщень, території, яка знаходиться поблизу). На цьому етапі здійснюються опитування громадян, виявлення можливих очевидців убивства та їх допити, організація затримання виконавців по гарячому сліду.

Для відпрацювання другого напрямку, переважно використовують методи, засоби та сили оперативно-розшукових апаратів. Серед них особливого значення набувають дані, отримані за допомогою технічних засобів (відео-, аудіо-, фототехніки). Але інтерес викликають і ті, які надійшли до слідчого анонімним шляхом. Відразу постає питання щодо використання їх як доказів, адже анонімна інформація, згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством, не може бути доказом у справі. В сучасній криміногенній ситуації, яка склалася в Україні, (тероризм, кіднепінг, викрадення людей, вбивства на замовлення, комп'ютерна злочинність, організована злочинність), ця проблема є досить актуальною. Невипадково в розвинутих країнах світу велику увагу приділено вдосконаленню чинного законодавства, спрямованого на боротьбу зі злочинністю, де найбільший тиск здійснюється на використання різноманітних методів електронного спостереження. Наприклад, у Німеччині до ефективних заходів боротьби з організованою злочинністю відносять широке використання технічних засобів (електронне стеження, зняття інформації з каналів зв'язку, використання показань таємних агентів, які вводяться в організовані злочинні угруповання, тощо). Це передусім обумовлено необхідністю забезпечення безпеки. У спеціальному поліцейському журналі «Kriminalistik» (ФРН) зазначається, що застосування в діяльності органів кримінального переслідування процесуальних заходів, які передбачають використання сучасної техніки, послуг спеціальних таємних агентів, хоча певною мірою є втручанням в особисте життя громадян і може вступати в

конфлікт з положеннями Конституції про гарантії забезпечення основних прав людини, але сучасна держава представляє для громадян значно меншу небезпеку, ніж дії окремих осіб, які об'єднуються у злочинні угруповання. Саме це і відрізняє сучасну епоху<sup>306</sup> [100, с. 99]. В нашій державі на сьогодні особливо небезпечними визнаються злочини, вчинювані ОЗУ, в низці яких і вбивства на замовлення. Розкриття та розслідування цих злочинів часто пов'язане з конфліктами між слідчим та свідками або потерпілими, які, побоюючись помсти з боку злочинців, не бажають давати показання. Ситуація може значно поліпшитися, якщо створити умови для використання як доказів кіно-, відео- чи аудіозаписів злочину, отриманих від громадян анонімно (після відповідної їх експертної перевірки). Про доцільність використання в розслідуванні злочинів відеозаписів, зроблених свідками, потерпілими, підозрілими й обвинуваченими вказують і деякі науковці. Для набуття такою інформацією статусу доказу В.А. Газізов і О.Г. Філіппов пропонують допитувати осіб, які робили ці записи<sup>307</sup> [223, с. 67-69]. Т.М. Мірошниченко справедливо зазначає, що процесуальною є тільки та інформація, отримана в ході проведення слідчих дій, але це не є підставою вважати, що для цього не можна використовувати інформацію, надану правоохоронним органам громадянами, установами й організаціями та отриману завдяки застосуванню кіно-, відео- та аудіозапису<sup>308</sup> [224, с. 143-144]. До речі, в США Законом від 25 жовтня 1973 року «Щодо контролю за діяльністю іноземних розвідок», а також Правилами Кримінального судочинства Пенсільванії<sup>309</sup> [225, с. 743–752] копії та записи відомостей, отриманих в результаті використання електронного спостереження, залучаються до справи.

Про необхідність використання в боротьбі зі злочинністю технічних засобів йшлося і на VIII конгресі ООН. А саме, ст. 10 «Керівних принципів щодо запобігання організований злочинності і боротьби з нею» передбачає використання технічних засобів перехоплення повідомлень з телекомунікаційного зв'язку та використання електронного спостереження<sup>310</sup> [226, с. 46].

У вітчизняній науці ще в 1991 році В.Т. Безлепкіним висувалася й обґрунтовувалася пропозиція щодо необхідності доповнення доказової бази прямою вказівкою на те, що матеріальні об'єкти, отримані за допомогою технічних засобів (фотографії, кінострічки, відеозаписи або фонограми), як джерела доказів повинні бути допущені до кримінального процесу на загальних підставах, коли вони містять ознаки речових доказів<sup>311</sup> [227, с. 100]. Невипадково Пленум Верховного суду України звернув увагу на необхідність розширення повноважень органів дізнання у збиранні доказів<sup>312</sup> [228, с. 617], що і впроваджено у практику статей 65 та 187 КПК України.

М.В. Салтевський, розглядаючи перспективу використання криміналістичної техніки в боротьбі з корупцією, справедливо вказує на те, що фотозйомка, відеозапис, звукозапис є об'єктивними засобами фіксації інформації, які констатують факти незаконних угод, змови сторін, що домовляються, фактичного передавання, переказування грошей, надання послуг тощо. Далі автор пише: «Необхідність розширення доказової бази засобами використання оперативних джерел цілком обґрунтована і процесуально виправдана, оскільки вона ставить його в один ряд з процесуальними джерелами доказів, якими є свідки, потерпілі, обвинувачені та інші учасники процесу.

Відео-, кіно-, фото або аудіозаписи – це джерела, сформовані матеріальним відображенням і тому вони є об'єктивними, оскільки виникають внаслідок безпосередньої (механічної, фізичної, технічної або біологічної) взаємодії. Така інформація доступна для стороннього сприйняття суб'єктом і може бути відтворена технічними засобами на матеріальних носіях у вигляді відеограм, фотознімків, фонограм, дискет тощо»<sup>313</sup> [229, с. 163].

Отже, фотознімок, кінозапис, відео- або аудіозапис, який зображує будь-яку подію та її учасників, у деяких випадках цінується сам по собі, незалежно від того, хто і за яких обставин його зробив.

Т.М. Москалькова вважає, що немає різниці в тому, як знімок потрапив до слідчого (шляхом обшуку, в ході огляду або був висланий анонімом чи органом, який здійснює ОРД). Такий фотознімок, у разі виникнення питання щодо його

правдивості, може підлягати огляду, служити об'єктом пред'явлення для впізнання або експертного дослідження. Зображення, яке він несе на собі, може і не містити відповідей на багато питань, які підлягають встановленню (наприклад, що стосується часу, місця скоєння злочину тощо). Та все ж якщо зображення самої події, учасників має значення в загальній фабулі кримінальної справи, то для використання такого матеріального об'єкта як речового доказу немає ні юридичних, ні моральних перепон.

У інших випадках, а про це зазначалося в науковій літературі, все ж необхідно, щоб слідчому було відомо, за допомогою яких технічних засобів, коли і в якому порядку та за яких умов отримувались результати ОРД, що використовуються в ході розслідування<sup>314</sup> [230, с. 84-85].

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що джерела інформації, на яких технічними засобами зафіксовані факти реальної дійсності, є достовірними, тому що вони відображаються об'єктивними засобами. Для введення їх у процес доказування слідчий повинен зафіксувати надходження матеріальних джерел, оглянути їх і прийняти рішення для визнання речовими доказами. Це обґрунтовується тим, що відомості про характеристики технічних засобів, порядок та умови їх використання в ході оперативно-розшукових заходів стають однією з головних гарантій встановлення об'єктивного зв'язку фотознімків, копій, зліпків тощо з обставинами та фактами, які слід довести. Відсутність зазначених даних не дозволяє перевірити в процесі доказування походження предметів, а отже і встановити відносність речових доказів<sup>315</sup> [231, с. 80-83].

Здається, що такий підхід до збору доказів за розглядуваними злочинами є найбільш оптимальним як у теоретичному, так і в практичному плані, тому що він враховує засіб одержання інформації. Така думка обґрунтовується:

- по-перше, перспективою поліпшення реальної безпеки свідків, потерпілих, інших учасників процесу доказування вбивств на замовлення;
- по-друге, перспективою розширення спілкування слідчого з громадськістю (коли кіно-, відео-, фото- та аудіозаписи, які містять фактичні дані про підготовку або вчинення вбивств на замовлення, можна буде

використовувати як докази, навіть якщо вони надійшли до правоохоронного органу анонімним або конфіденційним шляхом);

- по-третє, перспективою надання правоохоронним органам ефективного засобу боротьби з особливо небезпечними злочинами проти особи та держави<sup>316</sup> [232, с. 79 81].

Запропоноване представляє практичне значення і може бути підтримане, але за умови, що механізм його введення до кримінального процесу повинен кореспондуватися належною нормою в КПК, яка б передбачала порядок і умови використання результатів кіно-, відео-, аудіозаписів у кримінальних справах як доказів. До речі, справедливості висловленої ідеї обґрунтовується результатами опитувань слідчих прокуратури та оперативних співробітників ОВС. Так, із 300 респондентів 82% висловились за доцільність введення в КПК України нової норми, яка б передбачала використання даних, отриманих за допомогою технічних засобів (кіно-, відео-, фото та аудіозаписів) як доказів у кримінальній справі, незалежно від шляхів надходження до правоохоронних органів.

Про доцільність застосування в ході розслідування вбивств на замовлення технічних засобів свідчить і досвід зі слідчої практики Донецької обласної прокуратури. Так, у ході розслідування спроби замаху на вбивство директора Сніжнянського машинобудівного заводу М. оперативні працівники СБУ запропонували громадянину Б. (який був найнятий для вчинення вбивства останнього, але добровільно повідомив про це правоохоронним органам) зустрітися з ініціатором убивства для фіксації розмови з ним на аудіоплівку. Для цього Б. надали диктофон. Розмова, яка була записана за допомогою технічного засобу, свідчила про бажання П. замовити вбивство М., що і було використано для доказування в суді його вини<sup>317</sup> [233].

Часто використання технічних засобів стає майже єдиним методом, завдяки якому можна виявити та зафіксувати злочинний зговір співучасників убивства на замовлення, їх дії, які спрямовані на підготовку та реалізацію злочинного умислу.

Останнім часом, з появою у громадян широкої можливості придбати відеотехніку, відеоспостереження стало використовуватись і для охорони

громадянами своїх осель, місць роботи тощо. Відомі випадки, коли за допомогою таких засобів були зафіксовані безпосередньо напади на потерпілих. Наприклад, під час нападу на бізнесмена Ф. (20.10.98 р., м. Москва) на будинку комерційного банку, напроти місця вбивства, були увімкнуті охоронні відеокамери, які і зафіксували цей злочин, що потім допомогло слідчим визначитися з можливими виконавцями вбивства<sup>318</sup> [234]. Аналогічна ситуація склалася у м. Санкт-Петербург, де у приміщенні бару «Невський палац» затримали лідера тамбовського угруповання Г. Це вбивство було зафіксовано вмонтованими в приміщенні охоронними відеокамерами<sup>319</sup> [235]. Такі випадки мали місце і в Україні.

З великим коефіцієнтом корисності використання засобів відеозапису в профілактиці і розслідуванні правопорушень метод відеозйомки застосовується і в Англії. Зокрема, там розповсюджена практика встановлювати відеокамери на автошляхах для фіксації правопорушень з боку учасників дорожнього руху. Позитивний ефект від цієї ідеї був настільки вагомим, що його перейняли майже всі держави Європи. Крім телекамер, широко використовуються автомобільні фотоапарати, які роблять за декілька секунд дві або три фотокартки автомобіля, який порушив правила дорожнього руху. Отримані таким чином відеозаписи і фотознімки виступають доказами в ході поліцейського дізнання<sup>320</sup> [236, с. 70]. Але на цьому вони не зупинились, бо кримінальна поліція Англії запровадила практику застосування дистанційного спостереження за криміногенною обстановкою в найбільш небезпечних у цьому плані місцях. Наприклад, коли в одному з великих міст як експеримент (1992 р.) було встановлено 10 відеокамер, кількість злочинів скоротилася майже на 75%, а їх розкриття збільшилося майже вдвічі.

Позитивний досвід англійської поліції було взято на озброєння і у князівстві Монако, де майже в усіх громадських місцях були встановлені засоби відеоспостереження, які працюють цілодобово, що значно ускладнює вчинення громадянами будь-яких протиправних дій<sup>321</sup> [237, с. 14].

Цей досвід боротьби зі злочинністю було взято за основу рекомендацій на Міжнародному науково-практичному семінарі, присвяченому проблемі

боротьби з насильницькою злочинністю в Україні, який відбувся у 1999 році в місті Харкові<sup>322</sup> [238, с. 3].

У ході розслідування вбивств на замовлення цінність можуть представляти і ті відеозаписи, виявлені в ході обшуку в підозрюваного або потерпілого. На відеоплівці можуть бути зафіксовані різноманітні розважальні сцени, кримінальні та ділові наради за участю потерпілого або підозрюваного. Завдяки їм можна отримувати як вербальну, так і невербальну інформацію щодо скоєного злочину.

Подібну доказову інформацію завжди слід шукати під час затримання і у виконавців убивства. Це зумовлено тим, що останній для отримання застави власної безпеки може зафіксувати злочинну угоду про вчинення вбивства на відео- або аудіозасоби. У разі вилучення такої інформації слідчим вона набуває суттєвого доказового значення для викриття всіх співучасників злочину.

Вищезазначене, на думку М.В. Салтевського, є методом громадського документування, завданнями якого є фіксація інформації об'єктивними засобами та надійне її збереження для використання в доказуванні за кримінальними справами<sup>323</sup> [239, с. 9-10]. В.М. Тертишник зазначає, що сучасні технічні засоби дозволяють вести спостереження на значній відстані від об'єкта, а інколи й у темряві. Криміналістична експертиза має можливість вирішити питання про співвідношення результатів технічного документування з тими, що були в дійсності, переконатись у відсутності монтажу або іншої підробки матеріалів, наданих для використання в доказуванні. На підставі цього автор робить висновок, що метод безпосереднього спостереження та технічного документування слід увести до кримінально-процесуального законодавства України як слідчі дії. На його думку, розділ «Докази» в ст. 65 КПК України треба доповнити такою нормою, як «фактичні результати технічного документування», де пропонується використовувати фотознімки, кінофільми, відеофільми тощо, отримані в ході розкриття, виявлення або розслідування злочину, як самостійні джерела доказів<sup>324</sup> [142, с. 18-113].

Щодо розслідування вбивств на замовлення такий метод може бути досить ефективним. Так, за допомогою відеоспостереження було розкрито вбивство у

м. Сімферополі підприємців С. та П.<sup>325</sup> [240, с. 101-104]. На сьогодні з прийняттям доповнення до ч. 2 ст. 65 КПК України можливості використання анонімних кіно- або відеозаписів як доказів за кримінальними справами суттєво розширилися. Наприклад, отримані анонімним шляхом зазначені засоби фіксації інформації згідно з вищезазначеною нормою можна оформлювати протоколом з відповідним доповненням, яке складається уповноваженим органом за результатами оперативно-розшукових заходів. Отже, виникає можливість використання анонімних кіно-, відео- чи аудіозаписів як доказів, у тому числі стосовно розслідування вбивств на замовлення.

Аналізуючи наведене, можна стверджувати, що фіксація кримінальних подій за допомогою кіно-, відео- та аудіозасобів, які надійшли до правоохоронного органу нехай хоча б і анонімним шляхом, не є перешкодою для використання їх як доказів, але після отримання висновку відповідної технічної експертизи.

Важливого значення під час проведення початкових слідчих дій, особливо після приїзду до місця злочину СОГ, набуває необхідність організації переслідування злочинців по гарячому сліду. Відомо, що це, зазвичай, безпосередні виконавці вбивства, які до того ж часто добре готувалися до втечі з місця події і заздалегідь обмірковували план свого відходу. Розкриття злочину по гарячому сліду – це умовний термін, яким позначають діяльність органів дізнання та попереднього слідства, засновану на роботі зі слідами. Її ефективність визначається фактором часу, а саме: а) відносно невеликим відрізком часу, який пройшов з моменту появи слідів до моменту їх виявлення; б) часу, протягом якого можна найбільш ефективно використовувати сліди в розкритті злочину. Саме в цей період сліди мають найбільшу інформативність, а отже і значущість для розкриття злочину.

На думку М.В. Салтевського, діяльність слідчого з розкриття злочинів по гарячому сліду можна поділити на три етапи: 1) заходи, спрямовані на розкриття злочину до проведення невідкладних слідчих дій; 2) дії щодо розкриття злочину по гарячому сліду під час учинення невідкладних слідчих дій, переважно під час ОМП; 3) діяльність, спрямована на розкриття злочину

після ОМП під час провадження інших невідкладних слідчих дій<sup>326</sup> [241, с. 37-42]. Практика свідчить, що, як правило, переслідування злочинців по гарячому сліду відбувається тоді, коли злочинці були захоплені під час вчинення вбивства або відразу після нього. В інших двох випадках необхідність у переслідуванні виконавців майже не виникала, тому що вони встигали втекти. Таким чином, для розслідування вбивств на замовлення інтерес викликає саме перший етап. Але, як правило, на практиці затримання злочинців на першому етапі відбувалося випадково, наприклад, завдяки сміливості громадян, які опинилися поблизу під час вчинення вбивства, або наряду міліції, який випадково знаходився неподалік від місця злочину. Отже, метою цього дослідження є визначення шляхів, які можуть перетворити цю випадковість у закономірність. Для цього, на нашу думку, потрібно заздалегідь розробити на базі місцевих ОВС так звані «карти швидкого реагування» на повідомлення про тяжкі насильницькі злочини та попередньо визначити в них райони, які можуть бути найбільш криміногенними в плані вчинення вбивств на замовлення. В них визначити певні шляхи, якими злочинці можуть втекти з місця події. Планувати розстановку сил таким чином, щоб у разі вчинення вбивства злочинців можна було оперативно перехопити патрульними нарядами міліції.

Другий етап розкриття вбивств на замовлення по гарячому сліду настає після прибуття на місце події СОГ. Він має чітку організаційну, слідчу та оперативно-розшукову спрямованість. Збір орієнтовної інформації про подію злочину досягається передусім ОМП та провадженням інших невідкладних слідчих дій: допиту, обшуку, **затримання підозрюваного** тощо. В цьому випадку вже настає етап не переслідування злочинців, а їх розшуку. Для цього може стати корисною будь-яка інформація ідеального та матеріального характеру. На цьому етапі широко використовуються різноманітні криміналістичні обліки (оперативно-пошукові чи інформаційно-довідкові).

Третій, заключний, етап розслідування вбивства на замовлення по гарячому сліду триває вже після ОМП та закінчення певних оперативних заходів. Цей етап відрізняється посиленою аналітичною діяльністю слідчого, пов'язаною з перевіркою всіх зібраних доказів, визначенням версій відносно

осіб, які брали участь у вбивстві. Далі складається план подальших слідчих дій. Саме цей етап є досить важливим у разі розшуку злочинців, які не були затримані в ході початкових слідчих дій. На цьому етапі слідчий визначає коло зв'язків потерпілого та особу, яку можна було б запідозрити в ініціюванні вбивства.

Наступною, найбільш поширеною організаційною формою взаємодії слідчого з органом дізнання є взаємна участь слідчого та органу дізнання в СОГ. Для цього важливо передусім вдало її сформувати. З 1990 року спільними розпорядженнями керівників УМВС та прокуратур були утворені постійно діючі СОГ, які комплектуються найбільш кваліфікованими слідчими прокуратури та оперативними співробітниками ОВС. Головним завданням таких груп є розкриття умисних убивств, які були вчинені в умовах неочевидності<sup>327</sup> [242]. Аналіз, проведений Генеральною прокуратурою України щодо роботи СОГ з розслідування вбивств на замовлення, вказує на низку недоліків стосовно її організації, де основними з них є: а) завантаженість СОГ роботою, не пов'язаною з розслідуванням убивств на замовлення; б) відсутністю єдиної службової підпорядкованості членів СОГ; в) слабе техніко-матеріальне забезпечення тощо<sup>328</sup> [243, с. 6-10]. Однією з причин такого становища, на нашу думку, може бути, наприклад, недостатня психологічна взаємодія між слідчим та органом дізнання. Для уникнення такої ситуації корисним може виявитися попередній підбір членів СОГ за сприятливими морально-психологічними якостями. Так, В.І. Гаєнко і Є.О. Железнов з цього приводу зазначають, що важливим фактором, який впливає на відношення оперативного працівника до доручень слідчого, є характер міжособистісних стосунків, однією з важливих умов такої взаємодії є знання кожною із взаємодіючих сторін можливостей діяльності один одного<sup>329</sup> [244, с. 18-21]. І це не випадково – суб'єктивний фактор впливає на формування в оперативного працівника ставлення до особи слідчого. Отже, слідчий, перш ніж доручати оперативному працівнику виконати ту чи іншу процесуальну або слідчу дію, повинен з'ясувати ступінь завантаженості працівника та за наявності високого ступеня клопотати перед керівництвом про його зменшення на час роботи у

СОГ. Далі слідчий повинен довести до відома оперативного працівника значущість та важливість своєчасного та якісного виконання доручення. Отже, врахування психологічного супроводження роботи СОГ, особливо за вищезгаданими видами злочинів, повинно суттєво поліпшити ситуацію, яка склалася<sup>330</sup> [245].

Таким чином, назріла нагальна потреба реорганізувати СОГ для надання їй суто професійного характеру. Наприклад, в Луганській обласній прокуратурі головний наголос було зроблено на створенні спеціальних відділів по боротьбі з умисними вбивствами або відділів розслідування умисних убивств<sup>331</sup> [246]. Про доцільність утворення спеціалізованих СОГ зазначається і у роботі В.К. Стринжи. А саме, він, спираючись на погляди провідних вчених-криміналістів, підтримує їх, наголошуючи, що СОГ повинні формуватися зі спеціалістів з конкретною вузькою професійною спрямованістю в галузі розслідування умисних вбивств (різнопрофільних спеціалістів), але при цьому ці групи повинні являти собою єдиний слідчо-оперативний підрозділ<sup>332</sup> [247, с. 33 39]. Така практика використовується в Російській Федерації. Там, у зв'язку зі складною криміногенною обстановкою, 1 серпня 1994 року в прокуратурі Приморського краю утворено відділ з розслідування умисних убивств та бандитизму (штатна кількість відділу 10 осіб). Окрім того, для швидкого реагування на тяжкі злочини замість звичайних СОГ створені оперативні групи, до яких входять представники карного розшуку, УБОЗ та Управління Федеральної служби безпеки. У разі вчинення вбивства вони оперативно виїжджають на місце події та забезпечують його охорону, проводять початкові оперативні дії та забезпечують розкриття злочину по гарячому сліду до приїзду слідчих. Така взаємодія дозволяє більш продуктивно та якісно використовувати сили<sup>333</sup> [248, с. 110-111]. Про доцільність такого підходу до розслідування вбивств на замовлення висловились 41% респондентів, 27% були проти і 32% мали щодо цього свою особисту думку.

Слідча практика відносно розслідування вбивств на замовлення свідчить, що найбільш важливими в цьому напрямку стають питання правильного розподілу обов'язків між учасниками СОГ. Наприклад, Б.А. Зозулинський та

А.С. Луцик зазначають, що огляд під час розслідування резонансних убивств (як відомо, вбивства на замовлення майже завжди резонансні) повинен проводити високо досвідчений слідчий з особливо важливих справ і не менш як обласної прокуратури. Інші ж учасники СОГ повинні виконувати його розпорядження щодо перевірки конкретних версій або виконання слідчих дій, спрямованих на перевірку однієї, найбільш реальної версії за справою<sup>334</sup> [249, с. 34]. Про необхідність удосконалення організації роботи СОГ також висловлюється Г.І. Сисоєнко<sup>335</sup> [250, с. 43-46].

Сьогодні, на нашу думку, назріла нагальна потреба в реорганізації постійно діючих СОГ у спеціальні підрозділи з розслідування суто умисних убивств, які б діяли в усіх областях як самостійні підрозділи із прямим підпорядкуванням Генеральному прокурору України. Комплектацію таких підрозділів доцільно формувати із більш досвідчених працівників слідчого та оперативного апаратів МВС, СБУ та прокуратури України, стаж роботи яких складав би не менше 5 років. Це дозволило б: а) чітко визначити професійну спрямованість підрозділу на вузькій спеціалізації; б) зменшило би професійну завантаженість співробітників підрозділу, яка існує на сьогодні; в) сконцентрувати великий обсяг потрібної інформації для створення єдиної інформаційної системи (банку даних) щодо зазначених злочинів, скоєних як в Україні, так і за її кордоном. Цей підрозділ повинен діяти в оперативному та слідчому напрямках, взаємодіючи з місцевими правоохоронними органами (територіальні ОВС, прокуратура). Такий зв'язок повинен підтримуватися в ході обміну інформацією, проведення спільних початкових і невідкладних слідчих дій, затримання злочинців по гарячому сліду тощо. Наприклад, для підвищення ефективності проведення ОМП слід утворити на місцях не СОГ, а звичайні оперативні групи, на які б покладался обов'язок оперативного реагування на випадки зазначених злочинів. Це виїзд на місце події до прибуття спеціального слідчого підрозділу, здійснення охорони слідів злочину, речових доказів та забезпечення їх вилучення та зберігання, затримання злочинців по гарячому сліду. Після прибуття на місце події спеціального підрозділу зазначена оперативна група повинна передати його керівникові всю отриману інформацію, а сама, згідно зі

ст.ст. 103, 191, 114 КПК України, продовжувати виконувати роботу, направлену на розкриття та ефективне розслідування кримінальної справи. До речі, у п. 1.13 Рекомендацій Міжнародного науково-практичного семінару з проблем боротьби з насильницькою злочинністю в Україні було також звернуто увагу на необхідність створення в системі ОВС України спеціальних груп або підрозділів за напрямками кримінальних спеціалізацій<sup>336</sup> [238, с. 3].

Така пропозиція підтверджується і досвідом російських фахівців. Так, В.Ф. Статкус зазначив, що чим вище в службовій ієрархії стоять слідчі, оперативні працівники, експерти, криміналісти, тим вужчого профілю фахівцями вони повинні бути. Розслідування та розкриття складних та небезпечних злочинів вже з перших кроків повинні очолювати саме ці фахівці. Недодержання цього правила дуже часто призводить до того, що нерозкрита справа передається від одного слідчого до іншого, і замість розслідування відбувається пошук винних у тому, що хтось зробив щось не так.

Звернемо увагу ще й на таку обставину. Як відомо, розслідування вбивств на замовлення починається з ОМП. Статут ППСМ містить правила щодо організації охорони місця події. Ці правила є обов'язковими лише для рядових співробітників міліції і не розповсюджуються на інших посадових осіб, які приїждять на місце події. Останні не зв'язані ніякими правилами, особисто не відповідають за якість та результативність огляду, однак не лише залишають на місці події свої сліди, але й, навпаки, часто руйнують сліди, які залишили там злочинці. На жаль, зневажливе, безвідповідальне ставлення низки керівних працівників правоохоронних органів до забезпечення принципу єдиноначальності під час провадження такої важливої та складної слідчої дії, як ОМП, стало настільки буденним, що не може не викликати занепокоєння<sup>337</sup> [251, с. 69-70]. Дійсно, несвоєчасний виїзд СОГ до місця події тягне за собою втрату важливих речових доказів. Мабуть, є нагальна потреба у створенні гідних умов для оперативності реагування на місцях на випадки вчинення вбивств на замовлення та організації швидкого виїзду до місця пригоди місцевої оперативної групи ще до прибуття спеціального підрозділу. Питання

вдосконалення організації розслідування вбивств на замовлення потребує подальшого законодавчого урегулювання.

У зв'язку з цим можна пропонувати створення на базі обласних прокуратур спеціальних підрозділів з безпосереднім підпорядкуванням Генеральному прокурору України для розслідування суто умисних вбивств, а оперативне реагування на них покласти на місцеві оперативні групи ОВС, зобов'язавши їх забезпечувати: а) охорону місця події; б) затримання злочинців по гарячому сліду; в) проведення невідкладних слідчих дій для забезпечення збору і фіксації слідів злочину, які можуть швидко зіпсуватися. До речі, про подібні підрозділи йдеться і у звіті МВС України перед Українським народом<sup>338</sup> [252, с. 8].

Результати опитувань серед слідчих прокуратури та оперативних співробітників ОВС свідчать, що 45 % з них підтримують цю ідею, 28 % утрималися від відповіді й 27 % були проти.

Наступною формою взаємодії слідчого з органом дізнання виступає передбачене ст. 118 КПК України його право проводити слідчі дії в інших районах або доручати проведення цих дій відповідному слідчому або органу дізнання, які зобов'язані це доручення виконати в десятиденний строк. Як правило, це стосується затримання, арешту, обшуку, виїмки, проведення допитів тощо. Інколи виникає потреба в проведенні процесуальних дій, наприклад таких, як збирання різноманітних характеристик, надсилання запитань до ОВС інших регіонів, у місця відбуття покарання тощо. Але слідча практика свідчить, що в ході розслідування вбивств на замовлення надання доручень в інші регіони, міста тощо стає тим чинником, що заважає виграти час у розслідуванні цих злочинів і веде до втрати важливих доказів. Наприклад, із кримінальної справи про вбивство раніше засудженого Б. бачимо, що на підставі вивчення документації кооперативу «Сонячний», де Б. нібито працював постачальником, слідчий прокуратури прийняв рішення надіслати запитання до директора Єнакіївського м'ясокомбінату з вимогою підтвердити факт роботи на ньому потерпілого Б. Це доручення виконувалось майже протягом тижня, що безперечно не сприяло розслідуванню<sup>339</sup> [253].

На нашу думку, такі доручення виконувати слід власними силами СОГ, яка розслідує зазначене вбивство, що суттєво підвищить ефективність розслідування, дозволить виграти час для затримання злочинців по гарячому сліду, вчасно добути важливі докази. Доцільність такої пропозиції підтверджується і матеріалами вивчення 130 кримінальних справ за фактом скоєння злочинів, що розглядаються. Так, майже у 78% кримінальних справ слідчі намагалися особисто виїжджати в інші міста або райони для виконання тих чи інших процесуальних дій. Таку позицію підтримує і І.Ф. Демидов, який зазначає, що не слід доручати органу розслідування іншого району виконання великої кількості слідчих та розшукових дій, які не можуть бути виконані у встановлений законом десятидобовий термін. Якщо в іншому районі потрібно провести роботу у великому обсязі, слідчому потрібно виїхати в цей район особисто<sup>340</sup> [254, с. 48].

Іншою формою взаємодії слідчого з органом дізнання виступає використання орієнтуючої інформації з оперативно-пошукових та інформаційно-довідкових обліків (банків даних, картотек, колекцій тощо). За допомогою обліків можна одержати дані, що дозволяють визначити напрям пошуку, висунути слідчі версії, одержати пошукову інформацію про предмети, що знаходяться у злочинця або були використані ним під час скоєння злочину<sup>341</sup> [107, с. 3]. Такий напрям сприятиме не тільки фіксації речей, осіб та інформації про злочини, але й обміну інформацією серед правоохоронних органів. Про важливість обміну інформацією в розкритті вбивств на замовлення висловились 68% респондентів. Але на сьогодні цей потенціал використовується недостатньо, про що говорить досвід тих же респондентів, 67% з яких заявили, що вони зовсім не використовують банки даних під час розкриття зазначених злочинів, а 33% опитаних використовують лише інколи. Отже, на базі персонального оперативно-довідкового та дактилоскопічних обліків доцільно створити банки даних щодо вбивств на замовлення і серед них – обліки психологічних «портретів» виконавців цих злочинів, що орієнтуватиме у виборі правильного напрямку в розслідуванні серійних убивств. Традиційно це можуть бути психологічні «портрети» не тільки осіб, які вчиняли вбивства на

замовлення, але й інші серійні вбивства. На думку В. Ісаєнка, психологічний «портрет», психологічно розшуковий «профіль» злочинця, його пошукова характеристика, що складені психологом на основі аналізу слідчих та інших матеріалів, досить часто сприяють розшуку цієї особи. Так, в ході розслідування серії вбивств у Пермській області було залучено психолога, який визначив найбільш вірогідний психологічний «портрет» злочинця, його вік, особливості поведінки, вірогідну черепно-мозкову травму, факт звільнення з армії, район проживання, режим роботи та інші дані, які його характеризували. Ці дані були використані під час розроблення плану розшуку злочинця, серед іншого і в організації перекриття вірогідних місць учинення ним наступного нападу, завдяки чому злочинця було затримано<sup>342</sup> [255, с. 6].

Крім того, можна пропонувати і використання загального та збірного психологічного «портрету» виконавця вбивства. Такий «портрет» повинен бути зібраний з узагальнених даних криміналістичної та кримінологічної характеристик виконавців убивств. Основу цього портрета складають дані, які найчастіше зустрічаються серед зовнішності виконавців убивств, стиль їх поведінки тощо. Позитивні результати використання знань психологічного «портрета» потенційного виконавця вбивства на замовлення фіксуються в практичній діяльності<sup>343</sup> [256].

Таким чином, створення на базі МВС України системи, яка могла б сприяти виявленню потенційних виконавців убивств на замовлення (метод психологічного «портрета»), сприяло б, на нашу думку, не тільки розкриттю та розслідуванню цих злочинів, але і їх профілактиці. Психологічні «портрети» вбивць повинні бути значно розширені, складені на базі як фактичних матеріалів кримінальної справи, так і обґрунтованих припущень. Гадаємо, що найбільшу цінність для слідства мають психофізичні «портрети» злочинців, до яких належать такі відомості, як зріст, колір волосся, інші ознаки зовнішності (якщо є очевидці – фотокомпозиційний портрет, тобто «фоторобот»), особливості характеру, мови (акцент, дефекти дикції та інше). У багатьох випадках доцільно складати схему моделювання злочинної поведінки вбивці (психофізичний портрет злочинця). Її складають характеристика потерпілого,

відносини злочинця з потерпілим, імовірні мотиви вбивства, як злочинець і потерпілий опинилися на місці події, динаміка та послідовність дій, заздалегідь взяв злочинець знаряддя вбивства чи підібрав його безпосередньо на місці вбивства, яким чином і маршрутом злочинець міг втекти з місця вбивства, де може бути сховано знаряддя вбивства, в якому місці тощо<sup>344</sup> [257, с. 86-87]. Наприклад, В.І Акулов, Б.Є. Лук'янчиков та А.В. Старушкевич вважають, що, створюючи композиційні портрети слід звертати увагу на збіг або різницю ознак зовнішності особи (великі, дрібні риси, загальний вираз тощо), особливих прикмет (за наявності їх на портреті)<sup>345</sup> [258, с. 36-37].

Така інформація повинна збиратись з будь-яких джерел, отриманих як під час проведення слідчих дій, так і під час оперативно-розшукових заходів окрім позапроцесуальних (гіпноз, послуги екстрасенсів тощо), бо вони не мають наукового обґрунтування. Вона може бути отримана із: а) записних блокнотів підозрюваних, обвинувачених і потерпілих; б) вивчення архівних кримінальних справ; в) предметів, які були під час нападу зі злочинцем (портфель, сумка тощо); г) досвідченість злочинця у будь-яких питаннях техніки, вміння користуватися складними приладами тощо<sup>346</sup> [259, с. 20-21].

### **3.2. Особливості профілактики вбивств на замовлення**

Причини та умови вчинення вбивств на замовлення часто пов'язують зі слабкою захищеністю потерпілого.

Наприклад, М.О. Селіванов зазначає, що основними причинами, які сприяють вчиненню вбивств на замовлення в Росії, є слабка охорона об'єктів дозвільної системи, (зокрема, вогнепальної зброї, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, отрути, автотранспортних засобів тощо). Тією ж мірою цьому сприяє і недостатньо надійна охорона посадових осіб, банкірів, комерсантів, підприємців, на чие життя роблять замах наймані вбивці. Негативну роль, на його думку, відіграє також і неефективність здійснення митного контролю, внаслідок чого зброя та інші технічні засоби, що застосовуються в ході вчинення вбивств на замовлення, безперешкодно ввозяться з-за кордону. Свій внесок у поширення розглядуваних злочинів також

вносять і корумповані керівники спортивних об'єктів та керівники військових установ, що надають стрільбища, тири, полігони для тренувань найманих убивць. Виїзду за кордон злочинців, які вчинили вбивства за наймом, сприяють недоліки в роботі підрозділів ОВС, що займаються питаннями оформлення виїзних документів. Окрім того, однією з причин вчинення вбивств за наймом є хиби в роботі правоохоронних органів щодо розслідування цих злочинів<sup>347</sup> [63, с. 53].

З думкою автора не можна не погодитися. Державна система боротьби з убивствами на замовлення відстає від вимог часу. Наприклад, анкетування 300 оперативних працівників ОВС та слідчих прокуратури України свідчить, що 160 із них однією з основних причин вчинення вбивств на замовлення в державі вважають: а) наявність «тіньового» сектору економіки, недосконалість кримінального та кримінально-процесуального законодавства України; б) відсутність ефективного законодавчого механізму вирішення різноманітних комерційних та фінансових спорів між суб'єктами підприємницької діяльності (3% респондентів). Проте дискусійним є той факт, що посилення особистої охорони комерсантів, посадових осіб, банкірів повинно суттєво сприяти зменшенню цих злочинів у державі. Так, за даними узагальнення слідчої практики стосовно розслідування вбивств на замовлення в Україні впливає, що злочинці, готуючись до вчинення вбивства, діють з високою імовірністю досягнення своєї злочинної мети, тому охорона, якою б вона не була організованою, іноді буває малоефективною. Адже за посилення охорони злочинці також вживають заходів для подолання всіх перешкод, щоб вчинити вбивство, і це їм часто вдається. Невиконанню ж до кінця їхнього злочинного задуму може сприяти тільки якийсь несподіваний випадок. Наприклад, за даними МВС України в період з 1995 до 1997 року в результаті вчинення 501 вбивства на замовлення постраждали 768 осіб, з яких 602 особи загинули, а живими залишилися лише 166 потерпілих, які отримали поранення різного рівня тяжкості<sup>348</sup> [51].

З цього приводу М.І. Слинко справедливо зазначає, що ефективність замахів на вчинення вбивств на замовлення є досить високою, незважаючи на

наявність у потерпілого особистої охорони. Аналіз слідчої практики свідчить, що приблизно в 15% випадків вбивств на замовлення в м. Москві потерпілих супроводжували охоронці, але це не було досить дієвим засобом підвищення їхньої особистої безпеки; злочин стосовно них все одно здійснювався.

Порівнюючи результати замахів у загальному масиві за наявності охорони, неважко виявити незначне збільшення можливості відсічі нападу на об'єкт, що охороняється. Загибеллю потерпілого закінчувалося близько 58% замахів, пораненнями різного ступеня тяжкості – 28%, і тільки в 14% випадків особа, яка охоронялася, залишалася неушкодженою<sup>349</sup> [34, с. 20-21].

Таким чином, посилення акценту на підвищенні персональної охорони потенційних жертв убивств на замовлення не досить ефективно вирішує проблему їхньої особистої безпеки.

На нашу думку, для усунення причин та умов скоєння зазначених злочинів повинен спрацювати метод попереднього аналізу потенційно небезпечних ситуацій, які можуть стати причиною вчинення вбивств на замовлення. Наприклад, це прогнозування всіляких конфліктних випадків у діяльності потенційної жертви та створення гідних умов щодо профілактики таких ситуацій. Для цього на базі державних служб охорони доцільно створити спеціальні оперативно-аналітичні бригади, на які покладался б обов'язок збирати, аналізувати та прогнозувати небезпечний розвиток ділових відносин осіб, що можуть за своїми діловими якостями стати потенційними жертвами насильницьких або корисливо-насильницьких злочинів, та розробляти дієві заходи усунення таких ситуацій. Це своєю чергою: а) сприяло б виявленню причин і умов учинення вбивств на замовлення; б) могло б суттєво вдосконалити розслідування таких злочинів.

Обґрунтовуючи доцільність застосування висловленого вище в профілактиці вбивств на замовлення, треба звернутися до закордонного досвіду боротьби з організованою злочинністю. Так, у США існує проблема захисту важливих персон від нападників-маніяків, які шляхом убивства відомої особи намагаються отримати популярність у суспільстві. Для захисту потенційних жертв від зазначених осіб ефективними вважаються попередні заходи,

спрямовані на створення в суспільстві враження про неможливість учинення посягання на зазначених осіб. Завдяки засобам масової інформації широкому колу громадян намагаються постійно демонструвати засоби особистої безпеки особи, яка охороняється, заздалегідь створюючи навколо неї потрібну атмосферу безпеки, яка повинна вплинути на свідомість потенційних нападників як фактор, спроможний примусити їх відмовитися від задуманого посягання. Вважається, що в такому разі потенційна жертва повинна втратити небезпечну привабливість для переслідувачів<sup>350</sup> [260, с. 109-110]. А у Франції, наприклад, у середині 90-х років XX сторіччя з ініціативи громадськості були створені спеціальні кримінологічні асоціації, оперативні групи та наукові структури, які займалися кримінологічними дослідженнями в галузі громадської безпеки, організовували обмін досвідом між собою і створювали власні типографії. Ці дослідження дали поштовх новому напрямку кримінологічних розробок – мікрокримінології. Її основне завдання – розроблення заходів ситуативної профілактики злочинності в громадських місцях, об'єктами якої були потенційні жертви насильницьких злочинів, а заходи були спрямовані на створення перешкод для вчинення таких злочинів. Для цього, з метою патрулювання в найбільш криміногенних місцях, створювалися спеціальні громадські групи за типом добровільних народних дружин, які були озброєні гумовими кийками, аерозольними балонами, металевими браслетами та радіостанціями, тобто створювали умови для психологічного стримування потенційних злочинців від вчинення протиправних дій<sup>351</sup> [261, с.10-14]. Отже, залучення до профілактики тяжких насильницьких злочинів широкого кола громадськості повинно виступати досить важливим засобом підвищення ефективності щодо виявлення причин та умов учинення вбивств на замовлення.

Розглядаючи питання щодо виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню вбивств на замовлення, треба звернутися до визначення певних заходів, спроможних оптимально їх вирішувати. Здійснюються вони шляхом провадження всього комплексу необхідних слідчих дій: ОМП, допитів, експертних досліджень, відтворення обстановки й обставин події тощо. Для виявлення зазначених обставин слідчий повинен активно використовувати

допомогу осіб, які володіють необхідними спеціальними знаннями: психологів, криміналістів, бухгалтерів тощо, використовувати всі процесуальні форми взаємодії зі спеціалістами, експертами та оперативними працівниками.

Ю.М. Антонян пропонує, щоб поряд з державними службами також мали право вести боротьбу з убивствами на замовлення і недержавні (приватні) служби, які були б спроможні ефективно вирішувати завдання надійної охорони банкірів, політиків, підприємців тощо. Основною метою діяльності таких служб повинні стати виявлення та нейтралізація певних кримінальних та напівкримінальних комерційних, промислових та інших структур, які можуть стати ініціаторами вбивств на замовлення. Далі автор зазначає, що окрім безпосереднього фізичного захисту особи необхідно своєчасно з'ясувати, хто може їй погрожувати та вжити відносно потенційних злочинців передбачених законом заходів, які повинні здійснювати вже державні правоохоронні органи<sup>352</sup> [262, с. 69]. Подібну думку поділяє і М.П. Яблоков<sup>353</sup> [263, с. 50-51]. Особливості тактики захисту осіб детально викладені в наказі МВС України від 26.02.98 р. № 130 «Про затвердження тимчасової інструкції про порядок безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів та порядку супроводження осіб, взятих під державний захист під час забезпечення заходів особистої охорони».

В.В. Афанасьєв та інші, полемізуючи з питання щодо боротьби з організованою злочинністю в США та окремих європейських державах, зазначають, що успіх у боротьбі з такою злочинністю у цих державах неможливий без державної стратегії її профілактики. Там вона почала розроблятися в 60-х роках XX сторіччя і була втілена у відповідній федеральній програмі. На початку 70-х років минулого сторіччя виникла ідея «сіткового» контролю над організованою злочинністю. Ця програма була втілена шляхом прийняття в 1970 році Закону «Про контроль над організованою злочинністю»<sup>354</sup> [264, с. 98-99]. Зазначена доктрина передбачає обмеження кримінально-процесуальних гарантій прав та законних інтересів осіб, які підозрюваних у скоєнні злочину, виправдовує допустимість порушення законності

правоохоронними органами в ім'я посилення боротьби зі злочинністю, надає доказового значення навіть показанням анонімних свідків, висновкам психофізіологічного тестування на поліграфі, даним негласного електронного спостереження тощо. Багато положень доктрини контролю над злочинністю останнім часом отримали своє нормативне закріплення в межах кримінально-процесуального законодавства. Так, у жовтні 1984 року Президентом США був підписаний Закон «Щодо контролю над злочинністю». Цього ж року в Англії був прийнятий Закон «Про поліцію та докази у кримінальних справах». Аналогічні закони, які реалізують ідеї доктрини контролю над злочинністю, прийняті в інших країнах Європи. Британська поліція, керуючись нормами зазначеного закону, отримала право в невідкладних випадках здійснювати арешт без наявності судового ордеру. Рішення поліції щодо пред'явлення обвинувачення можуть бути скасовані тільки директором публічних переслідувань або генеральним аторнеєм (вища посадова особа США у сфері здійснення кримінального переслідування).

З особливо небезпечних злочинів, що зачіпають безпеку громадян або інтереси держави, розслідування повинен проводити департамент директора публічних переслідувань під керівництвом генерального **аторнею**. Поліція, здійснюючи попереднє розслідування, має право проводити обшуки та арешти без санкції суду і навіть без перевірки початкових відомостей щодо ознак злочину. Вважає те, що цей захід процесуального примусу може бути застосований навіть тоді, коли точно не встановлена особа, яка скоїла злочин або точно не встановлені підстави для проведення обшуку<sup>355</sup> [265, с. 513].

Про посилення контролю за мафіозною злочинністю йдеться і в італійських нормативних джерелах. Наприклад, закон Італійської Республіки дозволяє Управлінню з розслідування мафіозної злочинності вводити таємних агентів у структури організованої злочинності, які мають право вилучати цінну доказову інформацію із зазначених структур майже будь-якими шляхами, навіть, якщо виникне потреба, «сприяти» відмиванню коштів злочинців<sup>356</sup> [266, с. 34-38].

Введення до мафіозних формувань таємних агентів та використання добутих ними доказів у кримінальному процесі застосовується також у

німецькому кримінальному судочинстві<sup>357</sup> [267, с. 227]. Отже, на підставі зазначеного слід зауважити, що в умовах перехідного періоду в Україні для підвищення ефективності профілактики та розслідування найбільш тяжких злочинів, скоєних організованими злочинними угрупованнями, необхідно вжити заходів для усунення умов існування організованої злочинності, передбачивши заходи, спрямовані на створення корпоративної відповідальності членів ОЗУ за всі вчинені нею злочини, скасування фінансового підґрунтя цієї злочинності, і особливо введення державної цензури на ідеологію злочинного способу життя.

Іншим ефективним напрямом запобігання вбивствам на замовлення слід вважати можливості засобів масової інформації. Тут найважливішим є не тільки повідомлення про злочин, але і інформація про його подію та можливе покарання, а після суду – про суворий вирок злочинцю. Це створює відповідну громадську думку, нетерпимість та зневагу до злочинців, що є превентивним заходом у боротьбі зі злочинністю, допомагає розслідуванню та розкриттю злочинів.

Таку роботу проводять працівники прокуратури Ровенської області, підтримуючи тісні стосунки із засобами масової інформації та постійно виступаючи в них з різних питань. Упродовж такого співробітництва (1995-1997 рр.) кількість убивств зменшилась і майже на 20 % зріс рівень їх розкриття. При цьому немає жодного нормативного акту, який би регулював передачу інформації про злочини до населення. На думку О.В. Коташевського, потрібно створити міжвідомчий нормативний акт прокуратури, суду, Міністерства юстиції, МВС, СБУ, Комітету у справах преси та інформації, у якому передбачити питання щодо того, хто має право і з чийого дозволу, в яких випадках і обсягах давати інформацію про злочини засобам масової інформації, коли не можна називати прізвища потерпілих і підозрюваних, хто має право попередити громадян при появі небезпечного маніяка чи групи злочинців<sup>358</sup> [268, с. 91-94]. На доцільність використання засобів масової інформації для розкриття вбивств на замовлення та їх профілактики також вказує у своїй роботі і В.В. Матвійчук<sup>359</sup> [269, с. 15].

Виявлення причин і умов учинення вбивств на замовлення залежить від якості і кількості попередньо зібраної інформації про його підготовку або умови, що можуть сприяти його вчиненню в майбутньому. Для одержання повного обсягу такої інформації позитивну роль можуть відіграти банки даних. Невипадково, подібна база даних про особливо тяжкі злочини створена і випробувана в ГСУ Генеральної прокуратури України. Вона передбачає 90 різноманітних реквізитів, за якими йде пошук інформації в розтині районів, міст, областей і відбір необхідних даних, їхнє групування як за областями, так і загалом по Україні. Іншими словами, за лічені секунди програма відбирає і видає інформацію, наприклад, про всіх потерпілих у вбивствах, всі фабули, всіх підозрюваних, де вони є, чи вивчалася справа, ким і так далі<sup>360</sup> [55, с. 110].

Подібні бази даних були також створені і при УОІ<sup>361</sup> МВС України. Так, з метою докорінного поліпшення криміногенної ситуації, забезпечення належної взаємодії оперативних та інших служб, створення відповідних умов для підвищення ефективності роботи з розкриття вбивств на замовлення, рішенням Колегії МВС України<sup>362</sup> [270] передбачено низку певних організаційно-практичних заходів. Одне з них – це створення в УОІ спеціалізованої інформаційно-пошукової підсистеми «Насильство» як складової вже існуючої автоматизованої інформаційно-пошукової системи «Оріон», для використання її бази даних оперативними службами в боротьбі з тяжкими злочинами проти особи. До речі, досвід боротьби з організованою злочинністю у ФРН свідчить, що там з метою вдосконалення кримінального переслідування осіб, підозрюваних в організованій злочинній діяльності, особливо в галузі відмивання «брудних» грошей, визнається доцільним створення національних банків даних<sup>363</sup> [271, с. 8].

Аналіз зазначених інформаційних систем і баз даних показав, що для вдосконалення методу розслідування вбивств на замовлення існує актуальна потреба в їхньому розширенні, шляхом накопичення та використання інформації жертви цих злочинів. Так, у ході опитування 300 практичних співробітників ОВС та прокуратури, майже 75 % позитивно висловилися за створення в системі правоохоронних органів України загального банку даних

для обліку інформації відносно жертв тяжких насильницьких злочинів, а саме вбивств на замовлення.

У цьому зв'язку особливої уваги потребує врахування віктимності потерпілих. Так, В.Н. Кудрявцев зазначав, що умисні вбивства, зазвичай, вчиняються під впливом віктимної поведінки самих потерпілих<sup>364</sup> [272, с. 12]. У багатьох випадках саме вона виступала причиною вчинення вбивств на замовлення. Така обставина дає підставу вважати, що під час розкриття і розслідування зазначених злочинів, поряд з криміналістичними та процесуальними методами, доцільно застосовувати також і методи кримінологічного дослідження події, віктимологічних факторів, які передували вбивству. Подібна ідея висловлювалась Д.В. Рівманом ще в 1975 році. Практика боротьби зі злочинністю, на його думку, свідчить, що поведінка та особисті якості потерпілих, є причиною вчинення щодо них злочинів. Тому кримінологічне вивчення злочинів та осіб, що стали потерпілими, виступає ефективним засобом не тільки в їх профілактиці, але і в їх розкритті та розслідуванні<sup>365</sup> [273, с. 3-4].

На сучасному етапі у зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій ідея застосування в розслідуванні злочинів фактора індивідуальної віктимності має всі передумови для виходу на якісно новий рівень. У боротьбі з убивствами на замовлення програмний аналіз заздалегідь отриманих відомостей про потенційних жертв може стати ефективним засобом оперативного аналізу та синтезу інформації про їх зв'язки і ділові відносини. З цього приводу доцільно згадати висловлювання американського кримінолога Ж. Беннет, яка вважає, що в майбутньому інформація стане ключем до контролю за злочинністю. Комп'ютер, який виступає генератором злочинності, водночас є і потенційним засобом її утримання та спроможний привести до революційних змін у боротьбі зі злочинністю<sup>366</sup> [274, с. 265-266].

Висловлене дає підстави говорити про доцільність створення в Україні єдиного банку даних про потенційних жертв убивств на замовлення. Колишній міністр внутрішніх справ України Ю.Ф. Кравченко справедливо вказував: «Правоохоронці мають право володіти достовірною інформацією про

представників певних соціальних категорій (не лише про злочинців і аж ніяк не для широкого розголосу, а для внутрішнього використання, що є нормою в багатьох країнах), їхні смаки й уподобання, коло знайомих та інше, аби спрогнозувати заради ж особистої безпеки цих людей небажаний розвиток подій і зберегти їх від можливих фатальних наслідків»<sup>367</sup> [275]. До речі, в ГСУ Генеральної прокуратури України вже діє база даних про тяжкі насильницькі злочини, яка відіграє значну роль у контролі за розкриттям і розслідуванням умисних вбивств, учинених в Україні<sup>368</sup> [8, с. 22]. Її існування і використання є одним з аргументів на користь створення пропонованого банку.

У практиці розкриття та розслідування вбивств на замовлення банк даних про потенційні жертви таких злочинів суттєво модернізує діяльність суб'єкта доказування. Способом модернізації за цим напрямом повинні бути дії правоохоронних органів з попереднього збирання масиву відомостей про віктимні якості осіб, стан безпеки яких викликає певне занепокоєння.

Потенційними жертвами вбивств на замовлення повинні вважатись особи, яким, за їх соціальним статусом, діяльністю або за інших обставин, загрожує небезпека. Це передусім особи, які опинилися в конфліктних ситуаціях, пов'язаних: а) з боротьбою за політичне лідерство, розподілом та перерозподілом сфер політичного впливу, усуненням конкурентів, помстою на політичному ґрунті тощо; б) з конкуренцією у сфері бізнесу, підприємництва, виплатою боргів, перерозподілом сфер економічного впливу, приватизацією прибуткових об'єктів тощо; в) зі злочинною діяльністю, протистояннями між ОЗУ, боротьбою за лідерство у сферах кримінального впливу, ворожнечею, помстою тощо; г) з неприязними стосунками на побутовому ґрунті, особливо пов'язаними з поділом майна, спадщиною, ревностями тощо; д) з журналістською діяльністю; е) з участю особи в кримінальному судочинстві.

Інформація про таких осіб повинна збиратися за трьома основними напрямками: а) від громадян, яка надходить за їхньою добровільною згодою; б) в ході проведення оперативних заходів; в) у результаті розслідування кримінальних справ. Законодавчою базою для збору такої інформації повинні стати: а) ст. 12 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з

організованою злочинністю»<sup>369</sup> [276]; б) за наявності достатньої інформації про те, що особа готує, вчинила або приховує злочин, – ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»; в) у разі особистої згоди громадян на співпрацю з правоохоронним органом, які стурбовані станом особистої безпеки і звернулися за допомогою, – на підставі ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»; г) на підставі ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»<sup>370</sup> [277].

Для створення ефективного механізму дії банку інформації про потенційних жертв убивств на замовлення потрібно розробити правові основи здійснення державного контролю за безпекою такої категорії осіб. Для цього пропонуємо прийняти закон, який би передбачав заходи запобігання тяжким злочинам у державі. Доцільність висловленого підтверджується і рекомендаціями, прийнятими на Міжнародному науково-практичному семінарі «Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні», який проходив 30 вересня 1999 року в м. Харкові. Так, у п. 2.6. і п. 3.5. Рекомендацій цього семінару йдеться про необхідність розроблення правової основи для здійснення контролю за поведінкою тих категорій населення, які опинилися в групах підвищеного ризику, і профілактичної роботи з ними. Пропонується розробити та прийняти Закон України «Про попередження злочинів в Україні»<sup>371</sup> [238]. Таким чином, інформація, яка буде знаходитись у банку даних про потенційних жертв убивств на замовлення, в разі виникнення загрози вчинення або в разі вчинення вбивства вже на початковому етапі розслідування допоможе суб'єкту доказування негайно ознайомитися з відомостями про особу потерпілого та його особисті та ділові зв'язки. Це стане підставою для висунення версій про мотив злочину та осіб, які вірогідно замовили вбивство. Такий заздалегідь аналізований підхід дозволить не тільки зекономити час, сили та засоби, але й більш конкретно спланувати початковий та подальший перебіг розслідування злочину.

Користь від ідеї, що розглядається, можна довести за аналогією до розкриття неочевидних убивств, скоєних на побутовому ґрунті. Якщо слідчий

добре поінформований про кримінологічний стан на відповідній території, оточення потерпілого, то в разі вчинення неочевидного вбивства він без зайвих витрат часу розкриє цей злочин. Діалектичне зіставлення відомостей, що характеризують зв'язок між потерпілим та його негативним оточенням, дає суб'єкту доказування підстави для побудови версій про вбивцю й обрання шляхів збирання доказів. При цьому на уявлення слідчого впливає його професійна інтуїція.

Отже, запровадження пропонованого банку даних про потенційних жертв дозволить за допомогою досконалої комп'ютерної технології реалізувати можливість кримінологічного моніторингу як для профілактики, так і для розкриття та розслідування вбивств на замовлення. Це сприятиме значному поліпшенню стану безпеки громадян у нашій державі<sup>372</sup> [278, с. 67-69]. Крім того, слід враховувати той факт, що вбивство на замовлення виступає одним з різновидів злочинної діяльності, а накопичення будь-якої інформації про жертв злочину, хай навіть і тієї, що має лише орієнтуюче значення, є важливим кроком до підвищення рівня боротьби з подібними злочинами. Невипадково Н.С. Карпов та Є.В. Євдокименко зазначають, що однією з головних причин росту злочинності є те, що розслідування йде за злочином, як у часі, так і за місцем дії. Воно діалектично запізнюється, викликаючи закономірну непідготовленість в організаційному, методичному технічному та інформаційному відношенні. За допомогою науки криміналістики можна суттєво підвищити ефективність методів, прийомів та засобів розкриття і профілактики злочинності. Вона повинна вивчати в злочинній діяльності все те, що відбиває та характеризує життєдіяльність і функціонування злочинних співтовариств, груп і окремих злочинців у вигляді будь-яких слідів цієї діяльності, що можуть сприяти вирішенню завдання просування від конкретного злочину і злочинця до виявлення і викриття всієї злочинної структури, що постає за конкретним фактом, за конкретною особою<sup>373</sup> [97, с. 49].

Розглядаючи проблему злочинної діяльності, потрібно сказати, що для повноти збору інформації щодо викриття її, а також певних осіб, корисним виявляється і накопичення інформації не тільки про злочинців, але і про їх

жертв. Така інформація може міститись саме в банку про потенційних жертв убивств на замовлення і є кроком до підвищення ефективності розслідування цих злочинів у майбутньому.

Аналіз практики розслідування вбивства на замовлення дає підстави вважати, що цей злочин постає як специфічний різновид умисних вбивств, доказування якого потребує особливих умов взаємодії слідчого з органами дізнання з метою успішного збору, перевірки та оцінки доказів на досудовому слідстві.

## Висновки до третього розділу

Розглянувши питання взаємодії під час розслідування вбивств на замовлення та профілактики цих злочинів, можна виділити найбільш пріоритетні напрямки організації вищезазначених заходів. Основними з них є такі:

1. Під час проведення початкових слідчих дій з метою встановлення співучасників і можливих очевидців убивства, досить ефективним є відеоспостереження за натовпом людей, що перебувають неподалік від місця події в момент його огляду СОГ або на церемонії поховання потерпілого. Такий підхід сприятиме аналізу невербальної поведінки присутніх та змісту розмов між ними, що допоможе виявити фактичні дані.
2. Для створення умов успішного затримання по гарячому сліду виконавців убивств потрібно заздалегідь на базах місцевих ОВС розробляти «карти швидкого реагування» на повідомлення про тяжкі насильницькі злочини і попередньо визначити в них райони, які можуть бути найбільш криміногенними. У них визначити шляхи, які є найбільш сприятливими для зникнення з місця події, а отже і планувати розстановку сил таким чином, щоб злочинців можна було оперативно перехопити патрульними нарядами міліції.
3. Для ефективності виявлення виконавців убивств на замовлення доцільно використовувати загальний психологічний «портрет» виконавця убивства.
4. На базі областних УМВС<sup>374</sup>[279] при взаємодії з областною прокуратурою пропонуємо створити спеціальні підрозділи з безпосереднім підпорядкуванням Міністру внутрішніх справ України для розслідування суто умисних убивств, а оперативне реагування на них покласти на місцеві оперативні групи ОВС, зобов'язавши їх забезпечувати: а) охорону місця події; б) затримання злочинців по гарячим сліду; в) проведення невідкладних слідчих дій для забезпечення збору та фіксації слідів злочину, які можуть швидко зіпсуватися.
5. Після надходження інформації до правоохоронного органу про вбивство на замовлення доцільно відразу ж вжити заходів оперативного прослуховування

мережі телефонних переговорів (особливо мобільного зв'язку) в районі його вчинення, що сприятиме виявленню злочинців.

6. Запобігання вбивствам на замовлення повинно відбуватися з урахуванням віктимності поведінки потенційних жертв цих злочинів. Таку інформацію можна отримати:

- а) від громадян, яка надходить за добровільною їхньою згодою;
- б) у ході проведення оперативних заходів;
- в) у результаті розслідування кримінальних справ.

7. В умовах перехідного періоду в Україні для підвищення ефективності профілактики та розслідування найбільш тяжких злочинів, вчинених ОЗУ, необхідно створити умови для усунення організованої злочинності, у яких передбачити ефективні методи введення державної цензури на пропаганду в засобах масової інформації кримінальної ідеології.

#### 4.1. Криміналістичне поняття вбивств вчинених під час здійснення релігійних ритуалів

В Україні, як і на території всього пострадянського простору, суспільство стурбоване ростом насильницької злочинності. Уже не є новиною вчинення подібних злочинів і у сфері релігії. Причиною тому, серед інших, стала ситуація, яка склалася навколо поділу української і російської православних церков. Крім того, держава зіткнулася з проблемою щодо постійно зростаючої кількості деструктивних релігійних об'єднань, переважно західної орієнтації. Деякі з них, наприклад ті, що відносяться до сатанинських віросповідань, поклоняючись своєму божеству як ритуалу передбачають і ритуальні вбивства.

На думку російських фахівців, на перше місце за кількістю вчинених ритуальних убивств висунулися так звані демонічні або сатанинські секти, що мають окультино-містичний характер і які відкрито проповідують зло як реальну необхідність. Саме вони вирізняються особливим свавіллям у виборі засобів для досягнення поставлених цілей, відкритою наругою над традиційними віросповіданнями, наявністю глибоко законспірованих елітарних груп, здійсненням низки нашумілих ритуальних убивств. Наприклад, у Росії широко відомими стали факти ритуальних убивств монахів Оптиної Пустині, численних убивств у місті Северо-Задонське Тульської області, селі Антипіно Тюменської області, військовому містечку Дягілеві біля Рязані й інших. Підтвердженням реальності існування ритуального сатанізму служать описи «діяльності» членів сатанинських груп і деяких окремих осіб, що проходили огляд у Центрі соціальної й судової психіатрії ім. В. П. Сербського<sup>375</sup> [279].

За відомостями Інтерполу в Північній Америці й Західній Європі щороку відбувається понад сотні вбивств, пов'язаних з культом сатани. Україна й Росія в цьому питанні залишаються неврахованими, але фахівці вважають Росію третім світовим центром за кількістю ритуальних убивств (на перших місцях поки залишаються США й Англія)<sup>376</sup> [280, с. 11]. Щодо України, **то в офіційній статистиці за останні п'ять років ритуальні вбивства не реєструвалися, проте зростання таких злочинів у сусідній державі оптимізму не надає.** Виходячи з

аналізу близько 300 кримінальних справ з 20 областей України (серійні убивства, убивства на замовлення, убивства, вчинені групою осіб, й убивства з особливою жорстокістю), які вже розглянуто апеляційними судами **за вищевідзначений проміжок часу**, не було виявлено жодного вироку стосовно особи або групи осіб, що вчинили ритуальне вбивство на релігійному ґрунті. Але це не зменшує актуальності зазначеної проблеми. Українське кримінальне законодавство не передбачає відповідальності за вбивства, вчинені на релігійному ґрунті, однак якщо такі злочини й відбуваються, то кваліфікуються вони, як правило, за нормами ст. 115 КК України. Тобто не як ритуальні, а як, наприклад, убивства, вчинені групою осіб або з особливою жорстокістю, або як убивства двох чи більше осіб тощо. Ритуальні вбивства можуть мати й ознаки серійності, наприклад як ті, що вчиняв сумновідомий Оноприєнко. На допитах і в інтерв'ю журналістам останній неодноразово заявляв, що жахливі злочини він скоював під впливом певної надприродної сили – Сатани, що наказував йому вбити триста людей<sup>377</sup> [281]. Подібні злочини, але з більш жахливими наслідками (канібалізм) вчиняв протягом 2000-2003 року людоджер з Києва К., який на допитах також посилався на причетність до цих убивств якихось міфічних сил<sup>378</sup> [282]. Аналогічні твердження щодо причин вчинення низки вбивств висловлював і відомий маніяк із Донецька Ісайченко<sup>379</sup> [283]. Крім того, в Україні є багато прикладів убивств і самогубств, де злочинцями та жертвами виступають молоді люди<sup>380</sup> [284], а іноді й діти! Так, 46 річна Наталія разом з дворічною донькою Тетяною після химерного релігійного ритуалу вистрибнула з вікна шостого поверху в місті Севастополі<sup>381</sup> [285]. Досить часто жертвами релігійних ритуалів стають безпритульні діти, як це видно зі справи про Одеську «вампіршу»<sup>382</sup> [286]. Отже, є всі підстави вважати, що суспільство зіткнулося з досить новим видом злочинності, до того ж ще неповною мірою вивченою, але досить небезпечною та зухвалою.

Ця ситуація насторожує, адже до цього часу кримінальне законодавство України не містить поняття ритуального вбивства, вчиненого на релігійному ґрунті, звідси немає і криміналістичної методики розслідування цього виду злочину. Однак зазначена проблема не є лише проблемою окремо взятої

держави. Наприклад, у російському Кримінальному законодавстві в розділі відповідальність за навмисні вбивства, а саме в ч. 2 ст. 105 передбачено пункт «л» за вбивства, мотивами якого є або ненависть, або ворожнеча, або кровна помста саме на релігійному ґрунті<sup>383</sup> [287, с.46]. Отже, існує й певний механізм розслідування та профілактики таких злочинів. Невипадково ця проблема викликає живий інтерес у російських вчених-юристів. Це передусім такі фахівці-кримінологи й криміналісти, як В.С. Абраменкова, А. Бородін, Л.Д. Башкатов, О.Л. Протопопов, А. Путінцев, М. Китаєв, Ф. Кондратьєв, А. Дворкін, Г. Костилєва, Н. Кривельська, А. Хвиля-Олінтер, С. Лук'янов, К. Разлогов, Р. Сатуєв, О.В. Старков та інші. Їхні роботи є першими кроками щодо вироблення ефективної методики боротьби з ритуальними вбивствами. Отже, необхідність у вивченні зазначеного виду злочину та розробленні методики його розслідування на сьогодні є нагальним і в Україні.

Цікаво звернутися до історико-криміналістичного аспекту цих злочинів.

Так звані нові релігії, про які ми вже згадували, виникли приблизно в середині ХІХ століття або в другій його половині. Г.В. Костилєва у своїй статті слушно згадала О.Л. Чижевського, який писав, що в Росії з'являються нові релігійні клани, члени яких нагадують страшенних фанатиків і до того ж досить агресивних до тих, хто не приймає їх віри<sup>384</sup> [288, с. 27-28]. З цим можна і зараз погодитися, бо, дійсно, агресивність сектантів набуває загрозливих форм. Наприклад, відома англійська акторка Шерон Тейт у 1967 році пала жертвою ритуального вбивства, вчиненого членами сатанинської секти «нового месії» Чарлза Менсона, після виходу на екранах за її участю фільму «Безстрашні вбивці вампіри»<sup>385</sup> [288, с. 28].

Типові ознаки насильства, притаманні подібним релігійним формуванням, були властиві повсюдно, де б вони не з'являлися. Наприклад, історія знає чимало випадків язичницьких жертвопринесень, що відбувались багато століть тому. Так, у стародавніх скіфів під час поховання царственої особи практикувалося й убивство слуг, щоб відправити їх разом зі своїм паном у загробне царство<sup>386</sup> [289, с. 15]. Ацтеки також вчиняли людські жертвопринесення, причому у вигляді особливої церемонії: на вершині храму в

жертви вирізали серце<sup>387</sup> [290, с. 278]. Відомі й релігійні війни, наприклад, як це було у Варфоломіївську ніч, коли жертвами фанатиків стало більше тридцяти тисяч людей<sup>388</sup> [291, с. 312]. Існували також і релігійні вбивства з помсти, наприклад у зв'язку з відступництвом потерпілого від колишньої віри або активною діяльністю, спрямованою на звернення людей в іншу віру. Саме за цими мотивами в 1916 році в Москві був убитий старообрядницький єпископ Михайло – професор Санкт-Петербурзької духовної академії, якого називали апостолом XX століття. Злочин не розкрили, але є всі підстави вважати, що його смерть була результатом помсти за перехід у старообрядництво<sup>389</sup> [287, с. 37]. У січні 1949 року членом індуїстської секти було вбито Ганди Мохандас Карамчант за те, що він закликав до єдності індуїстів і мусульман<sup>390</sup> [292, с. 107].

Подібних прикладів багато, але ці злочини не можна називати суто ритуальними. Не можна розглядати як ритуальні й убивства з марновірства. Одне з них описано в романі Шолохова «Тихий Дон», коли козаки піддають смерті дружину Прокофія Меліхова, туркеню за національністю, винну, на їхню думку, у падежу худоби<sup>391</sup> [293, с. 19]. Убивства з марновірства реально існували, зокрема, під час епідемій чуми, холери<sup>392</sup> [294, с. 294]. Але все це в давній давнині. Тривогу викликають сучасні тоталітарні секти такі, наприклад, як «Гості з пекла», «Діти ночі», «Слуги Азazelя», «Самеді», «Чорна зірка», «Повсталі з пекла», «Чорний ангел», «Вовки» й інші, які відрізняються крайньою жорстокістю, безжалісністю, схильністю до людських жертвопринесень і є майже не вивченими в кримінологічному і криміналістичному аспектах. З проведених нами кримінологічних досліджень у галузі формування причинового механізму скоєння релігійних злочинів, можна робити висновок, що основною причиною таких убивств є бажання злочинця досягти за допомогою кривавого ритуалу міфічного єднання з божеством, наприклад сатаною. Яскравим прикладом цього можна вважати вчинене 21 жовтня 1989 року звіряче вбивство в місці Брисбен в Австралії дівчиною-сатанисткою 47-річного Клайда Белдока. Тоді, 25-річна студентка місцевого університету Трейсі Віджингтон, для з'єднання зі своїм божеством заманила

жертву в безлюдне місце, відсікла їй ножом голову та напилася крові<sup>393</sup> [295, с. 420].

Однак з наведених ситуацій видно, що існують як суто ритуальні вбивства, так і вбивства, вчинені на ґрунті релігійної ворожнечі, адже це не одне й те саме. Якщо вбивство на ґрунті релігійних поглядів може бути вчинене в ході звичайного конфлікту між віруючими, то ритуальне вбивство – це частина певного ритуалу для досягнення певної міфічної, релігійної мети. Цей злочин не є наслідком конфлікту. Жертва для вбивці в цьому випадку виконує лише роль провідника до мети й інколи йде на смерть добровільно. До речі, КК УРСР 1960 р. у ст. 209 передбачав відповідальність за замах на особистість і права громадян під приводом виконання релігійних обрядів або іншим приводом. Отже, існування цієї норми було небезпідставним. Однак будь-якого поняття щодо вбивства, вчиненого в ході виконання релігійного обряду ні диспозиція, ні коментар до цієї статті не дають. У ній лише йдеться про релігійні обряди «хлистів» та «п'ятдесятників». Та воно й зрозуміло, бо в часи розвинутого соціалізму, очевидно, не могло бути й мови про ритуальні вбивства. Хоча коментар до статті 209 КК УРСР роз'ясняв, що у випадку вчинення навмисного вбивства, пов'язаного з релігійним обрядом, відповідальність настає за загальними правилами до ст. 93, 94 КК України<sup>394</sup> [296, с. 702-703]. Загалом, цей аспект у той час залишався недостатньо вивченим, але і тепер ця тема з боку правників майже не вивчається, хоча демократичні перетворення, що відбулися у 1991 році, істотно розширили поле діяльності різних релігійних конфесій, як й інших соціальних явищ, серед іншого й злочинності. Отже, частіше стали з'являтися й різні правопорушення у сфері віросповідання та на релігійному ґрунті. Так, у сучасних засобах масової інформації часто виходять публікації щодо деструктивної, злочинної діяльності тоталітарних сект їх релігійного екстремізму (наприклад, газова атака в Токійському метро, масові самогубства членів сект «Храм Сонця», «Небесні Врата» тощо). Невипадково у 2001 році в Нижньому Новгороді відбулася міжнародна конференція «Тоталітарні секти – погроза ХХІ століття», де розглядалися питання безпеки, які несуть деструктивні релігійні формування<sup>395</sup> [297, с. 59].

Таким чином, ми бачимо, що проблема реально існує, й не даремно в новому Кримінальному кодексі Росії у ст. 105 (Убивство) з'явилася норма (п. «л»), яка передбачає відповідальність за вбивства з релігійних мотивів<sup>396</sup> [298, с. 46], тоді як у КК України такої норми не передбачено.

Отже, проблема визначення криміналістично-правової сутності ритуального вбивства на релігійному ґрунті і в Україні набуває актуальності, а тому потребує ретельного висвітлення.

Наприкінці ХХ століття А. Путінцев та М. Кітаєв у статті «Визначення ритуального (культового) характеру тілесних ушкоджень на трупі» висловили свої думки щодо ритуальних убивств. У цій роботі можна знайти деякі протиріччя. Так, з одного боку, про ритуальні вбивства говориться як про реальний факт, з іншого боку, стверджується, що будь-яких достовірних відомостей щодо наявності таких у слідчій практиці російських правоохоронців немає. А якщо немає емпіричної бази, то немає і наукових рекомендацій з розслідування подібних убивств. Далі автори пишуть: «Ми допускаємо, що характер тілесних ушкоджень на трупах у деяких кримінальних справах може вказувати на результат відправлення таємних культових обрядів сатаністів»<sup>397</sup> [299]. Поділяючи думку О. Протопопова, можна констатувати, що позиція зазначених авторів стосовно визначення ритуального вбивства чітко не визначена<sup>398</sup> [287, с. 38]. Але слід погодитися з останніми про те, що не можна вважати ритуальним убивство, вчинене неосудною особою<sup>399</sup> [299].

Досі у кримінальному законодавстві ні України ні Росії не має норми, яка б визначала склад ритуального вбивства на релігійному підґрунті, отак зрозуміло, чому навколо поняття цього злочину точаться слушні полеміки. На підтвердження сказаного слід навести думку російських практиків з кримінального судочинства та науковців, які пропонують ввести до кримінального законодавства такі поняття як «секта» та «ритуальне вбивство».<sup>400</sup> [300]. Аналогічна ситуація склалася і в Україні. **Ритуальні вбивства могли кваліфікуватися судами як такі, що вчинені групою осіб тощо, або виконавці таких злочинів судами визнавалися неосудними.** Наприклад, як це видно з вироку Донецького апеляційного суду у справі про замах на вбивство шляхом

підпалу монаха Святогірського чоловічого монастиря Л., вчиненого 14 лютого 2004 року в м. Святогірськ психічно хворою Ш.<sup>401</sup> [301].

Звідси зрозуміло, чому, розглядаючи питання щодо визначення поняття вбивства, вчиненого на ґрунті здійснення релігійного ритуалу, виникають певні проблеми.

На думку того ж О. Протопопова, поняття «ритуальне вбивство» відверто невдале. Від нього варто відмовитися, тому що воно мимоволі асоціюється, і буде асоціюватися з релігією, а це принципово неправильно. Альтернативної назви він не пропонує, пояснюючи тим, що воно й не потрібне. На думку автора, цілком достатньо, щоб слідчий знав, що таке ритуал з погляду психіатрії й криміналістики, і, висуваючи версії про злочин, звертався би до наукових рекомендацій, слідчої практики, а не до сумнівних і неперевіраних публікацій, тим більше неправового характеру<sup>402</sup> [287, с. 39]. На думку ж В.С. Абраменкової, поняття ритуального вбивства у теорії та слідчій практиці все ж таки повинно бути, і під ним слід розуміти ті суспільно небезпечні діяння, що вчиняються за релігійними мотивами відповідно до певного ритуалу, який представляє сукупність повторюваних, регулярно вчинюваних дій у встановленому порядку<sup>403</sup> [279]. Безпосередньо в тлумачному словнику ритуал визначається як: 1) сукупність обрядів, що супроводжують релігійну відправу і становлять її зовнішнє оформлення; 2) вироблений звичаєм або запроваджений порядок здійснення чого-небудь; церемонія, церемоніал<sup>404</sup> [302, с. 1032]. О.В. Старков й Л.Д. Башкатов пішли далі і надали своє розуміння взагалі релігійної злочинності, визначив, що це явище духовної патології суспільства, породжуване протиріччями соціального духовного буття і свідомості, що проявляється в багатьох конкретних релігійних злочинах (суспільнонебезпечних діянь)<sup>405</sup> [303, с. 178]. Не наводить чіткого поняття ритуального вбивства у своїх роботах і Г.В. Костилева. Отже, це питання залишається відкритим, але така ситуація, на нашу думку, не може стати перепоною до визначення або хоча б спроби визначити правове поняття ритуального вбивства, тим більше, що ритуальні вбивства, судячи з наведеного, все ж таки вчиняються в структурі загальної злочинності.

Таким чином, на підставі вищевикладеного можна сформулювати власну думку щодо визначення поняття ритуального вбивства в площині релігійної злочинності та його певних криміналістичних ознак.

1. Так, ритуальне вбивство, вчинене в результаті здійснення релігійного обряду – *це суспільно небезпечне діяння, спрямоване на незаконне позбавлення життя іншої людини за мотивами переконаності щодо досягнення учасниками ритуалу бажаної фантасмагоричної мети релігійного характеру.*

2. Основними ознаками ритуальних убивств є: *а) обрядові колективні або одноособові дії, що мають магічно-релігійний характер; б) вони відбуваються як в організованій групі (секті із сатанинським віросповіданням), що має свою структуру, ієрархію, певні звичаї й традиції, так і одноособово фанатиками-сатанистами; в) ритуальні вбивства за низкою ознак (неодноразовості, мотивації, способу вчинення злочину) близькі до серійних убивств або вбивств, учинених групою осіб.*

3. Ритуальне вбивство в релігійному аспекті загалом притаманне *деструктивним релігійним сектам сатанинської спрямованості.*

4. Для вдосконалення кримінального законодавства *доцільно ввести до ст. 115 особливої частини чинного КК України норму, яка б передбачала відповідальність за вчинення вбивств на релігійному ґрунті.*

## 4.2. Механізм вбивств вчинених під час здійснення релігійних ритуалів

Вчення про механізм злочину – це один з перспективних напрямів досліджень криміналістичної науки й відноситься до числа найбільш нових у загальній теорії криміналістики.

Особливої уваги викликає механізм здійснення ритуальних вбивств, вчинених на релігійному підґрунті, дослідженню якого вже присвячувались роботи певних науковців<sup>406</sup> [304]. Однак перш ніж розкрити механізм ритуального вбивства, звернемося до механізму злочину взагалі.

О.В. Челишева визначила його як єдине ціле взаємозв'язку суб'єкта злочинної діяльності, предмета посягання, особи потерпілого, знарядь і засобів вчинення злочину, а також елементів обстановки його вчинення й отриманого злочинного результату. На думку автора, будь-який механізм злочину формується з трьох етапів:

- підготовка до вчинення злочину – початковий етап;
- безпосереднє вчинення злочину – основний етап;
- завершення (припинення) злочинної діяльності, приховання наслідків злочину, а також самого злочинного результату<sup>407</sup> [305, с. 16].

Для аналізу механізму вчинення ритуального вбивства доцільно використовувати схему Г.В. Костилюєвої, яка пропонує моделі вчинення ритуальних убивств<sup>408</sup> [304, с. 33-35]. На підставі цих моделей спробуємо побудувати схеми відпрацювання конкретних версій, які реально можуть висуватися у практичній діяльності при розслідуванні подібних злочинів.

**Модель №1. Версія:** *Заплановане вбивство, пов'язано з виконанням певного деструктивного релігійного обряду виконавцем якого є члени сатанинської секти.*

1. *Підготовка до подібного вбивства, на думку О.В. Старкова й Л.Д. Башкатова, злочинцями як правило ретельно планується, вони обирають час вчинення злочину використовуючи умови навколишньої обстановки, що дозволяє їм безперешкодно й без особливих наслідків реалізувати злочинний намір<sup>409</sup> [303, с. 228]. На цьому етапі, як правило, можуть виникати такі умови: а) відсутність потенційних свідків, наприклад, як це було при вчиненні актів*

вандалізму членами місцевої сатанинської секти на цвинтарі в Одесі<sup>410</sup> [306]; б) відсутність у потенційної жертви можливості щодо попередження правоохоронних органів про злочин (через її глибоку віру в культ, який проповідується членами секти); в) нездатність жертви до опору у зв'язку із її добровільною згодою або застосуванням до неї методів гіпнозу чи іншого навіювання, елементарного зв'язування, використання наркотиків і багато чого іншого, малолітства жертви тощо, як це наприклад, було в Києві, коли батько з релігійних мотивів вчинив вбивство своєї малолітньої дитини<sup>411</sup> [307]; г) установка свідомості членів секти на життя після смерті як певної надприродної сили, так зване переконання в істинності віри й реальності досягнення фантастичної мети. Як це, наприклад, було в м. Запоріжжя, коли один із парубків намагався втягти свою кохану в кола сатанинської секти з метою вчинення стосовно до неї певного релігійного ритуалу присвячення до сатани через кровопускання<sup>412</sup> [308, с. 8]; д) активний пошук майбутньої жертви релігійного ритуалу; є) попереднє вивчення властивостей потенційної жертви для подальшого її втягування в сектантське середовище та використання в ритуалі жертвоприношення; ж) підшукування співучасників злочину (співучасники ритуальних вбивств, зазвичай, є членами сатанинських сект, але перебувають у більше привілейованому положенні на відміну від майбутньої жертви злочинного ритуалу); з) розподіл злочинних ролей співучасників ритуалу; к) підшукування знарядь та засобів вчинення злочину (залежить від способу здійснення ритуального вбивства); л) визначення часу безпосереднього вчинення злочину. Традиційно конкретна дата й час вчинення ритуального вбивства призначається лідером певної деструктивної релігійної секти. Як правило, це нічний або вечірній час доби, частіше такі ритуали проводяться на передодні великих релігійних свят, з метою протиставлення деструктивних віровчень традиційним конфесіям; м) підшукування місця вчинення злочину. Це, зазвичай, безлюдні місця, віддалені від населених пунктів лісопосадки, покинуті й старі приміщення, підвали старих релігійних храмів або житлових будинків, старі цвинтарі, і взагалі місця, куди доступ людей звичайно обмежений; н) вибір певного ритуалу (обряду), що визначається залежно від віровчення

деструктивної релігійної секти; п) вибір способу доставляння жертви на місце вчинення злочину й ін.

Таким чином, організатор ритуального вбивства вже на підготовчому етапі формує у своїй свідомості й свідомості інших майбутніх співучасників злочинного ритуалу чітку модель механізму майбутнього злочину. Модель злочинних дій може створюватися злочинцем не тільки у свідомості (власної або співучасників злочину), але й на конкретних матеріальних носіях інформації, зокрема на папері у вигляді пентаграм, графіків, малюнків тощо, іноді сюжет жертвопринесення програється на тваринах або предметах (ляльках і т.п.), як це, наприклад, було у м. Перещепіно Дніпропетровської області, коли члени сатанинської секти вчинили акт вандалізму на місцевому цвинтарі<sup>413</sup> [308, с. 8].

Модель механізму майбутнього злочину вимагає від його ініціатора висунення не тільки конкретних пропозицій але і розроблення певних схем вчинення злочину, які б найкраще враховували реальні умови здійснення злочинного умислу. У ході створення моделі власної злочинної діяльності й дій інших учасників злочину злочинці можуть виконувати різні підготовчі дії. Так наприклад, у Державному науковому центрі соціальної й судової психіатрії ім. В.П. Сербського було проведено судово-психіатричну експертизу двох жінок – послідовниць релігійної організації «Свідки Ієгови». Підставою до їх обстеження стала спроба останніх вчинити жертвопринесення дитини. А саме, одна з цих жінок була залучена в секту «Свідків Ієгови», яка ініціювала психоз у своєї доньки, яку також втягнула в секту. Жінка об'явила себе Ієговою, а доньку проголосила Христом. Підсумком різкого наростання релігійного фанатизму й психічної нестійкості, викликаних участю в секті, став факт спроби ними вбивства трирічного сина доньки, якого жінки вирішили задушити, для того, щоб принести в жертву Ієгові<sup>414</sup> [304, с. 34].

Далі **після ретельної** психологічної підготовки злочинець остаточно ухвалює рішення щодо вчинення злочину.

2. *Основний етап* – етап безпосереднього **вчинення злочину**. **Подія** злочину або безпосередній спосіб його вчинення – один з матеріальних процесів

дійсності, а тому перебуває у зв'язку й взаємозумовленості з іншими процесами, подіями і явищами, відображається в них і сам виступає результатом певних процесів. Способи вчинення релігійних убивств сатаністами досить різноманітні. Наприклад, один з родоначальників радикального сатанізму англієць Алістер Кроулі, відповідно до містичних цілей підбурював виконавців вчиняти релігійні вбивства різними суто садистськими способами (закапування й спалення живцем, забивання до смерті, утоплення, поїдання ще живої жертви<sup>415</sup> [295, с. 373-381]. Досить частими є випадки використання сатаністами ритуалу доведення жертви до самогубства. Цей спосіб практикується у вигляді віддання потенційній жертви наказу покінчити життя самогубством. Прикладом може служити розглянутий вище випадок, що мав місце у м. Києві, коли мати разом з малолітньою дитиною викинулася з вікна багатоповерхового будинку, нібито за наказом надприродної сили<sup>416</sup> [285].

Розглядаючи елементи механізму вчинення ритуального вбивства, слід зазначити, що саме під час його вчинення програється точний сценарій механізму злочину. Наприклад, спочатку жертва доставляється в спеціально підготовлене для **цього** місце. Перед безпосереднім **вчиненням** жертвоприношення відбувається **певний** ритуал. Жертву можуть вбити відразу, або попередньо катувати. При цьому присутні члени жертвоприношення повинні спостерігати **момент настання** смерті жертви. Далі настає момент святкування прийняття жертвоприношення вищою силою, яке також має форму ритуальної дії (танці, оргії тощо)<sup>417</sup> [295, **с.412**]. При цьому співучасниками злочину можуть бути і родичі, і друзі жертви (якщо вони так само є членами секти), які в силу релігійної заангажованості байдуже **ставляться** до дій злочинця, думаючи, що тим **самим** звільняють жертву від **мук**<sup>418</sup> [307]. Під час нанесення тілесних ушкоджень жертва, як правило, може чинити фізичний опір (**кличе** на допомогу, умовляє відпустити її тощо), або не діє (психологічно подавлена, **доведена** до безпомічного **стану** наркотичними, сильнодіючими психотропними речовинами, або перебуває під впливом гіпнозу). В такому випадку прикладом може послужити кримінальна справа, яка розглядалася Печерським судом **м. Києва** за **фактом** спроби спалення на релігійному ґрунті живцем громадянина Г.<sup>419</sup> [309].

Елементи обстановки в цьому випадку можуть бути сприятливими (коли злочинець довів свій злочинний намір до кінця) і несприятливими (коли з незалежних обставин **злочинцю** не вдалося довести свій злочинний намір). Розглядаючи завершальний етап вчинення ритуальних вбивств слід зазначити, що на цьому етапі злочинцем вчиняються дії з **приховання** слідів **злочину** і своєї причетності до **нього**. З цією метою злочинець може **вживати** наступних заходів: а) **спостерігати за** місцем події; б) вжити заходів щодо знищення слідів; в) вжити заходів щодо приховання або знищення знарядь і **засобів** злочину; г) вжити заходів щодо приховання трупа жертви (спалювання, закапування, вивіз в інше місце); д) інсценування іншого злочину; е) вжити заходів щодо залякування, шантажу свідків злочину з метою уникнення покарання за вчинений злочин; ж) вжити заходів щодо протидії слідству шляхом встановлення істини за кримінальною справою.

Непрямими учасниками вчинення ритуального вбивства можуть бути : а) **особи**, здатні підтверджувати алібі злочинця, б) **особи, здатні ненавмисно знищувати сліди злочину**; в) **особи, які** випадково опинилися на місці злочину, і які стали його очевидцями, однак не вжили заходів щодо припинення злочину або не повідомили правоохоронні органи про вчинення злочину.

Слід зазначити, що обстановка вчинення ритуального вбивства може змінюватись незалежно від волі злочинця або волі непрямих учасників злочину.

**Модель № 2.** *Заздалегідь заплановане ритуальне **вбивство**, пов'язане з виконанням релігійного обряду **вчинене особою** або групою **осіб** і поєднане з викраденням потенційної жертви.*

*Початковий етап.* Потерпілий є **активним об'єктом** злочинного елемента. Злочинець, **обравши** майбутню жертву, щодо неї **вчиняє** дії з підготовки до її викрадення. При цьому організатор злочинного ритуалу може визначати місце, куди буде доставлена жертва, підготовляє транспортний засіб, знаряддя й кошти, призначені для викрадення жертви, добирає групу для **здійснення** цього викрадення, якщо в **цьому** виникає необхідність, **встановлює** спостереження за жертвою.

*Основний етап.* На цьому етапі відбувається викрадення жертви, що певний час утримується під спостереженням злочинця, потім відбувається ритуал жертвоприношення з дотриманням всіх форм релігійної обрядовості.

Розглядаючи роль непрямих учасників злочину слід зазначити, що вони можуть надавати транспортний засіб, приміщення, деякий час доглядати за жертвою, не знаючи мети її доставляння тощо. При цьому жертва може вчиняти, як фізичний опір, так і не проявляти ніяких фізичних або психічних дій.

Елементи обстановки вчинення ритуальних вбивств можуть бути сприятливими або несприятливими.

На завершальному етапі реалізації ритуального вбивства злочинцем вчиняються дії не тільки з приховання слідів злочину, але і своєї причетності до нього. При цьому непрямі учасники злочину можуть вжити заходів до підтвердження алібі безпосереднього злочинця, ненавмисно знищувати сліди злочину. Зокрема, обстановка здійснення злочину може змінюватися по волі злочинця або непрямих учасників, а також з незалежних від них причин.

**Модель № 3** (механізм тривалого за часом злочину, наприклад доведення до самогубства).

На *початковому етапі* вчинення цього злочину, злочинець першою чергою розповсюджує інформацію про організацію секти та про своє віровчення. Допомагають розповсюдженню такої інформації раніше завербовані адепти секти, які діють за допомогою ЗМІ (газети, журнали, телебачення, рекламні листівки, видання власної преси). По-друге, гуру секти вживає заходів щодо святкового присвячення в члени секти адептів, як на добровільному, так і на примусовому ґрунті. Для цього гуру секти виступає перед членами на зборах, форумах де формує її ядро, розподіляє ролі її членів. Під час формування групи секти гуру звертає особливу увагу на тих адептів, які найбільш схильні бути в ролі жертви за ради втягнення інших під свою владу. Своєю чергою гуру, визначивши майбутню жертву, устанавлює з нею психологічний контакт (знайомиться, входить у довіру), ізолює від спілкування з колом людей, які звичайно спілкувалися з нею, вселяє в свідомість жертви якусь вину або страх.

Для цього організатор ритуального вбивства як правило цікавиться життєвими проблемами жертви, ніби то пропонує допомогу у вирішенні певних проблем. У такий спосіб жертва потрапляє в певну залежність від гуру.

Непрямі ж учасники злочину на цьому етапі можуть брати активну участь в підготовці злочину, але не усвідомлюючи кінцевого результату своєї діяльності.

Безпосередня жертва ритуального вбивства на початковому етапі цього злочину може діяти, як усвідомлено, так і не усвідомлювати наслідків свого діяння, або зовсім ніяк не діяти.

У цьому випадку безпосередньо відбувається самогубство, у призначений час за командою гуру жертві подається заздалегідь обумовлений сигнал, або жертва під впливом гіпнозу, наркотичних засобів та інших психотропних речовин вживає заходів щодо вчинення самогубства. Члени секти або спостерігають за тим, що відбувається, або байдуже ставляться до цього випадку.

Елементи обстановки, як і в попередній моделі, можуть бути сприятливими й несприятливими.

На завершальному етапі злочинцями вчинюються дії з приховання слідів своєї причетності до злочину. Наприклад, непрямі учасники злочину можуть підтверджувати алібі злочинця, ненавмисно знищувати сліди злочину, зокрема особами, що випадково з'явилися на місці злочину можуть бути не навмисно знищені сліди злочину. Отже, обстановка вчинення злочину може змінюватися, як по волі злочинця і непрямих учасників злочину, так і з необережності сторонніх громадян, які випадково опинилися на місці вчинення злочину<sup>420</sup> [304, с. 33-36].

Окрім загальних питань, які з'ясовуються під час проведення початкових слідчих дій на місці події під час розслідування вбивств, пов'язаних з виконанням релігійного ритуалу, можна віднести і завдання щодо отримання відповіді на запитання: а чи мала місце подія злочину взагалі, тобто подія, яка передбачена КК України. Успішне вирішення такого завдання припускає з'ясування досить суттєвих обставин, наприклад таких як: встановлення факту щодо наявності протиправного позбавлення життя іншої людини, зокрема, під час виконання релігійного обряду; причин настання смерті; наявності

причинного зв'язку між діями (бездіяльністю) певної особи й смертю потерпілого.

Найчастіше вбивство, пов'язане з виконанням релігійного обряду, відбувається шляхом дії, що порушує функції або анатомічну цілісність життєвоважливих органів людини, результатом якого є заподіяння смерті. Дії, якими заподіюється смерть потерпілого є здебільшого фізичними. Аналіз наукових та інших літературних джерел і власних емпіричних досліджень дозволяє зробити висновок, що способи вчинення релігійних убивств сатанистами є досить різноманітними. Будь-яке вбивство вимагає від виконавця використання своєрідного «інструмента» в ролі якого виступає зброя, будь то побутовий інвентар або інші підручні предмети. Таким інструментом за справами про сатанинські вбивства в більшості випадків виступають ритуальні кинджали. Рукоять типового кинджалу сатанистів, зазвичай виконана у вигляді «змійки», а лезо досить довге до 40 сантиметрів. Зустрічаються також і кинджали, виготовлені власноруч суто за сатанинськими «рецептами». Ці клинки виковуються безпосередньо сатаністами і в певні строки, над ними вимовляються магічні заклинання (зазвичай подібні знаряддя виготовляються для заздалегідь запланованого ритуального вбивства)<sup>421</sup> [279].

Для проведення чорної меси (ритуального вбивства) сатаністам в обов'язковому порядку крім кинджала необхідні і численні ритуальні приналежності. Саме на них варто звертати особливу увагу при ОМП (звичайно, якщо вони залишилися там), а також під час проведення обшуку в приміщеннях, що належать членам сект. Дані приналежності вилучаються в обов'язковому порядку й надалі використовуються як докази по справі (специфічні докази)<sup>422</sup> [310, с. 22].

Розглянемо певні особливості способу вчинення ритуального вбивства.

В.П. Бахін вважає, що інформація про спосіб вчинення злочину це певна інформація щодо відображення дій злочинця при здійсненні їм протиправних дій і є визначальним елементом з розкриття й розслідуванні злочинів. Ця інформація дозволяє ще до встановлення особи злочинця визначити його психологічний портрет, тобто розширити можливості встановлення особи, яка вчинила злочин<sup>423</sup> [311, с. 197].

Отже, спосіб вчинення злочину є важливим предметом дослідження на початковому етапі розслідування злочинів.

Як відомо, спосіб вчинення вбивств, поряд з тим, що є елементами предмета доказування та криміналістичної характеристики, одночасно є й засобом кваліфікації суспільно-небезпечного діяння.

Способи вчинення ритуальних убивств на релігійному ґрунті, на нашу думку, можна класифікувати, як за об'єктом злочину, так і за характером ритуалу (обряду).

Своєю чергою, спосіб вчинення вбивств, пов'язаних з релігійним обрядом, за об'єктом можна систематизувати за такими видами:

- навмисне вбивство з дотриманням усіх форм релігійної обрядовості (підготовка необхідного приміщення, умов, атрибутів, жертви );
- доведення до самогубства (психологічна обробка жертви, її підготовка, визначення строку самогубства, присутність і спостереження за виконанням, знищення слідів, які могли вказати на причетність до злочину певної особи);
- попереднє викрадення потенційної жертви ритуального вбивства і утримання її до встановленого організатором злочину строку вбивства, потім протиправне позбавлення її життя начебто за її волею (тому що жертва в цей момент перебуває під впливом гіпнозу, сильнодіючої психотропної або галюциногенної речовини), або проти волі (викрадення новонародженої або малолітньої дитини тощо).

Відомості про спосіб і засоби вчинення зазначеного вбивства завдяки певним ознакам відіграють важливу роль у з'ясуванні релігійного характеру злочинного діяння, що і відрізняє його від інших видів вбивств. На нашу думку, дані ознаки викриваючи елементи способу вчинення злочину допомагають з'ясувати дії злочинця по підготовці, вчиненню й прихованню його слідів.

У багатьох випадках ознаками щодо з'ясування способу вбивства можуть стати відомості, які характеризують причини настання смерті потерпілого (ритуальне спалення, удушення, отруєння, катування за допомогою різних предметів і пристосувань, позбавлення жертви їжі й води шляхом ізоляції її в спеціально пристосованих приміщеннях)<sup>424</sup> [312, с. 22-23].

Убивство шляхом бездіяльності зустрічається досить нечасто. Воно припускає, що на особі винного лежав обов'язок запобігти настанню смертельного результату. Відомості про цей обов'язок можуть черпатися з відомостей про те, що винна особа свідомо заподіювала упродовж певного часу дії, які сприяли настанню смерті потерпілого, наприклад, своїй дитині шляхом тривалого відмовлення від звертання за медичною допомогою якщо була така необхідність, посилаючись на своє віросповідання, яке не дозволяє звертатися по допомогу до лікарів тощо<sup>425</sup> [313, с. 149].

При встановленні слідчим певних дій, безпосередньо спрямованих на позбавлення життя потенційної жертви під час вчинення релігійного ритуалу, необхідно з'ясувати, у чому вони конкретно виявилися. А саме, чи використовував злочинець при вчиненні досліджуваного вбивства знаряддя й засоби, і які саме. Результати аналізу періодичних видань, які описують факти вчинення ритуальних вбивств на релігійному ґрунті, дають підставу стверджувати, що найбільш розповсюдженим способом вчинення подібних злочинів, є удушення, нанесення ушкоджень гострим предметом або спалення жертви живцем.

За результатами наших досліджень стосовно знарядь злочинів ритуальних убивств у більшості випадків у якості таких постає холодна зброя, а саме ритуальні ножі, кинджали, мечі, шпаги, сокири, що часто мають відповідну форму й символіку (наприклад, цифра 666, зображення змія тощо). Можуть також використовуватися ритуальні пояси, якими підперізувався одяг, шнури, батоги, жезли, булави й т.д. Як супутні предмети й об'єкти на місці події при ритуальних вбивствах, пов'язаних з виконанням релігійного обряду, можуть виступати жертвні **посудини**, курильниці, свічі з чорного й білого воску, спеціальний одяг, окультні знаки й зображення<sup>426</sup> [312, с. 24-25].

Обов'язковою умовою щодо відповідальності за ритуальні вбивства є наявність причинового зв'язку між дією (бездіяльністю) винного та смертю потерпілого. Визначальним для встановлення причинового зв'язку між смертю потерпілого та злочинними діями є висновок судово-медичного експерта про те,

що смертельний результат виявився необхідним наслідком дії (бездіяльності) винного в конкретних умовах місця й часу.

#### **4.3. Слідова картина вбивств, вчинених під час проведення релігійних ритуалів**

Як загальновідомо, будь-яка поведінка людини неминуче відбивається у навколишньому середовищі у вигляді комплексного особистісно-регуляційного «сліду»<sup>427</sup> [26, с. 25-26]. Тому орієнтація на криміналістично важливі сліди, є особливо необхідною в системі елементів криміналістичної характеристики злочинів

Сліди мають не лише певне інформаційне (в загальному розумінні) значення, але й несуть дані, які в розслідуванні злочинів здатні бути доказами. Джерела такої інформації прийнято поділяти залежно від властивостей матерії, яка може бути ідеальною й матеріальною – свідомість людей або матеріальна обстановка. Знання особливостей джерел доказів дозволяє точніше вирішувати питання щодо необхідності застосування певних науково-технічних засобів, залучення фахівців, застосування потрібних видів оперативно-розшукових заходів, застосування певних видів тактичних прийомів, визначення першочерговості слідчих дій<sup>428</sup> [314, с. 134]. Класифікація й систематизація слідів злочину досить глибоко вивчена криміналістами, тому немає підстав зупинятися на цій темі більш докладно.

Важливими джерелами інформації під час розслідування ритуальних убивств, вчинених на релігійному ґрунті є показання свідків, утім розслідування цих категорій кримінальних справ характеризується дефіцитом свідоцької бази. Обумовлюється це тим, що особи, присутні під час вчинення обряду жертвоприношення, за рідкісним винятком, належать до членів деструктивної секти, які беруть участь в убивстві як співучасники злочину. Не є таємницею і той факт, що для вчинення подібного вбивства його організаторами ретельно плануються місце й час злочину, що забезпечують майже повну відсутність свідків (нічний час, цвинтар, підвали, занедбані будови в безлюдних місцях або частіше лісу тощо). Ці обставини значно ускладнюють розслідування. Ще

однією причиною, яка ускладнює одержання свідчих показань є той факт, що члени секти, зазвичай, дуже фанатичні й консервативні, тому розголошення таємниці меси вважають смертельним гріхом, отже, вони навряд чи погодяться надати будь-які показання за справо навіть за наявності явних доказів. Подолати ж таку ситуацію можливо за умов виявлення осіб, які були залучені до злочинного ритуалу шляхом омани або за допомогою шантажу чи збудження страху, але ж ніяк серед тих, кого можна вважати фанатично заангажованими.

Так, використовуючи схему М.С. Гурьєва щодо класифікації свідків злочинної діяльності ОЗУ, які вчиняли навмисні вбивства<sup>429</sup> [315, с. 101-111], можна спробувати класифікувати й потенційних свідків ритуальних вбивств на наступні групи: а) особи, чия постійна діяльність пов'язана з деструктивною релігійною сектою; б) особи, до яких за допомогою або з інших питань зверталися ті, хто підпадав під небезпечний вплив сектантів або піддавався їх негативному впливу чи нападу; в) особи, які мають відомості про злочинну діяльність членів деструктивної релігійної секти; г) особи, які мають відомості щодо місця постійної дислокації членів деструктивної релігійної сектанти (їхні офіси, молитовні, місця збору), засоби їхнього пересування або шляхів транспортування до місць вчинення ритуальних вбивств; д) можливі очевидці вчинення ритуальних убивств; е) особи, що мають відомості щодо способів приховання слідів злочину сектантами й шляхах їхнього відходу з місця злочину; ж) співучасники чорної меси або особи, які володіють інформацією про вчинене жертвоприношення; з) особи, які надавали медичну допомогу, постраждалим від жертвоприношень сектантів або інші члени секти, що отримали тілесні ушкодження в ході чорної меси; і) особи, які обізнані про злочинні наміри або дії сектантів у зв'язку з родинними стосунками чи іншим близьким знайомством.

Отже, розглянувши приблизну категорію потенційних свідків ритуальних вбивств слід визначитись із імовірними шляхами їх виявлення.

На нашу думку, виявляти осіб, схильних до вчинення ритуальних вбивств, чия постійна діяльність пов'язана з деструктивними релігійними сектами, доцільно шляхом пошуку на обслуговуємі території під час оперативного відпрацювання

незареєстрованих релігійних формувань. При цьому слід враховувати, що сектанти, які виконують роль «солдат», а тим більше «вчителів» – засновників секти через крайню відданість ідеям сатанізму, страху бути покараними членами секти й страху перед кримінальним переслідуванням не схильні давати показання про діяльність секти. Наприклад, неадекватна реакція сектантів на бажання окремих її членів вийти із секти наведена в роботі О.В. Старкова й Л.Д. Башкатова, коли сатанисти жорстоко вбили відступника своєї віри використовуючи як знаряддя злочину ритуальний кинджал<sup>430</sup> [303, с. 202]. А от що стосується так званих «рабів» (нижча категорія членів секти, це можуть бути новачки або особи, втягнені в секту на основі шантажу, чи під страхом фізичної розправи тощо), то вони до певної міри можуть піти і на позитивний контакт з правоохоронцями, але якщо гарантуватиметься конфіденційність. Ця категорія свідків, незважаючи на іноді значний проміжок часу, що пройшов після події злочину, досить добре відтворюють те, про що їм стало відомо. Такі свідки можуть дати показання про постійні місця зборів членів секти, про прикмети, імена, прізвиська її членів, про використовуваний вид транспорту, засобах зв'язку тощо. Вони можуть також надати корисну інформацію про осіб, які безпосередньо не входять до секти але підтримують безпосередній контакт із її членами. Зазначені особи можуть також повідомити про наміри сектантів вчинити нові жертвоприношення або інші злочини. Варто враховувати і той факт, що сатанинські секти схильні до вчинення й будь-яких інших загально кримінальних злочинів з метою поповнення своїх доходів, це крадіжки, грабежі, розбої, шахрайство тощо, про що і зазначається в науковій статті А. Хвилі-Олинтера<sup>431</sup> [316, с. 33]. Отже, методика розслідування ритуальних убивств може мати багато загального з методикою розслідування вбивств, вчинених групою осіб.

Наступним видом свідків (очевидців) злочинної діяльності сектантів є особи, до яких зверталися по допомогу ті, хто піддівся негативному впливу злочинців або нападу. До них можуть входити члени секти, з якими потерпілі мали дружні або родинні стосунки<sup>432</sup> [317], служителі православної, католицької або іншої конфесій, що і мало місце у справі про діяльність Донецького

релігійного маніяка<sup>433</sup> [283, с. 20], лікарі, психіатри у яких потерпілі можуть стояти на обліку, співробітники міліції, які проводили перевірки заяв з фактів нападу з релігійних мотивів. Поінформованість таких очевидців іноді може бути досить великою й охоплювати не тільки події до замаху на життя потерпілого, але й після нього.

Співробітники міліції, які проводили офіційні перевірки, можуть указати слідству на: джерела інформації про події, які мають значення для справи; надати матеріали проведених перевірок і готові докази; повідомити про поведінку потерпілого на момент звернення до правоохоронних органів. У багатьох випадках вони можуть повідомити наявні в них дані про деструктивні релігійні секти в районі вчинення вбивства й про їх членів.

У лікаря-психіатра, якщо потерпілий перебував на обліку як психічно хворий, слід докладно з'ясувати, якою була поведінка потерпілого, його настроїв і дії напередодні його вбивства. Подібні питання варто ставити й священнослужбовцям, якщо є відомості, що потерпілий мав з ними контакти. Звичайно, священнослужбовці намагаються допомогти адептам деструктивних сект вийти із захоплення небезпечним культом. Наприклад, саме на такий спосіб **виводу віруючих** з небезпечних деструктивних релігійних сект і пропонує у своїй роботі А. Хвиля-Олинтер<sup>434</sup> [318, с. 46 ].

Знайомі потерпілих, якщо вони поінформовані про події вбивства, хоча є менш відвертими під час спілкування зі слідчим (тому що можуть мати відношення до секти, що вчинила ритуальне вбивство), але можуть вказати слідству на конкретних осіб, що є членами секти, повідомити про їхні злочинні наміри, указати на факти їхніх насильницьких дій стосовно інших осіб, назвати тих осіб, до яких ще могли звернутися потерпілі по допомогу.

Наступною категорією потенційних свідків ритуальних убивств слід вважати тих осіб, які мають відомості про злочинну діяльність членів секти, або про дії вже вчинених ними раніше ритуальних убивств. Вони можуть бути виявлені відразу ж після затримання по гарячому сліду. До них, зазвичай, можуть входити охоронці цвинтарів, лісники, кінологи-любители, особи без постійного місця мешкання, що проживають у підвалах, на горищах, у занедбаних будівлях

тощо, мешканці перших поверхів багатоповерхових будинків (якщо вбивство відбувалося в підвальному приміщенні), тобто особи, чия діяльність у цей період часу була прив'язана до певної території. Очевидцями підготовчого етапу злочину можуть бути і продавці магазинів ритуальних послуг, де злочинці можуть придбати якісь ритуальні приладдя, необхідні їм у відправленні ритуалу жертвоприношення. Успішність допитів таких свідків прямо залежить від кількості часу, який пройшов до моменту допиту про злочинну подію. Відвертість розглянутої категорії свідків досить висока. Такі свідки можуть бути безпосередніми очевидцями злочину й докладно описати конкретних злочинців, їх автотранспортні засоби, одяг, особливі прикмети тощо.

Іншою категорією свідків можна вважати осіб, які мають відомості про місце постійної дислокації сектантів (їхні офіси, молитовні, місця збору), засоби їхнього пересування або транспортування до місць вчинення ритуальних убивств. Ця категорія свідків може бути виявлена вже з моменту одержання інформації про вчинення вбивства. Відвертість зі слідством таких очевидців досить висока. До описуваної групи можна віднести осіб, чия життєдіяльність певним чином пов'язана з місцем учинення вбивства, шляхами підходів до нього й шляхами відходу з місця злочину. Отже, такі очевидці можуть повідомити про підготовчий етап злочину. Виявляти їх доцільно серед таксистів і кондукторів громадського транспорту тих маршрутів, які пролягають повз потенційні місця, де можуть збиратися сатанисти (більша ймовірність того, що вони своєю поведінкою, манерою розмови, зовнішнім виглядом, наявністю предметів ритуальної приналежності звернуть на себе увагу навколишніх). Під час пошуку безпосередніх очевидців учинення ритуальних вбивств, потрібно врахувати і те, що в цьому випадку свідча база може бути недостатньою хоча б у зв'язку з тим, що такі вбивства відбуваються, як правило, уночі в місцях малої ймовірності знаходження сторонніх осіб. Однак і в цьому випадку є можливість їх виявлення. Насамперед, це самі сектанти, які не поділяють злочинних поглядів керівників секти, а тому потенційно готові перешкоджати таким діям. Але їх виявлення вимагає від правоохоронних органів певної активності, бо самі очевидці навряд чи виразять бажання

співпрацювати з міліцією. Ще одним негативним фактором у виявленні цієї категорії очевидців може стати страх. Адже, спостерігаючи подібний злочин, вони освідомлені, хто їх вчиняє, а тому з великим ступенем імовірності не захочуть ставати офіційно свідками, боячись помсти з боку сатанистів.

До наступної категорії потенційних свідків ритуальних вбивств можна віднести осіб, які випадково опинилися поруч з місцем злочину, а саме – випадкові перехожі, особи, які добираються пішки до місця роботи в нічну зміну, сторожа цвинтарів, громадяни, що очікують транспорт на зупинках, пасажери тощо.

Особи, які мають відомості щодо способів приховання слідів злочину сектантами, й щодо шляхів їхнього відходу з місця події можуть за своїми характеристиками не відрізнятися й від безпосередніх очевидців самого вбивства. Різниця полягає лише в тому, що це можуть бути люди, які повертаються з нічної зміни, пасажери ранкових видів громадського транспорту, взагалі, ті громадяни, які у зв'язку з професійною діяльністю або через певні обставини опинилися пізно вночі або вранці на території, де пролягали шляхи відходу злочинців.

Інші співучасники чорної меси або особи, які володіють інформацією про вчинене жертвоприношення, можуть бути виявлені серед осіб, задіяних для обслуговування учасників злочинного ритуалу. Це водії автомашин, працівники охоронних структур, близькі знайомі членів секти, що прибули з ними для проведення ритуалу. Ступінь їхньої відвертості при допитах досить незначна. Хоча найчастіше їхня поінформованість охоплює події, які трапилися до, під час і після вчинення ритуалу жертвоприношення. Особи цієї категорії, намагаючись зменшити свою роль при вчиненні злочину, автоматично зменшують ступінь своєї поінформованості. Дійсно, їх поінформованість залежить від форми участі в певних подіях. Це можуть бути: а) водії, які возять керівників секти; б) особи, що охороняли місце вчинення ритуального вбивства від сторонніх; в) особи, які знаходилися на периферії подій, отже мають інформацію меншого обсягу, ніж ті особи, які перебували в гушавині подій. Разом з тим, саме показання таких осіб найчастіше дозволяють усвідомити подробиці способу вчинення злочину, тому

що їм доступний додатковий обсяг інформації. Окрім інформації щодо членів секти й інших співучасників ритуального вбивства, зазначені вище особи можуть бути поінформовані й: а) і про місцезнаходження матеріальних слідів злочину (зброї, атрибутів сатанинського ритуалу, захованих ампутованих під час ритуалу частин тіла потерпілого, або кинутих інших предметів, що мають значення для розслідування кримінальної справи); б) місцезнаходження членів секти, які активно брали участь у ритуалі жертвоприношення.

Встановлення осіб, які могли надавати потерпілим від жертвоприношення першу медичну допомогу, необхідно для перевірки версії щодо супроводження ритуального жертвоприношення добровільним членопошкодженням представників секти з метою міфічного єднання із сатаною. У цьому випадку вони жертвують частинами свого тіла або кров'ю для зближення із міфічним божеством [306]<sup>435</sup>. Такі покалічення або кровопускання можуть заподіювати серйозні тілесні ушкодження, що тягне необхідність звертання по допомогу в медичні установи. Крім того, за медичною допомогою можуть також звертатися й самі потерпілі, якщо вони певним чином залишилися живими. У цьому випадку ступінь відвертості медичних працівників у ході допитів, як правило, є досить високою. Зазначених свідків, можна виявити і серед працівників «швидкої допомоги», працівників санпропускників у лікарнях – лікарів, медсестер, санітарів, сторожів і прибиральниць, працівників травмпунктів, хворих, які надходили до лікарні одночасно з потерпілими або постраждалими членами секти, і людей, що супроводжували таких хворих у лікарню.

Зазначені свідки можуть мати інформацію про те, ким, яким чином був доставлений потерпілий до медичної установи, які легенди висувалися їм і супровідною його особою для пояснення причин і обставин поранення, хто забирав речі потерпілого, які саме, як пояснювалася причина таких дій, хто й коли цікавився надходженням потерпілого в медичну установу, хто й коли його відвідував, який характер поранення потерпілого, де він перебуває в даний час, яким чином потерпілий покинув медичну установу.

Особи, обізнані про злочинні наміри або дії сектантів у зв'язку з родинними стосунками, співжиттям або близького знайомства, виявляються, зазвичай, вже

під час розслідування кримінальної справи, а тому вже мають процесуальний статус свідків. Відвертість таких осіб залежить від трьох факторів: 1) наявності або відсутності неприязних відносин з особою, яка цікавить слідство; 2) наявності або відсутності чіткого розуміння значення своїх показань і значущості повідомлюваної інформації; 3) наявності чи відсутності побоювання стосовно того, що надання неправдивих свідчень спричинить будь-які несприятливі наслідки особисто для допитуваної особи. Однак і в цьому випадку вони не завжди виправдовують спосіб життя фанатично настроєних близьких. Найчастіше така категорія свідків намагається допомогти близькій людині (члену сатанинської секти) вийти з деструктивної секти, змінити свій світогляд, повернутися до нормального життя. Тому більша ймовірність того, що вони погодяться співпрацювати з правоохоронними органами для порятунку близької людини.

До іншої групи осіб, які можуть виступати свідками щодо деструктивної діяльності певної релігійної секти можна віднести тих, яким передано на зберігання майно, речі або документи потерпілого. Це особи, які можливо бачили процес вилучення майна у жертви під час вчинення ритуального вбивства (працівники ломбардів, комісійних магазинів, ринків, де реалізувалося викрадене). До категорії осіб, що можуть бути свідками за справою можуть також входити й ті, хто безпосередньо брав участь у підготовці ритуалу (виготовлення ритуальної атрибутики, знарядь злочину, наданні інтелектуальної допомоги). Це, зазвичай, підпільні й легальні майстри-бляхарі, ковалі, що виготовляють специфічні види холодної зброї, серед іншого й ритуальні, різного роду маги, ворожки, обізнані у змісті текстів чорної, білої магії, сатанинської біблії, скупники краденого, колекціонери магічної атрибутики, повії, гомосексуалісти, що беруть участь у сексуальних оргіях секти, і найчастіше особи, що мають пряме відношення до злочинного світу<sup>436</sup> [308]. Ця категорія осіб, як правило, про діяльність такої секти поінформована не повною мірою. Однак вони мають певний обсяг інформації про зв'язки конкретних осіб, їхні контакти з тими або іншими людьми, про володіння конкретними навичками, звичками, предметами (у тому числі зброєю, одягом, автомашинами), про

місцезнаходження приналежним злочинцям предметів і документів і, нарешті, про наявність або відсутність алібі на момент злочину.

Говорячи ж про матеріальні сліди, властиві традиційним видам убивств, необхідно відзначити, що вони є типовими і для вбивств, пов'язаних з виконанням релігійного ритуалу, однак мають низку певних особливостей.

Проведене дослідження дозволило виокремити наступні особливості видів, місцезнаходження й інформаційної значущості матеріальних слідів розглядуваних злочинів. Особливості містяться в самому характері, мотиві вчиненого вбивства. У цьому випадку доцільно говорити про переважний релігійний підтекст мотиву ритуального вбивства. Злочинець (частіше безпосередній виконавець чорної меси) більше стурбований не самим процесом позбавлення життя жертви (яке звичайно відчуває вбивця, вчиняючи злочин чисто з кримінальних міркувань), а бажанням звернути на себе увагу міфічних елементів зла. На його думку, на надприродні істоти, яким він поклоняється, суспільні закони не поширюються. Отже, вчиняючи ритуальне вбивство, релігійний фанатик сам ніби то стає елементом зла й тому ігнорує загальносоціальні закони, тобто мінімально стурбований кримінальними наслідками вчиненого, отже, і необхідністю приховання слідів злочину.

Спробуємо визначити коло матеріальних слідів, які можуть бути виявлені на місці вчинення ритуального вбивства. Про необхідність висування версій про вбивство з релігійних мотивів можуть говорити виявлені на місці злочину предмети, характерні для відправлення сатанинських ритуалів, наприклад, чорної меси. Найчастіше в таких місцях знаходять трупи людей і тварин, намальовані перевернені хрести, присутність такого символу, як свастика<sup>437</sup> [279].

Сліди пальців рук у таких місцях можуть бути виявлені на самому знарядді вбивства (зазвичай, це один з видів холодної зброї: ніж, кинджал, сокира, булава тощо), на предметах релігійної атрибутики (хрести, свічки, ікони, обкладинки книг, кубки, урни), у транспортних засобах, які використовувалися під час підготовки й вчинення вбивства, на особистих речах жертви, на пляшках, пачках з-під сигарет тощо. При цьому необхідно враховувати, що, наприклад,

сліди на знарядді вбивства можуть бути залишені не лише безпосередніми його виконавцями але й особами, що тримали це знаряддя в руках, особами, які мають відношення до його виготовлення або ремонту. Крім того, необхідно врахувати і той факт, що наявність на місці злочину будь яких предметів, серед іншого і знарядь убивства, дозволяють віднести їх до предметів релігійного побуту і вже сам по собі цей факт повинен насторожити слідчого на думку про те, що злочин мав релігійний характер. Тобто, ця обстановка характеризує певну слідові картину злочину.

Під час здійснення релігійного ритуалу групою осіб, на місці події, зазвичай, залишається велика кількість слідів ніг або взуття. Ці сліди можуть бути виявлені як на поверхні ґрунту, так і на підлозі в приміщенні. Трохи складніше виявляти подібні сліди на заасфальтованій або забетонованій поверхні. У такій ситуації ці покриття доцільно ретельно оглядати за допомогою фахівця з метою виявлення слідів нашарувань бруду або біологічних часток, застосовуючи при цьому спеціальну криміналістичну техніку.

У певних випадках, якщо сектантам хтось перешкодив довести свій злочинний намір до кінця, останні можуть здійснити спробу зникнути з місця злочину разом з пораненою жертвою або її трупом. У такому випадку на шляху відходу злочинців будуть наявні динамічні сліди волочіння й крові. Сліди крові також можуть бути виявлені й на безпосередньому місці вчинення вбивства або нанесення тілесного ушкодження, на шляху переміщення трупа або пораненого, на одязі осіб, що переміщали жертву, і на предметах, до яких вони торкалися (наприклад, у салоні автомашини, що використовувалася для перевезення жертви).

На безпосередньому місці ритуалу жертвоприношення можуть бути виявлені й інші біологічні сліди життєдіяльності людини. <sup>438</sup> [319]. Також, в ході чорної меси адепти можуть вступати один з одним у сексуальні зносини, залишаючи при цьому на місці злочину сперму або інші виділення..

Часто на місці злочину при спішному відході злочинців може бути виявлене й знаряддя вбивства. У справах, пов'язаних з ритуальними вбивствами, це, як правило, ножі, кинджали, зашморги, шнури тощо. Такі ножі можуть бути різної

конфігурації, однак добре пристосованими для нанесення серйозних тілесних ушкоджень. Основними ознаками, здатними характеризувати ці предмети як знаряддя ритуального вбивства, служить їхня специфічна конфігурація й наявність на рукояті або лезі (клинку) магічної символіки (зображення на рукояті голови чудовиська, нанесення на клинку або рукояті цифр апокаліпсиса «666», різні магічні накреслення). Таким інструментом у справах про сатанинські вбивства в більшості випадків виступає ритуальний кинджал<sup>439</sup> [279].

Елементами слідової картини вчинення ритуального вбивства можуть виступати й різні ритуальні приналежності, на які варто звертати особливу увагу під час ОМП. Ці приналежності обов'язково вилучаються для криміналістичного дослідження.

Про релігійний характер жертвоприношення може свідчити й ознака, що вказує на незвичайність локалізації тілесних ушкоджень на трупі. Як правило, ці ушкодження свідчать про катування жертви. Про вбивство, що носить ритуальний характер, може свідчити й особистість жертви. Наприклад, виявлення трупу немовляти з ознаками ритуального вбивства або трупу священнослужбовця з аналогічними тілесними пошкодженнями.

Особливістю цього виду злочину є те, що вогнепальна зброя при вчиненні ритуальних убивств звичайно не застосовується. Однак, воно може мати місце як засіб опору особі, що намагається припинити жертвоприношення або затримати злочинця. У цьому випадку застосовується звичайна методика розслідування злочинів, вчинених за допомогою вогнепальної зброї. Так, використавши вогнепальну зброю, члени секти не поспішають позбутися від неї, як це звичайно буває під час вчинення вбивств на замовлення або під час кримінальних протистоянь, а зберігають його при собі для подальшого використання. Однак з метою виявлення зброї все-таки необхідно оглянути не лише можливе місце вчинення пострілів і прилягаючі до нього ділянки, але й можливі шляхи відходу злочинців. При виявленні зброї і його огляді необхідно враховувати можливість наявності на його поверхнях слідів рук і мікрочастинок<sup>440</sup> [320, с. 108].

Чимале значення для успішного розслідування вбивств вчинених в ході релігійних обрядів має й методика встановлення приналежності автотранспорту. У місцях стоянки автотранспорту членів секти можуть утворитися масляні плями з механізмів автомашин, при зіткненнях з іншими автомашинами й наїздах на перешкоди в ході зіткнення й при відході з місця вбивства – частки фарби, фрагменти розбитих стекол, фар.

Виявлення слідів нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, залишених автотранспортом, дозволяє встановити факт їхнього зв'язку з конкретним транспортним засобом. Наявність часток ґрунту в піднігтьовому вмісті, на одязі й взутті конкретної особи, на поверхнях автотранспорту дозволяє встановити факт перебування особи, що цікавить слідство, або предмета на певній ділянці місцевості.

Мікроволокна, перенесені в процесі зіткнення з одягом інших осіб, оббивкою меблів, салону транспортного засобу, можуть бути виявлені на одязі злочинців, потерпілих, інших осіб, причетних до розслідуваної події. Їхнє виявлення може сприяти встановленню факту контакту конкретних осіб і предметів<sup>441</sup> [321, с. 110].

Крім того, велике значення може мати виявлення відеозаписів різних ритуалів за участю сектантів, а також можливо й ритуальних убивств. Такі записи можуть бути зроблені як самими сектантами, так і випадковими свідками ритуалу жертвоприношення. Місцезнаходженням таких записів можуть бути автотранспорт, квартири, офіси, молитовні підозрюваних (обвинувачуваних), житла їхніх друзів, родичів, осіб, що роблять такі записи тощо<sup>442</sup> [223, с.68]. Факт наявності у конкретної особи того або іншого майна, предметів одягу, а також його знайомства з конкретними людьми може бути встановлений шляхом виявлення й вивчення фотографічних знімків і відеофільмів побутового характеру, що не мають безпосереднього відношення до розслідуваної події. Такі матеріали, як правило, виявляються, в ході обшуку за місцем проживання підозрюваних осіб, їхніх родичів, друзів і знайомих, як це мало місце в кримінальній справі про діяльність банди Писарського на території м. Донецька та Макіївки<sup>443</sup> [322].

Важливе доказове значення можуть мати виявлені під час розслідування ритуальних убивств різні документи – особисті записи обвинувачуваних з відомостями про місце й час здійснення чорної меси, номерами телефонів, адресами осіб, що входять до подібних сект. Різні грошові розрахунки, боргові розписки й інші фінансові документи, виявлені на місці злочину або при потерпілому. Виявлення таких документів сприяє не тільки встановленню непрямих співучасників злочину і можливих свідків ритуального вбивства, але і встановленню особистих зв'язків потерпілого<sup>444</sup> [323].

Як ефективні засоби встановлення винних у вчиненні ритуальних убивств, а також осіб, причетних до цього злочину може служити і інформація, знята з каналів зв'язку і з кореспонденції обвинувачуваного.

Важливим інформаційним потенціалом при розслідуванні вбивств, пов'язаних з виконанням релігійного обряду, є час учинення злочину.

Г.В. Костилева визначає, що вбивствам, пов'язаним з виконанням релігійного ритуалу, властиві вечірній і нічний час доби. На її думку, дані злочини зазвичай вчиняються з 24 до 6 годин і з 18 до 24 годин, рідше в денний час із 12 до 18 годин. Крім того, убивства, пов'язані з виконанням релігійного обряду, відбуваються напередодні або безпосередньо в релігійні свята, властиві традиційним релігіям (Різдво, Великдень, Курбан-Байрам тощо), а також у дні, що віднесені до культових свят – день літнього й зимового сонцестояння, Вальпургієва ніч<sup>445</sup> – відродження «Сатани» (у ніч із 30 квітня на 1 травня), Хеллоуїн (1 листопада), Іванова ніч (с 5 на 6 липня) і т.д. До того ж, убивства, пов'язані з виконанням релігійного обряду, відбуваються у визначені лідерами культів дні: Апокаліпсиса, Страшного суду тощо. У середовищі деяких груп (сект) (наприклад, «сатанинської користі») головним святом є день народження **адепта**, що він повинен відзначити вчиненням протиправної або антигромадської дії<sup>445</sup> [312, с.23].

#### **4.4. Особа, як елемент криміналістичної характеристики ритуальних вбивств**

Будь-яка особа, що опинилася в ролі злочинця або жертви, так чи інакше, має певне відношення до певного середовища, внаслідок чого сформувався й реалізувався причиново-слідчий зв'язок суспільно-небезпечного діяння, і як наслідок – негативний результат. Розглядаючи криміналістичну характеристику вбивств, вчинених у ході здійснення релігійного ритуалу, стає зрозумілим, що чимале значення у формуванні особистості, як злочинця, так і жертви мають деструктивні релігійні секти тоталітарного спрямування. На думку вчених-релігієзнавців, секта (лат. «secta» – навчання, напрям, школа), це релігійна громада, група, що відхилилася від пануючої церкви або відособлена група осіб, які замкнулися у своїх вузьких інтересах. На їх думку, термін «секта» сьогодні застосовується лише до тоталітарних релігійних організацій найнебезпечнішими з яких є секти деструктивного характеру, тобто ті, діяльність культів яких, є руйнівною силою щодо природного гармонійного стану особистості: духовного, психічного й фізичного (внутрішня деструктивність), а також до тих творчих традицій і норм, що склалися в культурі, віросповіданні у громадському порядку загалом (зовнішня деструктивність)<sup>446</sup> [316, с. 32]. Іноді деструктивні секти ще називаються й тоталітарними. А. Хвиля-Олінтер дає визначення такому різновиду релігійних формувань, як *тоталітарні секти* – це групи, у яких застосовується маніпуляція свідомістю членів секти з метою придушення їхньої волі й контролювання думок, почуттів і поведінки adeptів. Автор переконаний, що в Росії на сьогодні діє близько сотні сатанинських груп (сект)<sup>447</sup> [324, с. 184]. На думку прокурора м. Москви О.І. Зуєва найнебезпечнішими сектами сатанинської спрямованості виступають «Зелений орден», «Чорний ангел», «Юний хрест» специфіка, яких виражається в культі насилля та пропаганді жорстокості щодо навколишнього світу<sup>448</sup> [325, с. 99].

У століття радіо, телебачення, газет, комп'ютеризації новоявлені пророки й проповідники («гуру», «свамі», «йоги» тощо) – мають змогу поширювати свою деструктивну інформацію з будь якого континенту, проповідуючи містичні навчання або східні містичні культу. Усі ці групи (секти) мають у своєму розпорядженні значний капітал і ретельно організовують свою рекламу.

Основний принцип, якому неухильно слідує «гуру» приблизно такого змісту

«...якщо бажаєш розбагатіти – вигадай нову релігію». Сучасні ж умови бурхливого підвищення соціальної активності молоді ведуть до формування нетрадиційних форм змісту групової свідомості, розвитку новітніх неформальних й неофіційних організаційних структур релігійного характеру<sup>449</sup> [288, с. 27-28]. Досить часто діяльність деструктивних релігійних сект реалізується у формі різноманітних легальних релігійних союзів і таємних елітних груп, які вербують своїх прихильників переважно на концертах рок-музики, так би мовити шукачів «гострих» і до волі сумнівних у моральному сенсі відчуттів. Сатанинські культи відрізняє ретельно відпрацьована система вербування неофітів. Новоявлені «пророки» як правило вербують до своїх сект новачків-адептів у загальноосвітніх школах, у вищих навчальних закладах тощо. Особливо привабливими для цієї діяльності є кінотеатри, пункти прокату відеофільмів та мережа розповсюдження комп'ютерних ігор. Для залучення мас використовується поширення спеціальних листівок, брошур, запрошення на вечірки, у походи, де адептів поступово знайомлять із культом. Усе вищенаведене, безсумнівно, підриває безпеку держави, порушує сформовані в країні релігійний баланс і стабільність, піддає ризику моральне, психічне й фізичне здоров'я громадян, сприяє виникненню проявів міжконфесійної і міжнаціональної ворожнечі. Необхідно враховувати і той факт, що сатанисти уважно вивчають, як релігійне законодавство, так і кримінальне, заздалегідь готуючись до протистояння правоохоронним органам, внаслідок чого вчинені ними злочини набувають форм досконалої продуманості, а тому досить важко розкриваються. Так, за даними російських правників, кількість кримінальних справ з фактів умисних вбивств на ґрунті сатанинського віросповідання в Росії неухильно зростає. Ситуацію ускладнює відсутність як спеціалізованих, науково обґрунтованих тактик і методик виявлення, розкриття, попередження, припинення й розслідування злочинів, вчинених на релігійному ґрунті, так і слабка забезпеченість спеціалістами в галузі боротьби з подібними злочинами<sup>450</sup> [279].

Діяльність сатанистів є потенційно небезпечною, бо вона була небезпечною до сьогодні дня, отже буде небезпечною й завтра. Наприклад, родоначальник

ритуальних жертвоприношень Алістер Кроулі не приховував, що його прихильники щороку, у період з 1912 до 1928 роки, на ґрунті сатанізму вчинили до 150 убивств немовлят<sup>451</sup> [326, с. 3].

При цьому необхідно відзначити, що члени найнебезпечніших деструктивних сект для того, щоб бути членами цих релігійних формувань повинні постійно вчиняти жертвоприношення, причому це є умовою їхнього існування. Така практика виправдовується, нібито боротьбою з бездуховністю. Так, на початку 2005 у м. Києві був затриманий донецький маніяк І., який вчиняв убивства під керівництвом якихось вищих сил, що зазивали його очищати суспільство від скверни<sup>452</sup> [283].

Слід зазначити і той факт, що організатори сатанинських сект, переслідуючи особисті інтереси, намагаються залякувати і стороннє оточуючення. Для цього вони як інструмент залякування використовують психічно нездорових людей, підбурюючи їх до вчинення тяжких злочинів. А однією з умов прийняття адептів у секту, є вчинення ними тяжкого злочину<sup>453</sup> [288, с. 29]. Ось чому кількість вчинених культово-ритуальних злочинів прямо залежить від масштабів поширення найнебезпечніших тоталітарних об'єднань деструктивного релігійного характеру, зокрема, і відсутності державного контролю за цією діяльністю з боку органів внутрішніх справ.

Розглянувши таким чином підстави виникнення передумов учинення тяжких злочинів у сфері релігійних відносин (сатанинської спрямованості) звернемося до аналізу безпосередньої особистості злочинця й жертви.

Відомо, що як правило, молоді люди, чиє адекватне соціальне зростання чимось обмежене, чия особистість формується в обстановці духовної порожнечі при повній відсутності свідомості буття, підсвідомо тягнуться один до одного. У них виникають загальні проблеми, їхня життєва невизначеність, і всі нетрадиційні й деструктивні впливи (серед іншого й сатанізм як ідеологія) легко й просто ними освоюються, що дає основу для взаєморозуміння, ілюзію своєї значущості й обумовлює загальну тактику поведінки. Такі умови штовхають людей на практичну реалізацію ілюзорних ідей, сформованих на базі духовної порожнечі. Ось чому найчастіше суб'єктами вбивств, пов'язаних з виконанням

релігійного обряду, виступають особи, які захоплюються магією й окультизмом, або ті, що страждають психічними розладами на ґрунті неіснуючих псевдорелігійних навчань і доктрин. Відхилення в психіці й психічні розлади на ґрунті цих негараздів стимулюються сьогодні поширенням різноманітних езотеричних і окультних центрів (чаклунство, магія, екстрасенсорика тощо). Завдяки цьому створюються маргінальні середовища, схильні до вчинення суспільно небезпечних дій.

На предмет визначення фігури злочинця та потерпілого слід навести витяг зі статті Г.В. Костилюєвої, присвяченої зазначеній проблемі: «в історії релігії з найдавніших часів до досьогодні можна зустріти літописи, які із сучасних позицій клінічної психіатрії цілком правомірно слід представляти й навіть класифікувати як окремі синдроми в межах певних психічних розладів. У різних реформаторів релігій можна відзначити певні психопатологічні розлади. В одних випадках переважають різні варіанти марення й хворобливості перекручування в інтерпретаціях змістів Священного Писання, в інших – розладу сприйняття, від ілюзій до синдрому Кандинського-Клерамбо – стану, коли хворому здається, що в його голову вкладають чужі (божественні, сатанинські) думки й бажання. Необхідно звернути увагу і на той факт, що хворобливі розлади психіки, які породжують ідеї нової єресі, завжди є індивідуальними і самобутніми.

Наведемо деякі приклади. Висновок судово-психіатричної експертизи 42-літньої жінки, у якої був зафіксований приступ психічного захворювання зі згаданим синдромом Кандинського-Клерамбо свідчить, що хвора пережила відчуття, що нібито Бог вклав їй у голову думку, начебто вона справжня богородиця, мати Ісуса Христа, що він з нею спілкувався. Хворій все це вбачалося настільки реально, що вона стала про цьому всім розповідати і до неї почалося паломництво як до «справжньої» діви Марії. Два дорослі сини цієї жінки не сприймали її серйозно й запропонували їй звернутися до психіатра. За їхнє невір'я вона власноруч вбила їх коли вони спали. Після притягнення її до кримінальної відповідальності і обстеження в системі судово-психіатричної експертизи жінка була визнана неосудною.

Досить часто вбивства, пов'язані з виконанням релігійного обряду, вчиняються неповнолітніми членами культів. Дослідження психологічних особливостей цієї категорії adeptів свідчать, що для них характерні наступні риси:

1. неповнолітні, залучені в тоталітарні й деструктивні секти, здебільшого мають проблеми із психікою, які обумовлені психічною травмою або наслідками симптомів посттравматичного стресового розладу;
- 2) є також випадки коли неповнолітні, залучені в різні релігійні культи (у тому числі сатанізм), більше піддані емоційним розладам типу депресії або маніакально-депресивного синдрому, а також розладам особистості типу асоціальної поведінки;

3) депресії є вирішальним чинником для неповнолітнього в прийнятті їм рішення про приєднання до деструктивного культу. Спеціалістами в галузі судово-психіатричних досліджень встановлено певну кореляцію між участю хворих в окультизмі та зміною їх соціальних цінностей, втратою надії й віри. Безліч неповнолітніх, що приєдналися до культів, мають сильну віру в те, що їм сповідують через недолік уваги в родині або вихованні».

Далі авторка зазначає, що на думку вчених кримінологів у більшості ритуальних убивств основним елементом є міфічні ідеї з метафізично-маревного змісту. Іншими словами, це злочини, вчинені під впливом ідей, які розповсюджують теорію зла. Ці ідеї можуть носити надцінний або маревний характер. Такі ідеї відкривають перед adeptами деструктивних сект можливість щодо перетинання меж дозволеного і є свого роду, так би мовити, анестезуючими засобами для совісті. Коли пропагується ідея, що показує «правильність» насильства й убивства, людина, яка випробовує ненависть, перестає сумніватися. Така людина здатна вчинити найжахливіші злочини, і всі вони в його свідомості будуть виправдані метафізичною ідеєю. Ідеї, які виправдовують деструктивні дії, необов'язково мають сатанинський або людиноненависницький характер. Їх зміст звичайно являє собою абстрактні уявлення про добро й зло. Можливі й формально-гуманістичні ідеї, але метафізична ідея, що виправдовує вбивство, несе в собі зміст, яка може бути

витлумаченим як заклик до насильства. У подібних проявах метафізичної агресії діють сховані емоційні кризові процеси, що визначають специфіку агресивного циклу.

На думку дослідниці найбільш важливою ознакою характеристики особи злочинців для цієї категорії справ, є їхнє членство в групах (сектах), їх місце в ієрархії цих сект завдяки їх рольовій функції й тому впливу, який здійснює група (секта) на його особистісні якості.

Особистість творця релігійної організації (секти) є ключовою для подальшого її існування. Зазвичай, жертвами розглянутого злочину виступають члени групи (секти), які віддано служать лідеру групи й не піддають сумніву жодного його слова або дії. Отже особистість лідера деструктивної релігійної секти в криміналістичній характеристиці зазначених злочинів має досить важливе значення.

Якщо релігія (у її справжньому змісті) характеризується прагненням до зв'язку з Богом, то в секті все починається з її лідера і ним же закінчується, усе замикається на гуру. З ростом організації у гуру з'являється безліч помічників, «наближених осіб», які відіграють для рядових сектантів роль «маленьких гуру».

Небезпечну роль лідера деструктивної секти релігійної спрямованості авторка яскраво продемонструвала на прикладі випадку, який сався в листопаді 1978 року в США з членами секти «Народний храм». Тоді увесь світ був вражений масовим самогубством членів цієї організації, яку очолював Джим Джонс. У засобах масової інформації були розміщені кадри, які демонстрували тіла мертвих жінок та дітей у неприродних позах, які лежали на галявині посередині тропічного лісу. Усього 912 осіб. Вони повірили у свого лідера й пішли за ним у джунглі Гайани, де розпочали будівництво ідеального міста, названого іменем керівника секти – Джонстаун, а потім підкорилися його наказу вчинити самогубство, випивши отруту. Дітей просто вбивали.

Певний інтерес на думку Г.В. Костилюєвої викликає метод формування особистості сектанта. Цей метод повинен бути простим, дохідливим, всеосяжним, але при цьому ключі від нього завжди повинні перебувати в руках

у гуру або організації. Наведемо характерний приклад. У Росії існує секта за назвою «Трансцендентальна медитація». У них в містах Щелково, Омську й Іркутську є заводи, де вони випікають печиво із зображенням своєї культової символіки та інші кондитерські вироби, які люди їдять не підозрюючи, що підсвідомо приєднуються до культу, який сповідується. Представники секти говорять, що не мають відношення до релігії, що трансцендентальна медитація – це науково доведений метод. Водночас, вони призивають адептів постійно повторювати певну мантру – речення або декілька речень – по 20 хвилин вранці і ввечері. Такі дії, – обіцяють сектанти, – мають позитивно впливати на поліпшення здоров'я адептів, підвищувати їх розумові здібності й успіхи у службі. Однак, на думку більшості психологів і психіатрів саме ці дії цілеспрямовано формують релігійну психіку й світорозуміння людини. Іншим методом формування релігійної свідомості адепта деструктивної секти виступає **сайєнтологічний метод**. Сутність його полягає в тому, що **адепту** постійно уселяють у свідомість, що начебто за життя на душу людини накладаються певні негативні відбитки (енґрі), які необхідно стерти, у зв'язку з чим людина може негайно стати «суперменом», до нього прийде здоров'я, успіх, неймовірні фізичні здібності тощо. Ключ від методу залишається в руках секти. Адепт вступає на перший курс подібної терапії, який коштує 70 доларів, після проходження останньому кажуть, що на другому курсі, який теж коштує відповідно, буде більш цікавого, потім третій курс і т.п. У підсумку, людина, яка вклала в подібні заняття багато грошей, перебуваючи на фінішу перед очікуваним благом, не може кинути цього заняття й піти не отримавши нічого. Так адепт на довгий час опиняється в залежності від керівника секти і стає її членом, після чого його залучають до участі в ідолопоклонницькому жертвоприношенні.

У кожній секті є спостерігачі, які стежать за засобами масової інформації, за діяльністю державних, правоохоронних органів. Тому людина, що потрапляє до секти піддається ретельній обробці. На початковому етапі новоявленому адептові вселяють, начебто все те, що було до того, як він потрапив у секту – суцільна помилка, отже змушують останнього відмовитися від минулого. Потім,

коли мета щодо втягування адепта в секту досягнута, розпочинається другий етап – це повне підкорення свідомості й волі рядового сектанта.

Для того щоб повною мірою підкорити собі своїх послідовників, керівник секти тенденційно й динамічно впливає на їхню свідомість, убезпечуючи їх від позитивного впливу зовнішнього світу для того, щоб це не перешкоджало йому. Ці завдання вирішуються шляхом створення умов зайнятості для сектантів, щоб вони не мали вільного часу. Умови зайнятості, своєю чергою, досягаються сукупністю певних заходів: нічні молитви й ритуальні танці, важка фізична праця в денний час, збирання пожертвувальників на вулицях і жебрацтво. Тим самим, керівники досягають головної мети – зниження волі й духу її членів. А для того, щоб зменшити розсудливість і можливість протидії з боку членів секти, їм пропонуються низькокалорійні продукти харчування й те в невеликих кількостях.

Дослідниця зазначає, що сектантське мислення є способом спрощеного бачення світу: чорне й біле, урятоване й засуджуване, добро й зло. Тут немає півтонів. Такими людьми легко маніпулювати. Це призводить, до того, що людина вже не в змозі управляти своєю волею та свідомістю. Після цього починається так званий третій етап – упровадження нового навчання, нової віри. Йому даються завдання (прослухати певні записи, прочитати велику кількість книг у маленький строк), а потім його екзаменують він стає легко керованим роботом»<sup>454</sup> [327, с. 44-46]. Саме така думка Костилюєвої Г.В. стосовно особи і злочинця і потерпілого.

За результатами нами проведеного дослідження найчастіше ритуальні вбивства на релігійному підґрунті вчиняють переважно самі сектанти, а їх жертвами найчастіше стають члени тих самих сект. Особа злочинця, за своєю статтю, це зазвичай чоловіки віком від 18 до 40 років, із середньо-спеціальною або незакінченою вищою освітою. На момент вчинення злочину більшість вбивць були неодружені і мали психічні відхилення або зловживали алкоголем, наркотиками, психотропними чи галюциногенними речовинами. Переважно до вчинення подібних злочинів схильні мешканці великих міст, обласних або районних центрів. Такі особи найчастіше є непрацюючими.

У психологічному аспекті особа виконавця ритуального вбивства характеризується достатньою агресивністю, фанатизмом, підвищеною лютістю, схильністю до вчинення насильницьких злочинів, інтелектуально розвинутий задовільно. Особливою рисою його характеру зазвичай є хитрість. На думку А.Л. Дворкіна «якщо членам груп (сект) наказали вважати поставлену мету «праведною» і «справедливою», то вони не зупиняться не перед чим, навіть перед тим, щоб збрехати, украсти, ввести людину в оману, вдатися до маніпулювання свідомістю своїх сотоваришів й навіть фізично усунути неугодну людину<sup>455</sup> [328, с. 36-37]. Виходячи з характеру злочинної установки, сектант перебуває в постійній готовності до вчинення злочину і приймає рішення, заздалегідь створюючи «зручну» для його реалізації ситуацію.

Як свідчать результати дослідження, проведеного згадуваної Г.В. Костилюєвої, співучасниками вбивства, пов'язаного з виконанням релігійного обряду, зокрема, коли жертвами цього злочину стають члени секти, можуть також бути і близькі родичі потерпілих, якщо вони також втягнуті до релігійних маніпуляцій. Отже, при встановленні особи злочинця слідчому слід встановити роль кожного із зазначених осіб у вчиненому злочині.

Висвітлюючи загальні риси потерпілих необхідно відзначити, що практично всі вони були носіями провокативної поведінки в активній або пасивній формі. Майже всі брали участь у створенні кримінальної ситуації, вносячи істотний «внесок» у її виникнення. При цьому і потерпілі із числа членів груп (сект) своїми діями також втілювали інтереси й цілі секти.

На думку Г.В. Костилюєвої у 74 % випадків жертва є членом групи (секти). В 11 % випадків – діти, родичі членів груп (сект), знайомі. В 15 % – це випадкова жертва, що не має відносини до діяльності груп (сект). За місцем виявлення жертви, а також обстановки місця події можна визначити до якої з вищевказаних категорій вона відноситься<sup>456</sup> [312].

Поведінка жертви ритуального вбивства посідає важливе місце в генезисі й мотивації злочинної поведінки. Саме під час ритуалу жертвоприношення сатанинськими сектами можуть бути вчинені замах на життя дітей.

Дорослу людину, яку приносять в жертву, спочатку вводять у стан гіпнозу або

накачують наркотиками у результаті чого вона не усвідомлює того, що з нею відбувається. До речі, інколи жертвами ритуальних вбивств **стають особи**, які чим-небудь нашкодили сатаністам<sup>457</sup> [327, с. 46].

Поділяючи з поглядами вищеназваних спеціалістів у галузі розслідування подібних злочинів можна стверджувати, що: по-перше, до вчинення ритуальних вбивств на релігійному ґрунті схильні члени небезпечних тоталітарних утворень сатанинської спрямованості; по-друге, безпосередніми виконавцями таких злочинів частіше за все стають психічно неврівноважені особи; по-третє, жертвами подібних злочинів найчастіше бувають особи, не здатні на активну протидію злочинцям, або ті, що самі входять до подібних формувань; по-четверте, вчинення подібних злочинів пов'язане з діяльністю деструктивних релігійних культів.

## **Розділ 5. Особливості початкового етапу розслідування вбивств, вчинених під час здійснення релігійних ритуалів**

### **5.1. Порухення кримінальної справи та загальна характеристика початкового етапу розслідування**

Розслідування злочинів являє собою складний процес пошуку істини за справою.

При формуванні й побудові методики розслідування будь-якого злочину на початковому етапі доводиться вирішувати два основних питання, по-перше, які слідчі дії необхідно провести, і по-друге, в якій послідовності<sup>458</sup> [329, с. 36].

Кримінально-процесуальне законодавство України передбачає різноманітні засоби отримання відомостей, які згодом стають доказами або підставами для прийняття будь-яких процесуальних рішень (переважно це слідчі дії, але не завжди). Іноді перед органом дізнання або слідчим, що отримали заяву чи повідомлення про злочин постає питання щодо прийняття одного з процесуальних рішень, вказаних у ч. 2 ст. 97 КПК України. Засобом вирішення такої проблеми є дослідча перевірка (тут не йдеться про проведення слідчих дій до порушення кримінальної справи в порядку ч. 2 ст. 190 та 187 КПК України). Якщо наявність ознак злочину не викликає сумнівів, але органу дізнання чи слідчому потрібно визначитись з кваліфікацією діяння (наприклад, зі ступенем тяжкості тілесного пошкодження), то вони звертаються по допомогу до обізнаної особи (судово-медичного експерта або лікаря), яка надає акт або довідку. Так само проводиться і дослідча перевірка за фактом незаконного обігу наркотичних засобів, зброї тощо. У цьому випадку в якості знаючої особи ми маємо на увазі спеціалістів. Але в стадії дослідчої перевірки назвати їх спеціалістами у процесуальному розумінні ми ще не можемо, оскільки спеціаліст (як суб'єкт кримінального процесу) виникає лише у кримінальному судочинстві на підставі ст. 128<sup>1</sup> КПК. Адже вказані особи надають органу дізнання або слідчому довідки чи акти з приводу наявності або відсутності ознак злочину стосовно об'єкта, який отримали для дослідження.

Такі дослідження відбуваються фактично за межами кримінального процесу, а їх результати, згідно з чинним КПК не можуть бути оформлені ані довідкою спеціаліста, ані висновком експерта. Але ж такі довідки чи акти на практиці існують і стають підставою для прийняття рішення згідно з ч. 3 ст. 97 КПК. У зв'язку з цим постає природне питання, а чи є законним це рішення взагалі? Так, згідно з ч. 3 ст. 97 КПК для перевірки заяв і повідомлень про злочини уповноважені для цього особи у строк не більше 10 днів можуть відбирати від певних осіб пояснення, або витребувати окремі документи. Але будь-яких відомостей щодо можливості залучення до дослідчої перевірки спеціаліста або експерта диспозиція ст. 97 КПК не містить. Та й не може містити, оскільки участь спеціаліста передбачена лише під час проведення окремих слідчих дій, або після порушення кримінальної справи. Адже фактично на практиці такі дослідження все ж таки проводяться, і називаються вони не експертизи, а попередні дослідження<sup>459</sup> [330, с. 62], отримання ж їх результатів відбувається у вигляді витребування необхідних документів (ч. 3 ст. 97 КПК). Витребування документів та призначення попередніх перевірок це не одне і те саме. Тому що документ в розумінні ч. 3 ст. 97 КПК являє собою форму викладення певних відомостей, які мають значення для перевірки заяв чи повідомлень про злочини. Результати ж попередньої перевірки хоча і оформлюються документально у формі довідки або акта, але фактично є засобом відповіді на запит посадової особи щодо проведення дослідження певного об'єкта. Отже орган дізнання або слідчий не стільки вимагає документ (довідку чи акт), скільки вимагає результати проведення попереднього дослідження. В такому разі з поля зору випадає процес самої перевірки. У такий спосіб напрошується висновок про те, що дії знаючих осіб в цьому випадку є не чим іншим, як аналогом експертизи, а їх довідки, або акти аналогами відповідних висновків. Не можна також ототожнювати ці документи і з довідками спеціаліста, тому що спеціаліст є фігурою процесуальною. Таким чином, виникає певний парадокс, а саме, – використовувати ці дані як матеріали перевірки у кримінальній справі можна, однак метод їх отримання законом не врегульований. У такому випадку виникає

ще один висновок – зазначені документи не можуть бути актами дослідчої перевірки бо отримані всупереч закону.

Виникає запитання, а як же прийняти рішення? Намагаючись відповісти на нього, звернемося до ч. 3 ст. 97 КПК України, яка дозволяє отримувати від громадян під час дослідчої перевірки пояснення з тих чи інших питань. Отже, посадова особа, якій необхідно перевірити певний об'єкт на предмет наявності або відсутності ознак злочину може поставити обзнаній особі питання стосовно речовини, яка досліджується, на що отримати обґрунтовану відповідь не у вигляді довідки, як це робиться на практиці, а у вигляді пояснення. Стосовно ж визначення ступеню тілесного ушкодження пропонується витребувати в лікарів довідки або акти щодо характеру такого ушкодження, не ініціюючи від свого імені проведення попереднього дослідження. Але для реалізації цієї пропозиції до Кримінального кодексу України доцільно внести доповнення яке б містило перелік тілесних ушкоджень (перелом, вивих, струс головного мозку тощо), на підставі якого орган дізнання чи слідчий мав би змогу кваліфікувати той чи інший злочин. Тобто ідея цих пропозицій міститься в тому, що посадова особа на стадії дослідчого процесу не повинна вживати заходів, аналогічних слідчим діям, а всі заходи щодо перевірки повинні відповідати закону.

Іншим предметом дискусії є питання щодо перспективи використання спеціальних знань на стадії дослідчої перевірки. Щоб розв'язати цю проблему автори проекту КПК запропонували призначати та проводити експертизи до порушення кримінальної справи. Так, одним із засобів перевірки інформації про злочини на цій стадії згідно з п. 1 ст. 211 проекту КПК (Засоби перевірки інформації про злочини) виступає і призначення судових експертиз та витребування висновків спеціалістів. Пункт 1 ст. 280 проекту КПК (Порядок призначення експертизи) регламентує призначати та проводити експертизи для вирішення питання відносно отримання підстав щодо порушення кримінальних справ, або відмови в цьому. Але ж диспозиція зазначених норм відразу ж настановляє на необхідність проведення аналізу перспектив забезпечення відповідними правами осіб, які залучаються до цієї слідчої дії до порушення кримінальної справи. Так, п. 1 ст. 285 проекту декларує відповідні права лише

учасникам процесу (підозрюваному, обвинуваченому, захиснику, законним представникам підозрюваного, обвинуваченого, потерпілому). Про права осіб, що виникають на стадії дослідчої перевірки (запідозреного, постраждалого) не йдеться. Лише в п. 6 цієї статті зазначається, що у випадку призначення експертизи до порушення кримінальної справи, визнання особи підозрюваним, цивільним позивачем, цивільним відповідачем чи до притягнення як обвинуваченого, передбачені цією статтею права забезпечуються після набуття особою відповідного процесуального статусу<sup>460</sup> [331]. У такий спосіб, особа запідозреного чи постраждалого у разі призначення експертизи на стадії дослідчої перевірки жодних прав не має. Дійсно, тут можна послатися на той факт, що зазначені особи ще не є учасниками процесу і кримінальна справа щодо певної особи ще не порушена. Але вже сам факт проведення перевірки стосовно заяв та повідомлень про злочини є актом обмеження прав та законних інтересів громадян, які в цьому задіяні. Отже, зазначені питання висвітлюють конкретні проблеми з використання спеціальних знань в перспективі прийняття нового КПК України. Наприклад, в чинному КПК РФ наявність цих проблем вже не є новиною. О.В. Корнелюк, коментуючи ч. 4 ст. 146 КПК РФ, зазначив, що хоча законодавцем і здійснена спроба щодо поширення слідчих дій, проведення яких можливе до порушення кримінальної справи (до числа яких відтепер зокрема входить і призначення судової експертизи), але на думку автора, законодавець не забезпечив належного механізму реалізації прав осіб, щодо яких призначається експертиза до порушення кримінальної справи. І це суттєво порушує не тільки принципи кримінального судочинства, але і права людини. Автор зазначив, що за результатами опитувань практичних співробітників слідчих підрозділів ОВС РФ з'ясувалося, що більшість опитаних до порушення кримінальної справи експертиз майже не призначають, бо вважають, що докази, отримані таким чином, можуть бути спростовані в суді<sup>461</sup> [332, с.56].

Щоб уникнути таких проблем у майбутньому, в проекті КПК потрібно, на нашу думку: *по-перше*, або залишити порядок призначення експертиз таким, який він є в чинному КПК, або визначити на стадії дослідчої перевірки нових суб'єктів —

запідозреного у вчиненні злочину та постраждалого від злочину і наділити їх відповідними правами під час призначення експертиз до порушення кримінальної справи. Відповідно диспозицію статті 6 проекту КПК (Роз'яснення значення термінів) доцільно доповнити такими непроцесуальними фігурами, як запідозрений та постраждалий; *по-друге*, з метою уникнення незручностей із залученням у проведенні дослідчої перевірки спеціаліста та виключення втрати потенційних речових доказів у зв'язку з необхідністю їх попередньої перевірки (наприклад, невелика кількість наркотичної речовини) доповнити п. 1 ст. 78 проекту КПК положенням, яке б дозволяло у виключних випадках проводити дослідження за дорученням відповідної посадової особи кримінального процесу і давати за ним висновки, які можуть бути в подальшому доказами за справою. Доречі, в КПК РФ з липня 2003 року перелік джерел доказів поповнився висновком і показанням спеціаліста (ч. 2 ст. 74 КПК). Але спеціаліст в цьому випадку, також як і експерт несе кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок<sup>462</sup> [332, с. 55]; *по-третьє*, на практиці та в теорії кримінального процесу, останнім часом йдеться полеміка щодо необхідності продовження строків попередньої перевірки заяв і повідомлень про злочини. Пов'язано це з тим, що іноді виникають ситуації, які не дають можливості посадовій особі у встановлений строк прийняти одне з рішень, вказаних у ч. 2 ст. 97 КПК. Наприклад, це випадки завдання тілесних ушкоджень в зв'язку з чим постраждалі перебувають на стаціонарному лікуванні більш 10 днів<sup>463</sup> [333, с. 39-40]. Вирішити зазначену проблему можна лише внесенням змін до КПК, які б дозволяли продовжувати строки попередніх перевірок. Так, розробники проекту КПК пропонують продовжувати їх від 1 до 6 місяців (ст. 209 проекту). На нашу думку такий захід у виключних випадках є допустимим.

Слід зазначити, що за **фактом** надходження інформації про вчинене навмисне вбивство (зокрема вбивство на релігійному ґрунті) проводиться попередня перевірка матеріалів. Отже, враження суб'єкту доказування про подію формується саме завдяки цим матеріалам. Після чого уповноважена особа приймає рішення про кваліфікацію злочину, тобто порушення кримінальної справи.

Кримінальні справи про вбивства, пов'язані зі здійсненням релігійного обряду, на загальних засадах можуть порушувати як за фактом, так і стосовно до конкретної особи. Все залежить від характеру отриманих приводів до цього: а) виявлення трупа з ознаками насильницької смерті; б) виявлення частин розчленованого трупа; в) надходження заяви від батьків або родичів і інших осіб про зникнення людини (дитини) і тривалої її відсутності; г) інформація про вчинене вбивство надійшла від слідчого, або органа дізнання, або була отримана в ході досудового розслідування за іншою кримінальною справою, або під час проведення оперативно-розшукових заходів.

Перевірку інформації, що надійшла, про вчинене навмисне вбивство в ході здійснення релігійного ритуалу проводиться органом дізнання відповідно до ст. 97 КПК України. Ця перевірка являє собою в основному комплекс оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення очевидців злочину, виявлення, фіксацію й вилучення слідів злочину й речових доказів, їх дослідження, заходів щодо оцінки фактичної інформації й висунутих версій.

При надходженні в чергову частину ОВС повідомлення про ритуальне вбивство або замаху на нього, до місця виявлення злочину повинна негайно направлятися слідчо-оперативна група. В цьому випадку слідчий, виходячи з характеру повідомлення, ще до виїзду СОГ на місце злочину може висунути припущення про характер убивства. Перші припущення про релігійний характер злочину можуть мати місце на підставі отриманого повідомлення.

Про релігійний характер вбивства, на нашу думку може свідчити група ознак, а саме: а) особа заявника (член секти, священнослужитель, особа, яка є членом формальних або неформальних релігійних утворень; б) отримання повідомлення, яке прямо вказує на те, що злочин вчинений членами певної сатанинської секти в ході релігійного ритуалу; в) отримання повідомлення, яке конкретно вказує на той факт, що злочин було вчинено в приміщенні, де сектанти звичайно проводять свої меси; г) отримання певних відомостей про характер тілесних ушкоджень, виявлених на жертві тощо; г) отримання повідомлення про особу загиблого (загиблий був відомий як член сатанинської секти тощо); д) отримання відомостей про обстановку на місці виявлення трупа

(наявність текстів з магічними заклинаннями біля трупа або **прямо на ньому**, поза трупа, наприклад, у вигляді **розп'ятого Христа**; **перевернуті розп'яття** або спалені хрести, **розкладені** навколо трупа букетики квітів, трави, жмути вовни або **волосся**, **написи** кров'ю на стінах, трупі) тощо.

Переконавшись, що злочин дійсно носить ритуальний характер слідчий приступає до **початкового** етапу розслідування та розкриття злочину по гарячому сліду. Для цього потрібно розв'язати низку питань: а) визначити й виявити зв'язки між слідами злочину і наявною інформацією; б) вирішити конфліктні ситуації, якщо такі виникають; в) висунути слідчі версії та здійснити їх ретельне відпрацювання. Іншими словами, слідчий повинен постійно конкретизувати й поповнювати наявні в нього дані.

Початковий етап розслідування ритуального вбивства на релігійному ґрунті неможливий без виконання невідкладних слідчих дій й оперативно-розшукових заходів, а також вимагає прийняття й виконання інших організаційних рішень (процесуальні рішення, планування, висування версій тощо). Основними завданнями початкового етапу розслідування в цьому випадку є виявлення, забезпечення охорони й закріплення доказів. Невиконання цих завдань призводить до втрати інформації.

На початковому етапі розслідування за справами розглянутої категорії слідчий повинен скласти ретельний план невідкладних оперативно-розшукових та слідчих дій, що підкреслює необхідність щільної взаємодії з органом дізнання, громадськістю тощо, тому в цей період повинна з'ясовуватися також можливість залучення до участі й інших осіб.

**Необхідною умовою початкового** етапу розслідування вказаних злочинів є вжиття заходів для правильної оцінки слідчої ситуації. Це отримання **відомостей** про місце, час, спосіб **вчинення вбивства**, **особу** жертви, **особу виконавця**, а також **відомостей** оперативно-розшукового характеру. На підставі отриманих **даних** слідчий планує свою подальшу роботу.

Найбільш типові слідчі ситуації, що складаються на **початковому** етапі розслідування ритуальних убивств, можуть бути наступні:

**1. Встановлені факт *вчиненого вбивства, особа жертви злочину, а відомості про мотиви й особу підозрюваного відсутні.***

Визначальним фактором такої слідчої ситуації є час, за допомогою якого встановлюється максимальна невідкладність дій осіб, які провадять розслідування. Спосіб вчиненого вбивства, характер слідів, залишених злочинцем на місці події, а також обстановка загалом, можуть містити інформацію про особу виконавця. Дії слідчого при вирішенні такої ситуації повинні бути спрямовані на збір пошукової інформації про прикмети зовнішності злочинця та організацію його переслідування по гарячому сліду. Однак необхідно враховувати і той факт, що основний масив, який орієнтує слідчого на пошук доказової інформації про злочинця й мотиви убивства як правило встановлює необхідність щодо комплексного дослідження зв'язку «злочинець – жертва». Отже, основним завданням розслідування при виникненні такої ситуації є встановлення зв'язку «злочинець – жертва».

Для розглядуваної слідчої ситуації типовими є версії, висунуті щодо: мотивів вчиненого вбивства, кола підозрюваних осіб, причин знаходження жертви на місці вчинення злочину. Крім того, при вчиненні вбивств, пов'язаних з виконанням релігійного обряду, мотив злочину частково визначається через сліди, виявлені на місці події й на трупі, а також під час проведення слідчих дій, таких як допит підозрюваного або свідків. У такий спосіб, за першою слідчою ситуацією типовими версіями й шляхами їх перевірки можуть бути:

а) вбивство вчинено невідомим з метою пограбування. Підставою для її висунення можуть бути дані про факт виявлення ознак зникнення у потерпілого грошей або будь яких речей. Виконавцями вбивства можуть бути раніше засуджені особи, або особи, схильні до подібних злочинів;

б) вбивство вчинено на релігійному ґрунті з мотивів помсти. Підставою для висунення такої версії може бути інформація про активну діяльність потерпілого в будь-якій релігійній секті або іншому легальному релігійному формуванні. Виконавцями таких вбивств можуть бути члени деструктивних релігійних сект, які діють у районі вчинення вбивства.

в) вбивство вчинено в ході здійснення сатанинського релігійного ритуалу, а сам потерпілий є жертвою жертвоприношення. Підставою для висунення такої версії можуть бути дані огляду місця події, де виявлені ознаки проведення відповідного ритуалу;

*Для перевірки зазначених версій доцільно проводити такі слідчі дії та оперативно-розшукові заходи:*

- огляд місця події та трупа постраждалого (обов'язково за участю судового експерта та спеціаліста-релігієзнавця);
- встановлення та допит свідків (особливо очевидців) злочину;
- призначення відповідних судових експертиз (серед іншого й релігієзнавчих) залежно від виявлених слідів та речових доказів;
- допити родичів потерпілого та осіб, які його добре знали (колеги по роботі, за релігійними стосунками, знайомі, друзі тощо);
- затримання та допит осіб, підозрюваних у скоєнні злочину;
- проведення обшуків, виїмок за місцем помешкання затриманих підозрюваних та за місцем імовірного проведення релігійних служб і ритуалів;
- проведення оглядів за місцем помешкання потерпілого або за місцем будь-якого тимчасового його перебування (цю слідчу дію, як і під час розслідування замовних вбивств доцільно проводити паралельно з оглядом місця події);
- встановлення оперативним шляхом додаткових очевидців та свідків убивства;
- прослуховування телефонних розмов осіб, які представляють інтерес у справі, а також зняття інформації з каналів їх зв'язку;
- встановлення негласного спостереження за особами, які представляють оперативний інтерес за справою;
- оперативне упродовження до секти та в коло близького оточення потерпілого оперативних співробітників з метою виявлення осіб, причетних до організації й учинення вбивства;

- перевірка підозрюваних і осіб з близького оточення потерпілого за оперативно-пошуковими, інформаційно-довідковими обліками ОВС та психіатричними обліками місцевих психіатричних диспансерів;
- перевірка холодної зброї, знайденої на місці злочину, на предмет її відношення до знаряддя вбивства.

## ***2. Виявлено труп, особа якого встановлена, однак відсутня інформація у результаті чого настала смерть потерпілого.***

Така ситуація виникає, у тому випадку, якщо недостатньо **відомостей**, які вказують на причину смерті **потерпілого** (наприклад, поряд із припущенням про природний характер смерті або **нещасний** випадок, існує й припущення про їх інсценування).

*Основними версіями в такому випадку можуть бути:*

- а) вбивство потерпілого вчинено членами релігійної секти, до якої він сам входив та інсценоване ними під природну смерть або нещасний випадок з метою приховання слідів злочину;
- б) мав місце факт доведення особи потерпілого до самогубства членами релігійної секти з метою жертвоприношення;
- в) реально мав місце факт самогубства, нещасного випадку чи природної смерті потерпілого;

***Для перевірки цих версій ефективними можуть виявитись слідчі та оперативні заходи, що визначені у першій слідчій ситуації, а також:***

- встановлення наявності або відсутності ознак інсценування самогубства;
- встановлення причини смерті й можливого способу вчинення злочину;
- з'ясування справжніх мотивів убивства;
- встановлення осіб, які могли вчинити злочин;
- одержання даних, що вказують на фізичні й психічні недоліки жертви або підозрюваного.

## ***3. Встановлено низку аналогічних фактів ритуальних убивств (серед іншого й дітей, підлітків, де особи потерпілих встановлені, однак, за жодним фактом відсутні відомості про особу злочинця.***

*У цьому випадку доцільно висунути наступні версії:*

- а) вбивство вчинено серійним вбивцею, який страждає маніакальними відхиленнями;
- б) вбивство вчинено у зв'язку зі здійсненням релігійного ритуалу сектою, яка діє в районі вчинення вбивств.

*Для перевірки цих версій також використовуються слідчі та оперативні заходи, наведені в першій слідчій ситуації та крім того:*

- оперативне відпрацювання місць дислокації тоталітарних релігійних сект, розташованих у районі вчинення злочину;
- проведення обшуків, виїмок документів за місцем помешкання, роботи підозрюваних та потерпілого;
- проведення оглядів за місцем помешкання потерпілого або за місцем будь-якого тимчасового його перебування з метою виявлення фактичних даних, що можуть сприяти встановленню його зв'язків отже й осіб, що винні в його смерті;
- встановлення негласного спостереження за особами, які представляють оперативний інтерес за справою (у цьому випадку тих осіб, які є членами або керівниками сатанинських та інших деструктивних релігійних сект);
- здійснення перевірок за оперативно-пошуковими та інформаційно-довідковими обліками ОВС осіб, які представляють оперативний інтерес;
- з'ясування питань щодо входження самого потерпілого до деструктивних релігійних сект.

Розкриття й розслідування злочинів, і встановлення **винних** у таких випадках, досягається завдяки якісному проведенню слідчих дій і оперативно-розшукових заходів на початковому етапі розслідування.

***4. Встановлені факт вбивства, особа жертви, мотив вбивства, підозрюваний затриманий на місці вчинення злочину або відразу ж після його вчинення.***

Така слідча ситуація у методичному відношенні є найбільш сприятливою для розслідування. Основним завданням при цьому є процесуальне затримання підозрюваної особи та її перевірка на причетність до вчиненого вбивства.

Висунуте коло версій за цими категоріями вбивств є порівняно вузьким і загалом відноситься до обставин вчинення злочину: часу, місця, способу, умов, мотивів тощо. У цій ситуації висуваються версії щодо мотивів учинення злочину, спрямованості злочинного наміру й мети злочину.

У такому випадку можуть застосовуватись наступні слідчі й оперативні заходи:

- фізичне, а потім і процесуальне затримання підозрюваної особи;
- освідчування затриманого та його негайний допит з метою встановлення інших співучасників убивства;
- затримання по гарячому сліду та допити інших підозрюваних у співучасті у вчиненні ритуального вбивства;
- проведення очних ставок між затриманими співучасниками злочину;
- перевірка підозрюваних та осіб з близького оточення потерпілого за оперативно-пошуковими та інформаційно-довідковими обліками ОВС;
- перевірка за криміналістичними обліками пошукового призначення ОВС холодної, вогнепальної зброї та боєприпасів до неї знайдених на місці злочину;
- з'ясування питань щодо причетності потерпілого до релігійних сект деструктивного характеру.

Інші слідчі та оперативні заходи для розглядуваної ситуації аналогічні тим, що наведені в попередніх слідчих ситуаціях.

Наведені типові слідчі ситуації, які зазвичай виникають при розслідуванні вбивств, пов'язаних з виконанням релігійного обряду, версії за цими вбивствами і шляхи їх відпрацьовування досить різноманітні. Очевидно, що за подібними справами можуть виникнути і більш складні (несприятливі для розслідування) слідчі ситуації. Однак важливість запропонованих нами варіантів їх вирішення обумовлене тим, що вони впливають на визначення тих слідчих дій, які найбільш доцільно проводити під час розслідування ритуальних убивств. Слідча ситуація поряд з обставинами вчиненого злочину й іншими обставинами, нерозривно пов'язані з ними, може охоплювати й інші фактори, дослідження яких допомагає визначити напрямок, межі й обсяг розслідування.

## **5.2. Особливості тактики проведення окремих слідчих дій у справах про вбивства, вчинені під час здійснення релігійних ритуалів**

Однією із перших слідчих дій, яка проводиться під час розслідування навмисних вбивств, безумовно є огляд місця події. Ця слідча дія за своїм процесуальним призначенням має особливий характер, адже її можна провадити до порушення кримінальної справи. ОМП є різновидом слідчого огляду і регулюється ч. 2 ст. 190 КПК України. Метою ОМП, згідно з ч. 1 ст. 190 КПК, є виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи. Отже ОМП є найважливішою слідчою дією під час розслідування будь-яких злочинів, зокрема й умисних вбивств. Саме завдяки правильно організованому ОМП слідчий має можливість кваліфікувати злочин і організувати подальше розслідування за справою. Зокрема в ході ОМП виявляється найбільша кількість предметів, які в подальшому можуть стати доказами.

Перш ніж розглядати роль ОМП у розслідуванні ритуальних вбивств, розглянемо та проаналізуємо цілі ОМП, зазначені у ч.1 ст.190 КПК України. А саме, поряд з іншими важливими завданнями слідчого огляду, вказаними в ч. 1 ст. 190 КПК, йдеться і про виявлення шляхом проведення оглядів (треба розуміти і шляхом ОМП) речових доказів. Утім, законодавець у диспозиції вищезазначеної норми не враховував те, що речові докази – це продукт суто процесуальний, який виникає в результаті певної процесуальної процедури, визначеної нормами ст. 79 КПК; також законодавець окремо не зазначив у ч. 2 ст. 190 КПК, що потрібно виявляти під час огляду ОМП. Через це норму частини першої вищезазначеної статті відносимо й до ОМП. На наш погляд, це суттєвий недолік, адже зрозуміло, що ОМП суттєво відрізняється від слідчого огляду предметів та документів, які оглядаються слідчим для приєднання їх постановою до кримінальної справи в якості речових доказів. На жаль, цього у диспозиціях ні в частині першій, ні в частині другій зазначеної норми немає, отже виникає справедливе запитання: чи можна під час ОМП (навіть до порушення кримінальної справи) виявляти і вже сформовані речові докази? У такий спосіб виникає правовий казус. Адже, диспозиції статей 78 та 79 КПК

речовими доказами визначають лише ті предмети, які були знаряддям злочину, зберегли на собі сліди злочину або були об'єктом злочинних дій, гроші, коштовності та інші речі, нажиті злочинним шляхом, усі інші предмети, які можуть бути засобами для розкриття злочину та виявлення винних або для спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності. Окрім того, ст. 79 КПК наголошує, що речові докази повинні бути уважно оглянуті, ретельно описані в протоколі огляду та залучені до кримінальної справи постановою слідчого. На нашу думку, така процесуальна процедура є підставою для того, щоб вважати предмети, які мають відношення до кримінальної справи речовими доказами. А наданий у статті 78 КПК перелік предметів, які визначаються речовими доказами можна вважати такими лише за умов їх попереднього дослідження шляхом проведення певних слідчих дій, наприклад експертиз, впізнань, але не **відразу** ж після виявлення відповідних предметів під час провадження ОМП. Звідси випливає, що вказане у ч. 1 ст. 190 КПК або є просто зайвим висловленням, або процесуальною помилкою, адже виявляти під час огляду місця події вже готові речові докази (з урахуванням тієї процедури їх формування, яка зазначена у ст.ст. 78,79 КПК) це просто абсурдно.

Отже, пропонуємо у диспозиції ч. 1 ст. 190 КПК України замість словосполучення «...і інших речових доказів» використовувати термін «предметів, які можуть бути речовими доказами за кримінальною справою». На нашу думку, таке тлумачення вищевказаної норми має більш точно визначити мету ОМП, особливо якщо ця слідча дія проводиться до порушення кримінальної справи. Адже, під час розслідування ритуальних вбивств на місці злочину особливу увагу слід приділяти матеріальним слідам, які перш ніж стати речовими доказами повинні пройти ретельну перевірку, іноді навіть за допомогою призначення релігієзнавчої експертизи.

Огляд місця події у справах, що стосуються ритуальних вбивств вчинених на релігійному ґрунті виділяються специфікою кримінальних ситуацій, характером місця та часу скоєння злочину. У такому випадку важливо правильно підібрати учасників СОГ, зокрема спеціаліста для участі у проведенні ОМП. СОГ повинна формуватися, передусім, із найбільш

кваліфікованих слідчих, оперативних працівників та спеціалістів, які мають досвід роботи з розкриття та розслідування навмисних убивств. Поряд із судово-медичним експертом та експертами криміналістами, які виступають як спеціалісти, слід залучати ще й спеціалістів з релігієзнавства, психологів та психіатрів<sup>464</sup> [334, с. 13].

Під час огляду встановлюються обставини: що відбулося (вбивство, самогубство, нещасний випадок чи природна смерть); особа вбитого (його установочні дані); місце вбивства (на місці виявлення трупа чи в іншому місці); спосіб, знаряддя та засоби вбивства; час убивства; положення жертви в момент її знаходження; злочинні дії, які вчинив убивця на місці події окрім убивства; чи чув або бачив хто-небудь, що відбувалося на місці злочину; кількість злочинців; шляхи, якими злочинці проникли на місце події; зміни, які злочинці внесли в обстановку на місці події; що злочинці залишили на місці події та які речі забрали; сліди, які могли б залишитися на тілі та одязі злочинця; сліди, які залишили злочинці на місці події<sup>465</sup> [335, с. 207]; фізичні особливості злочинців (лівша, фізична сила тощо).

Після цього важливо правильно визначити межі огляду, де особливої уваги слід приділити пошуку знарядь убивства. Будь-яке вбивство вимагає від злочинця використання своєрідного «інструмента», у ролі якого виступає зброя, господарсько-побутовий інвентар або підручні предмети. Таким інструментом у справах про сатанинські вбивства найчастіше є ритуальний кинджал, про що йшлося в розділі 4.2.

Для проведення чорної меси, також в обов'язковому порядку, крім кинджала необхідні чисельні ритуальні приналежності. Саме на них варто звертати особливу увагу під час огляду місця події (звичайно, якщо вони залишилися там). Такі приналежності вилучаються в обов'язковому порядку й надалі використовуються як докази у справі. Окрім того, в таких місцях можна знайти й засоби здійснення релігійного ритуалу (магічні заклинання, кабалістичні знаки, інші прилади магічних ритуалів тощо), будь-які особисті предмети (маска, рукавиці тощо), недопалки, залишки їжі, її упакування, ємності з під

напоїв, сліди життєдіяльності людського організму (слина, сеча, кал, сліди крові) та інші мікрооб'єкти.

Як уже зазначалося, на місці вчинення злочину інколи залишається зброя. До її огляду ставляться особливі вимоги, оскільки максимум інформації, що стосується особи виконавця, може містити саме вона. Це і сліди пальців рук, і мазки пітосальної речовини, і можливі сліди крові нападника<sup>466</sup> [336, с. 199]. Велике значення у розкритті зазначених злочинів мають і так звані запахові сліди, адже перш ніж скоїти вбивство, злочинці підготовлюють певні речі, що належать до атрибутів ритуалу, або певних ритуальних речовин, що до цього мали контакт з певними особами. Це можуть бути різні торби, мішки, специфічний одяг злочинців (накидки, балахони, плащі тощо). Тому питанням роботи із запаховими слідами в разі огляду місця події, пов'язаного з таким злочином, необхідно приділити особливу увагу.

На першочерговому етапі розкриття злочину по гарячому сліду можуть бути встановлені особи, підозрювані у скоєнні злочину. З ними слід провести певні слідчі дії й отримати показання, провести їх особисті обшуки, отримати зразки компонентів життєдіяльності людини (кров, слина, сеча, кал). Відомо, що після вбивства за допомогою холодної зброї на особі, яка його вчинила, та особах, що знаходилися поруч можуть бути виявлені сліди крові потерпілої жертви, її волосся, частини шкіри тощо. Зокрема на затриманих можуть бути знайдені і сліди опору потерпілого. Цих осіб слід негайно освідувати. У трупа необхідно вилучити піднігтьовий зміст, де можуть залишитись частки шкіри злочинців, залишки їхньої крові<sup>467</sup> [337, с. 52].

Під час огляду місця злочину обов'язково слід звертати увагу на виявлення різних записок, схем, планів, фотознімків, а учасникам огляду необхідно пам'ятати, що до знайдених об'єктів без дозволу слідчого торкатися не можна, оскільки вони можуть нести в собі важливу інформацію. Необережне поводження з цими об'єктами призводить до втрати важливої інформації.

Істотну допомогу в розкритті й розслідуванні злочинів надають відеозаписи, які зробили свідки, потерпілі або інші учасники чорної меси. Цілеспрямований пошук таких відеоматеріалів у ході оперативно-розшукових заходів або під час

проведення слідчих дій, наприклад, обшуку або виїмки є одним із завдань оперативних працівників при розкритті злочинів.

Слідча практика знає й такі випадки, коли злочинці самі в момент вчинення злочину проводять відеозапис<sup>468</sup> [223, с. 68], і на відеофонограмі можна спостерігати фактичні обставини вчиненого злочину, потерпілих та інших учасників чорної меси. Такі матеріали можуть бути виявлені під час адміністративного затримання правопорушників, під час огляду приміщення, місця події, обшуку, виїмки. Саме тому при виявленні у підозрюваних або при огляді місця події, фотознімків, відеокaset або аудіозаписів треба обов'язково їх переглядати й прослуховувати, адже відеофонограма може стати ключем до розкриття злочину.

У тих випадках, коли в ході оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій (обшук, виїмка), або адміністративних дій, були виявлені відеозаписи, зроблені обвинуваченими, підозрюваними, потерпілими, свідками, а також телеоператорами, **відео аматорами** тощо, необхідно допитати особу, що проводила відеозапис або надавала відеокasetу, або особу, у якої вона була вилучена. Далі провадиться слідчий огляд відеокasetи з одночасним переглядом і прослуховуванням відеофонограми, про що складається протокол огляду речового доказу. Потім виноситься постанова про визнання відеокasetи з відеофонограмою речовим доказом і вона приєднується до кримінальної справи. Надалі при необхідності можуть призначатися відповідні експертизи.

Певну особливість під час огляду місця вчинення будь-якого вбивства складає пошук слідів біологічного походження<sup>469</sup> [338, с.73]. Відомо, що під час вчинення ритуальних вбивств злочинці досить часто дотримуються ритуалів, які передбачають використання крові потерпілого для вимазування нею якихось магічних предметів або свого тіла. Отже, актуальним є пошук слідів біологічного походження, як на місці злочину, так і в інших місцях.

Пошук слідів біологічного походження певною мірою схожий на пошук традиційних слідів, але має свої особливості, пов'язані зі специфічними властивостями таких об'єктів, як кров, сперма, слина, сеча тощо.

Загальний аналіз кримінальних справ пов'язаних з умисними вбивствами свідчить, що в більшості випадків заподіяння тілесних пошкоджень потерпілому, супроводжується активною фізичною взаємодією злочинця з жертвою. Результатом таких взаємин є поява великої кількості об'єктів біологічного походження.

Пошук слідів крові злочинця у приміщеннях стосується, передусім, предметів найбільш вірогідних носіїв таких слідів. Вони можуть концентруватися, наприклад, на знаряддях вчинення злочину, посуді, предметах, які належали потерпілому, але були знайдені в нетипових для них місцях або на предметах, загублених злочинцем під час боротьби з жертвою (гудзики, гребінці тощо). Необхідно враховувати і те, що злочинець під час вчинення чорної меси може залишити сліди власної крові, власного волосся тощо на різноманітних речах не тільки після боротьби з потерпілим, але й у момент вчинення вбивства, як певного магічного ритуалу. Крім того, різні сліди біологічного походження злочинця можуть залишатись і на будь-яких предметах (дверях приміщення, віконному склі, стінах тощо), тому в разі огляду слід вести пошук таких слідів і в місцях можливого проникнення до приміщення та виходу з нього.

Чималий інтерес представляє й тактика огляду місця події на відкритій місцевості. Згідно з криміналістичною характеристикою ритуальних вбивств, ці злочини можуть вчинятися не лише в приміщенні а, наприклад і в лісі, і на цвинтарі тощо. Якщо злочин було скоєно на відкритій місцевості (у парках, лісових масивах тощо), то носіями слідів можуть бути не тільки знаряддя злочину, але й елементи навколишнього середовища: ґрунт, рослини. Для цього слідчий разом зі спеціалістом повинні уважно оглянути ґрунт, траву, де крім сірників, недопалків, предметів, загублених злочинцем (відірваний гудзик, пояс, прикраси), можуть бути знайдені сліди крові чи волосся. Крім того, на гілках кущів і дерев можуть залишатися певні сліди злочину, наприклад, частини одягу потерпілого, його волосся, частини тіла тощо, такі ж частини можуть належати й злочинцеві.

Покидаючи місце злочину, особа, яка його вчинила, для знешкодження слідів крові або одягу часто використовує носові хусточки, інші предмети свого одягу

та туалету, а потім їх викидає. Такі предмети мають цінну розшукову та доказову інформацію.

Під час огляду на відкритій місцевості доцільно запрошувати кінолога з розшуковим собакою. Це допоможе обмежити територію огляду (визначити пересування злочинця на місці події), полегшити пошук слідів, а у випадках, коли місце знаходження трупу не є місцем вчинення злочину, допоможе його встановити<sup>470</sup> [122, с. 25].

Серед ефективних засобів отримання доказів про вчинення злочинів деструктивними релігійними сектами, особливе місце посідає допит, що дозволяє одержати найбільш повне уявлення про вчинений злочин. Під час розслідування ритуальних вбивств, слідчому протистоять люди в силу своєї фанатичності або релігійної заангажованості, які не бажають говорити правду або взагалі давати показання. Утім, тактично правильно спланований і проведений допит підозрюваних (обвинувачених) нерідко дозволяє одержати повну доказову картину вчиненого злочину.

Під час розслідування кримінальної справи за фактом ритуального вбивства для участі в допиті слідчому доцільно запрошувати спеціаліста-психолога, лікаря психіатра, який має досвід роботи з психічнохворими релігійної спрямованості, а в деяких випадках, запрошувати і представників певних церковних єпархій. Торкаючись тактики допиту, варто визначити тактичні прийоми, спрямовані на встановлення позитивного психологічного контакту між слідчим та допитуваною особою. Так, В.Ю. Шепітько пропонує використовувати під час допитів прийоми, які розробив Дейл Корнегі, а саме: 1) виявляти щирий інтерес до особи, яка допитується; 2) доброзичливо усміхатися під час спілкування; 3) під час допиту особу, яка допитується, потрібно називати не за прізвищем, а за іменем; 4) у ході спілкування проявляти доброту та неупередженість, всіляко заохочувати особу розповідати про себе; 5) діалог будувати в колі інтересів співбесідника; 6) не принижувати співбесідника, проявляти щирість та увагу<sup>471</sup> [336, с. 115].

Предмет допиту багато в чому залежить як від процесуального положення допитуваної особи, так і від інформації, якою вона володіє, та від певної слідчої ситуації.

Для успішного проведення допиту слідчому необхідно чітко уявляти, яку інформацію й за допомогою яких прийомів та засобів він має намір її отримати від допитуваної особи. Особливо це важливо під час проведення допиту осіб, які входять у радикальні релігійні секти. Це має особливе значення при визначенні послідовності допитів учасників радикальних релігійних груп. При цьому варто враховувати конкретну роль, значущість і рівень антисоціальної, релігійної заангажованості членів групи, а також їх моральний настрій на співробітництво за розслідуваною кримінальною справою.

У ході підготовки й проведення допитів виникає багато різних негативних факторів, які небажано позначаються на успішному розслідуванні. Так, В. Паровий у своїй роботі справедливо зазначає, що слідчий, розслідуючи будь яку кримінальну справу, повинен запобігати настанню негативних обставин. На думку автора, інколи слідчі, ігноруючи об'єктивні та суб'єктивні чинники, що супроводжують подію злочину чи виявились у ході розслідування кримінальної справи, невірно обирають тактику слідства, методику проведення окремих слідчих дій, неправильно їх планують, непослідовно виконують, що суттєво впливає на результативність слідчої роботи<sup>472</sup> [339, с. 70]. Отже, у тактиці допиту свідків, потерпілих та підозрюваних (обвинувачених) під час розслідування ритуальних вбивств можна виділити наступні негативні фактори, що утруднюють проведення їх допиту. А саме: 1) наявність колективних установок на протидію органам, які провадять розслідування певного ритуального вбивства; 2) можливість негативного впливу з боку релігійної структури на окремих обвинувачених залежно від позиції, яку вони зайняли в ході досудового слідства; 3) шантаж і залякування вищеназваних осіб залежно від показань, які надаються ними в ході слідства; 4) формування в релігійній секті радикальної, антисоціальної моралі, що заперечує будь-яке позитивне співробітництво не тільки з правоохоронними органами, але і взагалі з тими, хто не поділяє деструктивних релігійних поглядів; 5) попередня підготовка членів

секти до протидії правоохоронним органам шляхом самопожертви в ім'я фантазмагоричних цінностей або лідерів; 6) можливості встановлення зв'язків із затриманими й арештованими учасниками релігійної секти, які перебувають в місцях тимчасового затримання або в місцях позбавлення волі; 7) наявність активної протидії встановленню істини за кримінальною справою з боку захисників, які беруть участь у проведенні допитів; 8) підкуп або залякування потерпілих, свідків, працівників правоохоронних органів, які беруть участь у розслідуванні ритуального вбивства; 9) слабка підготовка, а іноді й відсутність досвіду слідчого з проведення допитів зазначеної категорії осіб.

Ці фактори, як правило, можуть бути основними, але далеко не єдиними, що впливають на позицію й поведінку підозрюваних або обвинувачених членів радикальної релігійної секти під час допиту за фактом вчинення ритуальних вбивств.

До позитивних же факторів, що сприяють формуванню доказової бази під час допитів під час розслідування ритуальних убивств можна віднести: 1) наявність певних внутрішніх протиріч і конфліктів усередині секти, викликаних особистими неприязними взаєминами між її членами й відносинами із приводу розподілу владного впливу; 2) наявність протиріч й конфліктів, що виникають у ході самого розслідування кримінальної справи; 3) наявність умов щодо дезорієнтації одних співучасників ритуального вбивства стосовно даних, отриманих від інших співучасників; 4) можливість перевірки правдивості показань одних співучасників убивства з показаннями інших.

Цей перелік є далеко не вичерпним і свідчить, що в ході допиту членів релігійної секти, які вчинили ритуальне вбивство, є й певні позитивні можливості, які необхідно використовувати під час допитів.

До числа ж дій слідчого з нейтралізації негативних факторів, що утруднюють проведення допиту при розслідуванні ритуального вбивства, можна віднести наступні: 1) максимальне використання можливостей оперативного забезпечення допиту з метою отримання доказів відносно злочинних зв'язків підозрюваних та обвинувачених з іншими членами деструктивної релігійної секти; 2) вживання заходів щодо забезпечення захисту потерпілих і свідків, а

також їх родичів від можливого посягання з боку членів секти; 3) попереднє складання плану допиту, з урахуванням можливої зміни обстановки на допиті, підготовкою до використання в допиті тих доказів, які можуть спростовувати неправдиві свідчення підозрюваного або обвинуваченого; 4) дотримання підвищеної обережності при формуванні питань, які передбачається поставити допитуваній особі (питання повинні бути сплановані так, щоб допитувана особа не могла отримати інформацію про те, що слідчому вже відомо, і не підказували відповідь допитуваному); 5) використання фактору раптовості під час постановки питань особі, яка допитується; 6) технічне супроводження кожного допиту членів секти, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні ритуального вбивства; 7) розпізнання змісту сектантського діалекту, яким можуть користуватися в ході допиту сектанти-співучасники ритуального вбивства (з цією метою під час допиту необхідна присутність спеціаліста-релігієзнавця в області вивчення тоталітарних культових ритуалів).

Урахування зазначених вище факторів дозволить слідчому найбільш ефективно організувати допити в ході розслідування кримінальних справ про злочини, вчинені деструктивними релігійними сектами.

Наступною важливою слідчою дією під час розслідування ритуальних убивств є обшук.

Обшуки за кримінальними справами про ритуальні вбивства необхідно проводити не тільки за загальними правилами, визначеними криміналістикою, але і з урахуванням особливості справ цієї категорії. У ході обшуків за такими категоріями справ зусилля слідчого повинні бути спрямовані не лише на збір доказів про вчинення членами секти конкретних чорних мес, але й на пошук предметів і документів, які підтверджують ознаки їх протиправної діяльності. Це такі відомості, що характеризують стабільність, деструктивність, агресивність, наявність антисоціальних установок секти. Така практика необхідна і для того, щоб у ході судового розгляду за справою про ритуальне вбивство діяльність деструктивної секти можна було б кваліфікувати і як діяльність банди (у зв'язку з тим, що в чинному КК України відсутня норма, що встановлює покарання за подібні види злочинів).

Обшуки за справами цієї категорії повинні проводитися комплексно. Так, перші обшуки провадяться після затримання одного або декількох співучасників убивства, у ході яких необхідно перевіряти версії про приналежність підозрюваних до тієї або іншої агресивної релігійної діяльності й учинення ними певних злочинів (на початковому етапі під час розкриття злочинів по гарячому сліду).

Подальші обшуки провадять як у комплексі подальших слідчих дій за справою, так і після пред'явлення обвинувачення й допиту обвинуваченого з метою виявлення предметів і документів, які вказують на ознаки злочинної установки секти, й інших доказів учинення злочину.

На нашу думку, результативність обшуку по справах з обвинувачення у вчиненні ритуального вбивства залежить від якості підготовки цієї слідчої дії, чому може сприяти:

- попереднє одержання даних про осіб, у яких проводитиметься обшук;
- попереднє з'ясування відомостей про об'єкти, які необхідно відшукати;
- попереднє одержання відомостей про місце, де проводитиметься обшук;
- визначення часу проведення обшуку;
- формування слідчо-оперативної групи й підготовка транспорту для її доставки до місця провадження слідчої дії;
- підготовка технічних засобів, необхідних для додаткової фіксації результатів обшуку й пошуку зброї, цінностей та інших об'єктів, що мають значення для справи.

Відомості про осіб, у яких планується провести обшук, об'єкти пошуку, місце, де він повинен бути проведений, одержують:

- з показань потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених, їхніх родичів, знайомих, членів секти, які не брали участь у вбивстві;
- з матеріалів, отриманих оперативно-розшуковим шляхом.

За справами цієї категорії заздалегідь потрібно встановити коло знайомств осіб, у яких планується провести обшуки, щоб визначити місця перебування підозрюваних, обвинувачених, предметів і документів, які мають значення для справи. При цьому важливо встановлювати, чи є у підозрюваного або

обвинуваченого дачі, присадибні ділянки, підсобні приміщення, автотранспорт, гаражі й інші приміщення або схованки, де вони можуть зберігати предмети, які можуть мати за справою доказове значення.

На основі аналізу й оцінки інформації, яка орієнтує слідчого про характер місця, де планується провести обшук, він повинен скласти тактичний план обшуку<sup>473</sup> [336, с. 134].

Багато, щоб об'єкт, який підлягає обшуку, за кілька годин до прибуття слідчого був узятий під спостереження, що буде сприяти фіксації умовних сигналів, призначених для оповіщення співучасників. Якщо слідчого й інших учасників обшуку під різними приводами не пускають у приміщення, де повинен проводитися обшук, то для уникнення знищення зацікавленими особами предметів і документів, що можуть мати доказове значення за справою, повинні бути застосовані дії щодо запобігання цьому, а саме: зламвання дверей, примусове проникнення на об'єкт, який підлягає обшуку.

Обшук за місцем помешкання підозрюваного повинен здійснюватися після його допиту або одночасно з цим. Якщо виявлені всі або декілька членів секти, обшуки доцільно проводити одночасно у всіх підозрюваних та обвинувачених чи членів секти, які певним чином мають причетність до вчиненого злочину<sup>474</sup> [340, с. 14]. При цьому слід вжити заходів, щодо виключення можливості їх спілкування з іншими співучасниками злочину.

За справами цієї категорії обшуки доцільно проводити:

- у приміщеннях за місцем проживання підозрюваних, обвинувачених, а також їх родичів і знайомих (в останніх – за наявності достатніх підстав);
- в автомашинах і гаражах;
- в інших володіннях особи.

Особливо потрібно направляти зусилля на виявлення схованок, у яких члени злочинної секти можуть зберігати ритуальну зброю, інші атрибути релігійних ритуалів, серед іншого й тих, за допомогою яких були вчинені вбивства. Виявлені у схованках предмети необхідно вилучати й оглядати за допомогою спеціалістів.

При обшуках особливу увагу необхідно приділити виявленню й вилученню документів, а саме:

- записних книжок, записів, листів, щоденників, фотознімків, фонограм й відеозаписів;
- документів, які можуть підтвердити знайомства і зв'язки підозрюваних або обвинувачених з іншими членами релігійних сект;
- документів, які містять відомості про те, що учасникам секти було відомо про цілі її створення та про її агресивну, злочинну спрямованість;
- документів стосовно як легальної, так і нелегальної господарської й фінансової діяльності членів секти, якщо вони нею займалися;
- документів, які належать потерпілим, співучасникам злочину та іншим членам секти.

Якщо при обшуку виявлений мобільний телефон або пейджер, що належить підозрюваному або обвинуваченому і на ньому є інформація, яка ще не знищена, то вона також може бути використана з метою встановлення доказів по справі (відомості про час переговорів і їх зміст, а також про телефон абонента). Аналогічні дані одержують і з мобільних телефонів, викрадених у потерпілих. Інформація на аудіокасеті телефону-автовідповідача може дати додаткові відомості про: осіб, які дзвонили підозрюваному або обвинуваченому; про події, пов'язані із членами секти в минулому й у майбутньому.

Виявлені під час обшуку записи (щоденники, листи і схеми) можуть бути доказом злочинного умислу з метою нападу на конкретних людей, а також наявності окремих ознак, властивій агресивній релігійній спрямованості секти (наприклад, розподіл обов'язків між її членами секти тощо). Зміст щоденників і листів допомагає отримати інформацію про керівника, духовного наставника (гуру) секти. Крім записів під час обшуку можуть бути виявлені документи, що підтверджують створення фонду допомоги для потреб членів секти за рахунок коштів, отриманих у результаті пожертвувань, жебрацтва й інших зборів, як з її членів, так і з інших громадян, а також тих, які були отримані в результаті іншої злочинної діяльності. Крім того, під час обшуку в підозрюваних

(обвинувачених) можуть бути виявлені тексти клятв членів секти на вірність сатані й традиціям, що свідчать про згуртованість певної релігійної групи.

Крім перерахованих предметів і документів, у духовного наставника секти і в його офісі або помешканні можуть бути виявлені комп'ютери, які містять інформацію про злочинну діяльність секти. Завдяки комп'ютеру сектанти можуть розповсюджувати інформацію про свою діяльність, вживати заходів до вербування у її лави нових adeptів, або залякування неугодних осіб. Отже, дослідженню підлягають не лише змістова частина текстів, але і питання, ким така інформація могла розповсюджуватись. У таких випадках після закінчення обшуку комп'ютер разом з дисками вилучаються для подальшого призначення комплексної експертизи щодо вивчення змістової частини текстів<sup>475</sup> [341, с. 149].

Крім того, в ході обшуку необхідно пошукати також і майно, можливо придбане на кошти від іншої загально-кримінальної діяльності секти (гроші, коштовності, документи про внески в банки, цінні папери тощо). Виходячи з виявлених під час обшуку свідоцтв про права на власність, нерухомість, технічних паспортів на автотранспорт, ключів від індивідуальних банківських сейфів, можна зробити висновок про наявність у обшукуваних осіб майна, яке відсутнє за місцем обшуку.

Успішному розслідуванню кримінальної справи про ритуальне вбивство буде сприяти проведення комплексу й інших важливих слідчих дій слідчих дій, освідування, відтворення обстановки й обставин події злочину, очної ставки, впізнання.

У ході розслідування злочинів вчинених у результаті виконання релігійного ритуалу слідчі можуть зіштовхнутися з усілякими інсценуваннями. У деяких випадках для приховання вбивств злочинці інсценують таку обстановку місця події, яка б створила у свідомості слідчого неправильне уявлення про обставини й причини смерті загиблого й тим самим відвела підозру від злочинця. Як правило, до такого виду маскування вбивства прибігають злочинці, пов'язані з потерпілим близькими родинними зв'язками і тому повинні пояснити, за яких обставин і з якої причини загинув потерпілий. Саме така слідча ситуація найбільш розповсюджена у випадку інсценування, серед іншого й ритуальних

убивств, коли жертвою стає один із членів секти. У цих умовах сам факт насильницької смерті дає підстави підозрювати людину, або коло осіб, які перебували в тісних відносинах з потерпілим у його вбивстві (наприклад, насильницька смерть одного із членів сатанинської секти або смерть немовляти від асфіксії в присутності матері тощо). Бажаючи уникнути відповідальності за вчинене вбивство, підозрюваний у таких випадках дає помилкове, вигадане пояснення про причину смерті вбитої ним особи. Для того щоб це пояснення виглядало переконливим, підозрюваний найчастіше намагається підкріпити його відповідною обстановкою місця події, вносячи в неї необхідні, на його погляд, зміни й інсценуючи той або інший вид смерті потерпілого.

Слідчий повинен уміти розпізнати таку інсценівку й установити дійсну картину злочину. Для цього він повинен ретельно перевірити матеріали про причини й обставини смерті. Особливого значення при цьому набуває проведення саме початкових слідчих дій. Особливо це торкається огляду місця події. Показником інсценування злочину взагалі й убивства, зокрема, є виявлення в процесі огляду місця події негативних обставин, наявність яких є також підставою для швидкого та ефективного розслідування.

У криміналістичній літературі негативні обставини визначаються як фактичні дані, що суперечать природному перебігу події або звичайному стану справ; суперечать характерному механізму вчинення злочину, а також версіям слідчого<sup>476</sup>. Тобто, під час розслідування, негативні обставини є моментом, який сприяє виявленню суперечностей у послідовності дій, що виявляються при встановленні причинових зв'язків між дією і результатом. Тому слідчому рекомендують особливо старанно оцінювати усі виявлені сліди, встановлюючи причиновий зв'язок між діями і результатами у вигляді слідів та інших проявів. Негативні обставини являють собою наявність слідів у випадках, коли перебіг подій не припускає цих слідів у цьому місці, або їх відсутність у випадках, коли такі сліди повинні бути неодмінним слідством дій. Правильне тлумачення та оцінка негативних обставин, з'ясування причини створення слідів або причини їх відсутності сприяє точному розумінню обставин події злочину,

конструюванню версій і слугує для перевірки показань свідків та обвинувачених.

За характером, а також за способом виявлення, негативні обставини (їх ознаки відзначені у викладенні способів вчинення злочину) можна поділити на дві групи: негативні обставини — матеріально-фіксовані сліди й негативні обставини — дії. Своєю чергою, негативні обставини-сліди поділяються на наявність слідів та їх відсутність у випадках, коли вони обов'язково повинні бути. Так, наявність странгуляційної борозни посмертного характеру при заяві про самогубство особи є негативною обставиною — наявністю слідів, яких не повинно бути. Відсутність слідів крові при численних пораненнях є негативною обставиною — відсутністю слідів, що за тих обставин повинні бути.

**В.О. Коновалова** вказує на дві основні форми інсценування злочину: 1) зі зміною матеріальної обстановки або слідів події (матеріальне інсценування); 2) без таких змін (вербальне інсценування). Матеріальне інсценування здійснюється:

- а) зміною всієї обстановки місця події іншою, відповідною інсценованій події на основі уявлень винного про інсценовану подію;
- б) заміною окремих елементів іншими або видаленням окремих об'єктів з місця інсценування;
- в) зміною розташування об'єктів, їх просторових зв'язків, стану, створенням видимості інших дій учасників події, що підпорядковуються іншим мотивам і спонукальним причинам.

Вербальне інсценування полягає в неправдивих повідомленнях про подію, супроводжуваних пред'явленням неправдивих підтверджень цих повідомлень.

Типовим прикладом такого інсценування слугує заява про нібито безвісне зникнення людини з демонстрацією наявних за місцем його проживання документів, предметів одягу, без яких він не міг поїхати у відрядження або до кого-небудь з рідних чи знайомих.

Певне значення з числа негативних обставин, що сприяють викриттю інсценування, належить так званим «доказам поведінки», які виступають як дії (бездіяльність) винного або інших осіб, їх стан (серед іншого і психофізіологічні

реакції), поінформованість про подію, у вигляді так званої винної поінформованості.

Особливе значення під час розслідування вбивств з елементами інсценувань має правильно проведений допит. На думку В.О. Коновалової, такий допит, зазвичай, здійснюється відразу після огляду місця події. Проведення допиту після огляду місця події обумовлено виявленням негативних обставин, наявність яких передбачає негайне з'ясування їх характеру, місця і часу появи. Тактика допиту таких осіб здійснюється за правилами системи прийомів, спрямованих на викриття неправди в показаннях і на її викриття. Специфікою допиту в цих випадках є акцентування запитань щодо виявлених негативних обставин, поряд з детальним з'ясуванням усіх даних, що стосуються того чи іншого виду інсценування. У систему прийомів допиту як підозрюваного, так і обвинуваченого входять: а) постановка додаткових запитань; б) постановка детальних запитань; в) постановка уточнювальних запитань г) пред'явлення речових доказів; г) оголошення показань інших осіб; д) ознайомлення з протоколом огляду місця події; е) оголошення висновку експерта; є) оголошення результатів слідчого експерименту.

Оскільки інсценування події злочину завжди пов'язане з неправдою в показаннях, останню можна виявити такими прийомами:

- виявленням суперечностей з іншими даними у справі. Найчастіше це розбіжність показань із результатами огляду місця події, свідченнями інших осіб;
- наявністю внутрішніх суперечностей у самих показаннях;
- описом подій, особливо віддалених у часі, з надмірною точністю;
- збігом у дрібних деталях показань декількох допитуваних, що звичайно свідчить про змову;
- різним поясненням тих самих обставин на різних допитах;
- кількаразовим повторенням допитуваним за власною ініціативою яких-небудь тверджень;
- відхиленням від відповіді на прямі запитання, спробою показати, що запитання слідчого незрозумілі;

- допущенням обмовки;
  - наявністю висловів і категорій, що не відповідають рівню освіти і розвитку допитуваного, які свідчать, що він говорить з чужих слів;
- приховуванням фактів, які за відомостями слідчого добре відомі допитуваному.

Під час допиту як підозрюваного, так і обвинуваченого, важливо звертати увагу на так звану винну поінформованість, яка полягає в повідомленні допитуваним таких обставин злочину, які можуть бути відомі лише особі, що вчинила злочин. Ця особа має такий рівень інформації і такої її спрямованості, що повною мірою викриває його. Винна поінформованість може бути встановлена тільки в тому випадку, якщо слідчий добре підготувався до допиту, знає всі обставини і точно аналізує показання. Винну поінформованість можна виявити, вдаючись до постановки детальних запитань стосовно моментів спростування підозри. Винна поінформованість найчастіше виражається в так званих обмовках — випадковому повідомленні тих відомостей, які особа хотіла приховати, проте при емоційній напрузі, що супроводжує її під час допиту, мимоволі видає<sup>477</sup> [336, с. 239-241].

### **5.3. Використання судових експертиз під час розслідування вбивств вчинених у ході здійснення релігійних ритуалів**

Одним з найбільш ефективних засобів отримання доказів при розслідуванні навмисних убивств є судова експертиза.

Експертиза повинна призначатися відразу, як тільки в розпорядженні слідчого виявляться необхідні для дослідження матеріали і з'явилися підстави для постановки відповідних питань. В багатьох випадках експертиза призначається тоді, коли за справою ще не встановлені всі особи, які вчинили злочин, але є сліди й речові докази, які необхідно досліджувати негайно, особливо якщо таке вбивство вчинене групою осіб.

Однією з експертиз, що найчастіше зустрічаються за справами про вбивства є судово-медична експертиза<sup>478</sup> [335, с.208]. Саме ця експертиза компетентна

встановити вид крові, сперми, слини, інших виділень людини й установити їхню групову приналежність, дати висновок про подібність і розходження волосся.

Наприклад, під час розслідування навмисних убивств (серед іншого й ритуальних), на одязі й тілі підозрюваного, на різних предметах, що вилучаються в нього та на знаряддях злочину часто виявляються плями крові, що може бути доказом за справою. З такими речовими доказами слідчий повинен так поводитися, щоб вони не були пошкоджені, тобто зробити все можливе для їх придатності до експертного дослідження .

Під час дослідження плям, схожих на кров, судово-медична (цитологічна) експертиза має можливість вирішити такі основні питання.

1. Чи є на речових доказах кров і кому вона належить, людині чи тварині, якщо тварині то якій? Це питання має важливе значення, тому, що досить часто під час вчинення релігійних ритуалів сектанти в якості жертв використовують не лише людей але і тварин.
2. До якої групи й до якого типу відноситься кров і чи ідентична вона з групою й типом крові потерпілого або підозрюваного чи обвинуваченого? Постановка цього питання є не менш актуальною. Найчастіше при вчиненні релігійних обрядів сатанистів, останні можуть використовувати не тільки кров жертви, але і свою, наприклад, як атрибут магічного заклинання.
3. Якою є давнина утворення кров'яної плями? Це питання важливе тому, що в місці вчинення вбивства подібні діяння могли відбуватися неодноразово. Наприклад, якщо таким є ритуальний жертвник (традиційне місце здійснення ритуальних вбивств).
4. Яка кількість рідкої крові, що утворила плями на речових доказах? Таке питання необхідне для з'ясування серйозності заподіяних тілесних ушкоджень.
5. Яке регіональне походження крові, тобто, з якої області тіла витікала кров? У цьому випадку з'ясовується місце, куди наносилися тілесні ушкодження.

Найчастіше ритуал жертвоприношення супроводжується сексуальними оргіями сатанистів, при цьому члени секти вступають один з одним у безладний статевий зв'язок (оргії) або в статевий зв'язок із жертвою, залишаючи частини

сперми, як на самій жертві, так і на навколишніх предметах. Виявлені плями сперми можуть відіграти важливу ідентифікаційну роль.

Важливе доказове значення мають і виявлені біологічні виділення у вигляді слини. Під час ритуального вбивства, злочинці найчастіше знаходяться у психологічному екстазі й не контролюючи себе викрикують певні магичні заклинання, в результаті чого бризкають слиною, яка, розлітаючись, попадає не тільки на жертву, але й на розташовані біля неї предмети. Дослідження слідів слини, знайдених на речових доказах, дозволяє за допомогою експертизи визначити її групову приналежність. Із проходженням великого відрізка часу сліди слини при огляді звичайно виявити складно. Але вони можуть бути виявлені слідчим на різних предметах окультного призначення, це можуть бути залишені злочинцями хрести, сосуди для пиття, мотузки, шматки ритуального дрантя, одяг потерпілого, недопалки, носові хустки тощо.

Направляти на судово-медичну експертизу речові докази зі слідами слини для визначення групової приналежності потрібно негайно, щоб не втратити ідентифікаційних якостей отриманих зразків.

Іноді на предметах окрім слини можуть знаходитись й інші сліди, дослідження яких може бути здійснено лише комплексною судово-медичною й криміналістичною експертизою. Це стосується, зокрема, слідів зубів, які можуть бути виявлені як на тілі жертви, так і на тілі підозрюваного (обвинуваченого) або на залишках ритуальної трапези.

Якщо на цій стадії слідства є підозрювані, перед судово-медичним експертом і експертом-криміналістом може бути поставлене питання не тільки про групову приналежність слини, але й про те, чи залишені сліди зубів на досліджуваному предметі зубами підозрюваного (обвинуваченого) або потерпілого.

За слідами зубів можна ідентифікувати людину, яка їх залишила. Для цього експертові на дослідження треба надати наступні предмети: а) речовий доказ зі слідами зубів, а при неможливості — зліпки зі слідів зубів; б) відбитки зубів підозрюваного; в) відбитки зубів потерпілого (якщо за обставинами справи сліди зубів на речових доказах могли бути залишені його зубами). У цьому випадку відбитки зубів варто відбирати за допомогою судових медиків, лікарів-

стоматологів або зубних техніків. Досліджуючи сліди зубів, експерти за сприятливих умов можуть дати відповіді й на інші питання. Зокрема, іноді представляється можливим установити дефекти мови особи, якою залишені сліди зубів (наприклад, шепелявість), іноді її вік, наявність штучних зубів. Вирішення цих питань має немаловажне значення під час розшуку злочинця. Слід мати на увазі, що для проведення цієї експертизи потрібно залучати не тільки експертів-криміналістів, але й судово-медичних експертів і лікарів-стоматологів.

Під час учинення ритуальних убивств злочинці можуть використовувати і *волосся* потерпілого, наприклад, як ритуальний трофей або як елемент кабалістичної церемонії (відомо, що волосся людини в магії є одним з основних компонентів). Крім того, найчастіше вбивству передуює боротьба потерпілого зі злочинцем. У таких випадках в руках вбитого можуть залишитись волосся вбивці. Своєю чергою волосся потерпілого можуть пристати до одягу злочинця, до знарядь злочину тощо. Тому при виявленні на місці злочину волосся важливо встановити їх походження, а також ідентичність із волоссям вбитого або обвинуваченого.

Для встановлення ідентичності волосся знайденого на місці події та волосся, яке належить підозрюваному (обвинуваченому) необхідні його зразки. Зразки волосся відбираються слідчим, про що виноситься постанова та складається протокол. Потім зразки направляються для дослідження судовими експертами. На вирішення судово-медичної експертизи при дослідженні волосся традиційно виносяться наступні питання.

1. Чи є надані на експертизу об'єкти волоссям і якщо так, то є вони волоссям людини або тварини?
2. Якщо це волосся людини, то з якої частини тіла?
3. Вирвано волосся, випали або обрізані?
4. Чи не мають волосся будь-яких ушкоджень?
5. Який колір волосся?
6. Чи не пофарбовані волосся, якщо пофарбовані, то який був їхній натуральний колір і який склад фарби?

7. Належить волосся чоловікові або жінці?
8. Який вік особи, якій належить волосся?
9. Чи не схильна особа, якій належать волосся, до облісіння?

10. Чи давно представлені волосся були втрачені?

11. Чи ідентичні волосся, виявлені під час огляду місця події, з волоссям обвинувачуваного (потерпілого), і якщо ідентичні, то з якими зі зразків. Важливе значення під час розслідування вбивств, учинених у результаті релігійного ритуалу мають і криміналістичні експертизи. Зазвичай, вони призначаються для дослідження слідів рук, ніг, транспортних засобів, знарядь злочину, дослідження вогнепальної зброї й боєприпасів (балістична експертиза), для ідентифікації особи за рисами зовнішності тощо.

Найчастіше при розслідуванні подібних злочинів виникає необхідність у проведенні трасологічної експертизи. Сутність цієї експертизи в тому, що за її допомогою досліджуються сліди ніг, сліди транспортних засобів, сліди знарядь злочину тощо. По цих слідах можна іноді визначити кількість осіб, які брали участь у вчиненні вбивства, з якою швидкістю й у якому напрямку рухався злочинець, його приблизні зріст та вага, час утворення слідів.

При розслідуванні навмисних вбивств (зокрема й ритуальних), експерт-криміналіст, здійснюючи відповідні експертні дослідження, має в більшості випадків можливість ідентифікувати особу за рисами її зовнішності<sup>479</sup> [342, с. 10-14].

Під час розслідування ритуальних убивств іноді можуть виникати підстави у ідентифікації різноманітних речовин. Так, наприклад, до цієї експертизи потрібно прибігати для з'ясування однорідності будь-яких фарб, що пристали до взуття або одягу підозрюваного, з тими, які були виявленими на місці події.

Якщо сліди злочину були приховані шляхом підпалу, експерт-криміналіст, досліджуючи обгорілі предмети, може встановити в них залишки легкозаймистих речовин, що застосовувалися при підпалі, а також визначити, чи однорідні ці речовини тим, які були виявлені на одязі підозрюваного чи в його помешканні при обшуку.

Досліджуючи пил і дрібні частки інших речовин, виявлених, наприклад, на одязі трупа, експертиза може визначити їхній склад (борошно, вугілля, метал, ошурки тощо). Це допоможе слідству зробити правильне припущення щодо професії потерпілого й полегшить установлення його особистості.

Іноді по справах про вбивства призначається криміналістична експертиза документів. Це практикується, зокрема, при перевірці дійсності передсмертних записок у сумнівних випадках самогубства й при перевірці всіляких документів, що засвідчують алібі обвинувачуваного<sup>480</sup> [220, с.35].

Розслідування по справах про вбивства нерідко висуває перед слідчим питання, вирішення яких вимагає спільного висновку судових медиків і експертів-криміналістів. У цих випадках повинна бути призначена комплексна експертиза.

Криміналістична характеристика ритуальних убивств дає підставу вважати, що основним способом учинення такого злочину є вбивство за допомогою холодної зброї або інших предметів, якими злочинець спричиняє жертві тілесні пошкодження. Отже у слідчого може виникати необхідність щодо ідентифікації знаряддя злочину по слідах на костях вбитого. У випадках, коли вбивця наносить удари по голові, на костях черепа утворюються іноді пролами й втиснення, по яких можна судити не тільки про характер зброї, але і з певним ступенем імовірності про те, що вони заподіяні цим знаряддям. Провести таку ідентифікацію можна за допомогою комплексної судово-медичної й криміналістичної експертизи.

За допомогою комплексної експертизи в окремих випадках можна ідентифікувати знаряддя злочину за слідами розрубу костей людини (наприклад, костей ніг, рук). Значення експертизи буде особливо важливим, коли перед слідчим виникає питання: чи не цим саме знаряддям злочинець розчленував труп? У певних випадках до проведення комплексних експертиз повинні бути залучені фахівці, що володіють спеціальними пізнаннями в області інших наук.

Під час розслідування вбивств завданням експертизи холодної зброї є встановлення приналежності досліджуваного об'єкта до зброї й визначення її

виду і типу, а також способу виготовлення. Об'єктами дослідження в цьому випадку зазвичай стають: предмети, які є холодною зброєю; спеціальні засоби, які зовнішньо схожі на холодну зброю; вироби господарсько-побутового призначення, що мають подібність по зовнішній будові з холодною зброєю; предмети невідомого призначення. Стосовно ж розслідування ритуальних вбивств, то інтерес в цьому випадку, як правило, представляє останній пункт переліченої категорії предметів дослідження експертизи холодної зброї: атипові види ножів, сокир, палахів, шпаг, шабель тощо. В цьому випадку проведення лише експертизи холодної зброї недостатньо. Тобто слідчому потрібно призначати комплексну експертизу – холодної зброї та релігієзнавчу<sup>481</sup> [343, с.220].

У практиці поширена думка, що експерт визнає або не визнає представлений йому предмет холодною зброєю. Насправді, на відміну від слідчого й суду, які дійсно визнають певні факти, експерт позбавлений функції визнання й не має на неї права. Під час проведенні розглянутого дослідження він тільки визначає місце представленого йому предмета в ряді інших заздалегідь відомих виробів, ознаки досліджуваного об'єкта. Отже, особливе значення для встановлення приналежності холодної зброї має встановлення її ознак. Відомо, що холодна зброя – поняття збірне, що застосовується до предметів різного часу й місця виготовлення; відрізняється одне від одного за конструкцією, способом застосування тощо. Поняття холодної зброї завжди виражається в її конкретних видах, типах і зразках. Приналежність до холодної зброї встановлюється за наявністю в досліджуваного об'єкта сукупності двох основних груп ознак: групи ознак, що визначають призначення предмета для позбавлення життя або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, небезпечних для життя і здоров'я людини; поразки й добивання звіра (серед іншого й морського звіра або великої риби), а також для захисту при його нападі; групи ознак, що визначають придатність певного предмета для нанесення тілесних ушкоджень, що забезпечується його устроєм і властивостями.

Основними питаннями, які виносяться слідчим для з'ясування приналежності предмета до холодної зброї є: чи є представлений на експертизу предмет

холодною зброєю?; яким способом: заводським, кустарним чи саморобним виготовлений предмет?; чи має ця зброя ознаки приналежності до козачої форми чи національного костюму (якщо так, то якого)?; чи піддавався перероблявся ніж (чи інший предмет), вилучений у підозрюваного?; чи не втратив кинджал (чи інша холодна зброя заводського виготовлення) своїх бойових властивостей і чи придатний він у такому виді для цілей нападу й захисту?; до якого типу, виду, зразку холодної зброї належить цей предмет?; до якого типу холодної зброї можна віднести виготовлений саморобний ніж?; які ознаки холодної зброї має ніж?; чи не виготовлений представлений для дослідження предмет зі спортивної чи військової зброї певного типу (спортивної шпаги, бойової шаблі)?; у якій місцевості, судячи з особливостей виготовлення зброї і позначенням на ньому, міг бути виготовлений цей предмет?<sup>482</sup>

При провадженні експертиз холодної зброї експерт вправі вивчати матеріали кримінальної справи, які відносяться до об'єкта дослідження (наприклад, довідки про дослідження, висновки початкових експертиз, протоколи сертифікаційних криміналістичних досліджень і додатки до них, інформаційні листки до протоколів сертифікаційних досліджень, довідки органів сертифікації, експертні довідки музеїв тощо).

За результатами проведених досліджень холодної зброї експерт робить висновки про: спосіб його виготовлення (промислове, кустарне або саморобне виготовлення); наявність необхідної й достатньої сукупності ознак, що дозволяє віднести її до певних виду й типу холодної зброї; приналежність досліджуваного об'єкта до холодної зброї. За відсутності необхідної й достатньої сукупності ознак, характерних для холодної зброї, формулюється висновок про приналежність досліджуваного об'єкта до певних груп спеціальних засобів або до предметів господарсько-побутового призначення, що має схожість за зовнішньою будовою з холодною зброєю.

Слідча практика знає чимало випадків, коли ритуальні вбивства учиняються психічно хворими особами, що зобов'язує слідчого завжди уважно ставитися до з'ясування питання про осудність убивці. З'ясування осудності особи, яка

вчинила суспільно-небезпечне діяння неможливе без призначення судово-психіатричної експертизи. Сумнів щодо осудності вбивці може виникати у слідчого в наступних випадках:

1. Якщо в процесі розслідування обвинувачений проявляє ознаки щиросердечного розкаяння.

2. Якщо є відомості про обставини, які викликають сумнів у психічному здоров'ї обвинуваченого (він перебував на лікуванні в психіатричних установах, або знаходиться на обліку у психіатра, або переніс важку травму голови чи контузію).

3. Коли характер вбивства свідчить про те, що воно могло бути вчинене душевнохворою особою або особою, яка перебуває у стані тимчасового психічного розладу.

Випадками, які об'єктивно вказують на необхідність проведення судово-психіатричної експертизи можуть бути.

1. Очевидна безмотивність або безглуздість убивства (сюди, звичайно, не відносяться випадки, коли вбивство на перший погляд вчинено безцільно, з хуліганських спонукань або у стані сп'яніння, якщо немає підстав вважати, що в останньому випадку мало місце патологічне сп'яніння).
2. Надзвичайно жорстокий спосіб вбивства.
3. Вчинення вбивцею статевих зносин з трупом.
4. Спроба злочинця після вчинення вбивства покінчити життя самогубством.
5. Вчинення вбивства в ході здійснення релігійного ритуалу або на релігійному ґрунті.

Одних цих обставин, звичайно, недостатньо для того, щоб зробити висновок, що злочин вчинений психічно хворою людиною, але їх цілком достатньо для того, щоб розглядати питання про осудність злочинця.

До судово-психіатричної експертизи обвинуваченого необхідно звертатися й у тих випадках, коли є підстави вважати, що злочин вчинений у стані патологічного сп'яніння, патологічного афекту, сутінковому стані свідомості або в іншому винятковому стані. При призначенні судово-психіатричної експертизи за кримінальною справою про ритуальне вбивство експерту разом з

матеріалами кримінальної справи необхідно направити й усі матеріали, які характеризують поведінку обвинувачуваного до, під час і після злочину, копії історії хвороби лікувальних установ, у яких він перебував з приводу психічних або нервових захворювань або контузій, а також інші дані, що характеризують стан здоров'я й поведінки обвинувачуваного. Судово-психіатрична експертиза компетентна розв'язати такі питання:

1. Про осудність обвинувачуваного під час вчинення злочину.
2. Про психічний стан обвинувачуваного на момент розслідування кримінальної справи.
3. Про необхідність застосування заходів медичного характеру, якщо обвинувачуваний буде визнаний неосудним.
4. Про психічний стан свідка й потерпілого.

Але, слідчий як і до висновку інших експертиз повинен критично ставитися до висновку судово-психіатричної експертизи і, якщо вона викликає сумніви, він повинен призначити повторну судово-психіатричну експертизу. Проведення судово-психіатричних досліджень актуально й тоді, коли потрібно з'ясувати, чи не страждала психічним розладом особа, яка була жертвою жертвоприношення. У цих випадках особливо важливе значення має повнота представлених експертам матеріалів, які характеризують стан здоров'я й поведінку потерпілого за життя.

Іншими важливими засобами дослідження слідів розглядуваного злочину є засоби генної інженерії. Цей метод ґрунтується на дослідженні ДНК людини, що істотно сприяє розкриттю злочинів.

## **Розділ 6. Загальні умови профілактики вбивств, вчинених під час здійснення релігійних ритуалів**

### **6.1. Причини та умови, які сприяють вчиненню вбивств під час здійснення релігійних ритуалів**

Відповідно до кримінально-процесуального закону в предмет доказування з розслідування будь якої кримінальної справи входять обставини, що сприяють вчиненню злочинів. Тому одним із завдань слідчого, який розслідує ритуальне

вбивство є виявлення причин і умов вчинення цих злочинів, а також розроблення шляхів їх усунення.

За роки незалежності в Україні суттєво трансформувалася не тільки політична, але й духовна свідомість. Значні демократичні перетворення в суспільстві створили підґрунтя як для свободи віросповідання, так і для створення різноманітних груп, товариств, об'єднань, які обіцяють своїм прихильникам духовні, соціальні й матеріальні блага в обмін на повне підкорення лідерів, ідеології й дисципліні культу. Великий обсяг інформації, який надходить у повсякденне життя людей, змінює не тільки звичний соціально-побутовий уклад людини, але і його відношення до всякого роду «вічних істин». У цьому випадку йдеться про причини формування різних сект, а саме тих, які відрізняються особливим радикалізмом і за своєю суттю є потенційно небезпечними для суспільства.

Результати емпіричного дослідження дають підставу вважати, що основною обставиною, яка сприяє вчиненню злочинів на релігійному ґрунті, зокрема і вбивств, пов'язаних з учиненням релігійного обряду, є неконтрольована діяльність нетрадиційних деструктивних тоталітарних груп (сект), які сповідують антигромадські віровчення.

Як свідчить аналіз проведених досліджень, у діяльності правоохоронних органів з цього приводу є певні недопрацювання, які сприяють вчиненню подібних злочинів, що проявляється:

- у невживанні законних заходів стосовно повідомлень про подібні злочини;
- у низькому рівні боротьби з менш тяжкими злочинами (вандалізмом, наругою над тілами померлих і місцями їхнього поховання тощо), що є передумовою для вчинення ритуальних вбивств;
- у недостатній професійній підготовці працівників правоохоронних і судових органів, серед іншого і співробітників прокуратури щодо боротьби зі злочинами, вчиненими на релігійному підґрунті;
  - у низькому рівні розкриття вбивств, пов'язаних з учиненням релігійного обряду.

## **6.2. Попередження вбивств, вчинених під час здійснення релігійних ритуалів**

Основні напрямки попередження ритуальних убивств можна поділити на загальні й спеціальні. До загальних можна віднести.

1. Створення оптимального механізму для вирішення політичних протиріч у суспільстві шляхом налагодження механізму пошуку компромісу між різними політичними силами, і орієнтуванням духовної сфери, серед іншого й релігійної на інтереси держави. Подібний напрямок впливу може ліквідувати або звести до мінімуму основне джерело виникнення окультних, сатанинських і їм подібних соціально небезпечних груп, конфліктів між традиційними конфесіями – соціально й політичну напруженість у суспільстві. Для цього в державних соціальних програмах, у розділі про добродійну діяльність повинне бути зазначене, що будь-яке економічне й соціальне сприяння діяльності офіційних релігійних конфесій повинне визнаватися благодійним, тому що церква відділена від держави, а держава від церкви.
2. Необхідно сприяти налагодженню економічних відносин між різними конфесіями, їхній економічній співпраці, що, безсумнівно, слугуватиме пом'якшенню міжконфесійних конфліктів і об'єднанню різних церков не тільки у боротьбі з тоталітарними сектами але і їхньому економічному зміцненню та розвитку.
3. Оскільки церква відділена від держави, у навчальних закладах різних конфесій потрібні не тільки богословські або теологічні факультети, а й ті, що вивчають методику протидії релігійним конфліктам. Будь-якій церкві для забезпечення ефективної економічної діяльності потрібні свої економісти, фінансисти, бухгалтери, юристи, а для вирішення внутрішньоконфесійних і міжконфесійних конфліктів – свої соціологи, психологи.
4. Різні офіційні конфесії повинні співпрацювати, а не протибстояти один з одним, тому що в їх духовних та ідеологічних постулатах більше загального, ніж в окультних, сатанинських, язицьких сектах, які консоліднуються в боротьбі з офіційними конфесіями. Для цього необхідно проводити загальні

міжконфесійні з'їзди, конференції, семінари за участю видних політиків, вчених, релігієзнавців і теологів.

Держава і суспільство повинні бути зацікавлені в розвитку духовної сфери, адже від цього залежить духовний і моральний стан народу, отже і рівень злочинності. Тому потрібна ефективна система управління релігійним або атеїстичним вихованням. У всіх загальноосвітніх школах доцільно вводити предмет «Релігієзнавство». Телевізійні канали передусім державні, повинні створювати спеціальні релігієзнавчі програми, причому транслюватися вони повинні у найзручніший час — у вечірні години, коли більшість населення

---

знаходиться вдома. Організовувати подібні програми слід захоплююче, у вигляді релігійного шоу, залучати до участі в них священнослужителів офіційних конфесій, при цьому влаштовувати диспути між представниками тоталітарних сект і священнослужителями офіційних конфесій. Релігієзнавчі сторінки повинні бути і в популярних газетах та журналах.

Охорона, регулювання, стимулювання розвитку релігійного волевиявлення громадян повинна реалізовуватися через систему релігійного права і юридичні норми. Для цього необхідно реалізувати цільову програму, і, передусім, виділити у Кримінальному кодексі спеціальну главу «Релігійні злочини».

2. Діяльність системи кримінальної юстиції в боротьбі з релігійною злочинністю повинна стати професійною. Для цього необхідно створити спеціалізовані органи кримінальної юстиції для залучення до кримінальної відповідальності й осудження соціально небезпечних сектантів, злочинців з числа священнослужителів офіційних конфесій.

8. Організацією боротьби з іноземним втручанням у духовну сферу нашого суспільства повинний має спеціальний підрозділ СБУ. Зокрема, необхідно організувати й оперативне супроводження тоталітарного сектизму в Україні, наприклад, впровадження агентів у тоталітарні секти й у релігійні конфесії, які створюються на території держави іноземними представниками. Цей підрозділ повинен орієнтуватися й на запобігання релігійної злочинної діяльності іноземців, і на боротьбу з транснаціональною релігійною злочинністю.

Спеціальні напрями попередження ритуальних вбивств. 1. Виявлення, облік і правова ревізія: а) нелегальних і легальних сект сатанинського, неоязичницького й іншого окультного характеру (наприклад таких, як «Гості з пекла», «Діти ночі», «Слуги Азazelя», «Самеди» (вид Вуду), «Чорна зірка», «Повсталі з пекла», «Тінь владаря, тіні», «Чорний ангел», «Бліді люди» (вампири) та інші; б) криміногенних зон у процесі віросповідання й ритуальної діяльності кримінальних сект, тобто болючих місць, де найчастіше

---

можуть відбуватися злочини (цвинтарі – у нічний час, пустирі, занедбані будівлі, підвали будинків, місця відправлення культових ритуалів сатанистів та інших деструктивних тоталітарних сект).

2. Створення у відділах карного розшуку спеціалізованих підрозділів по боротьбі зі злочинами, вчиненими деструктивними релігійними сектами;
3. Створення спеціалізованих маршрутів патрулювання в місцях зборів сатанистів або інших представників небезпечних релігійних культів.
4. Створення технологічних і технічних засобів роботи з тоталітарними сектами, спостереження за ними і здійснення профілактичного впливу на відстані (прослуховування засобів зв'язку, зовнішнє спостереження за їхньою діяльністю тощо).
5. Комплексні профілактичні операції не тільки із залученням засобів і сил спеціалізованих підрозділів органів внутрішніх справ, але й психологів, психіатрів, служителів офіційних культових установ, спрямованих на переконання членів деструктивних сект.
6. Заохочення діяльності колишніх сектантів до роз'яснювальної роботи серед членів деструктивних сект і їхньої переорієнтації.
7. Створення в навчальних закладах МВС України спеціалізованих курсів з підготовки спеціалістів для розслідування злочинів вчинених деструктивними релігійними сектами. Майбутні оперативні працівники повинні вивчати методи і прийоми захисту й нападу, якими володіють «солдати» окультних сект. Крім того, вони повинні пройти навчання психічним методам впливу на людей – від простого гіпнозу до вселення й оволодіння екстрасенсорними прийомами, які

використовують «учні» й «учителі». Дізнавачам, слідчим, суддям, співробітникам адміністрацій установ, що виконують кримінальні покарання за релігійні злочини, доцільно пройти навчання з метою опанування: релігієзнавства, судового релігієзнавства, кримінології, парapsихології, хирології, астрології – й інших юридичних, психологічних та езотеричних дисциплін.

2. З огляду на специфічність складу ритуального вбивства, у Кримінальному кодексі необхідно ввести статтю, яка передбачала би відповідальність за ритуальне вбивство, вчинене на релігійному ґрунті.

Розглядаючи питання загальної профілактики не можна не звернути уваги на комплексні профілактичні операції, як найбільш актуальні для специфіки релігійних злочинів. Вони повинні бути спрямовані на виявлення кримінальних сект, припинення злочинної діяльності з боку священнослужителів офіційних конфесій. Цим операціям повинна передувати ретельне оперативне розроблення правоохоронними органами вже відомих сект і виявлення нових, невідомих.

При цьому повинні використовуватися сили всіх правоохоронних органів, серед іншого й СБУ, прокуратури, податкової міліції, установ виконання покарань і інших спеціалізованих підрозділів, бажано залучати до участі співробітників, спеціально підготовлених для боротьби з релігійними злочинами.

З метою забезпечення професійної оцінки діяльності деструктивних сект до профілактичної діяльності необхідно залучати фахівців з кримінологічної і судово-релігієзнавчої експертизи. Крім того, при розслідуванні й судовому розгляді кримінальних справ порушених з фактів релігійних злочинів (серед іншого й ритуальних убивств), необхідно призначати вищезгадані експертизи, проведення яких необхідно призначати в комплексі.

## **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Динаміка зростання вбивств «на замовлення» у 1990-1997 роках / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1997.
2. Динаміка зростання вбивств «на замовлення» у 1992-1995 роках / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1997.

3. Оглядово-аналітична довідка про стан боротьби з умисними вбивствами, вчиненими на замовлення та ґрунті протистоянь між злочинними угрупованнями на території України з 1995 до 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1998.
4. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 1999 році // Вісник Верховного суду України. – 2000. – № 2. – С. 25.
5. Широченко В. Киллер – 2000: хто він ? / В. Широченко // Человек и закон. – 2000. – № 12. – С. 49.
6. Інформаційний бюлетень про результати роботи по розкриттю та розслідуванню злочинів на території України за 6 місяців 2001 року / Управління оперативної інформації Міністерства внутрішніх справ України. – К., 2001.
7. Доповідна записка Міністру внутрішніх справ України про стан боротьби в державі з умисними вбивствами вчиненими на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями за 11 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1998.
8. Тимошенко Б.Ф. Новые возможности раскрытия заказных убийств и других тяжких преступлений: Методические рекомендации для оперативных работников, следователей и прокуроров / Б.Ф. Тимошенко. – Харьков: КримАрт, 1997. – 28 с.
9. Про внесення змін і доповнень до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. №1 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» ( Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 лютого 1999 року №3 // Вісник Верховного Суду України . – 1999. – № 2. – С. 9.
10. Левковський В.Ф., Усенко О.В., Азаров М.Ю. Вбивства на замовлення як прояв організованої злочинності / В.Ф Левковський, О.В Усенко, М.Ю. Азаров.// Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 17. – [www.nbu.gov.ua/.../bozk/2007/17text/g17\\_08.htm](http://www.nbu.gov.ua/.../bozk/2007/17text/g17_08.htm)

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

10. Александров Ю.В. Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи / Ю.В. Александров // Кримінальне право: Особлива частина: підручник. – К.: Правові джерела, 1998 – С. 123-212.

11. Бахин В.П. Методика расследование заказных убийств: учебное пособие / В.П. Бахин, Б.М. Байжасаров, М.Ч. Когамов. – Алматы: Оркениет, 2000. – 120с.

12. Популярний коментар кримінального кодексу України / за ред. проф. М.Й. Коржанського. – К.: Наукова думка. 1997. – 668 с.

13. Шепітько В.Ю. Особливості розслідування вбивств на замовлення / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова // Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів. – Харків: Право, 1998. – С. 185-200.

14. Никулин С.И. Преступления против жизни и здоровья / С.И. Никулин // Уголовное право России. – М.: ИМП, 1996. – С. 13-51.

15. Бородулин А.И. Расследование убийств, совершенных наемными лицами / А.И. Бородулин // Криминалистика. – М.: ЮНИТИ, 1999. – С. 398-412.

16. Пилипчук П. Проблеми кваліфікації умисного вбивства, вчиненого на замовлення / П. Пилипчук, М. Мельник // Право України. – 1999. – № 2. – С. 31-35.

17. Словарь русского языка / сост. С.И. Ожегов. – М.: Гос. издательство иностранных и национальных словарей, 1963. – 900 с.

18. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т./ укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконт, 1998. – Т. 1: А-Е. – 910 с.

19. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т./ укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконт, 1998.

Т. IV: РОБ-Я. – 941 с.

20. Бородулин А.И. Убийства по найму: криминалистическая характеристика: методика расследования / А.И. Бородулин. – М.: Новый юрист, 1997. – 80 с.

21. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т./ укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконт, 1998.

Т. 1: А-Е. – 910 с.

22. Новий тлумачний словник української мови: в 4 т./ укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 1998.

Т. II: Ж-ОБД. – 910 с.

23. Шульга А.О. Особливості доказування вбивств на замовлення в стадії досудового слідства: навчальний посібник / А.О. Шульга. – Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ МВС України, 2001. – 104 с.

24. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г.А. Матусовский. – Харьков: Консум, 1999. – 480 с.

25. Салтевський М.В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / М.В. Салтевський, В.Г. Лукашевич, В.М. Глібко. – К., 1994. – 180 с.

26. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: монографія / В.О. Коновалова. – К.: Факт, 2001. – 311 с.

27. Кубрак П. Деякі загальні положення методики розслідування тяжких злочинів, вчинених при складних формах співучасті / П. Кубрак, В. Мікулін // Право України. – 2001.– № 3. – С. 104.

28. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: учебник для студентов юрид. вузов и факультетов. / под ред. В.Ю. Шепитько. – Х.: ООО «Одиссей», 2001. – 528 с.

29. Кримінальна справа № 14264. Донецька обласна прокуратура.

30. Кримінальна справа № 48330. Прокуратура Автономної республіки Крим.

31. Кримінальна справа № 1-30. Архів Донецький апеляційного суду за 1998 рік.

32. Бородулин А.И. Расследование убийств, совершенных по найму / А.И. Бородулин // Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования. – М.: Юрист, 1997. – С.210-245.

33. Кримінальна справа № 903. Донецька обласна прокуратура.

34. Слинько М.И. Заказные убийства как вид преступного предпринимательства. Криминологический анализ / М.И. Слинько. – М.: Российский юридический издательский дом, 1997. – 24 с.

35. Коновалова В.Е. Методика расследования убийств «по заказу», совершенных организованными группами / А.И. Бородулин // Проблемы борьбы с организованной преступностью в регионе: на материалах Харьковской та Полтавской областей): зб. наук. матеріалів міжнар. наук.-практ. конференції (Харків, 26-27 квітня 1999 р.). – Х.: Право, 2000. – 260 с.

36. Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних відносно злочинних «авторитетів» і ділків «тіньової» економіки на території Донецької області у 1995 році / УМВС України в Донецькій області. – Донецьк, 1996.

37. Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних відносно злочинних «авторитетів» на території Луганської області у 1995 році / УМВС України в Луганській області. – Луганськ, 1996.

38. Аналіз «вбивств на замовлення» скоєних в областях України у 1995 р. – К.: МВС України, 1996.

39. Перелік умисних вбивств та замахів на вбивства скоєних у 1996-1998 роках, які мають ознаки замовних та вчинених у результаті протистоянь між ОЗУ. – К.: МВС України, 1999.

40. Кримінальні справи №№ 10918 та 10998, прокуратура м. Шахтарська Донецької області.

41. Аналіз вбивств на замовлення скоєних в Україні в 1995 р. – К.: МВС України, 1996.

42. Михайлов М.А. Нетрадиционные источники информации о взрыве и их использование при расследовании / М.А. Михайлов // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 1998. – № 2. – С. 185-193.

43. Уранов С. Тайные дела террористов / С. Уранов // Вне закона. – 1996 – № 9.

44. Кримінальна справа № 20582. Донецька обласна прокуратура.

45. Корец М. Убит директор Донецкого пивоваренного завода Ю. Павленко / М. Корец // Акцент. – 1998. – № 144.

46. Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних відносно злочинних «авторитетів» і ділків «тіньової» економіки на території Донецької області у 1996 році / УМВС України в Донецькій області. – Донецьк, 1997.

47. Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних відносно злочинних «авторитетів» на території Луганської області у 1996 році / УМВС України в Луганській області. – Луганськ, 1997.

48. Кримінальна справа № 5-887к97. Закарпатський апеляційний суд.

49. Кримінальна справа № 9142. Луганська обласна прокуратура.

50. Герасимов И.Ф. Криминалистика: учеб. для вузов / И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2000. – 672 с.

51. Оглядово-аналітична довідка про стан боротьби з умисними вбивствами вчиненими на замовлення та на ґрунті протистоянь між злочинними угрупованнями на території України з 1995 та за 9 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1998.

52. Перелік умисних вбивств та замахів на вбивства, скоєних у 1995-1997 роках, які мають ознаки замовних та вчинених у результаті протистоянь між ОЗУ / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1998.

53. Сінельщіков Р.К. Про позитивний досвід розкриття вбивства скоєного на замовлення / Р.К. Сінельщіков // Слідча практика України. Із досвіду слідчої роботи органів прокуратури. – 1998. – № 1. – С. 72-77.

54. Кримінальна справа № 58-107. Прокуратура м. Києва.

55. Тимошенко Б.Ф. Новые возможности раскрытия заказных убийств, других тяжких преступлений / Б.Ф. Тимошенко // Прокурорская и следственная практика. – 1997. – № 3. – С. 95-111.

56. Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних на замовлення і на ґрунті протистоянь між ОЗУ на території Донецької області у 1998 році / УМВС України в Донецькій області. – Донецьк, 1999.

57. Дані про стан боротьби з умисними вбивствами, скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями на території Донецької області / Донецька обласна прокуратура. – Донецьк, 1997-1998.

58. Кримінальна справа №8351. Донецька обласна прокуратура.
59. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: навчальний посібник / А.В. Старушкевич. – К.: Правник, 1997. – 41 с.
60. Весельський В. Криміналістична характеристика злочинів / В. Весельський // Право України. – 2001. – № 5. – С. 112.
61. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник для студентів юрид. вузів і факультетів / за ред. проф. В.Ю. Шепітька. – Х.: Право, 1998. – 376 с.
62. Шепітько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершенных организованными группами и преступными организациями / В.Ю. Шепітько. – Харьков, 2000. – 88 с.
63. Селиванов Н.А. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: пособие для следователя / Н.А. Селиванов. – М.: Лига Разум, 1998. – 444 с.
64. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): учебник. – К.: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. – 384 с.
65. Попов И.В. Организация расследования умышленных убийств: методические рекомендации / И.В. Попов, В.В. Бирюков, Р.Н. Шехавцов; МВД Украины, Луганский институт внутренних дел. – Луганск: РИО МВД, 2001. – 70 с.
66. Горбачевський В.Я. Попередження вбивств на замовлення // В.Я. Горбачевський; Науковий вісник національної академії внутрішніх справ України. – 1999. – № 1. – С. 101-108.
67. Шульга А.А. Заказные убийства: некоторые аспекты доказывания / А.А. Шульга // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк : РВВ ДІВС МВС України. – 1997. – № 2. – С. 101-103.
68. Галаган В. Вбивства на замовлення ( криміналістична характеристика) / В. Галаган // Економіка, фінанси, право. – № 8. – 1999. – С. 29-31.

69. Бахин В.П. Особенности расследования заказных убийств: лекция / В.П. Бахин. – К.: 1999. – 48 с.
70. Уголовный кодекс Украинской ССР: науч.-практ. комент. / Н.Ф. Антонов, М.И. Бажанов, Ф.Г. Бурчак [и др.]. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 880 с.
71. Динаміка зростання «вбивств на замовлення» у 1990-1995 роках / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1996.
72. Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини: Постанова № 1 Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 року // Право України. – 1994. – № 5-6. – С. 48-53.
73. Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, щодо посилення відповідальності за посягання на життя, здоров'я і майно судів, працівників правоохоронних органів, осіб які беруть участь в охороні громадського порядку, та громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 46. – Ст. 249.
74. Мельник М. Вбивство на замовлення: деякі аспекти кримінологічної характеристики та проблеми кваліфікації / М. Мельник, М. Хавронюк // Право України. – 1997. – № 7. – С. 45-49.
75. Кримінальний кодекс України; Проект. Розроблений робочою групою Кабінету міністрів України. Сектор реєстрації Законопроектів Верховної Ради України. – № 1029 від 12 травня 1998 року. – К., 1998.
76. Альтернативний проект Кримінального кодексу України. Розроблений за дорученням Комісії Верховної Ради України з питань правопорушень і боротьби зі злочинністю 12 скликання. Сектор реєстрації №129 –1 від 15 травня 1998 р. – К., 1998.
77. Дробиняк М.К. Промах кіллера / М.К. Дробиняк // Слідча практика України. Із досвіду слідчої роботи органів прокуратури. – 1998. – № 1. – С. 62-71.

78. Селиванов Н.А. Некоторые особенности расследования преступлений совершенных организованными группами / Н.А. Селиванов // Прокурорская и следственная практика. – № 1. – 1997. – С. 97-104.
79. Тимошенко Б.Ф. Уголовно-правовой институт соучастия нуждается в совершенствовании / Б.Ф. Тимошенко // Прокурорская и следственная практика. – № 1. – 1998. – С. 81-92.
80. Кучинский А.В. Преступники и преступления с древности и до наших дней. Антология заказного убийства: энциклопедия / А.В. Кучинский. – Донецк: Сталкер, 1997. – 360 с.
81. Горбачевський В.Я. Особливості кримінологічної характеристики вбивств на замовлення / В.Я Горбачевський // Право України. – № 5. – 1999. – С. 58-61.
82. Довідка за результатами узагальнення слідчої і судової практики застосування законодавства про відповідальність за умисні вбивства на замовлення, за попереднім зговором та організованою групою / Верховний Суд України. – К., 1999. – 26 с.
83. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина / П.С. Матишевський, П.П. Андрушко, С.Д. Шапченко. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.
84. Бажанов М.І. Кримінальне право України: Загальна частина / М.І. Бажанов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій. – Х.: Право, 1997. – 368 с.
85. Шульга А.О. Щодо визначення поняття вбивства на замовлення / А.О. Шульга // Держава і право. – 2000. – № 5. – С. 327-331.
86. Уряду України. Президенту, законодавчій владі. Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / [керівники авторського колективу А.І. Комарова, О.О. Крикун]. – К., 1997. Т. 7. – 1997. – 774 с.
74. Кримінальна справа № 5-9к98. Вінницький апеляційний суд.
75. Кримінальна справа № 5-68к98. Донецький апеляційний суд.
76. Кримінальна справа №05-109к98. Дніпропетровський апеляційний суд.

77. Шульга А.А. Особенности предупреждения заказных убийств / А.О. Шульга // Проблемы правознавства та правоохоронної діяльності. – Донецьк: РВВ ДІВС МВС України. – 1998. – № 2. – С. 101-103.
78. Анализ умышленных убийств совершенных «на заказ» и на почве противостояния между преступными группировками за 12 месяцев 1997 года / УМВС України в Донецькій області. – Донецьк, 1998.
79. Аналітична довідка про стан боротьби з умисними вбивствам скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями за 1997 рік / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1998.
80. Дані про стан боротьби з умисними вбивствами , скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями на території України за 9 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1998.
81. Корухов Ю.Г. Криминалистика. Методика расследования преступлений новых видов совершенных организованными преступными сообществами: учебник / Ю.Г. Корухов, В.В. Шланев. – М.: Юрист, 2000. – 331 с.
82. Розпорядження про тимчасове надання оперативних даних щодо стану боротьби із умисними вбивствами, вчиненими на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями / Генеральна прокуратура, Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1997.
83. Додаток до аналізу організації роботи з розкриття та розслідування умисних вбивств, скоєних на території України у 1998 році / Генеральна прокуратура України. – К., 1999.
84. Карпов Н.С. Злочинна діяльність / Н.С. Карпов, С.В. Євдокименко. – К.: НАВСУ, 2001 – 59 с.
85. Подготовка киллеров // Вечерний Донецк. – 1998. – № 100.
86. Дані про стан боротьби з умисними вбивствами, скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями на території Донецької області / Донецька обласна прокуратура. – Донецьк, 1999.
100. Die Kriminalistik //Kriminalistik. – 1998. – № 2. – S. 94–105.136.

101. Селиванов Н.А. Общая схема расследования убийств совершенных по найму / Н.А. Селиванов // Прокурорская и следственная практика. – 1997. – № 1. – С. 178-190.

102. Специальный курс криминалистики: учебник для слушателей вузов МВД СССР / отв. ред. М.В. Салтевский; КВШ МВД. – К.: НИиРИО, 1987. – 384 с.

103. Аналітична довідка щодо відомостей про вчинені вбивства на замовлення в Російській Федерації до 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1999.

104. Снигирев А.П. Раскрытие умышленных убийств: учебное пособие / А.П. Снигирев, И.М. Колошко. – Харьков: Университет внутренних дел. – 1996. – 88 с.

105. Кримінальна справа № 12659. Донецька обласна прокуратура.

106. Лисиченко В.К. Расследование убийств / В.К. Лисиченко // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – К.: Вища шк., 1988. – 405 с.

107. Одерій О.В. Інформаційно-довідкове забезпечення розкриття і розслідування злочинів: (обліки): фондова лекція/ О.В. Одерій, М.Г. Щербаковський, М.Г. Чернець; каф. криміналістики і крим. експ. ДІВС. – Донецьк, 2001 – 19 с.

108. Михеєнко М.М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997 р. / М.М. Михеєнко, В.П. Шибіко, А.Я. Дубинський. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 536 с.

109. Інструкція з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України у розкритті та розслідуванні злочинів: Наказ МВС України № 169 від 31.03.2008 р. – К.: МВС України, 2008.

110. Про затвердження положення щодо державного науково-дослідницького експертно-криміналістичного центру МВС України, штатів цього державного центру, типових положень про науково-дослідницький експертно-

криміналістичний центр МВС України в Криму, місті Києві та Київської області, УМВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті а також типової інструкції цього центру: Наказ МВС України № 30 від 18 січня 1999 р. – К.: МВС України, 1999.

111. Положення про основи організації розкриття злочинів по «гарячим» слідам органами внутрішніх справ: Наказ МВС України № 273 від 30 липня 1991 р. – К.: МВС України, 1991.

112. Інструкція щодо організації роботи з огляду, вилучення, вибухотехнічного дослідження вибухових речовин і вибухових пристроїв та їх централізованого обліку в ОВС України: Наказ МВС України № 764 від 06 листопада 2000 р.

113. Миронов А.И. Осмотр места пришествия по делам об убийствах: учебно-методическое пособие / А.И. Миронов. – М., 1958. – 159 с.

114. Колмаков В.П. Следственный осмотр: учебное пособие / В.П. Колмаков. – М.: Юрид. лит., 1969. – 196 с.

115. Рассейкин Д.П. Осмотр места пришествия и трупа при расследовании убийств: учебное пособие / Д.П. Рассейкин. – Саратов: Приволжское книжное издательство, 1967. – 152 с.

116. Лисиченко В.К. Следственный осмотр как специальный метод исследования объектов в процессе доказывания по уголовным делам / В.К. Лисиченко // Криминалистическая и судебная экспертиза. – 1973. – № 10. – С. 176-182.

117. Кримінальна справа № 14-23287. Донецька обласна прокуратура.

118. Кримінальна справа №126217. Прокуратура Автономної республіки Крим.

119. М.Ганон. Протокол эффективного расследования смерти: материалы международного семинара [«Расследование убийств»]. – К., 2000.

120. Бергер В.Е. Собираение и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела: методическое пособие для следователей / В.Е. Бергер. – К.: Юридическая литература. – 1967. – 27 с.

121. Русаков М.Н. Криминалистическое исследование оружия и следов его применения: учебное пособие / М.Н. Русаков. – Омск, 1981. – 114 с.

122. Использование служебно-розыскных собак в работе полиции // Борьба с преступностью за рубежом. – 1999. – № 9. – С. 21-27.

123. Биленчук П.Д. Криминалистическая одорология в раскрытии и расследовании преступлений / П.Д. Биленчук, Н.С. Золотарь, Е.Г. Коваленко. – К.: РИО МВД Украины, 1994. – 60 с.

124. Салтёвский М.В. Криминалистическая одорология: лекция / М.В. Салтёвский. – К.: Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел КВШ МВД СССР, 1976. – 47 с.

125. Старовойтов В.И. Запаховые следы участников происшествия: обнаружение, сбор, организация исследования: методические рекомендации / Старовойтов В.И., Сулимов К.Т., Гриценко В.В. – М.: ЭКЦ МВД России, 1993. – 24 с.

126. Биленчук П.Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений: учебное пособие / П.Д. Биленчук, Е.Д. Лукьянчиков, В.Д. Сало. – К.: Издательство Украинской Академии внутренних дел, 1993. – 48 с.

127. Вопросы расследования преступлений: справочное пособие / под общ. ред. И.Н. Кожевникова; науч. ред. А.Я. Качанов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Спарк, 2000. – 862 с.

128. Федоров Г.В. Одорология и ее использование в раскрытии и расследовании преступлений: учебное пособие / Г.В. Федоров, Г.В. Дергай. – М.: Академия МВД РБ, 1966. – 40 с.

129. Комаринец Б.М. Криминалистическое отождествление огнестрельного оружия по стреляным гильзам / Б.М. Комаринец. – М., 1955. – 379 с.

130. Косоплечев Н.П. Осмотр места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия / Н.П. Косоплечев. – М., 1956. – 168 с.

131. Бахин В.П. Особенности расследования криминальных взрывов: лекция / В.П. Бахин, М.А. Михайлов. – Симферополь, 1999. – 48 с.

132. Михайлов М.А. Основы методики розслідування кримінальних вибухів: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.А. Михайлов; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2000. – 20 с.

133. Галахов С.С. Криминальные взрывы: основы оперативно-розыскной деятельности по борьбе с преступлениями террористического характера / С.С. Галахов. – М.: Экзамен, 2002. – 288 с.

134. Моторный И.Д. Криминалистическая взрывотехника: новое учение в криминалистике: учебно-методическое и справочное пособие / И.Д. Моторный. – М.: Издатель Шумилова И.И., 2000. – 177 с.

135. Криминалистика: учебник / Аверьянова Т.В., Белкин Р.С. Корухов Ю.Г., Рассейкин Е.Р. – М.: Норма- Инфра, 1999. – 990 с.

136. Дулов А.В. Тактика следственных действий: учебное пособие / А.В. Дулов, П.Д. Нестеренко. – Минск: Высшая школа, 1971. – 272 с.

137. Бояров В.И. Убийства совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования): методическое пособие / В.И. Бояров. – Харьков: КримАрт, 1997. – 132 с.

138. Кримінальна справа № 24377. Донецька обласна прокуратура.

139. Лесовой А.С. Использование клинических и судебно-медицинских данных для идентификации трупов неизвестных лиц / А.С. Лесовой, В.А. Шевчук, А.С. Осинская // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1991. – № 43. – С. 118-121.

140. Матышева А.А. Осмотр трупа на месте его обнаружения: руководство / А.А. Матышева. – М.: Лань, 1997 – 288 с.

141. Лисиченко В.К. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів: монографія / В.К. Лисиченко, І.І. Когутич. – К.: ДІА, 2002. – 182 с.

142. Тертышник В.М. Теория доказательств: учебное издание / В.М. Тертышник, С.В. Слинько. – Харьков: Арсис, 1998. – 256 с.

143. Брусницын Л.В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование) / Л.В. Брусницын. – М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2001. – 400 с.

144. Кримінальна справа №19868. Донецька обласна прокуратура.
145. Разумов Е.А. Изучение вещевой обстановки места происшествия с целью определения времени совершения убийства / Е.А. Разумов // Криминалистика и судебные экспертизы. – 1989. – № 39. – С. 47-50.
146. Гончаренко В.И. Психологическое воздействие в целях получения объективной информации при допросе / В.И. Гончаренко, Ф.М. Сокиран // Криминалистика и судебные экспертизы. – 1990. – № 41. – С. 24-29.
147. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. – М.: Юридическая литература, 1976. – 200 с.
148. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология / В.Е. Коновалова. – Харьков: Консум, 1999. – 157 с.
149. Как я стрелял людей на улицах Архангельска // Комсомольская правда. – 1996. – № 112.
150. Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.К. Весельський; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1999. – 18 с.
151. Кримінальна справа № 27182. Прокуратура Автономної республіки Крим.
152. Журавель В.А. Ситуативность тактических приемов при допросе потерпевшего / В.А. Журавель // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1985. – № 30. – С. 18-24.
153. Гурджі Ю.О. Проблеми формування і реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю.О. Гурджі; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2000. – 17 с.
154. Богатирьов І.Г. Деякі аспекти віктимологічного попередження злочину / І.Г. Богатирьов // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1997. – № 1. – С. 59-63.
155. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология: учебное пособие / Ю.В. Чуфаровский. – М.: Право и закон, 1997. – 320 с.

156. Чередниченко В.І. На контролі у міністра: повісті: в 2 т. / В.І. Чередниченко. – Дніпропетровськ: Пороги, 2000. Т. 2. – 2000. – 375 с.
157. Ткаченко Н.Ф. Особенности установления психологического контакта с обвиняемым по делам о бандитизме и серийных убийствах / Н.Ф. Ткаченко // Прокурорская и следственная практика. – № 1-2. – 2000. – С. 125-133.
158. Борьба с организованной преступностью в Австрии // Борьба с преступностью за рубежом. – 1999. – № 7. – С. 16-23.
159. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія / М.Є. Шумило. – Харків: Арсіс, 2001. – 320 с.
160. Бахин В.П. Внезапность как принцип следственной тактики / В.П. Бахин, В.С. Кузьмичев // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1987. – № 35. – С. 19-26.
161. Белкин А.Р. Теория доказывания: научно-методическое пособие / А.Р. Белкин. – М.: НОРМА, 1999. – 429 с.
162. Дулов А.В. Судебная психология: учебное пособие / А.В. Дулов. – Минск, **Вышейша школа**, 1975. – 462 с.
163. Архівна кримінальна справа № 1-296. Донецький апеляційний суд.
164. Шепитько В.Ю. Актуализация забытого при допросе: проблемы и возможности / В.Ю. Шепитько // Проблемы законности. – 1995. – № 29 – С.142-147.
165. Хайдуков Н.П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц / Н.П. Хайдуков. – Саратов: Саратовский университет, 1984. – 124 с.
166. Застосування кримінально-процесуального законодавства , що передбачає захист прав потерпілого: за матеріалами узагальнення судової практики // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1. – С. 25-36.
167. Морре П. Права потерпевшего на защиту в германском уголовном судопроизводстве / П. Морре // Прокурорская и следственная практика. – 1998. – № 2. – С. 184-193.
168. Зарубежная мозаика // Юридическая газета. – 1991. – № 4.

169. Борьба с насильственными преступлениями в США // Борьба с преступностью за рубежом. – 1995. – № 5. – С. 20-25.

170. Рекомендації Міжнародного науково-практичного семінару «Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні». – Харків, 1999.

171. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

172. Бояров В. І., Ільковець Л. Б., Грузінова Т. І. Коментар до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року / [Бояров В.І., Ільковець Л.Б., Грузінова Т.І. та ін.] // Законодавство України. Науково- практичні коментарі. – 2002. – № 1.– С. 95-96.

173. Сизоненко А. Актуальні проблеми забезпечення безпеки свідків вбивств, скоєних на замовлення / А. Сизоненко // Економіка, фінанси, право. – 2001. – № 3. –С. 30-31.

174. Юренко Л.А. Окремі проблеми захисту потерпілого та судового розгляду справ про злочини, що вчинені організованими групами // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей): Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції (Харків, 26 –27 квітня 1999 р.) / [ред. кол.: Борисов В.І. (головний редактор) та інші].- Х.: Право, 2000. – 260 с.

175. Хайруллин Ф.А. Опыт и рекомендации по обеспечению безопасности свидетелей и потерпевших в уголовном процессе / Ф.А. Хайруллин // Прокурорская и следственная практика. – 2000. – № 1-2. – С. 116-124.

176. Гошовський М.І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М.І. Гошовський , О.П. Кучинська. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 192 с.

177. Убийце от возмездия не уйти // Комсомольская правда. –1994. – № 85.

178. Кримінальна справа № 51-1211. Прокуратура Ватутинського р-на м. Києва.

179. Леви А.А. Обыск: справочник следователя / А.А. Леви, А.И. Михайлов. – М.: Юридическая литература ,1983. – 95 с.

180. Денисюк С.Ф. Обыск в системе следственных действий: (тактико-криминалистический анализ): научно-практическое пособие / С.Ф. Денисюк, В.Ю. Шепитько. – Харьков: Консум, 1999. – 160 с.
181. Кримінальна справа № 9550/4. Прокуратура Житомирської області.
182. Кримінальна справа № 47350. Прокуратура Автономної республіки Крим.
183. Тertiшник В.М. Обыск: учебное пособие / В.М. Тertiшник. – Х.: ИКФ «Гриф», 1997. – 36 с.
184. Астапкина С.М. Тактика обыска и выемки: лекция / С.М. Астапкина. – М.: Академия МВД СССР, 1989. – 22 с.
185. Стратонов В.М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.М. Стратонов; Нац. юридична академія імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2001. – 16 с.
186. Нагребецкий В.В. Роль перевірки показань на місці при розслідуванні злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами / В.В. Нагребецкий // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей) :зб. наук. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конференції (Харків, 26-27 квіт. 1999 р.). – Х.: Право, 2000. – 260 с.
187. Кримінальна справа №50-12659. Прокуратура Донецької області.
188. Кримінальна справа № 5-319к98. Запорізький апеляційний суд.
189. Брусницын Л.В. Меры безопасности для содействующих уголовному правосудию: отечественный, зарубежный и международный опыт / Л.В. Брусницын // Государство и право. – 1998. – № 9. – С. 47-48.
190. Удалова Л.Д. Вопросы тактики предъявления для опознания / Л.Д. Удалова // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1984. – № 29. – С. 45-48.
191. Про вивчення та використання в практичній діяльності Методичних рекомендацій щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві: Наказ МВС України № 5483/Кл від 25 липня 2001 р. – К, 2001.

192. Уголовно-процессуальный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20 января 2002 года). – Харьков.: ООО «Одиссей», 2002. – 288 с.

193. Опыт оперативного использования криминальной разведывательной информации // Борьба с преступностью за рубежом: по материалам зарубежной печати: еженедельный информационный бюллетень. – 2000. – № 7. – С. 21-22.

194. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе: монография / И.Л. Петрухин. – М.: Юридическая литература, 1964. – 265 с.

195. Исаенко В.Н. О возможностях технического обеспечения поиска на предварительном следствии / В.Н. Исаенко // Прокурорская и следственная практика. – 1998. – № 4. – С. 123-134.

196. Галаган В.И. К вопросу о проведении экспертизы в стадии возбуждения уголовного дела / В.И. Галаган // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. – К.: Украинская академия внутренних дел, 1992. – С. 50-56.

197. Кримінальна справа № 47-13332. Прокуратура Донецької області.

198. Медова Т.А. Проблема методологии и практики нетрадиционной криминалистической идентификации: учебное пособие / Т.А. Медова. – Л.: ЛГУ, 1986. – 103 с.

199. Шмидт В.К. Исследование микрообъектов на базе телевизионных микроскопов и видеокамер / В.К. Шмидт // Первый съезд судебных медиков. – Рига, 1985. – С. 371- 372.

200. Селиванов Н.А., Юрин Г.С., Викторов Е.Н. Обнаружение невидимых и мало видимых следов: учебное пособие. – М., 1975. – С. 45-55.

201. Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практике: учебное пособие / В.И. Гончаренко. – К., 1984. – С.130-133.

202. Кириченко А.А. Курс судебной микологии: учебное пособие. Ч. 6 / А.А. Кириченко, Н.И. Клименко. – Днепропетровск: Днепропетровский університет, 1994. – 131 с.

203. Франциров Ю. Производство экспертизы до возбуждения уголовного дела / Ю. Франциров, В. Николайченко, Н. Громов // Российская юстиция. – 1999. – № 3. – С. 28-29.

204. Одерій О.В. Особливості у порушенні кримінальних справ про незаконний обіг наркотичних засобів / О.В. Одерій // Вісник Університету внутрішніх справ. -Харків: Ун-т внутр.справ. – 1997. – № 2. – С. 53-61.

205. Про судову експертизу: **Закон України** від 25 лютого 1994 року N 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.

206. Ковальова В.В. Про процесуальні форми проведення судових експертиз / В.В. Ковальова // Право України. – 2000. – № 2. – С. 73.

207. Веденеева Т.Г. Использование рекомендаций криминалистики и возможностей судебной экспертизы при расследовании тяжких преступлений против личности / Т.Г. Веденеева, Г.М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1987. – №35. – С. 35-40.

208. Шорін М.О. Про позитивний досвід розкриття і розслідування умисного вбивства та інших тяжких злочинів / М.О. Шорін // Слідча практика України. Із досвіду слідчої роботи органів прокуратури. – 1998. – № 1. – С. 78-86.

209. Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 19962000 роки: Наказ МВС України № 722 від 20 жовтня 1996 року.

210. Про утвердження експертної служби МВС України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 року №988 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 25. – С. 126-129.

211. Інструкція про порядок і розміри відшкодування витрат на виплати винагороди особам, які викликаються в органи дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду, або в органи в провадженні яких знаходяться справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх робітниками функцій експертів та спеціалістів: Постанова Кабінету Міністрів України № 710 від 1 липня 1996 року // Кримінально-процесуальне законодавство України. – К.: А.С.К., 1998. – 480 с.

212. Зельдес И.М. Возможности комплексных трассологических и судебно-медицинских экспертиз повреждений на одежде и теле / И.М. Зельдес // Современные методы исследования вещественных доказательств. – М., 1967. – С. 76-78.

213. Кочаров Г.И. Расследование убийств: методическое пособие / Г.И. Кочаров. – М.: Гос.из-во юридическая литература, 1954. – 339 с.

214. Шевченко Б.И. Идентификация оружия по пуле в судебной баллистике: лекция / Б.И. Шевченко. – М.: Московский университет, 1962. – 47 с.

215. Кримінальна справа № 9061. Прокуратура Луганської області.

216. Кримінальна справа №15415. Прокуратура Автономної республіки Крим.

217. Криміналістичне дослідження слідів рук: науково-практичний посібник / О.Л. Дубовий, В.Я. Лукашенко [та ін.]; под ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Атіка, 2000. – 152 с.

218. Кримінальна справа № 05-707к97. Закарпатський апеляційний суд.

219. Кримінальна справа № 49-14416. Прокуратура Донецької області.

220. Фридман И.Я. О повышении качества и эффективности профилактической работы экспертов-почерковедов / И.Я. Фридман, М.Е. Бондарь // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1987. – № 37. – С. 31-36.

221. Сегай М.Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М.Я. Сегай, В.К. Стринжа. – К.: Ін Юре, 1997. – 174 с.

222. Кримінальна справа № 05 – 388 к 98. Вінницький апеляційний суд.

223. Газизов В.А. Видеозапись и ее использование при раскрытии и расследовании преступлений: учебное пособие / В.А.Газизов, А.Г. Филипов. – М.: Щит-М, 1998. –136 с.

224. Мірошніченко Т.М. Не процесуальна інформація і доказування / Т.М. Мірошніченко // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 1998. – № 2. – С. 141-154.

225. Правила уголовного судопроизводства Пенсильвании // Соединенные Штаты Америки, Конституция и законодательные акты / пер. с англ. – М.: Прогресс, 1993. – 810 с.
226. Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. – М., 1992. – С. 42-56.
227. Безлепкин Б.Т. Проблемы уголовно-процессуального доказывания / Б.Т. Безлепкин // Советское Государство и Право. – 1991. – № 8. – С. 94-103.
228. Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 року №1 // Кримінальний Кодекс України; Кримінально-процесуальний Кодекс України; Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності в кримінальних справах. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 720 с.
229. Салтевський М.В. Використання криміналістичної техніки в боротьбі з корупцією / М.В. Салтевський // Вісник Академії правових наук України. –1998. –№ 4. – С. 162-166.
230. Москалькова Т.Н. Этика уголовно процессуального доказывания (стадия предварительного расследования): учебное пособие / Т.Н. Москалькова. – М: Спарк, 1996. – 125 с.
231. Божьев В.П. Процессуальные аспекты действия Закона об оперативно розыскной деятельности при расследовании уголовных дел / В.П. Божьев, Е.А. Доля // Труды академии МВД РФ. Актуальные проблемы расследования преступлений. – М., 1995. – 180 с.
232. Шульга А.О. Використання криміналістичної техніки у боротьбі з вбивствами на замовлення / А.О. Шульга // Право України. – 2000. – № 2. – С. 79-81.
233. Кримінальна справа № 1-114. Архів Донецького апеляційного суду за 1998 р.
234. Колосков Н. Можно ли было предотвратить убийство? / Н. Колосков // Комсомольская правда. – 1998. – № 120.

235. Николаева Т.А. Вне закона: угон, заказные убийства, авторитет, бандитский мартиролог: материалы видеофильма / Т.А. Николаева. – М.: ООО Приз, 1998.

236. Технические средства в борьбе с преступностью // Борьба с преступностью за рубежом. – 1993. – № 4. – С. 67-72.

237. Дистанционное наблюдение и борьба с преступностью // Борьба с преступностью за рубежом. – 1994. – № 2. – С. 13-16.

238. Рекомендації Міжнародного науково-практичного семінару «Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні» (Харків, 1999 р.).

239. Салтевский М.В. Современные проблемы собирания доказательственной информации техническими средствами / М.В. Салтевський // Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии. – К., 1980. – С. 8-12.

240. Скомороха В.Є. Пам'ять і біль: кримінально-публіцистичні нариси / В.Є. Скомороха. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 128 с.

241. Салтевский М.В. Раскрытие преступлений по «горячим следам»: понятие, содержание, структура / М.В. Салтевський // Криминалистика и судебные экспертизы. – 1989. – № 38. – С. 37-42.

242. Инструкция по организации раскрытия и расследования умышленных убийств: затверджена спільним наказом по прокуратурі та МВС УРСР за № 15-18/303 від 6 жовтня 1990 року.

243. Аналіз організації роботи з розкриття та розслідування умисних вбивств, скоєних на території України у 1998 році / Генеральна прокуратура України. – К., 1999.

244. Гаєнко В.І. До питання про підготовку фахівців для забезпечення взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю / В.І. Гаєнко, Є.О. Желєзнов // Вісник академії правових наук України. – 1997. – № 1. – С. 192.

245. Аналіз роботи постійно діючих слідчо-оперативних груп в містах та районах Луганської області в 1996 році / Прокуратура Луганської області. – Луганськ, 1997.

246. Протокол координаційної наради в прокуратурі Луганської області: довідка про стан законності при розкритті та розслідуванні із перевіркою організації цієї роботи в містах Красний Луч, Лисичанськ та у Попаснянському районі / Прокуратура Луганської області. – Луганськ, 1995.

247. Стринжа В.К. Совершенствование тактики и методики следственного осмотра с участием группы специалистов / В.К. Стринжа // Криминалистика и судебные экспертизы. – 1986. – № 33. – С. 33-39.

248. Пянкова О.В. Организация взаимодействия с органами дознания при раскрытии и расследовании умышленных убийств и бандитизма / О.В. Пянкова // Прокурорская и следственная практика. – № 1-2. – 2000. – С. 110-115.

249. Зозулинский Б.А. Некоторые вопросы организации работы следственно-оперативных групп при производстве первичных следственных действий по делам об убийствах / Б.А. Зозулинский, А.С. Луцик // Криминалистика и судебные экспертизы. – 1997. – № 34. – С. 32-37.

250. Сысоенко Г.И. Вопросы совершенствования производства осмотра места происшествия / Г.И. Сысоенко // Криминалистика и судебные экспертизы. – 1989. – № 39. – С. 43-46.

251. Статкус В.Ф. Раскрытие преступлений – важнейшее средство борьбы с преступностью / В.Ф. Статкус // Государство и Право. – 1998. – № 4. – С. 66-73.

252. Звіт перед українським народом (Про оперативно-службову діяльність органів внутрішніх справ України в 1999 році) // Іменем Закону. – 1999. – № 51.

253. Кримінальна справа № 36-24672. Донецька обласна прокуратура.

254. Руководство для следователей / под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – IV, 732 с.

255. Исаенко В. Организация расследования серийных убийств / В. Исаенко // Законность. – 1999. – № 2 – С. 2-7.

256. Сиротинська Ю. У Севастополі затримано російських кілерів / Ю. Сиротинська // Іменем Закону. – 1999. – № 40.

257. Синєокий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності / О.В. Синєокий. – Запоріжжя: Дике поле, 1999. – 136 с.

258. Акулов В.И. Информационные свойства человека и их использование в работе органов внутренних дел: учебное пособие / Акулов В.И., Лукьянчиков Б.Е., Старушкевич А.В. – К.: №НВТ Правник, 2000. – 44 с.

259. Бахин В.П. Криминалистические приемы и средства разрешения следственных ситуаций: учебное пособие / Бахин В.П., Биленчук П.Д., Кузьмичев В.С. – К.: КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1991. – 104 с.

260. Security Management. – 1999. – № 4. – Р. 109-110.

261. Профилактика преступлений на городском транспорте Парижа // Борьба с преступностью за рубежом. – 1999. – № 2. – С. 10-14.

262. Антонян А.М. Психология убийства / А.М. Антонян. – М.: Юридическая литература, 1997. – 304 с.

263. Яблоков Н.П. Укрепление законности и борьба с преступностью / Н.П. Яблоков // Вестник Московского университета. – 1996. – № 2. – С. 45-53.

264. Деякі питання боротьби з організованою злочинністю в США та окремих європейських країнах / [Афанасьєв В.В., Буроменський М.В., Шостко О.Ю. и та ін.] // Питання боротьби зі злочинністю. – 2000. – №4. – С. 92-121.

265. Лупинская П.А. Уголовный процесс: учебник для вузов / П.А. Лупинская. – М.: Юристъ, 1995. – 544 с.

266. Законодательство Италии о борьбе с организованной преступностью // Законность. – 1993. – № 11. – С. 34-38.

267. Arlohf //Geheimhaltung von V-Personen und wahrheitsfindung im Strafprozess- Munchen . Florents. – 1987. – X. – S. 223-228.

268. Коташевський О.В. Використання засобів масової інформації для розкриття, розслідування і попередження умисних вбивств / О.В. Коташевський // Слідча практика України. Із досвіду слідчої роботи органів прокуратури. – 1998. – № 1. – С. 91-94.

269. Матвійчук В.В. Попередження умисних вбивств апаратами карного розшуку: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / В.В. Матвійчук; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 1998. – 17 с.

270. Рішення Колегії МВС України від 28 лютого 1998 року № – КМ/ 1 / Міністерство внутрішніх справ України. – К., 1998.

271. Стратегия борьбы с международной организованной преступностью // Борьба с преступностью за рубежом: по материалам зарубежной печати. – 1998. – № 7. – С. 6-10.

272. Выявление причин преступления и принятие предупредительных мер по уголовному делу / [В.К. Звирбуль, В.Н. Кудрявцев, А.И. Михайлов и др.]. – М.: Юридическая литература, 1967. – 151с.

273. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений: учебное пособие / Д.В. Ривман. – Ленинград, 1975. – 153 с.

274. Иншаков С.М. Зарубежная криминология / С.М. Иншаков. – М., 1997. – 383 с.

275. Кравченко Ю.Ф. Ми повністю контролюємо криміногенну ситуацію в державі і робимо це професійно / Ю.Ф. Кравченко // Урядовий кур'єр. – 13 жовтня 1998 р.

276. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 35. – Ст. 358.

277. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 4 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

278. Шульга А.О. Щодо банку даних про потенційні жертви вбивств на замовлення / А.О. Шульга // Правничий часопис Донецького університету. – 1999. – № 3. – С. 67-69.

279. Про внесення змін до статті 112 Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 19.04.2007 № 965-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 32. – Ст. 411

279. Абраменкова В.С. Проблемы раскрытия убийств, совершенных тоталитарными сектами / В.С. Абраменкова // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 4. – [www.lawinstitut.ru/sib4-04.aspx?lang=ru](http://www.lawinstitut.ru/sib4-04.aspx?lang=ru)

280. Сатанизм в России: попытка анализа. – М, 2000. – 150 с.

281. Маетная Е. В объятиях зверя / Е. Маетная // Московский комсомолец. – 1999. – 7-14 января. – С. 22.

282. Волкогон С. «Синяя борода» работал на кладбище / С. Волкогон // Криминал-экспресс. – 2004. – 25-31 марта. – С. 13.
283. Заровная Т. Возмездие под вопросом, или почему преступникам потворствует «темная» медицина / Т. Заровная // Донбасс. – 2005. – 31 марта. – С. 20.
284. Самоубийства в Лавре // Салон Дона и Баса. – 2005. – 22 марта. – С. 3.
285. Львовски М. Прыгнула в окно с ребенком / М. Львовски // Сегодня. – 2005. – 2 апреля. – № 73. – С. 2.
286. Воронкова Л. В Одессе задержали вампиршу, пившую кровь подростков // Сегодня. – 2005. – 15 июня. – С. 3.
287. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М.: Омега-Л, 2007. – 176 с.
287. Протопопов А. Ритуальное убийство с точки зрения криминалистики / А. Протопопов // Законность. – 2002. – № 8. – С. 36-39. (сноска перешла на следующее упоминание его. Первое упоминание заменено УК России)
288. Костылева Г.В. К вопросу о характеристик сект, совершающих убийства с исполнением религиозного обряда / Г.В. Костылева // Следователь. – 2002. – № 7. – С. 27-29.
289. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1994. – 736 с.
290. Советская энциклопедия. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1972. Т. 9. – 623 с.
291. Советская энциклопедия. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1971. Т. 4. – 599 с.
292. Советская энциклопедия. – 3-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1971. Т. 6. – 620 с.
293. Шолохов М. Тихий Дон: роман в 4 кн. – Кн. 1 и 2 / М. Шолохов; ред. кол. Г. Беленький [и др.]. – М.: Худож. лит., 1991. – 607 с.
294. История средних веков: учебник для вузов по спец. «История»: в 2 т. / под ред. З.В. Удальцовой и С.П. Карпова. – М.: Высш.шк., 1990. Т. 1. – 1990. – 495 с.
295. Убийцы и маньяки. Сексуальные маньяки, серийные преступления / [подгот. текста Ревяко Т.И., Трус Н.В.] – Мн.: Література, 1996. – 592 с.

296. Уголовный кодекс Украинской ССР: науч.-практ.коммент. / [Н.Ф. Антонов, М.И. Бажанов, Ф.Г. Бурчак и др.]. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 880 с.
297. Власов В.В. Весеннее обострение в Нижнем / В.В. Власов // Независимый психиатрический журнал. – 2001. – № 11. – С. 58-59.
298. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М.: Омега-Л, 2007. – 176 с.
299. [Http:// nadzor.pk.ru/analit/show\\_a.php?id – 832.](http://nadzor.pk.ru/analit/show_a.php?id=832)
300. Ритуальные преступления - реальность, игнорируемая законодательством. - [www.rusk.ru/newsdata.php?idar=177340](http://www.rusk.ru/newsdata.php?idar=177340).
301. Вирок по кримінальній справі № 1-130, 2004р. Донецького апеляційного суду.
302. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад., ред.. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
303. Старков О.В. Криминология: религиозная преступность / О.В. Старков, Л.Д. Башкатов; под общ. ред. О.В. Старкова. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 386 с.
304. Костылева Г.В. Типичная модель механизма убийств, связанных с исполнением религиозного ритуала / Г.В. Костылева // Следователь. – 2004. – №1. – С. 31-36.
305. Чельшева О.В. Криминалистическое учение о механизме преступления / под ред. И.А. Возгриня. – СПб.: Санкт-Петербург. университет МВД России, 2000. – 38 с.
306. Андрущенко А. Сатанинская гора / А. Андрущенко // Криминальная хроника. – 2004. – № 6. – С. 4.
307. Корицкий И. Ритуальное убийство / И. Корицкий, В. Белозерцева // Криминальная хроника. – 2003. – № 5. – С. 7.
308. Цурканов Г.Ц. Сатана ли виноват? / Г.Ц. Цурканов // Уголовное дело. – 2001. – № 12. – С. 8.
309. Чепига В. Ласковый огонь на этом свете / В. Чепига // Уголовное дело. – 2001. – № 8. – С. 3.
310. Хвиля-Олинтер А.И. Сатанинские секты – источник преступности / А.И. Хвиля-Олинтер. – М., 1999. – С. 21-25.

311. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002) / В.П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.
312. Костылева Г.В. Доказывание по уголовным делам об убийствах связанным с исполнением религиозного обряда / Г.В. Костылева // Следователь. – 2004. – № 10. – С. 19-25.
313. Остапенко Л.А. Умисне вбивство матір'ю своєї новородженої дитини / Л.А. Остапенко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – Юридичні науки. – 2002. – № 45-48. – С. 149.
314. Самойленко О.А. Класифікація типових слідів вчинення викрадення майна з використанням комп'ютерної технології / О.А. Самойленко // Виявлення, фіксація та використання доказів у процесі досудового слідства: спеціальний випуск Вісника ЛАВС МВС ім. 10-ти річчя незалежності України. – Ч.2. – 2005. – С. 134-143.
315. Гурьев М.С. Убийства на «разборках» (методика расследования) / М.С. Гурьев. – СПб: Питер, 2001. – 288 с.
316. Хвиля-Олинтер А. Религиозные секты и духовная безопасность / А. Хвиля-Олинтер // Профессионал. – 2003. – № 4. – С. 32-36.
317. Тютюнников А. «Ритуальный убийца» сейчас зачитывается Достоевским / А. Тютюнников // Донецкие новости. – 2001. – № 38. – С. 12.
318. Хвиля-Олинтер А. Религиозные секты и духовная безопасность / А. Хвиля-Олинтер // Профессионал. – 2003. – № 5. – С. 42-46.
319. Осадчук С., Лянный С. Кровь одесских детей больше некому пить. - alexdeath18.5bb.ru/viewtopic.php?id=207
320. Шульга А.О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.О. Шульга; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 219 с.
321. Розслідування злочинів пов'язаних із вчиненням дорожньо-транспортних пригод: метод.реком. / за ред. П.В. Коляди. – К.: РВВ МВС України, 2004. –255 с.

Встав из методики расследования ДТП.

322. Вирок по кримінальній справі № 1-204, 2001р. Донецького апеляційного суду.
323. Вирок по кримінальній справі № 1-207, 2000 р. Донецького апеляційного суду.
324. Хвиля-Олинтер А. Религиозные культы зла как источник преступности: сатанизм в России: попытка анализа / А. Хвиля-Олинтер. – Изд-во Московского подворья свято-Троицкой Лавры. – 2000. – 270 с.
325. Зуев А.И. Задачи прокуратуры г. Москвы по противодействию проявлениям экстремизма в молодежной среде / А.И. Зуев // Прокурорская и следственная практика. – 2005. – № 1-2. – С. 94-114.
326. Иванов С. Убийства ради разврата / С.Иванов // Щит и меч. – 2000. – № 38. – С. 2-3
327. Костылева Г.В. Типичная личность преступника и жертвы при исследовании убийств, связанных с исполнением религиозного обряда / Г.В. Костылева // Следователь. – 2004. – № 2. – С. 43-47.
328. Дворкин А. Сектоведение. Тотальные секты. Опыт систематического исследования /А. Дворкин. – 3-е изд-е, перераб. и доп. – Изд-во Братства во имя св. Князя А. Невского. – Н-Новгород, 2002. – 117 с.
329. Костін М.І. Доведення і сучасна модель кримінального судочинства / М.І. Костін // Економіка, фінанси, право. – 2003. – № 4. – С. 36-39.
330. Малютін І. Проблеми дослідчої перевірки злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів / І. Малютін // Прокуратура, Людина, Держава. – 2004. – № 6. – С. 61-62.
331. Проект КПК України, розроблений Робочою групою Верховної Ради України Васильєвим Г.А., Мойсиком В.Р., Бандуркою О.М. та ін. – К., 2003.
332. Корнелюк О.В. Судебная экспертиза: правовые основы и практика применения / О.В. Корнелюк // Следователь. – 2004. – № 5. – С. 54-56.
333. Белоконь Э.Н. Проблемы, возникающие на стадии досудебного следствия, и пути их разрешения: взгляд практика / Э.Н. Белоконь // Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні: матеріали всеукраїнської

науково-практичної конференції (Донецьк, 21 листопада 2003 р.). – Донецьк: ДЮІ, 2004. – 248 с.

334. Гришина Е.П. Перспективы использования специальных знаний психолога в уголовном судопроизводстве / Е.П. Гришина // Российский следователь. – 2005. – № 1. – С. 13-14.

335. Ищенко Е. П. - Криминалистика: краткий курс. - М.: Контракт : ИНФРА-М, 2003. - II, 302 с.

336. Настольна книга слідчого: [наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів] / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 720 с.

337. Сидоров А.С. Особенности осмотра места пришествия и трупа по делам об убийствах, совершенных на железнодорожном транспорте / А.С. Сидоров, А.И. Коновалов // Вестник криминалистики. – 2002. – № 2. – С. 51-56.

338. Синєокий О. Сексуально-садистські вбивства та зґвалтування / О. Синєокий // Вісник прокуратури. – 2002. – № 5. – С. 71-74.

339. Паровий В. Негативні обставини у розслідуванні кримінальних справ / В. Паровий // Вісник прокуратури. – 2003. – № 4. – С.70-72.

340. Шульга А.О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення: автореф. дис. канд. юрид.наук: 12.00.09 / А.О. Шульга; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 20 с.

341. Шульга А.А. Компьютер и преступность: получение доказательственной информации о личности преступника по признакам его письменной речи / А.А. Шульга // Вісник ЛАВС МВС ім. 10-ти річчя незалежності України: спеціальний випуск. Ч.2. – Луганськ, 2005. – С. 134-143.

342. Зинин А.М. Проблемные вопросы практики изготовления и использования субъективных портретов / А.М. Зинин , И.И. Черкашина // Вестник криминалистики. – 2004. – № 1. – С. 10-14.

343. Волкова Г.М. Залучення слідчим спеціаліста з релігознавства під час проведення слідчих дій / Г.М. Волкова // Процесуальні гарантії дотримання конституційних прав громадян у кримінальному судочинстві: збірник матеріалів

всеукраїнської науково-практичної конференції (Донецьк, 26 листопада 2004 року). – Донецьк: ДЮІ МВС України, 2005. – С. 116-121.

Додаток А.

**Хронометраж**

вчинення вбивств на замовлення в Донецькій і Луганській областях в період з 1995 до 1999 рр. (за матеріалами УМВС України в Донецькій та Луганській областях).

| №<br>п/п | Рік<br>вчинення<br>вбивства | Час вчинення вбивства |                      |                     |                      |                     |                      |
|----------|-----------------------------|-----------------------|----------------------|---------------------|----------------------|---------------------|----------------------|
|          |                             | з 6.00 до 12.00       |                      | з 12.00 до 18.00    |                      | з 18.00 до 24.00    |                      |
|          |                             | Донецька<br>область   | Луганська<br>область | Донецька<br>область | Луганська<br>область | Донецька<br>область | Луганська<br>область |
| 1.       | 1995                        | 20                    | 2                    | 6                   | 0                    | 13                  | 3                    |
| 2.       | 1996                        | 4                     | 2                    | 1                   | 1                    | 5                   | 1                    |
| 3.       | 1997                        | 6                     | 5                    | 1                   | 2                    | 2                   | 1                    |
| 4.       | 1998                        | 2                     | 2                    | 0                   | 1                    | 1                   | 0                    |
| 5.       | 1999                        | 2                     | 1                    | 1                   | 0                    | 1                   | 1                    |

Додаток Б.

**Хронометраж**

**вчинення вбивств в ході протистояння між ОЗУ в Донецькій та Луганській  
областях в період з 1995 до 1999 рр. (за матеріалами УМВС України в  
Донецькій та Луганській областях).**

| №<br>п/<br>п | Рік<br>вчинення<br>вбивства | Час вчинення вбивства |                      |                     |                      |                     |                      |
|--------------|-----------------------------|-----------------------|----------------------|---------------------|----------------------|---------------------|----------------------|
|              |                             | з 6.00 до 12.00       |                      | з 12.00 до 18.00    |                      | з 18.00 до 24.00    |                      |
|              |                             | Донецька<br>область   | Луганська<br>область | Донецька<br>область | Луганська<br>область | Донецька<br>область | Луганська<br>область |
| 1.           | 1995                        | 4                     | 0                    | 2                   | 0                    | 6                   | 2                    |
| 2.           | 1996                        | 2                     | 1                    | 1                   | 0                    | 3                   | 1                    |
| 3.           | 1997                        | 1                     | 0                    | 2                   | 0                    | 4                   | 0                    |
| 4.           | 1998                        | 2                     | 0                    | 0                   | 1                    | 3                   | 1                    |
| 5.           | 1999                        | 1                     | 0                    | 0                   | 0                    | 2                   | 1                    |

Додаток В.

**Характеристика**

за місцем вчинення вбивств, вчинених на замовлення та на ґрунті протистоянь між ОЗУ в Донецькій та Луганській областях за 1995-1999 роки (за матеріалами УМВС України в Донецькій та Луганській областях).

| №<br>п/п | Рік<br>вчинення<br>вбивства | Автомобіль          |                      | Вулиця              |                      | Двір (подвір'я)     |                      |
|----------|-----------------------------|---------------------|----------------------|---------------------|----------------------|---------------------|----------------------|
|          |                             | Донецька<br>область | Луганська<br>область | Донецька<br>область | Луганська<br>область | Донецька<br>область | Луганська<br>область |
| 1.       | 1995                        | 30                  | 5                    | 25                  | 3                    | 3                   | 1                    |
| 2.       | 1996                        | 12                  | 3                    | 4                   | 1                    | 2                   | 2                    |
| 3.       | 1997                        | 10                  | 6                    | 1                   | 2                    | 3                   | 2                    |
| 4.       | 1998                        | 5                   | 1                    | 2                   | 3                    | 1                   | 3                    |
| 5.       | 1999                        | 3                   | 1                    | 1                   | 0                    | 1                   | 1                    |

*Додаток Г.*

Види зброя вбивств,

вчинених на замовлення в Донецькій та Луганській областях з 1995 до 1999 рр.

(за матеріалами УМВС України в Донецькій та Луганській областях)

| №<br>п/п | Роки | Автоматична зброя<br>вітчизняного<br>виробництва |                      | Автоматична зброя<br>іноземного<br>виробництва |                      | Коротко ствольні<br>види зброї |                      | Гладкостільна зброя |
|----------|------|--------------------------------------------------|----------------------|------------------------------------------------|----------------------|--------------------------------|----------------------|---------------------|
|          |      | Донецька<br>область                              | Луганська<br>область | Донецька<br>область                            | Луганська<br>область | Донецька<br>область            | Луганська<br>область | Донецька<br>область |
| 1.       | 1995 | 25                                               | 4                    | 3                                              | 0                    | 20                             | 3                    | 5                   |
| 2.       | 1996 | 12                                               | 2                    | 1                                              | 0                    | 3                              | 2                    | 1                   |
| 3.       | 1997 | 11                                               | 4                    | 1                                              | 0                    | 3                              | 2                    | 1                   |
| 4.       | 1998 | 2                                                | 1                    | 0                                              | 0                    | 4                              | 3                    | 2                   |
| 5.       | 1999 | 0                                                | 0                    | 0                                              | 0                    | 4                              | 1                    | 2                   |

Додаток Д.

Напрямок № 1 доказування вбивств на замовлення

(від особи потерпілого до мотиву злочину і від нього до замовника та інших співучасників вбивств)

| Місце події (потерпілій від вбивства на замовлення)                                                                                       | Мотив, мета, причини та умови вчинення вбивства                                       | Замовник (ініціатор) вбивства                                                       | Посередник злочину між виконавцем і замовником вбивства          | Виконавець злочину                                             |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------|
| Надходження повідомлення про злочин до правоохоронного органу                                                                             | З'ясування обставин особистого життя потерпілого і конфліктів:<br>- в бізнесі;        | З'ясування зв'язків замовника вбивства з потерпілим, виявлення конфліктних ситуацій | З'ясування зв'язку з замовником вбивства                         | З'ясування посередника злочину                                 |
| Організація проведення огляду місця події СОГ                                                                                             | в політичній діяльності;<br>- у кримінальному середовищі;<br>- у родинних відносинах; | Виявлення зв'язків замовника з вірогідним виконавцем вбивства і посередником        | Виявлення зв'язків з виконавцем вбивства і іншими співучасниками | вбивства з участю                                              |
| Проведення окремих слідчих дій:<br><br>огляд місця події;<br>допити свідків;<br>обшуки, виїмки;<br>затримання злочинців по гарячих слідах | - за іншими побутовими мотивами.<br><br>Висунення версій щодо вірогідного замовника   |                                                                                     |                                                                  | з'ясування потерпілого вбивства які                            |
| Здійснення оперативно-розшукових заходів для виявлення очевидців злочину і співучасників вбивства                                         | (ініціатора) вбивства.                                                                |                                                                                     |                                                                  | вірогідного конфлікту вбивства взаємодія доказів співучасників |

*Додаток Є.*

**Напрямок № 2 доказування вбивств на замовлення  
від виконавця до події злочину і далі від мотивів до особи, яка замовила  
вбивство**

Виконавець дав  
показання про  
причетність до  
вбивства

Місце події, потерпілий  
(вбивства на  
замовлення)

Мотиви, мета, причини  
та умови вчинення  
злочину виконавцем

Посередник

► Затримання по  
гарячих слідах

Матеріали кримінальної  
справи, порушеної за  
фактом учинення  
вбивства

З'ясування  
виконавцем

► Затримання в ході  
проведення загальної  
операції по боротьбі зі  
злочинністю  
(випадково)

► Явка з повинною

► Затримання за  
іншими обставинами

З'ясування обставин, які  
вказують на причетність  
всіх співучасників до  
злочину (зустрічна  
взаємоперевірка  
зібраних доказів щодо  
причетності всіх  
співучасників до  
вбивства)

*Додаток Ж.*

**Напрямок № 3 доказування вбивств на замовлення  
від знаряддя злочину до виконавця і далі до інших співучасників вбивства**

Вилучення знаряддя  
вбивства на замовлення

Виконавець вбивств на  
замовлення

Місце події злочину (потерпі  
від убивства на замовлення)

З'ясування за  
криміналістичними  
обліками причетності до  
вбивства на замовлення

З'ясування мотиву, причин  
та умов вчинення вбивства  
на замовлення

Матеріали кримінальної спра  
фактом вчинення вбивства на  
замовлення

З'ясування осіб, яким вона  
належала і затримання цих  
осіб

З'ясування обставин, які вказують на причетність всіх

співучасників до вбивства (зустрічна взаємоперевірка  
зібраних доказів про причетність усіх співучасників до  
вбивства)

*Додаток 3.*

**Напрямок № 4 доказування вбивств на замовлення  
Від матеріальної винагороди до джерела її надходження (замовника) до  
події злочину  
і інших співучасників вбивства**

|                                                                                                                                                  |                                                                           |                                                       |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|
| Особа, у якої виявлені матеріальні цінності, джерело надходження яких вона чітко пояснити не може (вірогідний виконавець вбивства на замовлення) | Джерело надходження матеріальних цінностей (вірогідний замовник вбивства) | Подія злочину (потерпілий від вбивства на замовлення) |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------|

|                                                    |                                                                                                                       |                               |
|----------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|
| Виявлені оперативним шляхом (податковими службами) | З'ясування особи щодо можливості зв'язку з усіма потерпілими від убивства на замовлення в районі його життєдіяльності | Матеріали кримінальної справи |
|----------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|

|                                                        |                                           |
|--------------------------------------------------------|-------------------------------------------|
| З'ясування характеру зв'язку винагороди (матеріальних) | З'ясування характеру зв'язків вірогідного |
|--------------------------------------------------------|-------------------------------------------|

цінностей) зі злочином

замовника вбивства з  
виконавцем

Зустрічна взаємоперевірка зібраних  
доказів про причетність всіх  
співучасників до вбивства на  
замовлення

## Додаток І.

### **Інформаційна карта на кримінальну справу, порушену за фактом вчинення вбивств на замовлення і в ході протистоянь між організованими злочинними угрупкуваннями в Південно-східному регіоні України**

Архів суду: за матеріалами архівів апеляційних судів 8 областей України.

Орган розслідування: за матеріалами 8 областей України.

№ кримінальної справи: 130 кримінальних справ.

Дата її початку та закінчення: з 1993 до 1999 років.

Кваліфікація злочину: ст. ст. 93 п. «и», «і» КК України.

Коротка фабула справи: вбивства, вчинені під час протистоянь між ОЗУ, та вбивства на замовлення.

#### **1. Час вчинення злочину.**

---

уранці – 18% 1 - узимку – 18%

удень – 16% 2 – навесні - 13%

уночі – 66% 3 – улітку -26% 3

– восени – 43% 4

#### **1. Місце вчинення злочину (регіон)**

- Луганська область – 14% 2

- Крим – 33% 3

- Дніпропетровська область – 7% 4

- Запорізька область – 3% 5

- Київська область, м. Київ – 7% 6

- Одеська область – 2% 7

- інші області – 2% 8

**(безпосереднє місце)**

- автомобіль – 50% 1
- автошлях – 10% 2
- вулиця – 15% 3
- подвір'я будинку – 10 % 4
- під'їзд будинку – 7%
- помешкання потерпілого – 4 % 6
- інше місце (вказати) – 4 %

**3. Спосіб вчинення і знаряддя злочину:**

- за допомогою вогнепальної зброї – 90 % 1
- за допомогою вибухових речовин – 7 % 2
- за допомогою холодної зброї – 2 % 3
- іншим способом – 1 % 4

**4. Приводи і підстави до порушення кримінальної справи:**

- затримання особи під час вчинення вбивства  
або відразу після його вчинення – 3%
  - явка з повинною – 0%
- безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або суддею  
ознак злочину – 0%
  - інше (вказати) п.1 ст. 94 КПК України – 97%

**5. Які слідчі дії використовувались на початковому етапі розслідування:**

- огляд місця події – 100%
- витребування пояснень – 100%
- використання експрес аналізів речових доказів – 27%
- складались протоколи вилучення – 100%

**6. Що було вилучено:**

- знаряддя злочину – 84%
- документи – 2%
- інші речові докази – 14%

## **7. Мотиви вчинення злочину:**

- економічні – 20%
- на ґрунті протистоянь між ОЗУ – 70%
- політичні – 2%
- у зв'язку зі службовою діяльністю потерпілого – 3%
- політичні – 0%
- побутові – 5%
- інші **низові мотиви** – 0%

## **8. Відомості про виконавця / замовника вбивства:**

**Вік:** – до 18 років 1 **Освіта:** – вища – 2% / 67%

- 18- 20 – 15% / 0% 2 – середня – 79% / 20%
- 20-25 – 23% / 0% 3 -сер. не закінчена – 19% / 5%
- 25-30 – 50% / 60% 4 – початкова – 0% / 0%
- 30-35 – 10% / 20% 5 – неосвічений – 0% / 0%
- 35-40 – 2% / 3% 6

національність – рос. 47% / укр.-35% / др.18%

– стать чол. 95% / жін. 5%

### **Місце проживання:**

- мешканець міста – 89% / 83%
- селища, села – 11% / 17%
- з іншого місця (гастролер) – 43% / 0%
- не має постійного місця проживання – 13% / 0%

### **Соціально-професійна приналежність:**

- робочий – 0% / 0%
- державний службовець – 7% / 1%
- студент – 0% / 2%
- безробітний – 32% / 10%
- підприємець – 25% / 87%

### **Дані про антисоціальну діяльність:**

- засуджений раніше за подібні дії – 26% / 0%
- засуджений раніше за інші злочини – 20% / 50%

визнаний особливо небезпечним рецидивістом – 15% / 10%

- умовно засуджений – 0% / 0%

- достроково звільнений – 0% / 0%

- утік з місць позбавлення волі – 0% / 0%

- раніше незасуджений – 17% / 29%

- член ОЗУ – 37% / 25%

#### **9. Відомості про допити свідків:**

- надавали показання з бажанням – 65%

- не хотіли надавати показання – 20%

- виникали конфліктні ситуації – 10%

#### **10. Відомості про допити підозрюваних:**

- надавали правдиві показання – 64%
- відмовлялися від дачі показань – 20%
- надавали неправдиві показання – 16%

#### **11. Відомості про використання методів ОРД для отримання, перевірки й оцінювання доказів:**

- використовувались завжди – 100%
- використовувались частково
- не використовувались

#### **12. Відомості про використання нетрадиційних методів збору, перевірки та оцінки доказів :**

- гіпноз – 0%

- тестування на поліграфі – 0%

- використання позаекспертних досліджень – 7%

- використання відео-, аудіозасобів для фіксації  
доказової інформації – 68%

- використання послуг екстрасенсів – 0%

#### **13. Коли відбувався обшук у потерпілого:**

- разом з оглядом місця вбивства – 13%

- наступного дня – 75%

- через добу і пізніше – 12%

#### **14. Коли відбувався допит підозрюваних:**

- відразу після затримання – 87%
- наступного дня – 12%
- пізніше – 0%

#### **Допит підозрюваного, обвинуваченого відбувався у вигляді:**

- вільного повідомлення – 37%
- у формі запитання-відповідь – 35%
- мішаної форми – 28%
- надавав докази серед іншого і співучасників злочину – 68

#### **15. Місце провадження обшуку:**

- за місцем проживання обвинуваченого – 100%
- за місцем його роботи, навчання тощо – 100%
- у родичів – 70%
- обшук не проводився – 0%

#### **16. В ході обшуку виявлені:**

- знаряддя злочину (набої до вогнепальної зброї, вогнепальна зброя, вибухові речовини, вибухові пристрої, отруйні речовини, **холодна** зброя – 47%
- плани, схеми, щоденники, в яких зафіксовані дії, що вказують на підготовку злочину – 33%

#### **17. Хто проводив обшук:**

- орган дізнання – 0%
- слідчий прокуратури – 0%
- разом – 100%

#### **18. Чи проводилося освідування та його результати:**

- підозрюваного, обвинуваченого – 100%
- свідків – 0%
- на підозрюваному виявлені сліди злочину (кіптява від пострілів, кров потерпілого, сліди носіння вогнепальної зброї тощо) – 42%
- установлені особливі прикмети – 22%
- проводились змиви з рук та інших частин тіла – 80%
- вилучався зміст під нігтями, з носу – 74%

- огляд одягу, предметів особистого туалету – 100%
- вилучалися кров, сеча – 20%

### **19. На який день знаряддя злочину (вогнепальна зброя тощо)**

#### **надсилалися на балістичну експертизу:**

- відразу після вилучення – 83%
- наступного дня – 17%
- пізніше – 0%

### **20. Хто і що надавалися для впізнання:**

- підозрюваний – 60%
- обвинувачений – 32%
- свідок – 0%
- знаряддя вчинення вбивства – 72%
- предмети – 65%
- документи, записи – 0%
- ділянки місцевості – 0%
- фотознімки – 33%

### **21. Особою, яку впізнають, виступав:**

- підозрюваний, обвинувачений – 6%
- свідок – 89%
- потерпілий – 10%
- надане для впізнання було впізнано – 61%
- не було впізнано – 39%
- під час впізнання застосовувалися фотозйомка, відеозапис – 79%

### **22. Чи надсилалися окремі доручення:**

- так – 22%
- ні -78%

### **23. Послідовність проведення слідчих дій (вказати шляхом ранжирування 1.2.3...):**

- огляд місця події – 1
- порушення кримінальної справи – 2

- затримання підозрюваних – 4
- допит підозрюваних – 5
- особистий обшук – 6
- освідчування – 7
- обшук – 8
- виїмка – 9
- допит свідків – 3
- допит обвинуваченого – 10
- пред'явлення особи для впізнання – 4
- очна ставка – 11
- отримання зразків – 12
- перевірка та з'ясування показань на місці – 13

#### **24. Призначення експертизи:**

- судово-медичної – 1
- балістичної – 2
- дактилоскопічної – 5
- трасологічної – 4
- хімічної – 5
- біологічної – 6
- авто технічної – 7

**25. Злочин, що розслідується вчинявся:**

- Виконавцем-одинаком 20%

- групою виконавців
- дві особи чоловіки 50%
- 3-4 особи чоловіка 20%
- 5-6 осіб чоловік 8%
- до 10-ти осіб 2%

**26. Характер організованості групи:**

- організована 74%
- неорганізована 26%

**27. Недоліки слідчих дій, проведених за справою**

(конкретні вказати на полях карти):

- неповний опис сутності злочину 21%
- неповний опис слідів та інших речових доказів 37%
- не складались плани та схеми 0%
- не використовувались науково-технічні засоби 8%
- склад слідчо-оперативної групи не відповідав вимогам нормативних актів 40%

**28. Вказати слідчі та перевірочні дії, виконавці та учасники яких надалі були допитані:**

- А. Співробітники ОВС – ОМП
- Б. Поняті – ОМП
- В. Спеціалісти – ОМП, експертиза

**29. Заходи, вжиті слідчим щодо усунення причин та умов учинення злочину:**

- направлене подання 100%
- постановка на облік осіб, які можуть бути потенційними виконавцями або замовниками вбивств на замовлення 0%
- постановка на облік осіб, які можуть бути потенційними жертвами вбивств на замовлення 0%
- такі заходи не здійснювалися 100%

**30. Про наявність загрози вчинення вбивства на замовлення свідчили:**

- вилучені в ході спеціальних операцій вогнепальна зброя та набої до неї, вибухові речовини тощо 20%
- дані отримані в ході проведення оперативно-розшукових заходів 60%
- дані отримані в ході розслідування інших кримінальних справ 10%
- заяви окремих громадян про можливість замаху на їх життя 10%

## Додаток І.

### АНКЕТА

#### Уважаемые коллеги!

Кафедра уголовного процесса Донецкого института внутренних дел МВД Украины проводит исследование практики борьбы с заказными убийствами. Во многом от Вашего добросовестного отношения к заполнению предложенной анкеты зависит полнота и достоверность получаемой информации. На каждый вопрос в анкете дано несколько вариантов ответов. Вам необходимо подчеркнуть правильные, на Ваш взгляд, ответы на каждый вопрос анкеты. Некоторые вопросы содержат свободный ответ, где Вы можете выразить свое мнение, если указанные варианты ответов Вас не устраивают.

Анкета анонимна, поэтому подписывать ее, называть свои данные нет необходимости.

Заранее благодарим за участие в исследовании.

#### 1. ПОЛ

- 1. Мужской 90%

#### 2. ВОЗРАСТ

- 1. 20-30 лет 43%
- 2. 30-40 лет 50%
- 3. 40-50 лет 7%

#### 3. МЕСТО РАБОТЫ

- 1. Уголовный розыск 30%
- 2. УБОП 30%
- 3. Следователь ОВД 0%
- 4. Следователь прокуратуры 35%
- 5. Эксперт-криминалист 0%
- 6. Иное 5%

#### 4. СТАЖ РАБОТЫ ПО ПРОФЕССИИ

- 4.1 До 1-го года 7%

4.2 1-3 лет 25%

3. 3-5 лет 40%

4. 5-10 лет 20%

5. Более 10 лет 8%

## 5. РЕГИОН РАБОТЫ

5.1 Область 80%

5.2 Город 10%

5.3 Район 10%

## 6. ОБРАЗОВАНИЕ

6.1 Высшее юридическое 63%

6.2 Высшее иное 30%

6.3 Среднее юридическое 7%

4. Среднее иное 0%

## 7. КАКИЕ ТРУДНОСТИ ВЫ ИСПЫТЫВАЕТЕ В РАБОТЕ

7.1 Отсутствие опыта в раскрытии или расследовании заказных убийств 15%

7.2 Недостаточная нормативная база раскрытия или расследования данных преступлений 62%

7.3 Отсутствие методических рекомендаций или специальной литературы 15%

7.4 Оказание давления со стороны криминала 0%

7.5 Свободный ответ 8%

## 8. КАКИЕ РАЗНОВИДНОСТИ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ, НА ВАШ ВЗГЛЯД, НАИБОЛЕЕ РАСПРОСТРАНЕНЫ В РЕГИОНЕ ВАШЕЙ РАБОТЫ

1. В сфере быта 3%

2. В сфере бизнеса и «теневой экономики» 3%

3. В сфере организованной преступности 90%

4. В сфере политики 4%

5. В иной сфере 0%

6. Свободный ответ 0%

9. КАКИЕ, ПО ВАШЕМУ МНЕНИЮ, СУЩЕСТВУЮТ В РЕГИОНЕ ВАШЕЙ РАБОТЫ ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ СОВЕРШЕНИЮ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ

1. Несовершенство уголовного или уголовно-процессуального законодательства 7%
2. Наличие «теневого» сектора экономики 60%
3. Отсутствие эффективного законодательного механизма разрешения различных коммерческих и финансовых споров между субъектами предпринимательской деятельности 3%
4. Недостаточная профилактическая работа со стороны правоохранительных органов 4%
5. Наличие в обществе негативных социальных установок на обогащение любыми средствами 20%
6. Наличие в регионе активно действующих организованных преступных группировок 20%
7. Нравственно-психологические пороки отдельных лиц 3%
8. Свободный ответ 0%

10. КАК ВЫ СЧИТАЕТЕ, КЕМ ВЫСТУПАЕТ В СОУЧАСТИИ ЗАКАЗЧИК УБИЙСТВА

- 10.1 Организатором 23%
- 10.2 Подстрекателем 20%
- 10.3 Только лишь инициатором убийства 53%
- 10.4 Свободный ответ 4%

8. КАК ВЫ СЧИТАЕТЕ, ДОСТАТОЧЕН ЛИ ДЛЯ БЫСТРОГО И ПОЛНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ ПЕРЕЧЕНЬ ИСТОЧНИКОВ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ, УКАЗАННЫЙ В Ч.2. СТ. 65 УПК УКРАИНЫ, ИЛИ ЕСТЬ НЕОБХОДИМОСТЬ ПРИМЕНЯТЬ В КАЧЕСТВЕ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ИСТОЧНИКОВ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ СРЕДСТВА ВИДЕО-, АУДИОЗАПИСИ.

- 11.1 Достаточно 32%
- 11.2 Необходимо применять указанные выше средства видео-, аудиозаписи 50%
- 11.3 Свободный ответ 18%

12. ИМЕЕТ ЛИ СМЫСЛ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ И ДРУГИХ ТЯЖКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ЛИЧНОСТИ ВМЕСТО

ПОСТОЯННО ДЕЙСТВУЮЩИХ СЛЕДСТВЕННО-ОПЕРАТИВНЫХ ГРУПП  
СОЗДАВАТЬ СПЕЦИАЛЬНЫЕ ПОДРАЗДЕЛЕНИЯ ПО РАСКРЫТИЮ И  
РАССЛЕДОВАНИЮ ЗАКАЗНЫХ И СЕРИЙНЫХ УБИЙСТВ.

12.1 Да 41%

12.2 Нет 27%

12.3 Свободный ответ 32%

13. КАК ВЫ СЧИТАЕТЕ, ЭФФЕКТИВНЫМ ЛИ БУДЕТ ДЛЯ  
РАССЛЕДОВАНИЯ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ ОБЕСПЕЧЕНИЕ  
ВОЗМОЖНОСТИ ДАЧИ СВИДЕТЕЛЬСКИХ ПОКАЗАНИЙ НА  
ПРЕДВАРИТЕЛЬНОМ СЛЕДСТВИИ И В СУДЕ НЕ ОЧЕВИДЦЕМ  
ПРЕСТУПЛЕНИЯ, А ОПОСРЕДОВАННО ЧЕРЕЗ СОТРУДНИКА  
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОГО ОРГАНА, ПРИНИМАЮЩЕГО УЧАСТИЕ В  
РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

13.1 Да 54%

13.2 Нет 27%

13.3 Свободный ответ 19%

14. КАКАЯ СИТУАЦИЯ ПРИ ДОПРОСЕ СВИДЕТЕЛЕЙ, ПОДОЗРЕВАЕМЫХ,  
ОБВИНЯЕМЫХ, ПОТЕРПЕВШИХ НАИБОЛЕЕ ЧАСТО ВСТРЕЧАЕТСЯ

1. Охотно дают показания 60%
2. Неохотно 20%
3. Возникают конфликтные ситуации 10,5%
4. Отказываются от дачи показаний 5%
5. Свободный ответ 0%

15. КАК, ПО ВАШЕМУ МНЕНИЮ, УЛУЧШИТЬ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ  
СЛУЖБ ПО ВЫЯВЛЕНИЮ, И РАСКРЫТИЮ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ?

1. Чаще проводить совместно с прокуратурой (или, наоборот, с ОВД)  
совместные операции по выявлению причин и условий совершения данных  
преступлений 17%
2. Больше обмениваться оперативной и следственной информацией  
68%
3. Иметь общий банк данных 15%

4. Свободный ответ 0%

16. КАК ЧАСТО ВЫ ИСПОЛЬЗУЕТЕ БАНКИ ДАННЫХ ПРИ ВЫЯВЛЕНИИ, РАСКРЫТИИ И РАССЛЕДОВАНИИ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ

1. Всегда 0%  
2. Часто 0%  
3. Редко 33%  
4. Не использую 67%

17. КАК ЧАСТО ВЫ ИСПОЛЬЗУЕТЕ ПРИ СОБИРАНИИ И ПРОВЕРКЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ НЕТРАДИЦИОННЫЕ СПОСОБЫ («ДЕТЕКТОР ЛЖИ», УСЛУГИ ЭКСТРАССЕНСОВ, ГИПНОТИЗЕРОВ И ДР.).

1. Часто 0%  
2. Редко 0%  
3. Никогда 100%

17.4 Свободный ответ

18. СЧИТАЕТЕ ЛИ ВЫ ЭФФЕКТИВНЫМ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФИЛАКТИКИ, РАСКРЫТИЯ И РАССЛЕДОВАНИЯ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ СОЗДАНИЕ ТАК НАЗЫВАЕМОГО «БАНКА ДАННЫХ О ПОТЕНЦИАЛЬНЫХ ЖЕРТВАХ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ»

1. Да 75%  
2. Нет 15%  
3. Свободный ответ 10%

19. КАКОВО ВАШЕ МНЕНИЕ О ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ ПРОВЕДЕНИЯ ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ РАБОТЫ ПО БОРЬБЕ С РАССМАТРИВАЕМЫМ ПРЕСТУПЛЕНИЕМ

19.1. Выплата гражданам за предоставленную информацию о готовящемся или совершенном заказном убийстве денежного вознаграждения и обеспечения конфиденциальности о свидетелях преступления 59%

2. Ужесточение ответственности за соучастие в совершении заказных убийств 23%  
3. Выявление и устранение причин и условий совершения заказных убийств 18%

4. Свободный ответ 0%

20. С КАКИМИ СЛОЖНОСТЯМИ ВЫ ВСТРЕЧАЕТЕСЬ ПРИ РАСКРЫТИИ И РАССЛЕДОВАНИИ ДАННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СВОЕЙ ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ \_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

21. ВАШИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ МЕТОДИКИ СБОРА, ИССЛЕДОВАНИЯ И ОЦЕНКИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ЗАКАЗНЫХ УБИЙСТВ

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

\_\_\_\_\_

1 Тимошенко Б.Ф. Новые возможности раскрытия заказных убийств и других тяжких преступлений: Методические рекомендации для оперативных работников, следователей и прокуроров. - Харьков: КримАрт, 1997.- с.4

2 Про внесення змін і доповнень до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. №1 “Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров’я людини” (Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 лютого 1999 року №3 // Вісник Верховного Суду України .- 1999.- № 2.- С.9.

3 Александров Ю.В. Злочини проти життя, здоров’я, волі і гідності особи //Кримінальне право. Особлива частина. Підручник. - К.: Правові джерела, 1998 – С. 77-84.

4 Бахин В.П., Байжасаров Б.М., Когамов М.Ч. Методика расследование заказных убийств: Учебное пособие Алматы Оркениет, 2000.-с.6-8.

- [5](#) Популярний коментар кримінального кодексу України. За ред. проф. М.Й.Коржанського.- К.: Наукова думка. 1997.- с.276.
- [6](#) Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. Особливості розслідування вбивств на замовлення //Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів. – Харків: Право, 1998.- с.190.
- [7](#) Никулин С.И. Преступления против жизни и здоровья //Уголовное право России .-М.: ИМП, 1996.- с.23.
- [8](#) Бородулин А.И. Расследование убийств, совершенных наемными лицами //Криминалистика. -М.: ЮНИТИ, 1999.- с.398.
- [9](#) Пилипчук П., Мельник М. Проблеми кваліфікації умисного вбивства, вчиненого на замовлення // Право України.-1999.- №2.- с.31.
- [10](#) Про внесення змін і доповнень до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. №1 “Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров’я людини” (Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 лютого 1999 року №3 // Вісник Верховного Суду України .- 1999.- № 2.- С.11.
- [11](#) **Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – Х.: «Одіссей», 2003. -432 с. (с.84-85)**
- [12](#) Словарь русского языка /Сост. С.И. Ожегов - .М.: Гос. издательство иностранных и национальных словарей , 1963.- с.556.
- [13](#) Новий тлумачний словник української мови: В 4т./ Укл. В. Яременко, О. Сліпушко.- К.: Видавництво "Аконіт", 1998.-Т.1: А-Е.- с.824
- [14](#) Новий тлумачний словник української мови : В 4т./ Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. - К.: Видавництво “Аконіт”, 1998. – Т.IV: РОБ-Я.- с.621.
- [15](#) Бородулин А.И. Убийства по найму: Криминалистическая характеристика. Методика расследования. - М.: Новый юрист, 1997.- с.8.
- [16](#) Новий тлумачний словник української мови: В 4т./ Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. - К.: Видавництво “Аконіт”, 1998.- Т.1: А-Е.-с.811.
- [17](#) Новий тлумачний словник української мови : В 4т./ Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. - К.: Видавництво “Аконіт”, 1998.- Т.II: Ж-ОБД.- с.21.
- [18](#) Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ.- Харьков: Консум, 1999. – с.51.
- [19](#) Салтевський М.В., Лукашевич В.Г., Глібко В.М. Навчально-довідковий посібник з криміналістики.-К., 1994. – с.151.

- [20](#) Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія.: Факт, 2001.- с.6-7.
- [21](#) Кубрак П., Мікулін В. Деякі загальні положення методики розслідування тяжких злочинів, вчинених при складних формах співучасті // Право України. - 2001.-№3- С.104.
- [22](#) Пилипчук П., Мельник М. Проблеми кваліфікації умисного вбивства, вчиненого на замовлення // Право України.-1999.- №2.- с.23.
- [23](#) Криміналістика. Криміналистическая тактика и методика расследования преступлений: Учебник для студентов юрид. вузов и факультетов. /Под ред. В.Ю. Шепитько.- Х.: ООО "Одиссей", 2001.- с.253.
- [24](#) Кримінальна справа № 14264. Донецька обласна прокуратура.
- [25](#) Кримінальна справа № 48330, прокуратура Автономної республіки Крим.
- [26](#) Кримінальна справа № 1-30, архів Донецький апеляційного суду за 1998 рік.
- [27](#) Бородулин А.И. Расследование убийств совершенных по найму //Криміналистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования . – М .:Юрист, 1997.- с.212.
- [28](#) Кримінальна справа № 903, Донецька обласна прокуратура.
- [29](#) Слинько М.И. Заказные убийства как вид преступного предпринимательства. Криминологический анализ. М.: Российский юридический издательский дом . 1997.- с.19.
- [30](#) Коновалова В.Е. Методика расследования убийств “по заказу”, совершенных организованными группами //Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні ( на матеріалах Харківської та Полтавської областей) :Зб. наук. Матеріалів Міжнар. Наук. - практ. конференції (Харків) 26-27 квіт. 1999.- Х.: ”Право”, 2000.- с.152.
- [31](#) Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних відносно злочинних “авторитетів” і ділків “тіньової” економіки на території Донецької області у 1995 році / УМВС України в Донецькій області. - Донецьк, -1996.
- [32](#) Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних відносно злочинних “авторитетів” на території Луганської області у 1995 році / УМВС України в Луганській області. - Луганськ, -1996.
- [33](#) 38. Аналіз “вбивств на замовлення” скоєних в областях України у 1995 р.-К.: МВС України, - 1996.
- [34](#) Перелік умисних вбивств та замахів на вбивства, скоєних у 1996-1998 роках, які мають ознаки замовних та вчинених у результаті протистоянь між ОЗУ.- К.: МВС України, - 1999
- [35](#) Кримінальні справи №№ 10918 та 10998, прокуратура м. Шахтарська Донецької області
- [36](#) Аналіз вбивств на замовлення скоєних в Україні в 1995 р. -К.: МВС України, - 1996.

- [37](#) Слинько М.И. Заказные убийства как вид преступного предпринимательства. Криминологический анализ. М.: Российский юридический издательский дом . 1997.- с.20.
- [38](#) Михайлов М.А. Нетрадиционные источники информации о взрыве и их использование при расследовании //Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. - 1998.- № 2.- с.192.
- [39](#) Уранов С. Тайные дела террористов // Вне закона. – 1996 - № 9.
- [40](#) Кримінальна справа № 20582. Донецька обласна прокуратура.
- [41](#) 36. Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних відносно злочинних “авторитетів” і ділків “тіньової” економіки на території Донецької області у 1995 році / УМВС України в Донецькій області. - Донецьк, -1996.
- [42](#) 37. Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних відносно злочинних “авторитетів” на території Луганської області у 1995 році / УМВС України в Луганській області. -Луганськ, -1996.
- [43](#) Аналіз вбивств на замовлення скоєних в Україні в 1995 р. -К.: МВС України, - 1996.- с.3.
- [44](#) Корец М. Убит директор Донецкого пивоваренного завода Ю. Павленко // Акцент - 1998 - № 144.
- [45](#) Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних відносно злочинних “авторитетів” і ділків “тіньової” економіки на території Донецької області у 1996 році / УМВС України в Донецькій області. - Донецьк, -1997
- [46](#) Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних відносно злочинних “авторитетів” на території Луганської області у 1996 році / УМВС України в Луганській області. - Луганськ, -1997.
- [47](#) Аналіз вбивств на замовлення скоєних в Україні в 1995 р. -К.: МВС України, - 1996.
- [48](#) Кримінальна справа № 5-887к97. Закарпатський апеляційний суд.
- [49](#) Криминалистика: Учеб. Для вузов /И.Ф.Герасимов, Л.Я. Драпкина- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Высш. шк., 2000.- с.401.
- [50](#) Кримінальна справа № 9142. Луганської обласна прокуратура
- [51](#) Криминалистика: Учеб. Для вузов /И.Ф.Герасимов, Л.Я. Драпкина- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Высш. шк., 2000.- с.410.
- [52](#) Бородулин А.И. Расследование убийств совершенных по найму //Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования . – М .:Юрист, 1997.- с.233.

[53](#) Оглядово-аналітична довідка про стан боротьби з умисними вбивствами вчиненими на замовлення та на ґрунті протистоянь між злочинними угрупованнями на території України з 1995 та за 9 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1998.

[54](#) Перелік умисних вбивств та замахів на вбивства, скоєних у 1995-1997 роках, які мають ознаки замовних та вчинених у результаті протистоянь між ОЗУ/ Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1998.

[55](#) Сінельщіков Р.К. Про позитивний досвід розкриття вбивства скоєного на замовлення //Слідча практика України. Із досвіду слідчої роботи органів прокуратури. – 1998. - № 1.- С. 72-77.

[56](#) Бородулин А.И. Убийства по найму: Криминалистическая характеристика. Методика расследования. - М.: Новый юрист, 1997.- с.31.

[57](#) Широченко В. Киллер – 2000: кто он ? //Человек и закон 2000. - №12.- с.49.

[58](#) Кримінальна справа № 58-107. Прокуратура м. Києва

[59](#) Бородулин А.И. Расследование убийств совершенных по найму //Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования . – М .:Юрист, 1997.- с.215.

[60](#) Тимошенко Б.Ф. Новые возможности раскрытия заказных убийств, других тяжких преступлений //Прокурорская и следственная практика. – 1997.- № 3. – с.99-100.

[61](#) Аналіз роботи з розкриття умисних вбивств скоєних на замовлення і на ґрунті протистоянь між ОЗУ на території Донецької області у 1998 році / УМВС України в Донецькій області. - Донецьк, -1999.

[62](#) Дані про стан боротьби з умисними вбивствами, скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями на території Донецької області / Донецька обласна прокуратура. - Донецьк, 1997-1998.

[63](#) Кримінальна справа №8351, Донецька обласна прокуратура.

[64](#) Бородулин А.И. Убийства по найму: Криминалистическая характеристика. Методика расследования. – М.: Новый юрист, 1997. – 80с.

[65](#) Оглядово-аналітична довідка про стан боротьби з умисними вбивствами вчиненими на замовлення та на ґрунті протистоянь між злочинними угрупованнями на території України з 1995 та за 9 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1998.

[66](#) Яблоков Н.П. Криминалистика: Учебник для вузов. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2000. – с.14 (371с.)

[67](#) Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика злочинів: Навчальний посібник. - К.: Правник, 1997.- с.10.

[68](#) Весельський В. Криміналістична характеристика злочинів// Право України. - 2001.- №5.-С.112.

[69](#) Бородулин А.И. Расследование убийств, совершенных наемными лицами //Криминалистика. -М.: ЮНИТИ, 1999.- с.399.

[70](#) Салтевський М.В., Лукашевич В.Г., Глібко В.М. Навчально-довідковий посібник з криміналістики.-К., 1994. – с.148-151.

[71](#) Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія.: Факт, 2001.- с.25-26.

[72](#) Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений: Учебник для студентов юрид. вузов и факультетов. /Под ред. В.Ю. Шепитько. - Х.: ООО "Одиссей", 2001.-с.238.

[73](#) Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: Підручник для студентів юрид. вузів і факультетів за ред. проф. В.Ю. Шепітька.- Харків: Право, 1998.- с.149.

[74](#) Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершенных организованными группами и преступными организациями. - Харьков, 2000.- с.29.

[75](#) Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія.: Факт, 2001.- с.230-231.

[76](#) Селиванов Н.А. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: Пособие для следователя - М.: Лига Разум, 1998.- с.49-50.

[77](#) Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): Учебник. - Киев: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987.- с.313.

[78](#) Селиванов Н.А. Вказ. праця. – с.50.

[79](#) Попов И.В., Бирюков В.В, Шехавцов Р.Н. Организация расследования умышленных убийств: Методические рекомендации / МВД Украины, Луганский институт внутренних дел. - Луганск: РИО МВД, 2001.- с.8.

[80](#) Широченко В. Вказ.праця.- с.47.

- [81](#) Оглядово-аналітична довідка про стан боротьби з умисними вбивствами вчиненими на замовлення та на ґрунті протистоянь між злочинними угрупованнями на території України з 1995 та за 9 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1998.
- [82](#) Горбачевський В.Я. Попередження вбивств на замовлення //Науковий вісник національної академії внутрішніх справ України. - 1999.- №1- с.106.
- [83](#) Оглядово-аналітична довідка про стан боротьби з умисними вбивствами вчиненими на замовлення та на ґрунті протистоянь між злочинними угрупованнями на території України з 1995 та за 9 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1998.
- [84](#) Шульга А.А. Заказные убийства: некоторые аспекты доказывания // Проблемы правознавства та правоохоронної діяльності. - Донецьк : РВВ ДІВС МВС України. -1997.- №2 – С.101-102.
- [85](#) Галаган В. Вбивства на замовлення (криміналістична характеристика) // Економіка, фінанси, право. - №8. 1999.- с.30.
- [86](#) Бахин В.П. Особенности расследования заказных убийств (Лекция) – К.: 1999.- с.3.
- [87](#) Слинько М.І. Вказ.праця.- с. 5.
- [88](#) Бородулин А.И. Убийства по найму: Криминалистическая характеристика. Методика расследования. - М.: Новый юрист, 1997.- с.39.
- [89](#) Тимошенко Б.Ф. Новые возможности раскрытия заказных убийств и других тяжких преступлений: Методические рекомендации для оперативных работников, следователей и прокуроров. - Харьков: КримАрт, 1997.- с.5.
- [90](#) Уголовный кодекс Украинской ССР: Науч. практ. комент. / Н.Ф. Антонов, М.И. Бажанов, Ф.Г. Бурчак и др. К.: Политиздат Украины. 1987.- с.373-386.
- [91](#) Динаміка зростання “вбивств на замовлення” у 1990-1995 роках /Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1996.- с.4.
- [92](#) Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров’я людини / Постанова № 1 Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 року// Право України. -1994.- № 5-6.- С.48-53.
- [93](#) Про внесення змін і доповнень до Кримінального, Кримінально-процесуального кодексів України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, щодо посилення відповідальності за посягання на життя, здоров’я і майно судів, працівників правоохоронних органів, осіб які беруть участь в охороні громадського порядку, та громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України - 1996- № 46 - ст. 249.

- [94](#) Бородулин А.И. Убийства по найму: Криминалистическая характеристика. Методика расследования. - М.: Новый юрист, 1997.- с.8.
- [95](#) Мельник М., Хавронюк М. Вбивство на замовлення: Деякі аспекти кримінологічної характеристики та проблеми кваліфікації // Право України. - 1997.- №7. – с.46.
- [96](#) Про внесення змін і доповнень до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. №1 “Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров’я людини” (Постанова Пленуму Верховного суду України від 26 лютого 1999 року №3 // Вісник Верховного Суду України .- 1999.- № 2.- С.9.
- [97](#) Кримінальний кодекс України; Проект. Розроблений робочою групою Кабінету міністрів України. Сектор реєстрації Законопроектів Верховної Ради України. - № 1029 від 12 травня 1998 року. - К., 1998.
- [98](#) Альтернативний проект Кримінального кодексу України. Розроблений за дорученням Комісії Верховної Ради України з питань правопорушень і боротьби зі злочинністю 12 скликання . Сектор реєстрації №129 –1 від 15 травня 1998 р. - К., 1998.
- [99](#) Дробиняк М.К. Промах кіллера // Слідча практика України. Із досвіду слідчої роботи органів прокуратури .- 1998.- № 1.- С.68-69.
- [100](#) Селиванов Н.А. Некоторые особенности расследования преступлений совершенных организованными группами // Прокурорская и следственная практика. № 1. - 1997 .- С. 100.
- [101](#) Тимошенко Б.Ф. Уголовно-правовой институт соучастия нуждается в совершенствовании //Прокурорская и следственная практика. - № 1.- 1998.-С. 82-89.
- [102](#) Александров Ю.В. Злочини проти життя, здоров’я, волі і гідності особи //Кримінальне право. Особлива частина. Підручник. - К.: Правові джерела, 1998 – 450с. .
- [103](#) Кучинский А.В. Преступники и преступления с древности и до наших дней. Анталогия заказного убийства: Энциклопедия. -Донецк. “ Сталкер”. 1997.- с.7-12.
- [104](#) Тимошенко Б.Ф. Новые возможности раскрытия заказных убийств и других тяжких преступлений: Методические рекомендации для оперативных работников, следователей и прокуроров. - Харьков: КримАрт, 1997.- с.8-9.
- [105](#) Селиванов Н.А. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: Пособие для следователя - М.: Лига Разум, 1998.- с.51.
- [106](#) Горбачевський В.Я. Особливості кримінологічної характеристики вбивств на замовлення // Право України. № 5.- 1999.- С. 60 – 61.

- [107](#) Довідка за результатами узагальнення слідчої і судової практики застосування законодавства про відповідальність за умисні вбивства на замовлення, за попереднім зговором та організованою групою / Верховний Суд України. – К., 1999.- с.3-12.
- [108](#) Пилипчук П., Мельник М. Проблеми кваліфікації умисного вбивства, вчиненого на замовлення // Право України.-1999.- №2.- С.31-35.
- [109](#) Замовлення – доручення виготовити, виконати, підготувати або доставити що-небудь у певний, наперед визначений термін; робити на замовлення що-небудь, виконуючи чиєсь доручення; замовляти – доручати кому-небудь виготовити, виконати, підготувати або доставити що-небудь у певний, наперед визначений термін; замовлення доручення на виготовлення чого-небудь// **Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Уклад. І Голов. Ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – с. 312 (1440 с.)**
- [110](#) Популярний коментар кримінального кодексу України. За ред. проф. М.Й.Коржанського.- К.: Наукова думка. 1997.- с.86-87.
- [111](#) Матишевський П.С., Андрушко П.П., Шапченко С.Д. Кримінальне право України. Загальна частина. К.: Юрінком інтер. 1997.-с.268.
- [112](#) Бажанов М.І., Сташис В.В., Тацій В.Я. Кримінальне право України. Загальна частина. -Х.: Право. 1997.- с.209-210.
- [113](#) Матишевський П.С., Андрушко П.П., Шапченко С.Д. Кримінальне право України. Загальна частина. К.: Юрінком інтер. 1997.-с.269.
- [114](#) Тимошенко Б.Ф. Уголовно-правовой институт соучастия нуждается в совершенствовании //Прокурорская и следственная практика. - № 1.- 1998.-С. 88-89.
- [115](#) Словарь русского языка /Сост. С.И. Ожегов - .М.: Гос. издательство иностранных и национальных словарей , 1963.- с.190.
- [116](#) Новий тлумачний словник української мови: В 4т./ Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. - К.: Видавництво “Аконіт”, 1998.- Т.1: А-Е.-с.243.
- [117](#) Шульга А.О. Щодо визначення поняття вбивства на замовлення// Держава і право. – 2000 - №5. – С. 327-331.
- [118](#) Уряду України. Президенту, законодавчій владі. Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, О.О. Крикун. - Київ, 1997.- Том 7.-с.101.

[119](#) Перелік умисних вбивств та замахів на вбивства, скоєних у 1996-1998 роках, які мають ознаки замовних та вчинених у результаті протистоянь між ОЗУ.- К.: МВС України, - 1999.

[120](#) Кримінальна справа № 5-9к98 Вінницького апеляційного суду.

[121](#) Кримінальна справа № 5-68к98. Донецького апеляційного суду.

[122](#) Кримінальна справа №05-109к98 Дніпропетровський апеляційного суду.

[123](#) Бородулин А.И. Убийства по найму: Криминалистическая характеристика. Методика расследования. - М.: Новый юрист, 1997.- с.39.

[124](#) Селиванов Н.А. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: Пособие для следователя - М.: Лига Разум, 1998.- с.54.

[125](#) Шульга А.А. Особенности предупреждения заказных убийств // Проблемы правознавства та правоохоронної діяльності. Донецьк: РВВ ДІВС МВС України. -1998.- № 2.- С. 101-102.

[126](#) Бородулин А.И. Расследование убийств совершенных по найму //Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования . – М .:Юрист, 1997.- С.221.

[127](#) Тимошенко Б.Ф. Уголовно-правовой институт соучастия нуждается в совершенствовании //Прокурорская и следственная практика. - № 1.- 1998.-С. 90-91.

[128](#) Анализ умышленных убийств совершенных "на заказ" и на почве противостояния между преступными группировками за 12 месяцев 1997 года /УМВС України в Донецькій області -Донецьк, 1998 .

[129](#) Аналітична довідка про стан боротьби з умисними вбивствам скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями за 1997 рік /Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1998.

[130](#) Дані про стан боротьби з умисними вбивствами , скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями на території України за 9 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1998.

[131](#) Довідка за результатами узагальнення слідчої і судової практики застосування законодавства про відповідальність за умисні вбивства на замовлення, за попереднім зговором та організованою групою / Верховний Суд України. – К., 1999.- с.4.

[132](#) Бородулин А.И. Убийства по найму: Криминалистическая характеристика. Методика расследования. - М.: Новый юрист, 1997.- с.42.

[133](#) Корухов Ю.Г. Шланев В.В. Криминалістика. Методика расследования преступлений новых видов совершенных организованными преступными сообществами: Учебник. – М.: Юрист, 2000.- с.18.

[134](#) Розпорядження про тимчасове надання оперативних даних щодо стану боротьби із умисними вбивствами, вчиненими на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями. /Генеральна прокуратура, Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1997. – с.4.

[135](#) Бородулин А.И. Расследование убийств совершенных по найму //Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования . – М .:Юрист, 1997.-С.219-220.

[136](#) Корухов Ю.Г. Шланев В.В. Вказ.праця.- с.28-29.

[137](#) Дані про стан боротьби з умисними вбивствами, скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями на території Донецької області / Донецька обласна прокуратура. - Донецьк, 1997-1998. – с.2.

[138](#) Дані про стан боротьби з умисними вбивствами , скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями на території України за 9 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1998. – с.4.

[139](#) Додаток до аналізу організації роботи з розкриття та розслідування умисних вбивств, скоєних на території України у 1998 році /Генеральна прокуратура України. - К., 1999. – с.2-3.

[140](#) Карпов Н.С, Євдокименко С.В. Злочинна діяльність. - К.: НАВСУ, 2001 – с.17.

[141](#) Додаток до аналізу організації роботи з розкриття та розслідування умисних вбивств, скоєних на території України у 1998 році /Генеральна прокуратура України. - К., 1999. – с.3.

[142](#) Криминалістика: Учеб. Для вузов /И.Ф.Герасимов, Л.Я. Драпкина- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Высш. шк., 2000.- с.411.

[143](#) Подготовка киллеров // Вечерний Донецк. -1998. -№ 100.

[144](#) Дані про стан боротьби з умисними вбивствами , скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями на території України за 9 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1998. – с.2.

[145](#) Дані про стан боротьби з умисними вбивствами, скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями на території Донецької області / Донецька обласна прокуратура. - Донецьк, 1997-1998. – с.2.

[146](#) Дані про стан боротьби з умисними вбивствами, скоєними на замовлення та на ґрунті протистоянь між організованими злочинними угрупованнями на території Донецької області / Донецька обласна прокуратура. - Донецьк, 1999. – с.2.

[147](#) . Die Kriminalistik //Kriminalistik.- 1998.- №2. – S. 94 -105.136.

[148](#) Бахин В.П. Особенности расследования заказных убийств (Лекция) – К.: 1999.- с.7.

[149](#) Селиванов Н.А. Общая схема расследования убийств совершенных по найму // Прокурорская и следственная практика. - 1997.- № 1.- С. 187.

[150](#) Слинько М.И. Заказные убийства как вид преступного предпринимательства. Криминологический анализ. М.: Российский юридический издательский дом . 1997.- с.15.

[151](#) Бородулин А.И. Расследование убийств совершенных по найму //Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования . – М .:Юрист, 1997.-С.44.

[152](#) Специальный курс криминалистики: Учебник для слушателей вузов МВД СССР / отв. Ред. М.В. Салтевский: КВШ МВД.- Киев: НИиРИО, 1987.- с.196-198.

[153](#) Селиванов Н.А. Общая схема расследования убийств совершенных по найму // Прокурорская и следственная практика. - 1997.- № 1.- С. 188-189.

[154](#) Аналітична довідка щодо відомостей про вчинені вбивства на замовлення в Російській Федерації до 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1999.

[155](#) Снигирев А.П., Колошко И.М. Раскрытие умышленных убийств: Учебное пособие. Харьков. Университет внутренних дел. -1996.- с.65.

[156](#) Кримінальна справа № 12659. Донецька обласна прокуратура.

[157](#) Лисиченко В.К. Расследование убийств //Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. - К.: Вища шк., 1988.- 109-110с.

[158](#) Інформаційно-довідкове забезпечення розкриття і розслідування злочинів: (обліки): Фондова лекція/ О.В. Одерій, М.Г. Щербаковський, М.Г. Чернець; каф. криміналістики і крим. експ. ДІВС. – Донецьк, 2001 – с.11-12.

[159](#) Лисиченко В.К. Вказ.праця. – с.100

[160](#) Селиванов Н.А. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: Пособие для следователя - М.: Лига Разум, 1998.- с.61.

[161](#) Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997 р.- К.: Юрінком Інтер, 1997.- с.246.

[162](#) Інструкція з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України у розкритті та розслідуванні злочинів: Наказ МВС України № 160 від 31.03. 2008 р. - К.: МВС України, 2008.

[163](#) Про затвердження положення щодо державного науково-дослідницького експертно-криміналістичного центру МВС України, штатів цього державного центру, типових положень про науково-дослідницький експертно-криміналістичний центр МВС України в Криму, місті Києві та Київської області, УМВС України в областях, місті Севастополі та на транспорті а також типової інструкції цього центру: Наказ МВС України № 30 від 18 січня 1999 р. –К.: МВС України, 1999.

[164](#) Положення про основи організації розкриття злочинів по "гарячим" слідам органами внутрішніх справ: Наказ МВС України № 273 від 30 липня 1991 р. – К.: МВС України, 1991.

[165](#) Інструкція щодо організації роботи з огляду, вилучення, вибухотехнічного дослідження вибухових речовин і вибухових пристроїв та їх централізованого обліку в ОВС України: Наказ МВС України № 764 від 06 листопада 2000 р.

[166](#) Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загально кримінальної спрямованості: Наказ МВС України № 458 від 30.04.2004 р. – К.: МВС України, 2004 р.

[167](#) Миронов А.И. Осмотр места пришествия по делам об убийствах. Учебно-методическое пособие. М.,1958. – 159 с.

[168](#) Колмаков В.П. Следственный осмотр: Учебное пособие. - М., Юрид. лит. 1969. -196 с.

[169](#) Рассейкин Д.П. Осмотр места пришествия и трупа при расследовании убийств: Учебное пособие Саратов. Приволжское книжное издательство. 1967. – 152 с.

[170](#) Лисиченко В.К. Следственный осмотр как специальный метод исследования объектов в процессе доказывания по уголовным делам //Криминалистическая и судебная экспертиза. - 1973.- № 10.- С.176-182.

[171](#) Кримінальна справа № 14-23287.Донецька обласна прокуратура.

[172](#) Кримінальна справа №126217, прокуратура Автономної республіки Крим.

[173](#) Миронов А.И. Вказ.праця.- с.7.

[174](#) Джеймс М. Ганон. Протокол эффективного расследования смерти /Материалы международного семинара “Расследование убийств”. - К., 2000.

[175](#) Бергер В.Е. Собираание и подготовка материалов для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов выстрела: Методическое пособие для следователей К.: Юридическая литература, -1967.- с.5.

[176](#) Русаков М.Н. Криминалистическое исследование оружия и следов его применения: Учебное пособие, - Омск, 1981.- с.79.

[177](#) Колмаков В.П. Следственный осмотр: Учебное пособие. - М., Юрид. лит. 1969. – с.108.

[178](#) Использование служебно-розыскных собак в работе полиции // Борьба с преступностью за рубежом. 1999. № 9.- С.21-27.

[179](#) Биленчук П.Д., Золотарь Н.С., Коваленко Е.Г. Криминалистическая одорология в раскрытии и расследовании преступлений К.: РИО МВД Украины, 1994.- с.6.

[180](#) Салтёвский М.В.. Криминалистическая одорология. Лекция. - К.: Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел КВШ МВД СССР, 1976.- с.5.

[181](#) Старовойтов В.И., Сулимов К.Т., Гриценко В.В. Запаховые следы участников происшествия: обнаружение, сбор, организация исследования: Методические рекомендации М.: ЭКЦ МВД России, 1993. – с.6.

[182](#) Биленчук П.Д., Лукьянчиков Е.Д., Сало В.Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений: Учебное пособие. - Киев: Издательство Украинской Академии внутренних дел, 1993. – с.20.

[183](#) Вопросы расследования преступлений. Справочное пособие / Под общ. ред. И.Н. Кожевникова; Науч. Ред. А.Я. Качанов. 3-е изд., перераб. и доп.- М.: Спарк, 2000.- с.530.

[184](#) Федоров Г.В, Дергай Г.В.. Одорология и ее использование в раскрытии и расследовании преступлений: Учебное пособие. - М.: Академия МВД РБ, 1966.- с.21.

[185](#) Комаринец Б.М.. Криминалистическое отождествление огнестрельного оружия по стреляным гильзам. М.: 1955. – с. 31-40.

[186](#) Бородулин А.И. Убийства по найму: Криминалистическая характеристика. Методика расследования. - М.: Новый юрист, 1997.- с.39-40.

[187](#) Косоплечев Н.П. Осмотр места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия. М.: 1956. – с.89-127.

[188](#) Бахин В.П., Михайлов М.А. Особенности расследования криминальных взрывов: Лекция. - Симферополь, 1999.- с.7-9.

- [189](#) Михайлов М.А. Основи методики розслідування кримінальних вибухів: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08./ Національна академія внутрішніх справ України. –К., 2000.- с.9.
- [190](#) Бахин В.П., Михайлов М.А. Вказ.праця. – с.26.
- [191](#) Галахов С.С. Криминальные взрывы: Основы оперативно-розыскной деятельности по борьбе с преступлениями террористического характера. - М.: Экзамен, 2002.- с.120.
- [192](#) Моторный И.Д. Криминалистическая взрывотехника: новое учение в криминалистике: Учебно-методическое с справочное пособие М.: Издатель Шумилова И.И., 2000.- с.102-103.
- [193](#) Аверьянова Т.В., Белкин Р.С. Корухов Ю.Г., Рассейкин Е.Р. Криминалистика: Учебник . М.: "Норма- Инфра".- 1999.- с.277-278.
- [194](#) Кучинский А.В. Вказ.праця. – с.94.
- [195](#) Дулов А.В., Нестеренко П.Д. Тактика следственных действий: Учебное пособие Минск: Высшая школа. 1971. – с.112.
- [196](#) Бояров В.И. Убийства совершенные в процессе противостояния организованных преступных группировок (особенности расследования). Методическое пособие. Харьков. Издательство "КримАрт".: 1997. - С.55.
- [197](#) Кримінальна справа № 24377. Донецька обласна прокуратура.
- [198](#) Лесовой А.С., Шевчук В.А., Осинская А.С. Использование клинических и судебно-медицинских данных для идентификации трупов неизвестных лиц // Криминалистика и судебная экспертиза. -1991. -№43.- С.118 – 121.
- [199](#) Матышева А.А. Осмотр трупа на месте его обнаружения: Руководство М.: Издательство “Лань”, 1997 – с.109.
- [200](#) Вказ.крим.справа. - с.51.
- [201](#) Лисиченко В.К., Когутич І.І. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів: Монографія. – К.: ДІА, 2002. – 182с..
- [202](#) Тертышник В.М., Слинько С.В. Теория доказательств: Учебное издание. Харьков: “Арсис”, 1998.- с.115.
- [203](#) Бояров В.И. Вказ.праця – с.39.
- [204](#) Брусницын Л.В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: российский, зарубежный и международный опыт XX века (процессуальное исследование). М.: ООО Издательство "Юрлитинформ", 2001.- с.201-202.
- [205](#) Кримінальна справа №19868.Донецька обласна прокуратура.

- [206](#) Разумов Е.А. Изучение вещевой обстановки места происшествия с целью определения времени совершения убийства //Криминалистика и судебные экспертизы. - 1989. - №39. – С. 47-50.
- [207](#) Селиванов Н.А. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: Пособие для следователя - М.: Лига Разум, 1998.- с.79.
- [208](#) Тертышник В.М., Слинько С.В. Вказ.праця. – с.182
- [209](#) Гончаренко В.И., Сокиран Ф.М. Психологическое воздействие в целях получения объективной информации при допросе //Криминалистика и судебные экспертизы. - 1990. - №41. - С.24-28.
- [210](#) Васильев А.Н. Следственная тактика. - М.: “Юридическая литература”, 1976.- с.128.
- [211](#) Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. - Харьков: Консум, 1999.- с.122.
- [212](#) Как я стрелял людей на улицах Архангельска // Комсомольская правда - 1996. - № 112.
- [213](#) Весельський В.К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні спекти): Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08./ Національна академія внутрішніх справ України. - К., 1999.-с.11.
- [214](#) Кримінальна справа № 27182, прокуратура Автономної республіки Крим.
- [215](#) Журавель В.А. Ситуативность тактических приемов при допросе потерпевшего // Криминалистика и судебная экспертиза. - 1985. - № 30. – С.20-23.
- [216](#) Гурджі Ю.О. Проблеми формування і реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08./ Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2000.- с.13.
- [217](#) Богатирьов І.Г. Деякі аспекти віктимологічного попередження злочину. // Вісник Запорізького юридичного інституту. -1997.- №1.- С.62.
- [218](#) Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология: Учебное пособие. - М.: Право и закон, 1997.- с.233.
- [219](#) Чередниченко В.І. На контролі у міністра: Повісті: В 2 т. – Дніпропетровськ: Пороги, 2000.- Т. 2. – с.225-226.
- [220](#) Ткаченко Н.Ф. Особенности установления психологического контакта с обвиняемым по делам о бандитизме и серийных убийствах // Прокурорская и следственная практика. - №. 1-2.- 2000.- С.131.
- [221](#) Борьба с организованной преступностью в Австрии //Борьба с преступностью за рубежом. -1999. -№ 7. – С. 22.

[222](#) Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: Монографія. – Харків: Арсіс, 2001. – с.185.

[223](#) Селиванов Н.А. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: Пособие для следователя - М.: Лига Разум, 1998.- с.127.

[224](#) Бахин В.П., Кузьмичев В.С. Внезапность как принцип следственной тактики // Криминалистика и судебная экспертиза. -1987.- №35. – С. 19.

[225](#) Белкин А.Р. Теория доказывания. Научно-методическое пособие. - М.: НОРМА, 1999.- с.402.

[226](#) Дулов А.В. Судебная психология: Учебное пособие. – Минск, “Вышейш школа”, 1975.- с.175.

[227](#) Архівна кримінальна справа № 1-296. Донецький Апеляційний суд.

[228](#) Шепитько В.Ю. Актуализация забытого при допросе: проблемы и возможности // Проблемы законности. - 1995.-№ 29 – С.142 – 146.

[229](#) Хайдуков Н.П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц: - Саратов, Саратовский университет, 1984.- с.99.

[230](#) Дробиняк М.К. Вказ.праця. – с.70.

[231](#) Застосування кримінально-процесуального законодавства , що передбачає захист прав потерпілого. За матеріалами узагальнення судової практики // Вісник Верховного Суду України. -1999. -№1 .- С.25.

[232](#) Морре.П. Права потерпевшего на защиту в германском уголовном судопроизводстве // Прокурорская и следственная практика. -1998.- №2. – С.184-190.

[233](#) Зарубежная мозаика // Юридическая газета. -1991. -№4.

[234](#) Борьба с насильственными преступлениями в США //Борьба с преступностью за рубежом. -1995. -№5. – С.22.

[235](#) Рекомендації Міжнародного науково–практичного семінару “Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні” - Харків: 1999. – с.3.

[236](#) Популярний коментар кримінального кодексу України. За ред. проф. М.Й.Коржанського.- К.: Наукова думка. 1997.- с.7.

[237](#) Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. -1994. -№11. – Ст. 51.

[238](#) Бояров В.І., Ільковець Л.Б., Грузінова Т.І., Ієрусалімов І.О., Лиховид С.М., Моргун В.І. Коментар до Закону України " Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у

кримінальному судочинстві" від 23 грудня 1993 року // Законодавство України, науково-практичний коментар. - №1.- С.95-96.

[239](#) Сизоненко А.Актуальні проблеми забезпечення безпеки свідків вбивств, скоєних на замовлення // Економіка, фінанси, право .- 2001.- №3.-С. 29-31.

[240](#) Юренко Л.А. Окремі проблеми захисту потерпілого та судового розгляду справ про злочини, що вчинені організованими групами: Проблеми боротьби з організованими злочинами в регіоні ( на матеріалах Харківської та Полтавської областей): зб. матеріалів міжнар.наук.-практ.конференції. [Харків] 26-27 квіт.1999/ [ред. Кол.: Борисов В.І. (Головний редактор) та інші].- Х.: “Право”, 2000.- с.139.

[241](#) Хайруллин Ф.А. Опыт и рекомендации по обеспечению безопасности свидетелей и потерпевших в уголовном процессе // Прокурорская и следственная практика. 2000.-№ 1-2.- С.123.

[242](#) Рекомендації Міжнародного науково–практичного семінару “Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні” - Харків: 1999. – с.4.

[243](#) Сизоненко А. Вказ.праця. – с.31.

[244](#) Гошовський М.І., Кучинська О.П. Потерпілий у кримінальному процесі України. - К.: Юрінком Інтер, 1998.- с.79-80.

[245](#) Убийце от возмездия не уйти // Комсомольская правда. –1994.-№ 85.

[246](#) Шепитько В.Ю. Тактика расследования преступлений, совершенных организованными группами и преступными организациями. - Харьков, 2000.- с.40-41.

[247](#) Кримінальна справа № 51-1211. Прокуратура Ватутинського р-на м. Києва.

[248](#) Селиванов Н.А. Вказ.праця. – с.113.

[249](#) Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія.: Факт, 2001.-с.67.

[250](#) Леви А.А., Михайлов А.И. Обыск: Справочник следователя. - М.: Юридическая литература ,1983.- с.67.

[251](#) Денисюк С.Ф., Шепитько В.Ю. Обыск в системе следственных действий (Тактико-криминалистический анализ): Научно-практическое пособие. - Харьков: Консум, 1999.- с.126.

[252](#) Кримінальна справа № 9550/4. Прокуратура Житомирської області.

[253](#) Криминалистика: Учеб. Для вузов /И.Ф.Герасимов, Л.Я. Драпкина- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Высш. шк., 2000.- с.423-424.

[254](#) Кримінальна справа № 47350. Прокуратура Автономної республіки Крим.

[255](#) 183. Тertiшник В.М. Обыск: Учебное пособие. - Х.: ИКФ “Гриф”, 1997.- с.20-21.

[256](#) Астапкина С.М. Тактика обыска и выемки: Лекция. - М.: Академия МВД СССР, 1989.- с.14-15.

[257](#) Стратонов В.М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів: Автореф. Дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 /Нац. юридична академія імені Ярослава Мудрого-Харків, 2001- с.9.

[258](#) Нагребецкий В.В. Роль перевірки показань на місці при розслідуванні злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами // Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні ( на матеріалах Харківської та Полтавської областей) :Зб. наук. Матеріалів Міжнар. наук. - практ. конференції (Харків) 26-27 квіт. 1999.- Х.: "Право", 2000.- с.174.

[259](#) Кримінальна справа №50-12659.Прокуратура Донецької області.

[260](#) Кримінальна справа № 5-319к98.Запорізький апеляційний суд.

[261](#) Сизоненко А. Вказ.праця. – с.29-30.

[262](#) Брусницын Л.В. Меры безопасности для содействующих уголовному правосудию: отечественный, зарубежный и международный опыт // Государство и право. – 1998.- №9.- С. 47-48.

[263](#) Удалова Л.Д. Вопросы тактики предъявления для опознания // Криминалистика и судебная экспертиза. -1984.- №29. - С.45-48.

[264](#) Про вивчення та використання в практичній діяльності Методичних рекомендацій щодо пред'явлення для впізнання на попередньому слідстві: Наказ МВС України № 5483/Кл від 25 липня 2001 р .-К, 2001. – с.14-15.

[265](#) Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посібник. — К.: Істина, 2005. — 456 с.

[266](#) Уголовно-процессуальный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20 января 2002 года). – Харьков.: ООО "Одиссей", 2002. – с.123.

[267](#) Опыт оперативного использования криминальной разведывательной информации // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати). Еженедельный информационный бюллетень.-2000.-№7.-С.21-22.

[268](#) Бояров В.І. Вказ.праця.- с.55.

[269](#) Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України: за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997 р.- К.: Юрінком Інтер, 1997.- с.106.

[270](#) Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе: Монография. - М.: Юридическая литература, 1964.- с.57.

[271](#) Исаенко В.Н. О возможностях технического обеспечения поиска на предварительном следствии //Прокурорская и следственная практика. - 1998.- №4.- С.123-134.

[272](#) Галаган В.И. К вопросу о проведении экспертизы в стадии возбуждения уголовного дела //Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами. - Киев: Украинская академия внутренних дел. - 1992.-С.51.

[273](#) Кримінальна справа № 47-13332. Прокуратура Донецької області.

[274](#) Тертышник В.М., Слинько С.В. Вказ.праця.- с.116-117.

[275](#) Медова Т.А. Проблема методологии и практики нетрадиционной криминалистической идентификации: Учебное пособие Л.: ЛГУ, 1986.- с.79-80.

[276](#) Шмидт В.К. Исследование микрообъектов на базе телевизионных микроскопов и видеокамер // Первый съезд судебных медиков. - Рига. - 1985.-С. 371- 372.

[277](#) Селиванов Н.А. и др. Обнаружение невидимых и мало видимых следов: Учебное пособие М., 1976.- С. 45-55.

[278](#) Гончаренко В.И. Научно-технические средства в следственной практика : Учебное пособие К., 1984.-С.130-133.

[279](#) Кириченко А.А., Клименко Н.И. Курс судебной микрологии ч. 6: Учебное пособие. - Днепропетровск.: Днепропетровский университет, -1994.- с.27-28.

[280](#) Франциров Ю., Николайченко В., Громов Н. Производство экспертизы до возбуждения уголовного дела // Российская юстиция. -1999.-№3.- С.28.

[281](#) Одерій О.В. Особливості у порушенні кримінальних справ про незаконний обіг наркотичних засобів // Вісник Університету внутрішніх справ. -Харків: Ун-т внутр.справ.- 1997.-№2.-С.53-61.

[282](#) Закон України “Про судову експертизу”// Відомості Верховної Ради України. - 1994.- №28.-Ст.232.

[283](#) Ковальова В.В. Про процесуальні форми проведення судових експертиз // Право України. -2000. -№2. -С. 73.

[284](#) Веденеева Т.Г., Надгорный Г.М. Использование рекомендаций криминалистики и возможностей судебной экспертизы при расследовании тяжких преступлений против личности // Криминалистика и судебная экспертиза. -1987.- №35. С.35-40.

[285](#) Шорін М.О. Про позитивний досвід розкриття і розслідування умисного вбивства та інших тяжких злочинів //Слідча практика України. Із досвіду слідчої роботи органів прокуратури. -1998.- № 1. – С. 78-82.

[286](#) Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996 -2000 роки: Наказ МВС України № 722 від 20 жовтня 1996 року.- с.6-7.

[287](#) "Про утворення експертної служби МВС України" (Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2000 року №988 // Офіційний вісник України .- 2000.- №25. - С. 126-129.

[288](#) Інструкція про порядок і розміри відшкодування витрат на виплати винагороди особам, які викликаються в органи дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду, або в органи в провадженні яких знаходяться справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним науково-дослідним установам судової експертизи за виконання їх робітниками функцій експертів та спеціалістів: Постанова Кабінету Міністрів України № 710 від 1 липня 1996 року // Кримінально-процесуальне законодавство України. К.: А.С.К. 1998. – с.424-444.

[289](#) Зельдес И.М. Возможности комплексных трассологических и судебно-медицинских экспертиз повреждений на одежде и теле// Современные методы исследования вещественных доказательств, М.: -1967.- С.77.

[290](#) Кочаров Г.И. Расследование убийств: Методическое пособие. - М.: Гос.из-во юридическая литература, -1954.- с.221-225.

[291](#) Бояров В.І. Вказ.праця. – с. 58-59, 112.

[292](#) Кочаров Г.И. Вказ.праця. – с.211.

[293](#) Шевченко Б.И. Идентификация оружия по пуле в судебной баллистике: Лекция. - М.: Московский университет, 1962.- с.19.

[294](#) Кримінальна справа №50-12659.Прокуратура Донецької області.

[295](#) Кримінальна справа № 9061. Прокуратура Луганської області.

[296](#) Кримінальна справа №15415. Прокуратура Автономної республіки Крим.

[297](#) Дубовий О.Л., Лукашенко В.Я. та інші. Криміналістичне дослідження слідів рук: Науково-практичний посібник / Под ред. Я.Ю. Кондратьєва.-К.: Атіка, 2000.- с.91.

[298](#) Бояров В.І. Вказ.праця. – с.113.

[299](#) Кримінальна справа № 05-707к97. Закарпатський апеляційний суд.

[300](#) Кримінальна справа № 49-14416. Прокуратура Донецької області.

[301](#) Фридман И.Я., Бондарь М.Е. О повышении качества и эффективности профилактической работы экспертов - почерковедов //Криминалистика и судебная экспертиза. -1987. -№ 37. – С.31 – 36.

[302](#) Сегай М.Я., Стринжа В.К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии).- К.: Ін Юре, 1997. – с.107-108.

[303](#) Кримінальна справа № 05 – 388 к 98. Вінницький апеляційний суд.

[304](#) Кочаров Г.И. Расследование убийств: Методическое пособие. - М.: Гос.из-во юридическая литература, -1954.- с.225-226.

[305](#) Криминалистика: Учеб. Для вузов /И.Ф.Герасимов, Л.Я. Драпкина- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Высш. шк., 2000.- с.71-83.

[306](#) Die Kriminalistik //Kriminalistik.- 1998.- №2. – S. 99.

[307](#) Газизов В.А., Филипов А.Г. Видеозапись и ее использование при раскрытии с расследовании преступлений. Учебное пособие. М.: Издательство " Щит-М", 1998.-с.67-69.

[308](#) Мірошніченко Т.М. Не процесуальна інформація і доказування //Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. -1998.-№2.- С.143-144.

[309](#) Правила уголовного судопроизводства Пенсильвании //Соединенные Штаты Америки, Конституция и законодательные акты /Пер. с англ.- М.: Прогресс, 1993.- с.743-752.

[310](#) Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия М.: -1992. – С.46.

[311](#) 227. Безлепкин Б.Т. Проблемы уголовно-процессуального доказывания // Советское Государство и Право. -1991.-№ 8.- С.100.

[312](#) Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 року №1 // Збірка. Кримінальний Кодекс України; Кримінально-процесуальний Кодекс України; Постанови Пленуму Верховного Суду України із загальних питань судової діяльності в кримінальних справах . К.: Юрінком Інтер. -1999. – с.617.

[313](#) Салтевський М.В. Використання криміналістичної техніки в боротьбі з корупцією // Вісник Академії правових наук України. -1998. -№ 4.- С.163.

[314](#) Москалькова Т.Н. Этика уголовно процессуального доказывания (стадия предварительного расследования): Учебное пособие. М: - Спарк. -1996.- с.84-85.

[315](#) Божьев В.П., Доля Е.А. Процессуальные аспекты действия Закона об оперативно розыскной деятельности при расследовании уголовных дел // Труды академии МВД РФ. Актуальные проблемы расследования преступлений. - М., 1995.-с.80-83.

[316](#) Шульга А.О. Використання криміналістичної техніки у боротьбі з вбивствами на замовлення // Право України. -2000. -№ 2.- С.79-81.

[317](#) Кримінальна справа № 1-114. Архів Донецького апеляційного суду за 1998 р.

[318](#) Колосков Н. Можно ли было предотвратить убийство? // Комсомольская правда. - 1998.- № -120 .

[319](#) Николаева Т.А. Вне закона: угон, заказные убийства, авторитет, бандитский мартиролог / Материалы видеофильма. М.: ООО. Приз. -1998.

[320](#) Технические средства в борьбе с преступностью// Борьба с преступностью за рубежом. 1993. -№4. – С.70.

[321](#) Дистанционное наблюдение и борьба с преступностью // Борьба с преступностью за рубежом. 1994. -№2. – С.14.

[322](#) Рекомендації Міжнародного науково-практичного семінару “Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні”. Харків: 1999. – с.3.

[323](#) Салтевский М.В. Современные проблемы собирания доказательственной информации техническими средствами // Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии. -К.: 1980.- С. 9-10.

[324](#) Тертышник В.М., Слинько С.В. Теория доказательств: Учебное издание. Харьков: “Арсис”, 1998.- с.18-113.

[325](#) Сомороха В.Э. Пам’ять і біль. Кримінально-публіцистичні нариси. – К.: Юрінком Інтер, 1999.-с.101-104.

[326](#) Салтевский М.В. Раскрытие преступлений по "горячим следам": понятие, содержание, структура // Криминалистика и судебные экспертизы. - 1989. №38.- С. 37-42.

[327](#) Инструкция по организации раскрытия и расследования умышленных убийств: Затверджена спільним Наказом по прокуратурі та МВС УРСР за № 15-18/303 від 6 жовтня 1990 року.

[328](#) Аналіз організації роботи з розкриття та розслідування умисних вбивств, скоєних на території України у 1998 році /Генеральна прокуратура України .-К., 1999. – с.6-10.

- [329](#) Гасенко В.І., Железов Є.О. До питання про підготовку фахівців для забезпечення взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю // Вісник академії правових наук України. – 1997. №1. – С. 18-21
- [330](#) Аналіз роботи постійно діючих слідчо-оперативних груп в містах та районах Луганської області в 1996 році / Прокуратура Луганської області. - Луганськ. 1997.
- [331](#) Протокол координаційної наради в прокуратурі Луганської області: Довідка про стан законності при розкритті та розслідуванні із перевіркою організації цієї роботи в містах Красний Луч, Лисичанськ та у Попаснянському районі / Прокуратура Луганської області. - Луганськ. 1995.
- [332](#) Стринжа В.К. Совершенствование тактики и методики следственного осмотра с участием группы специалистов // Криминалистика и судебные экспертизы. -1986. -№33. – С.33-39.
- [333](#) Пянкова О.В. Организация взаимодействия с органами дознания при раскрытии и расследовании умышленных убийств и бандитизма // Прокурорская и следственная практика. -№ 1-2. -2000.- С.110-111.
- [334](#) Зозулинский Б.А. Луцик А.С. Некоторые вопросы организации работы следственно - оперативных групп при производстве первичных следственных действий по делам об убийствах // Криминалистика и судебные экспертизы. - 1997. - № 34. – С.34.
- [335](#) Сысоенко Г.И. Вопросы совершенствования производства осмотра места происшествия // Криминалистика и судебные экспертизы. -1989.- № 39.- С. 43-46.
- [336](#) Рекомендації Міжнародного науково-практичного семінару “Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні”. Харків: 1999. – с.3
- [337](#) Статкус В.Ф. Раскрытие преступлений – важнейшее средство борьбы с преступностью // Государство и Право. -1998.- № 4.- С.69-70.
- [338](#) Звіт перед українським народом (Про оперативно-службову діяльність органів внутрішніх справ України в 1999 році) Іменем Закону. -1999.-№51.- с.8.
- [339](#) Кримінальна справа № 36-24672. Донецька обласна прокуратура.
- [340](#) Руководство для следователей / Под ред. Н.А. Селиванова, В.А. Снеткова – М.: ИНФРА –М, 1998.- 1V, - с.48.
- [341](#) Інформаційно-довідкове забезпечення розкриття і розслідування злочинів: (обліки): Фондова лекція/ О.В. Одерій, М.Г. Щербаковський, М.Г. Чернець; каф. криміналістики і крим. експ. ДІВС. – Донецьк, 2001 – с.3.

[342](#) Исаенко В. Организация расследования серийных убийств // Законность. 1999. № 2 – С.2-7.

[343](#) Сиротинська Ю. У Севастополі затримано російських кілерів// Іменем Закону. -1999.- № 40.

[344](#) Синєокий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності / Науково-практичне видання. – Запоріжжя: Дике поле, - 1999. –с.86-87.

[345](#) Акулов В.И., Лукьянчиков Б.Е., Старушкевич А.В. Информационные свойства человека и их использование в работе органов внутренних дел: Учебное пособие. - Киев: №НВТ Правник, 2000.- с.36-37.

[346](#) Бахин В.П., Биленчук П.Д., Кузьмичев В.С. Криминалистические приемы и средства разрешения следственных ситуаций: Учебное пособие Киев: КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1991.- с.20-21.

[347](#) Селиванов Н.А. Расследование преступлений повышенной общественной опасности: Пособие для следователя - М.: Лига Разум, 1998.- с.53.

[348](#) Оглядово-аналітична довідка про стан боротьби з умисними вбивствами вчиненими на замовлення та на ґрунті протистоянь між злочинними угрупованнями на території України з 1995 та за 9 місяців 1998 року / Міністерство внутрішніх справ України. - К., 1998.

[349](#) Слинько М.И. Заказные убийства как вид преступного предпринимательства. Криминологический анализ. М.: Российский юридический издательский дом . 1997.- с.20-21.

[350](#) Security Management.-1999. – 43, №4. – Р. 109-110.

[351](#) Профилактика преступлений на городском транспорте Парижа // Борьба с преступностью за рубежом. -1999. - №2.- С.10-14.

[352](#) Антонян А.М. Психология убийства. - М.: Юридическая литература, 1997.- с.69.

[353](#) Яблоков Н.П. Укрепление законности и борьба с преступностью // Вестник Московского университета.-1996.-№2. – С.50-51.

[354](#) Афанасьев В.В., Буроменський М.В., Шостко О.Ю., Чаричанський О.О., Зайда В.В. Деякі питання боротьби з організованою злочинністю в США та окремих європейських країнах //Питання боротьби зі злочинністю.-2000.- №4.- С.98-99.

[355](#) Лупинская П.А. Уголовный процесс: Учебник для вузов. - М.: Юристъ. 1995.- с.513.

[356](#) Законодательство Италии о борьбе с организованной преступностью // Законность .- 1993. - № 11. - С.34-38.

[357](#) Arlohf //Geheimhaltung von V-Personen und wahrheitsfindung im Strafprozess- Munchen . Florents.- 1987.- X. -S. 227.

[358](#) Коташевський О.В. Використання засобів масової інформації для розкриття, розслідування і попередження умисних вбивств // Слідча практика України. Із досвіду слідчої роботи органів прокуратури. -1998.-№ 1 – С.91-94.

[359](#) Матвійчук В.В. Попередження умисних вбивств апаратами карного розшуку: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08./ Національна академія внутрішніх справ України. - К., 1998.- с.15.

[360](#) Тимошенко Б.Ф. Новые возможности раскрытия заказных убийств, других тяжких преступлений //Прокурорская и следственная практика. – 1997.- № 3. – С. 95-110.

[361](#) УОІ – Управління оперативної інформації. Наказом \_\_\_\_\_ МВС України Управління інформаційних технологій

[362](#) Рішення Колегії МВС України від 28 лютого 1998 року № - КМ/ 1 /Міністерство внутрішніх справ України .-К., 1998.

[363](#) Стратегия борьбы с международной организованной преступностью // Борьба с преступностью за рубежом (По материалам зарубежной печати). -1998.- №7. - С.8.

[364](#) Выявление причин преступления и принятие предупредительных мер по уголовному делу /Звирбуль В.К., Кудрявцев В.Н., Михайлов А.І, Рахунов Р.Д., Якубович Н.А..-М.: Юридическая литература, 1967.- с.12.

[365](#) Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений: Учебное пособие. Ленинград, -1975.- с.3-4.

[366](#) Иншаков С.М. Зарубежная криминология.-М.,-1997.-3с.265-266.

[367](#) Кравченко Ю.Ф. Ми повністю контролюємо криміногенну ситуацію в державі і робимо це професійно // Урядовий кур'єр .- 1998 від 13 жовтня.

[368](#) Тимошенко Б.Ф. Новые возможности раскрытия заказных убийств и других тяжких преступлений: Методические рекомендации для оперативных работников, следователей и прокуроров. - Харьков: КримАрт, 1997.- с.22.

[369](#) Про організаційно – правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року // Відомості Верховної Ради 1994, № 35. ст. 358.

[370](#) Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 4 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради 1994, №11. Ст. 50.

[371](#) Рекомендації Міжнародного науково-практичного семінару “Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні”. Харків: 1999.

- [372](#) Шульга А.О. Щодо банку даних про потенційні жертви вбивств на замовлення // Правничий часопис Донецького університету. -1999.-№3.-С. 67-69.
- [373](#) Карпов Н.С, Євдокименко С.В. Вказ.праця. – с. 49.
- [374](#) З 1 липня 2007 року підслідність ст.115 КК України перейшла з органів прокуратури до МВС України. Див.: Закон України «Про внесення змін до статті 112 Кримінально-процесуального кодексу України»// *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2007, N 32, ст.411*
- [375](#) Абраменкова В.С. Проблемы раскрытия убийств, совершенных тоталитарными сектами //Copyright © 2001, Юридический институт ИГУ, e-mail: [info@law.isu.ru](mailto:info@law.isu.ru) Создание сайта: Тринити групп.
- [376](#) Сатанизм в России: попытка анализа. М, 2000.-с.11.
- [377](#) Мищенко Т. Серийные грешники//Криминальная хроника.-2001.-№9.-С.13.
- [378](#) Волкогон С. «Синяя борода» работал на кладбище //Криминал экспресс. 25-31 марта 2004.-С.13.
- [379](#) Заровная Т. Возмездие под вопросом, или почему преступникам потворствует «темная» медицина // Донбасс.31 марта 2005.-С.20.
- [380](#) Самоубийства в Лавре // Салон Дона и Баса. 22марта 2005.- С.3.
- [381](#) Львовски Майк. Прыгнула в окно с ребенком // Сегодня. 2 апреля 2005. – С.2.
- [382](#)Воронкова Л. В Одессе задержали вампиру,пившую кровь подростков //Сегодня, 15.06.05. – С.3.
- .
- [383](#) Уголовный кодекс Российской Федерации. – Москва: Издательство «Омега-Л», 2007. – с.44 (176 с.)
- [384](#) Костылева Г.В. К вопросу о характеристике сект, совершающих убийства с исполнением религиозного обряда//Следователь. 2002.-№7.- С.27-28.
- [385](#) Костылева Г.В. Вказ.праця.- с.28
- [386](#) Субтельний О. Україна: Історія - К.: Либідь. 1994.-с.15.
- [387](#) Советская энциклопедия: 3- издание Т.9. М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1972 - 623с.
- [388](#) Советская энциклопедия: 3- издание Т.4. М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1971 – с.312.
- [389](#) Протопопов А. Вказ.праця. с.37.

- [390](#) Советская энциклопедия: 3- издание Т.6. М.: Изд-во Советская энциклопедия, 1971 – с.107.
- [391](#) Шолохов М.. Тихий Дон: Роман в 4-х кн.. кн.. 1и2 /ред.. кол. Г. Беленький и др.; Худож. Лит., 1991.- 607с.
- [392](#) История средних веков. В 2 т. Т.1: Учебник для вузов по спец. «История» (под ред..З.В, Удальцов ой и С.П. Карпова.- М: Высш.шк., 1990.- 495с.
- [393](#) Убийцы и маньяки. Сексуальные маньяки, серийные преступления / Подгот. текста Ревяко Т.И., Трус Н.В. – Мн.: Литература, 1996.- с.420.
- [394](#) Уголовный кодекс Украинской ССР: Науч.-практ.комент./ Н.Ф. Антонов, М.И. Бажанов, Ф.Г. Бурчак и др..- К.: Политиздат Украины, 1987.- с.702-703.
- [395](#) 297. Власов В.В. Весеннее обострение в Нижнем.- Независимый психиатрический журнал, 2001, №11, - с.59.
- [396](#) Уголовный кодекс Российской Федерации. – Москва: Издательство «Омега-Л», 2007. – с.44 (176 с.)
- [397](#) [Http:// nadzor.pk.ru/analit/show\\_a.php?id – 832.](http://nadzor.pk.ru/analit/show_a.php?id=832)
- [398](#) Протопопов А. Ритуальное убийство с точки зрения криминалистики //Законность 2002.-№8. - С.38.
- [399](#) [Http:// nadzor.pk.ru/analit/show\\_a.php?id – 832.](http://nadzor.pk.ru/analit/show_a.php?id=832)
- [400](#) Материалы конференции «Серийные убийства и социальная агрессия: что ожидает нас в XXI веке?», Ростов-на-Дону, 2001, с.270-271.
- [401](#) Вирок по кримінальній справі № 1-130-2004г. Донецького апеляційного суду.
- [402](#) Протопопов А. Вказ.праця. с.39
- [403](#) Абраменкова В.А. Вказ.праця.
- [404](#) Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. Ред.. В.Т. Бусел.- К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003.- с.1032.
- [405](#) 303. Старков О.В., Башкатов Л.Д. Криминология: религиозная преступность /Под общ. Ред.. О.В.Старкова. – СПб.: Из-во Р.Асланова «Юридический центр Пресс»,2004.- с.178.
- [406](#) Костылева Г.В. Типичная модель механизма убийств, связанных с исполнением религиозного ритуала // Следователь. 2004.-№1.- С.31-36.
- [407](#) Чельшева О.В. Криминалистическое учение о механизме преступления / под ред. И.А. Возгрина.СПб.: Санк-Петербург. Университет МВД России, 2000.- с.16.
- [408](#) Костылева Г.В. Вказ.праця. – с.33-35.
- [409](#) Старков О.В., Башкатов Л.Д. Вказ.праця.- с.228.
- [410](#) Андрущенко А. Сатанинская гора //Криминальная хроника. 2004.-№6.-С.4.

[411](#) Корицкий И. , Белозерцева В. Ритуальное убийство // Криминальная хроника. 2003. - №5. - С.7.

[412](#) Цурканов Г.Ц. Сатана ли виноват? // Уголовное дело. 2001. - №12. - С.8.

[413](#) Цурканов Г.Ц. Вказ.праця. - с.8.

[414](#) Костылева Г.В. Вказ.праця. - с.34.

[415](#) Убийцы и маньяки. Сексуальные маньяки, серийные преступления / Подгот. текста Ревяко Т.И., Трус Н.В. – Мн.: Литература, 1996. - с.373-381.

[416](#) Львовски Майк. Прыгнула в окно с ребенком // Сегодня. 2 апреля 2005. №73. С.2.

[417](#) Убийцы и маньяки. Сексуальные маньяки, серийные преступления / Подгот. текста Ревяко Т.И., Трус Н.В. – Мн.: Литература, 1996. - с.412.

[418](#) Корицкий И. , Белозерцева В. Ритуальное убийство // Криминальная хроника. 2003. - №5. - С.7.

[419](#) Чепига В. Ласковый огонь на этом свете // Уголовное дело. 2001. - №8. - С.3.

[420](#) Костылева Г.В. Вказ.праця. - С.33-36.

[421](#) Абраменкова В.С. Вказ.праця.

[422](#) 310. Хваля-Олинтер А.И. Сатанинские секты – источник преступности. М., 1999. С.22.

[423](#) Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). - Киев, 2002. - 268с.

[424](#) Костылева Г.В. Доказывание по уголовным делам об убийствах связанным с исполнением религиозного обряда // Следователь. 2004. - №10. - С.19-25.

[425](#) Остапенко Л.А. Умисне вбивство матір'ю своєї новородженої дитини // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. - 2002. - №45-48. - С.149.

[426](#) Костылева Г.А. Вказ.праця. – с.24-25

[427](#) Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія.: Факт, 2001. - с.25-26.

[428](#) Самойленко О. А. Класифікація типових слідів вчинення викрадення майна з використанням комп'ютерної технології // Спеціальний випуск Вісника ЛАВС МВС ім. 10-ти річчя незалежності України Виявлення, фіксація та використання доказів у процесі досудового слідства. - 2005. - ч.2. - С.134.

[429](#) Гурьев М.С. Убийства на «разборках» (методика расследования). СПб: Питер, 2001. – с.101-111.

[430](#) Старков О.В., Башкатов Л.Д. Криминология: религиозная преступность /Под общ. ред. О.В. Старкова. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004 – с.202.

[431](#) Хвиля-Олинтер А. Религиозные секты и духовная безопасность //Профессионал. 2003.-№4. С.33.

[432](#) Тютюнников А. «Ритуальный убийца» сейчас зачитывается Достоевским // Донецкие новости. 2001.-№38.- С.12.

[433](#) Заровная Т. Возмездие под вопросом, или почему преступникам потворствует «темная» медицина // Донбасс.31 марта 2005.-С.20.

[434](#) Хвиля-Олинтер А. Религиозные секты и духовная безопасность //Профессионал. 2003.-№5. С.42-46.

[435](#) Андрущенко А. Сатанинская гора // Криминальная хроника. 2004.-№6.-С.4.

[436](#) Цурканов Г.Ц. Сатана ли виноват? //Уголовное дело.2001.-№12.-С.8.

[437](#) Абраменкова В. С. Проблемы раскрытия убийств, совершенных тоталитарными сектами //Copyright © 2001, Юридический институт ИГУ, e-mail: [info@law.isu.ru](mailto:info@law.isu.ru) Создание сайта: Тринити групп.

[438](#) Воронова Л. В Одессе задержали вампишу, пившую кровь подростков // Сегодня. 15 июня 2005.- №133. С.3.

[439](#) Абраменкова В.С. – Вказ.праця

[440](#) Шульга А.О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення: Дис. Канд. юрид. наук: 12.00.09./ Національна академія внутрішніх справ України.-К., 2003.-с.108.

[441](#) Розслідування злочинів пов'язаних із вчиненням дорожньо-транспортних пригод. Метод.реком./за ред. П.В.Коляди.-К.: РВВ МВС України, 2004 – с.110.

[442](#) Газизов В.А., Филиппов А.Г. Видеозапись и ее использование при раскрытии и расследовании преступлений. Учебное пособие. М.: Издательство " Щит-М", 1998.-с.68.

[443](#) Вирок по кримінальній справі № 1-204, 2001р. Донецького апеляційного суду.

[444](#) Вирок по кримінальній справі № 1-207, 2000 р. Донецького апеляційного суду

[445](#) Костылева Г.В. Доказывание по уголовным делам об убийствах связанным с исполнением религиозного обряда // Следователь. 2004.-№10.- С.19-25.

- [446](#) Хвиля-Олинтер А. Религиозные секты и духовная безопасность //Профессионал. 2003.-№4. С.32.
- [447](#) Хвиля-Олинтер А. Религиозные культы зла как источник преступности: Сатанизм в России попытка анализа. Изд-во Московского подворья свято-Троицкой Лавры.2000, с.184.
- [448](#) Зуев А.И. Задачи прокуратуры г. Москвы по противодействию проявлениям экстремизма в молодежной среде //Прокурорская и следственная практика. 2005.-№1-2.- С.99.
- [449](#) Костылева Г.В. К вопросу о характеристик сект, совершающих убийства с исполнением религиозного обряда //Следователь. 2002.-№7.- С.27-28.
- [450](#) Абраменкова В.С. – Вказ.праця
- [451](#) Иванов С. Убийства ради разврата //Щит и мечь.2000.-№38.- С.2-3
- [452](#) Заровная Т. Возмездие под вопросом, или почему преступникам потворствует «темная» медицина // Донбасс.31 марта 2005.-С.20.
- [453](#) Костылева Г.В. К вопросу о характеристике сект, совершающих убийства с исполнением религиозного обряда //Следователь. 2002.-№7.- С.29.
- [454](#) Костылева Г.В. Типичная личность преступника и жертвы при исследовании убийств, связанных с исполнением религиозного обряда // Следователь. 2004.-№2.- С.44-46.
- [455](#) Дворкин А.Л. Сектоведение. Тотальные секты. Опыт систематического исследования. 3-е изд-е, пере раб. и допол. Изд-во Братства во имя св. Князя А. Невского. Н-Новгород, 2002, -с.36-37.
- [456](#) Костылева Г.В. Доказывание по уголовным делам об убийствах связанным с исполнением религиозного обряда // Следователь. 2004.-№10.- С.19-25.
- [457](#) Костылева Г.В. Типичная личность преступника и жертвы при исследовании убийств, связанных с исполнением религиозного обряда // Следователь. 2004.-№2.- С.46.
- [458](#) Костін М.І. Доведення і сучасна модель кримінального судочинства //Економіка, фінанси, право.- 2003.-№4.-С.36-39.
- [459](#) Малютін І. Проблеми дослідчої перевірки злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів //Прокуратура, Людина, Держава. - 2004.-№6.- С.61-62.

[460](#) Проект КПК України розроблений Робочою групою Верховної Ради України Васильєвим Г.А., Мойсиком В.Р., Бандуркою О.М., і іншими. 2003р. Київ.

[461](#) Корнелюк О.В. Судебная экспертиза: правовые основы и практика применения //Следователь.-2004.- №5.-С.54-56.

[462](#) Корнелюк О.В. Судебная экспертиза: правовые основы и практика применения //Следователь.-2004.- №5.-С.54-56.

[463](#) 333. Белоконь Э.Н. Проблемы, возникающие на стадии досудебного следствия и пути их разрешения: взгляд практика //Організаційно-правові питання реформування досудового слідства в Україні: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Донецьк, 21 листопада 2003 року. - Донецьк: ДЮІ, 2004.-248с.

[464](#) Гришина Е.П. Перспективы использования специальных знаний психолога в уголовном судопроизводстве //Российский следователь. - 2005.-№.1 -С.13-14.

[465](#) Криминалистика: Краткий курс. - М.: Юридическая фирма «КОНТАКТ»: ИНФРА-М, 2003-ІІ, 302с.

[466](#) Настольна книга слідчого: [Наук. - практ. видання для слідчих і дізнавачів] /Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін..- К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003.-720с.

[467](#) Сидоров А.С., Коновалов А.И. Особенности осмотра места пришествия и трупа по делам об убийствах, совершенных на железнодорожном транспорте //Вестник криминалистики.- 2002. - №2. С.51-56.

[468](#) Газизов В.А., Филиппов А.Г. Видеозапись и ее использование при раскрытии и расследовании преступлений. Учебное пособие. М.: Издательство " Щит-М", 1998.-136с.

[469](#) Синєокий О. Сексуально-садистські вбивства та зґвалтування //Вісник прокуратури.- 2002.- №5. С.71-74.

[470](#) Использование служебно-розыскных собак в работе полиции // Борьба с преступностью за рубежом. 1999. № 9.- С.21-27.

[471](#) Настольна книга слідчого: [Наук. - практ. видання для слідчих і дізнавачів] /Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін..- К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003.-720с.

[472](#) Паровий В. Негативні обставини у розслідуванні кримінальних справ //Вісник прокуратури.-2003.- №4. С.70-72.

[473](#) Настольна книга слідчого: [Наук. - практ. видання для слідчих і дізнавачів] /Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін..- К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003.-720с.

[474](#) Шульга А.О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення: Автореф. Дис. Канд.. юрид.наук: 12.00.09./ Національна академія внутрішніх справ України.-К., 2003.- 20с.

[475](#) Шульга А.А. Компьютер и преступность: получение доказательственной информации о личности преступника по признакам его письменной речи // Вісник ЛАВС МВС ім. 10-ти річчя незалежності України, спеціальний випуск, ч.2. Луганськ, 2005.-С.134-143.

[476](#) Шепітько В.Ю. Криміналістика: Слов. Термінів. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. – с.154 (264 с.)

[477](#) Настольна книга слідчого: [Наук. - практ. видання для слідчих і дізнавачів] /Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін..- К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003.- с.239-241 (720с.)

[478](#) 335. Криминалистика: Краткий курс. - М.: Юридическая фирма «КОНТАКТ»: ИНФРА-М, 2003-ІІ, с.208 (302с.)

[479](#) Зинин А.М., Черкашина И.И. Проблемные вопросы практики изготовления и использования субъективных портретов //Вестник криминалистики, - 2004.-№1 -С.10-14.

[480](#) Фридман И.Я., Бондарь М.Е. О повышении качества и эффективности профилактической работы экспертов - почерковедов //Криминалистика и судебная экспертиза. -1987. -№ 37. – С.31 – 36.

[481](#) Волкова Г.М. Залучення слідчим спеціаліста з релігієзнавства під час проведення слідчих дій //Процесуальні гарантії дотримання конституційних прав громадян у кримінальному судочинстві: Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції від 26 листопада 2004 року. Донецьк: ДЮІ МВС України, 2005.- С.116-121

[482](#) Подшибякин А.С. Холодное оружие. 3-е изд.доп. и перераб. – М.: АО «Центр ЮрИнформ», 2003. с.97-98 (256 с.)

